

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Monotematické číslo České regiony v sociologické perspektivě

Martin Hampl: Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice

Tomáš Kostecký, Věra Patočková, Jana Vobecká: Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád?

Jiří Blažek, Pavel Csank: Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?

Michal Illner, Tomáš Kostecký, Věra Patočková: Jak fungují kraje – příspěvek k hodnocení výkonu krajských vlád

Dan Ryšavý: Regionální politické elity – zrod, charakter a důsledky

Karel Kouba: Prostorová analýza českého stranického systému. Institucionalizace a prostorové režimy

Tadeusz Siwek, Kamila Bogdová: České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.

Published by the Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic

České vydání

Šéfredaktor: Marek Skovajsa

Výkonná redaktorka: Marta Svobodová

Redakční rada: Marie Čermáková (SOÚ AV ČR, Praha); Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha);

Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha); Michal Illner (SOÚ AV ČR, Praha);

Tomáš Lebeda (SOÚ AV ČR, Praha); Radim Marada (FSS MU, Brno);

Hana Maříková (SOÚ AV ČR, Praha); Jiří Musil (FSV UK, Praha);

Zdeněk R. Nešpor (SOÚ AV ČR, Praha); Peter Ondrejko (UKF, Nitra);

Miloslav Petrušek (FSV UK, Praha); Klára Plecítá (SOÚ AV ČR, Praha);

Dan Ryšavý (FF UP, Olomouc); Jan Sedláček (FF UK, Praha);

Jan Spousta (Česká spořitelna, Praha); Csaba Szaló (FSS MU, Brno);

Jadwiga Šanderová (FSV UK, Praha); Gerlinda Šmausová (Universität des Saarlandes,

Saarbrücken); Jiří Šubr (FF UK, Praha); Jiří Večerník (SOÚ AV ČR, Praha);

Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha)

English edition

Editor-in-Chief: Jiří Večerník

Managing Editor: Robin Cassling

Editorial Board: Maarten Keune (Brussels); Zdenka Mansfeldová (Prague);

Petr Matějů (Prague); Georges Mink (Paris); Stein Ringen (Oxford);

Marek Skovajsa (Prague); Michael Steiner (Graz); Iván Szelényi (Yale and Budapest);

Pieter Vanhuysse (Haifa); Georg Vobruba (Leipzig)

Redakce/Editorial Office

sekretariát/Secretary: Kristýna Muchová ▲ *sazba/Typeset by:* Martin Pokorný, Praha 4

návrh obálky/Cover Design: Filip Blažek, Zdeněk Franc, DESIGNIQ

tisk/Printers: ERMAT Praha, s.r.o., Praha 4

Sociologický časopis/Czech Sociological Review (ISSN 0038-0288). Objednávky přijímá Postservis, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9, tel. 800 104 410, e-mail: predplatne@prstc-p.post.cz a redakce. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Vychází 6 čísel ročně (4 česky, 2 anglicky). Cena 75 Kč bez DPH, v zahraničí 4 €/\$. Slovensko 75 Kč, roční předplatné v ČR 450 Kč.

Časopis je veden v *Journal Citation Reports® (JCR) - Social Sciences Edition, ISI Web of KnowledgeSM, Social Sciences Citation Index® (SSCI)* a v dalších scientometrických a bibliografických databázích Thomson Scientific, USA. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) je uveřejněno na internetu na adrese <http://sreview.soc.cas.cz/>.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review (ISSN 0038-0288) is published bimonthly (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic. Orders: Czech Sociological Review, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: sreview@soc.cas.cz. One issue costs 4 €/\$.

The Review is cited in *Journal Citation Reports® (JCR) - Social Sciences Edition, ISI Web of KnowledgeSM, Social Sciences Citation Index® (SSCI)* and other Thomson Scientific products. Contents of the Review (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published on the internet at <http://sreview.soc.cas.cz/>.

Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

<i>Editorial (Tomáš Kostecký)</i>	884
---	-----

STATI

<i>Martin Hampl: Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice</i>	889
--	-----

EMPIRICKÝ VÝZKUM

<i>Tomáš Kostecký, Věra Patočková, Jana Vobecká: Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád?</i>	911
<i>Jiří Blažek, Pavel Csank: Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?</i>	945
<i>Michal Illner, Tomáš Kostecký, Věra Patočková: Jak fungují kraje – příspěvek k hodnocení výkonu krajských vlád</i>	967
<i>Dan Ryšavý: Regionální politické elity – zrod, charakter a důsledky</i>	993
<i>Karel Kouba: Prostorová analýza českého stranického systému. Institucionalizace a prostorové režimy</i>	1017
<i>Tadeusz Siwek, Kamila Bogdová: České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel</i>	1039

RECENZE

<i>Martin Ouředníček (ed.): Sociální geografie pražského městského regionu (Michal Illner)</i>	1055
<i>Bohuslav Blažek: Venkovy: anamnéza, diagnóza, terapie (Jana Barvíková)</i>	1058
<i>Vladimír Ira, Ján Pašiak, Lubomír Falfán, Peter Gajdoš (eds.): Podoby regionálních odlišností na Slovensku. Příklady vybraných okresů (Michal Illner)</i>	1060
<i>L. Falfán, J. Pašiak (eds.): Regionální rozvoj Slovenska. Východiska a súčasný stav (Tomáš Kostecký)</i>	1062
<i>Peter Gajdoš: Človek Spoločnosť Prostredie (Jana Barvíková)</i>	1064
<i>Peter Gajdoš, Ján Pašiak: Regionální rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie (Zdenka Vajdová)</i>	1067

ZPRÁVY

<i>Konference Regionálne disparity v Strednej Európe (Zdenka Vajdová)</i>	1071
<i>8. konference European Sociological Association (Marek Skovajsa)</i>	1073
<i>T. G. Masaryk a česká státnost (Mezinárodní vědecká konference k 70. výročí úmrtí v Brně) (mpet)</i>	1075
<i>Life in Motion: Shifting Spaces, Transcending Times, Crossing Borders. 8. postgraduální konference (Michaela Pyšňáková)</i>	1078
<i>Mezinárodní konference Expected and Unexpected Consequences of the Educational Expansion (Natalie Simonová)</i>	1080
<i>Konference Activism and the State of Neo-liberalism (Jiří Navrátil)</i>	1081
<i>Projekt výzkumných pobytů ve Velké Británii ECASS (European Centre for Analysis in the Social Sciences) (Josef Basl a Natalie Simonová)</i>	1084
<i>16. ročník Democracy & Diversity Summer Institute Krakov (Blanka Nyklová)</i> ..	1085
<i>Ohliadnutie späť: Svetová konferencia o rodine Praha 2007 (Olga Nemcová)</i>	1087
<i>XIII. celopolský sociologický kongres Zielona Góra (Marek Skovajsa)</i>	1090

Monotematické číslo

České regiony v sociologické perspektivě

Editor

Tomáš Kostecký

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.

2007

Editorial

Lidská společnost existuje v čase a v prostoru. Každý společenský jev je možno lokalizovat časově i prostorově, každý společenský proces má svoji časovou i prostorovou dimenzi. Společenské vědy jsou si této skutečnosti vědomy. Jen málokterý společenský vědec si může dovolit zkoumat společnost, aniž by věnoval pozornost času a prostoru, v nichž se různé sledované procesy odehrávají. Přesto se zdá, že pozornost, která je při studiu společnosti věnována dvěma výše zmíněným dimenzím, je mezi ně rozdělena značně nerovnoměrně. Bedliví čtenáři článků v odborných společenskovědních časopisech si mohou snadno všimnout, že zatímco sledování časové dimenze je velice běžné, prostorová dimenze se v textech zase tak často neobjevuje. Příčin může být hned několik, nejpravděpodobnější z nich je ta, že „prostor“ je ve své podstatě mnohem komplikovanější koncept, než je „čas“. Zatímco čas je jednodimenzionální, je vyjádřen v obecně akceptovaných jednotkách a relativně snadno se měří, prostor je vícedimenzionální, vyjadřuje se v různých jednotkách a měří nejrozumnějšími způsoby. Možná právě proto je analýza časové dimenze společenské reality běžnou součástí práce prakticky všech společenských věd, zatímco zkoumání prostorové dimenze fungování společnosti jako by v poslední době zůstávalo rezervováno pro disciplínu specializovanou na danou problematiku, totiž sociální geografii. A to je škoda, protože zájem o prostor má v sociologii dlouhou tradici. „Prostorovost“ považoval za významný sociologický problém už jeden z klasiků sociologie Georg Simmel, na prostorové aspekty společenského dění se soustředili i proponenti slavné chicagské školy, v českém kontextu lze zájem o prostorovou dimenzi vývoje společnosti nejzřetelněji pozorovat v pracích Jiřího Musila.

Toto monočíslo *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review* je pokusem přitáhnout více pozornosti k prostorovým souvislostem vývoje české společnosti. Myšlenka na vydání monočísla zaměřeného tímto směrem se zrodila v oddělení Lokální a regionální studia Sociologického ústavu, které se různými výzkumy spojenými právě důrazem na teritoriální dimenzi studovaných problémů systematicky zabývá. V loňském roce byl na tomto pracovišti dokončen tříletý projekt „Vliv politické kultury, sociálně-ekonomických a institucionálních faktorů na rozdíly ve fungování českých regionů“ podporovaný Grantovou agenturou České republiky. Ačkoliv byla část výsledků zmíněného projektu již publikována, v souvislosti s ukončením projektu se dalo očekávat, že se nahromadí více textů, které spolu budou vzájemně souviset do té míry, že by bylo škoda je umístit ve formě jednotlivých článků do různých typů odborných periodik. Zároveň jsme se během práce na projektu seznámili s několika výzkumy, které se na české regiony a jejich vývoj dívaly z odlišné perspektivy než náš projekt, přesto se zdály vhodně doplňovat výsledky našeho bádání. Oslovili jsme proto redakci *Sociologického časopisu* s návrhem na publikování monočísla časopisu, které by bylo zaměřeno

na teritoriální problematiku, vzhledem k zaměření našeho výzkumného projektu konkrétně na problematiku regionů. Po schválení záměru na vydání takového monočísla redakční radou oslovila redakce a editor monočísla standardním způsobem další potenciální zájemce o publikaci příspěvku v tomto čísle časopisu. Výzva měla poměrně značný ohlas. Potenciálních zájemců o téma se objevil značný počet, ačkoliv je nutno přiznat, že podstatnou část z nich tvořili vědci působící mimo sociologii. Ne všichni zájemci o problematiku regionů nakonec texty napsali, ne všechny texty prošly k termínu vydání tohoto čísla úspěšně recenzním řízením. Číslo časopisu, které předkládáme čtenářům, tak nakonec přináší disciplinárně, metodologicky i věcně pestrrou směs textů, které jsou spojeny právě svým důrazem na prostorovou, v našem konkrétním případě regionální, problematiku.

Úvodní článek profesora *Martina Hampla* přináší sociologické obci vhled do myšlení předního českého geografa. Hampl se v něm velmi obecným způsobem zabývá hodnocením změn v regionální diferenciaci socioekonomického vývoje v České republice v současné době. Termín „současná doba“ definuje jako dvě poslední dekády 20. století, jádrem článku je ovšem hodnocení trendů a změn v období transformace společnosti po pádu komunistického režimu. Autor zdůrazňuje neobyčejnou dynamiku diferenciacních tendencí, které můžeme ve společnosti po roce 1989 pozorovat, stejně jako základní trend diferenciacie – totiž rostoucí vnitřní sociální i územní polarizaci. Tento proces vidí jako logický důsledek zásadních proměn v hodnocení výkonnosti ekonomických subjektů a zvýšeného uplatnění kvalitativních faktorů rozvoje, jako jsou sociální a lidský kapitál. Na základě výsledků empirických analýz autor dochází k závěru, že územní nerovnoměrnosti v distribuci ekonomické výkonnosti jsou podstatně hlubší než územní rozdíly sociální. Je to důsledek většího vlivu vnějších, extrémně nerovnoměrně distribuovaných geografických faktorů na ekonomiku než na sociální diferenciaci společnosti. Proto lze po roce 1989 pozorovat ekonomické posilování metropolitních regionů, zvláště pražského, i relativní vzrůst západní zóny České republiky kombinovaný s poklesem významu pánevních oblastí. Tento vývoj je dle autora především důsledkem působení geografických faktorů typu regionální/sídelní hierarchie, makropolohová atraktivita a „zdeděná“ ekonomická specializace a nikoliv teritoriálních rozdílů v „kvalitativní struktuře“ populace.

Tomáš Kostecký, Věra Patočková a Jana Vobecká prezentují výsledky empirického výzkumu, který se inspirovan slavnou knihou *Making Democracy Work* amerického sociologa Roberta Putnama pokoušel ověřit, jestli existují i v České republice pozitivní vztahy mezi výkonností regionálních vlád (v českém kontextu vlád krajů) a sociálním kapitálem krajů, respektive jejich ekonomickou výkonností. Empirické výsledky řadí případ České republiky mezi země, v nichž Putnamovy hypotézy o vzájemných souvislostech těchto tří jevů na regionální úrovni nebyly potvrzeny. Obsáhlý přehled literatury věnované dané problematice ukazuje, že Česká republika není v tomto ohledu zdaleka ojedinělým případem. Na rozdíl od Putnamových výsledků popisujících situaci v Itálii se však ukazuje, že významný

vliv na vývoj českých a moravských regionů může mít faktor, kterému Putnam mnoho pozornosti nevěnoval, totiž lidský kapitál měřený mezikrajskými odlišnostmi ve vzdělanosti populace. Toto zjištění přímo volá po dalším výzkumu v této oblasti.

Jiří Blažek a Pavel Csank podávají čtenářům informaci o výsledcích empirického studia vývoje regionální diferenciace v České republice v období po roce 1989. Článek je méně teoretický než úvodní text Hamplův a je také úžeji a konkrétněji zaměřen. Autoři se především snaží identifikovat odlišné vývojové fáze procesu regionální diferenciace v České republice, se speciálním zaměřením na jeho ekonomickou složku. Z toho důvodu si k hodnocení regionálního rozvoje vybírají takové ukazatele, které umožní každoroční sledování změn v územních rozdílech po celé sledované období 1989–2005. Jako jednotky sledování jsou použity jednak 13 upravených krajů (Praha a Středočeský kraj sloučeny do jedné jednotky), jednak 66 speciálních mikroregionů, které byly zkonstruovány na bázi okresů.

Michal Illner, Tomáš Kostecký a Věra Patočková se ve svém textu pokoušejí o hodnocení odlišností ve výkonech krajských vlád. Výkon krajských vlád definují jako multidimenzionální veličinu, k jejímuž měření zkonstruovali vlastní multidimenzionální agregátní ukazatel měřící výkon krajské vlády v nejrůznějších oblastech její činnosti. Výsledky analýzy ukazují, že rozdíly ve výkonu krajských vlád nepochybně existují, kraje lze řadit do skupin podle výkonnosti, nelze však říci, že by některé kraje byly ve všech sledovaných parametrech vysoce výkonné nebo naopak ve všech parametrech výkonově podprůměrné. Nejzajímavější je, že rozdělení krajů podle výkonnosti sleduje jistou teritoriální logiku – kraje podobného výkonu mají tendenci prostorově se kumulovat v určitých oblastech. To dodává výsledku punc nenáhodnosti.

Článek *Dana Ryšavého* se zaměřuje na regionální instituce. Analyzuje výsledky voleb do krajských zastupitelstev. Obecně hodnotí význam a postavení krajských voleb v politickém systému České republiky a popisuje právní a politický kontext, v němž dochází ke konstituování krajských orgánů. Podrobněji se zaměřuje na to, jakou roli hráli při konstituování volených krajských orgánů volení představitelé venkovských obcí a malých měst a jakou roli hrály politické strany. Zabývá se také potenciálním vlivem nově konstituovaných krajských institucí na kariéry regionálních elit a politický systém národní i lokální úrovně.

Karel Kouba se ve svém textu odlišuje od ostatních primárně tím, že mu jednotkou sledování nejsou kraje, ale soustřeďuje se na analýzu makroprostorových faktorů a jejich vliv na volební podporu pro různé politické strany. Jeho příspěvek je zajímavý především použitím v sociologii nepříliš známých metodologických postupů, které byly vyvinuty v současné kvantitativní geografii. Pomocí těchto metod Kouba ověřuje vliv dvou makroregionálních rozdílů (Čechy versus Morava, bývalé Sudety versus zbytek země) na volební výsledky. Výsledky jeho modelování ukazují, že regionální rozdíly ve výši volební podpory pro politické strany se nezdají být významně podmíněny makroregionálními rozdíly mezi Moravou

a Čechami, ale jsou spíše odrazem nerovnoměrností v rozmístění různých sociálních skupin. Morava není více levicová, protože je to Morava, ale proto, že má její obyvatelstvo jiné sociálně-ekonomické charakteristiky. Bývalé Sudety naopak představují region, u kterého lze odlišit „čistý regionální vliv“ na volební chování nezávislý na efektu způsobeného odlišnostmi ve struktuře obyvatel.

Závěrečný text *Tadeusze Siwka* a *Kamily Bogdové* podobně jako Koubův článek definuje regiony nejen jako kraje. Autoři se zaměřují na popis postavení českých kulturně-historických regionů ve vědomí jejich obyvatel. Vycházejí z hypotézy, že kulturní regiony závisí primárně na vědomí jejich obyvatel. Na základě analýzy dvou specializovaných sociologických dotazníkových šetření autoři dokazují, že nejzřetelněji ukotvené ve vědomí obyvatel jsou historické země Čechy a Morava, zatímco třetí z historických zemí – Slezsko – je přítomna znatelně, ale na nižší úrovni. Vnímání historických zemí nezáleží na místě bydliště respondenta. Národopisné regiony zaujímají naopak ve vědomí respondentů podstatně nižší pozici než historické země, přičemž regiony v dané historické zemi jsou respondentům vždy známější než respondentům žijícím v jiné historické zemi. Administrativní jednotky – kraje – jsou na mentální mapě Čechů na stejné úrovni jako národopisné regiony.

Nakonec mi nezbývá než popřát těm z čtenářů, kteří jsou stejně jako autoři textů přesvědčeni o smysluplnosti tohoto typu bádání, aby se jim připravené texty líbily. A pro ostatní čtenáře snad budou alespoň některé texty pozváním ke zkoumání dosud neobjevených končin společenskovedního výzkumu.

Tomáš Kostecký

Výzva

k předkládání abstraktů článků do monotematického čísla
Sociologického časopisu

Etnometodologie a etnometodologické inspirace

Editor: Jiří Nekvapil, FF UK, Praha

Koncepce a zaměření: I když etnometodologie aktuálně nepřitahuje tolik pozornosti jako v 60. a 70. letech, přesto má řadu stoupenců po celém světě, kteří se sdružují v příležitostných i stabilnějších institucionálních formacích (srov. např. informace v SČ 37, 2001: 395–396; SČ 39, 2003: 745–747; SČ 41, 2005: 343–346; SČ 43, 2007: 485–488). Etnometodologie se vyvíjí, neustrnula – je to zřetelné v jejím „tvrdém jádru“ (včetně samotného H. Garfinkela), ale i v tom, jak je dnes přijímána v sociologii a v širší oblasti sociálního výzkumu. Etnometodologie je dnes intelektuálně dostupnější, než tomu bylo dříve, a sama sebe přístupně prezentuje, což je např. zřejmé ze dvou nedávných příruček: D. Francis, S. Hester. *An Invitation to Ethnomethodology. Language, Society and Interaction*. Thousand Oaks: Sage, 2004; P. ten Have. *Understanding Qualitative Research and Ethnomethodology*. London: Sage, 2004. I když zdaleka ne všichni odborníci přijímají etnometodologii jako pozoruhodný teoretický projekt, oceňují etnometodologické studie, jejichž předmětem je „dosahování“ rozpoznatelné uspořádanosti různých aspektů každodenního života.

Cílem připravovaného monotematického čísla je vytvořit podmínky pro lepší recepci etnometodologie v České republice (popř. na Slovensku). Optimálně by v čísle měly být zastoupeny články, které vycházejí z tří nejdynamičtěji se rozvíjejících oblastí etnometodologie, což jsou (1) studia práce/pracovišť (*studies of work / workplace studies*), (2) členská kategorizační analýza (*membership categorization analysis*) a (3) konverzační analýza (*conversation analysis*); autoři/autorky se však nemusejí omezit na ně. Pokud jde o tematickou stránku navrhovaných článků, autoři se mohou zabývat jakýmkoli aspektem každodenního života včetně dělání sociologie. Články mohou těžit z etnometodologických přístupů v různé míře – číslo se nechce omezit na klasickou podobu etnometodologie, ani na „čistou“ etnometodologii, ale postihnout i to, co se dá dnes v různých souvislostech s etnometodologií dělat (heslo „inspirace“). Preferovány budou empirické studie.

Harmonogram a postup: Abstrakt zamýšleného článku (rozsah maximálně 3600 znaků včetně mezer) zasílejte na obě níže uvedené e-mailové adresy.

Došlé abstrakty budou posouzeny editorem monotematického čísla a šéfredaktorem českého vydání SČ, kteří si vyhrazují právo své rozhodnutí nezdůvodňovat. Vybraní autoři/autorky budou informováni e-mailem do 30. 4. 2008. Termín pro odevzdání článků je 5. 1. 2009. Vydání monotematického čísla je plánováno na druhou polovinu roku 2009, resp. jaro 2010. Všechny články projdou standardním recenzním řízením.

E-mailové adresy pro zasílání abstraktů: jiri.nekvapil@ff.cuni.cz, sreview@soc.cas.cz

Abstrakty jsou přijímány do 31. 3. 2008.

Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice*

MARTIN HAMPL**

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Regional Differentiation of Current Socio-Economic Development in the Czech Republic

Abstract: The social transformation in post-totalitarian countries is characterised by extraordinarily dynamic differentiation tendencies. With respect to social groups and territorial communities, these tendencies differ or are even contradictory, resulting in an internal social and territorial polarisation in the national systems concerned. These polarisation processes are, on the one hand, a reaction to the equalising tendencies in communist countries, and, on the other hand, are the result of the need for qualitative changes to social structures. One such structure is the regional organisation of society, which owing to the heterogeneous nature of the conditions it exists in has very specific features. Essentially it is the environmental organisation of society, where the effects of social and natural factors are combined. Consequently, there is typically a higher level of territorial inequality in the distribution of economic activities than in social distribution, and, by contrast, less variability of geographical differentiation than social differentiation. These features are demonstrated in an empirical analysis of the current development in the Czech Republic, wherein a distinction is made between two ways of assessing regional distribution. First, there is the assessment of differentiation of the territorial intensity of economic activities (economic aggregate/km²). Second, there is the assessment of relative economic and social development (economic aggregate/inhabitant). Despite the differences in the level and variability of the two types of regional differentiation, there are similar trends in their development, heading towards greater inequalities.

Keywords: geographical and social inequalities, post-totalitarian transformation, geographical factors of socio-economic differentiation, regional hierarchy.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 889–910

* Práce byla podpořena prostředky z výzkumného záměru MSM0021620831 Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. RNDr. Martin Hampl, DrSc., Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: ksgrrsek@natur.cuni.cz.

1. Obecná východiska a metodické problémy hodnocení

Současná transformační fáze společenského vývoje se vyznačuje nejen u nás, ale ve většině posttotalitních zemí neobyčejnou dynamikou diferenčních tendencí. Jejich orientace je z hlediska různých sociálních skupin nebo územních komunit rozdílná až protichůdná, takže je oprávněné hovořit o rostoucí vnitřní sociální i územní polarizaci národních systémů. Tento vývoj není překvapující, neboť odpovídá nezbytnosti zásadních proměn v hodnocení výkonnosti ekonomických subjektů i zvýšenému uplatnění kvalitativních faktorů, jako jsou lidský a sociální kapitál. Jedná se zároveň o reakci na dlouhodobé nivelizační snahy socialistických států, které byly jednou z příčin jejich ekonomických neúspěchů a zprostředkovaně i jejich politického zhroucení. Mimořádná dramaticita transformačních přeměn pochopitelně přitahuje pozornost studia celé řady společenských věd. Jedná se v řadě ohledů o historicky unikátní událost, avšak jednostranné zdůrazňování jedinečnosti obratu společenského vývoje v posttotalitních zemích není oprávněné. Obecnější smysl studia zmíněného obratu přitom nespočívá pouze v hodnocení jeho primární příčiny, kterou byl výsledek soupeření rozdílných společenských systémů polarizovaných ve dvou základních úrovních: tržní – centrálně plánovaná ekonomika na jedné straně a demokratické – totalitní politické uspořádání na straně druhé. Tento výsledek objasňuje, proč k obratu došlo, ale nevysvětluje průběh tohoto obratu, tj. transformaci samotnou. Jsou zde proto další aspekty hodnocení obecnějšího typu, z nichž dva se zdají být zvláště významné. Za prvé se jedná o posouzení stupně integrálnosti transformačních procesů, tj. i o rozlišení míry proměn v rámci jednotlivých subsystémů společnosti. V souladu s představami školy Annales je často zdůrazňována výrazně vyšší proměnlivost politických a ekonomických struktur oproti strukturám sociokulturním. V tomto sledování bude však zdůrazněna v prvé řadě relativně vyšší proměnlivost všech těchto „vnitřních“ struktur společnosti v porovnání s „vnější“, tj. geografickou strukturou, jakožto další a dosud převážně opomíjenou formou uspořádání společnosti. Za druhé se jedná o nezbytnost obecnějšího zařazení transformace posttotalitních zemí do dlouhodobějších vývojových procesů. Zde se bezprostředně nabízí studium souvislosti „specifické“ posttotalitní transformace a „obecné“ transformace postindustriální. Přinejmenším hypoteticky lze předpokládat, že míra v uplatnění nápravných proměn v rámci posttotalitní transformace na jedné straně a obecně orientovaných proměn v rámci transformace postindustriální na straně druhé bude odlišná podle dříve zmíněné různé proměnlivosti jednotlivých společenských struktur. Právě u geografické/regionální organizace je proto možno očekávat vyšší stupeň vývojové kontinuity, a tedy omezenější rozsah i význam specifických nápravných procesů.

Ze zmíněných témat studia obecnějšího typu je v následujícím textu hlavní pozornost věnována právě diferencovanému vývoji vnitřních (ekonomických, sociálních atd.) a vnějších (geografických) struktur společnosti. Přestože se převážně jedná o empiricky založené analýzy transformačního vývoje v České republice, mohou být příslušné výsledky chápány nejen jako zhodnocení součas-

ných změn, ale i jako příspěvek k obecnému poznání vzájemného vztahu, podobností i rozdílností vnitřní a vnější organizace společnosti. Transformaci v České republice je z tohoto hlediska oprávněné považovat za vhodný empirický model vzhledem k dynamice a všestrannému uplatnění změn, i k jejich poměrně úspěšným výsledkům. Potřeba takto orientovaného studia je konečně pocítována i sociology [Wallerstein et al. 1998; Musil 2003]. Na rozdíl od sociální geografie, která je v posledních desetiletích výrazným způsobem „sociologizována“, k žádné „geografizaci“ sociologie totiž nedochází. Přitom témat ležících v průniku zájmu sociologie a geografie je celá řada. Na prvním místě je to jistě problematika osídlení studovaná jak sociální ekologií, tak i geografii obyvatelstva a sídel. Současná česká sociologie se však těmito otázkami zabývá omezeně. Výjimkou, zato výjimkou dlouhodobou a velmi významnou, je ovšem dílo Jiřího Musila [Musil 1967, 1977, 1993 aj.]. Patrně nejvíce pozornosti je však dnes věnováno tematikám blízkým politické geografii, jako jsou regionální rozdíly ve volebních postojích a v politické kultuře [např. Kostecký 1995; Kostecký, Čermák 2004; Vajdová, Stachová 2005] nebo procesy formování lokálních a regionálních elit [Illner 1998, 2001; Kostecký, Vobecká 2005]. Právě pro takto orientovaný výzkum se však nabízí další tematické rozšíření směřující k hodnocení vztahu regionálního socioekonomického vývoje a jeho reflexe v názorech a postojích řídicích subjektů.

V rámci dílčího příspěvku není pochopitelně reálné vypracovat systematické a dostatečně rozvedené geografické hodnocení společenské transformace v České republice. Důraz studia je proto záměrně položen pouze na postižení podstatných a „kvantifikovatelných“ znaků stavu a vývojových tendencí regionální diferenciace. Takové hodnocení je pochopitelně jen dílčí úrovní zkoumání sociální skutečnosti, je však úrovní nezbytnou a v řadě ohledů může být i východiskem pro citlivější analýzy. Ty by měly směřovat mimo jiné i k sledování proměn v zájmové diferenciaci územích komunit, resp. subjektů územního vývoje obecně, a také k formování jejich hodnotících postojů. Vztah reálného a normativního sice je, a vždy bude, diskusní a nejednoznačně řešitelný, nicméně při studiu společnosti jej nelze vyloučit. Dostatečně empiricky podložené poznání sociální a geografické reality je však nejdůležitější pojistkou pro smysluplné hledání jak hodnotících postojů, tak i pro vytváření potřebných mechanismů sladování zájmů různorodých subjektů. V tomto smyslu je snad „pozitivistické“ zaměření tohoto příspěvku dostatečně oprávněné.

Sledování je soustředěno na analýzy stavu a vývoje územní distribuce nejpodstatnějších složek osídlení (obyvatelstvo, pracovní příležitosti) a zejména „celé“ ekonomiky, hodnocené prostřednictvím tzv. ekonomického agregátu. Tento ukazatel je možno hodnotit jako syntetickou charakteristiku stavu nejen ekonomické, nýbrž i sociální úrovně regionů a příslušných územních komunit. Obdobně to platí pro vývojové tendence této úrovně, neboť transformační změny byly a jsou integrálního typu. Proces územní i sociální polarizace je komplexního typu, přičemž s nástupem postindustriálních forem rozvoje se zvyšuje vzájemná souvislost mezi sociální kvalitou a ekonomickou výkonností regionálních komu-

nit. Ekonomický agregát (dále EA) je definován jako součin počtu pracovních příležitostí a průměrných mezd zaměstnanců, takže je poměrně reprezentativní náhradou za obvykle používaný hrubý národní důchod. Konstrukce EA je vynucena omezenou datovou bází naší regionální statistiky, která sleduje HDP pouze do úrovně krajů, přičemž vývojová řada počíná až rokem 1993 (regionální HDP bylo zpětně dopočítáváno [viz Chlad 1998]). Ukazatel EA lze stanovit i pro úroveň okresů a rovněž pro léta dřívějších cenů (bude sledován i k r. 1991 a k r. 1980, byť s vědomím deformované vypovídací schopnosti v případě mzdového hodnocení za socialismu). Výpočet EA je navzdory jeho jednoduchosti spojen s řadou obtíží. Jednak je nutné kombinovat různé statistické zdroje (pracovní příležitosti podle cenů, mzdové úrovně podle každoročních výkazů regionální statistiky) a jednak je nezbytné sekundárně upravit údaje z cenů: např. odpočet nezaměstnaných od uváděných počtů ekonomicky aktivních [viz i Kostelecký 2002], výpočet pracovních příležitostí v návaznosti na bilanci pohybu za prací (zde však dochází k neúplnostem, neboť cca jedna desetina vyjíždky nebyla směrově určena a podchycení zaměstnaných cizinců je zcela nedostatečné). Pracné jsou i přepočty na územně srovnatelné jednotky, neboť vymezení řady okresů se v l. 1980–2001 změnilo (podrobněji k uvedeným problémům datové základny viz [Hampl 2005]).

Klíčovou metodickou zásadou následujících hodnocení je dále rozlišení dvou základních forem geografického rozložení a vývoje ekonomického agregátu, resp. dalších zde sledovaných jevů. Geografická organizace společnosti je primárně podmíněna vzájemným působením kvalitativně různorodých jevů a procesů, a to včetně jevů přírodních nebo polohových poměrů. Hlavním výsledkem tohoto spolupůsobení je diferenciací v územní intenzitě výskytu jevů (počet obyvatel na km² nebo HDP/EA na km²) a ve velikostně-významovém rozrůznění jednotek (měst, regionů apod.) Velikostně-významová hierarchizace socio-geografických jednotek je rozvíjena v souladu s prohlubováním územní dělby práce a s navazujícím uspořádáním vztahů, resp. region integrujících procesů, jako je migrace nebo dojíždka obyvatelstva. Zároveň je ovšem geografická organizace i jednou z forem strukturace sociálních, ekonomických, politických nebo kulturních poměrů. V tomto ohledu se jedná v prvé řadě o diferenciaci v ekonomické a sociální „vyspělosti“ (HDP/EA na obyvatele, vzdělanost obyvatelstva, míra nezaměstnanosti apod.). Studium je v tomto případě orientováno obdobně jako při hodnocení jiných sociálních strukturací – např. podle profesních, věkových nebo vzdělanostních skupin. Rozlišení dvou forem geografického uspořádání společenských jevů je zdánlivě zbytečnou abstraktní konstrukcí, která navíc mechanickým způsobem „rozbíjí“ integritu reálné společnosti. Přesto je dvojí posuzování geografické organizace společnosti užitečné, protože míry diferenciací, resp. nerovnoměrností v distribuci společenských jevů a proměnlivost těchto měř jsou z hlediska vztahu k území (územní intenzity) a z hlediska vztahu k obyvatelstvu (sociální nerovnoměrnosti) významně rozdílné. Pro ilustraci je možno uvést, že „koncentrovaná“ polovina EA je vytvářena v úrovni okresů na cca 15 %

území státu, ale je vázána na cca 38% obyvatelstva České republiky: v prvním případě byly vybírány jednotky s výraznou koncentrací v pořadí podle hodnoty EA/km², v druhém případě podle hodnoty EA/obyvatele. Odlišení charakteristik územní koncentrace a socioekonomické úrovně je vhodné vyjádřit i terminologicky. V prvním případě bude proto používán termín „sociogeografické“, v případě druhém termín „geosociální“ (nerovnoměrnosti, změny atd.).

Diskutované rozlišení sociogeografické a geosociální formy strukturace společnosti nepopírá ovšem jejich sounáležitost, resp. integrální povahu geografické organizace. Nepochybné je i vzájemné ovlivňování obou diferenciací a častá souhlasnost jejich vývojových tendencí – např. v transformačním období dochází k souběžnému růstu územních i (regionálně hodnocených) sociálních nerovnoměrností. Všeobecně je uznávána také spojitost sídelní/regionální hierarchie na jedné straně a úrovně vzdělanosti nebo úrovně diverzifikace ekonomiky na straně druhé. Míry těchto souvislostí jsou však u jednotlivých jevů různé i různé vývojově proměnlivé, a jsou proto dostatečně závažným výzkumným tématem. Je přitom charakteristické, že těmto souvislostem není věnována potřebná pozornost ani v geografické literatuře o transformaci, kde jednoznačně převažují práce o vývoji geosociálních distribucí [viz např. Gorzelak 1996; Carter, Maik 1999; Turnock 2000]. V tomto smyslu je oprávněné hovořit o dominanci studia geografické organizace společenské transformace a zároveň o absenci studia transformace geografické organizace samotné.

2. Celková orientace transformačního vývoje: růst územních i sociálních nerovnoměrností

Výchozí empirická hodnocení jsou zaměřena na integrální postižení současného vývoje a dosaženého stavu regionální socioekonomické diferenciace. Požadavek „integrálnosti“ je snad dostatečně zaručen sledováním komplexní charakteristiky ekonomické i sociální úrovně, event. úspěšnosti územních celků podle ekonomického agregátu (EA). Posuzováním distribuce EA jednak ve vztahu k území a jednak ve vztahu k obyvatelstvu je pak rozlišen vývoj a stav v míře územních a sociálních nerovnoměrností. Základní měřítkovou úrovní diferenciace je okresní úroveň, resp. soubor 70 upravených okresů (velkoměstské okresy byly spojeny se zázemím), a tedy úroveň dostatečně citlivá pro postižení hlavních regionálních rozdílů. Vzhledem k potřebě zachycení obratu ve vývoji je konečně porovnáváno transformační období mezi posledními cenzy (1991–2001) s předchozím socialistickým obdobím (1980–1991). Soubor základních charakteristik o míře územní i sociální koncentrace EA podává tabulka 1.

K jednotlivým cenzo vním rokům je zde udáván podíl na území nebo na obyvatelstvu upravených okresů, na které je vázána nejkoncentrovanější čtvrtina, polovina atd. EA. Ukazatel H je doplňkem podílu pro koncentrovanou polovinu EA, takže vyjadřuje územní rozsah, resp. populační velikost upravených okre-

Tabulka 1. Vývoj územní a sociální koncentrace ekonomického agregátu (EA) v letech 1980–2001

% EA	% území s koncentrací EA			% populací s koncentrací EA		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
25	4,31	4,25	2,47	20,69	19,12	14,09
50	18,69	18,64	14,87	44,11	44,11	37,87
75	47,34	46,86	43,21	70,57	70,55	66,76
100	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Míra nerovnoměrnosti H	81,31	81,36	85,13	55,89	55,89	62,13

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ...* (2002), resp. *Pracovníci a mzdové fondy* (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.

Poznámka: ČR byla vnitřně členěna podle 70 upravených okresů (velkoměstské okresy byly spojeny s příslušnými „venkovskými“ okresy, Ostrava-město s okresy Frýdek-Místek a Karviná). Podíly jednotek byly stanoveny kumulativně v posloupnosti podle míry územní koncentrace (EA/km²) nebo koncentrace sociální (EA/obyv.). Jsou tedy uváděny podíly pro nejkonzentrovanejší čtvrtinu, polovinu atd. EA sledovaných jednotek. Ukazatel H celkově charakterizuje stupeň koncentrace: celostátní podíl území, resp. obyvatelstva, na které je vázána rozptýlená/nekonzentrovaná polovina EA. EA – ekonomický agregát vyjádřený součinem počtu obsazených pracovních příležitostí a průměrných mezd zaměstnanců.

sů, na které je vázána naopak „rozptýlená“ polovina EA – např. k r. 1991 byla „konzentrovaná“ polovina EA vytvořena na 18,64 % a „rozptýlená“ polovina na 81,36 % území celé ČR. Do r. 2001 došlo k výraznému zvýšení územní koncentrace EA, neboť území vůdčích jednotek soustřeďujících polovinu EA se zmenšilo na pouhých 14,87 %. Navzdory jednoduchosti použitých ukazatelů vyplývají z jejich srovnání tři nejpodstatnější charakteristiky stavu a vývoje regionální distribuce EA:

- (1) Úroveň územní (sociogeografické) koncentrace řádově převyšuje úroveň koncentrace sociální (geosociální), a to nejen v případě EA v současné České republice, ale i v případě naprosté většiny společenských jevů ve většině regionů světa – viz např. Dostál, Hampl [2004] nebo Hampl [2005]. Údaje v tabulce 1 jsou tedy pouze dalším potvrzením obecné závislosti úrovně nerovnoměrnosti v distribuci jevů na stupni komplexity systémů [podrobněji viz Hampl 1998]. Nicméně je nutné upozornit na proměnlivost míry převýšení úrovně územních koncentrací nad úrovněmi koncentrací sociálních z hlediska velikostní a typové diferenciací hodnocených systémů.
- (2) Překvapivé není ani zjištění pronikavých rozdílů v dynamice změn v posledním socialistickém období na jedné straně a v období transformačním na

Tabulka 2. Proměny souborů nejvýznamnějších jednotek v l. 1980–2001 (první část)

Pořadí	EA na km ² (ČR = 100)					
	1980		1991		2001	
1.	Praha	759	Praha	758	Praha	1124
2.	Ostrava	409	Ostrava	420	Brno	354
3.	Brno	341	Brno	333	Ostrava	316
4.	Ústí n. Lab.	247	Most	256	Ústí n. Lab.	216
5.	Most	241	Ústí n. Lab.	256	Most	185
6.	Teplice	217	Teplice	215	Teplice	169
7.	Kladno*	169	Jablonec n. Nis.	162	Jablonec n. Nis.	155
8.	Jablonec n. Nis.	164	Zlín	160	Zlín	153
9.	Zlín	154	Kladno*	159	Hradec Králové	148
10.	Hradec Králové	152	Hradec Králové	148	Pardubice*	138
70. (minimum)	Prachatice	25	Prachatice	25	Prachatice	23
Max./Min.	30,4		30,3		48,9	

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ... (2002), resp. Pracovníci a mzdové fondy ... (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.*

Poznámka: Jednotky (upravené okresy) označené hvězdičkou nebyly v první desítku v některém z hodnocených roků. U charakteristiky EA/obyv. je nutno respektovat mírné omezení jejího vypovídajícího smyslu pro postižení životní úrovně obyvatelstva v důsledku pohybu za prací (jednotky s negativním saldem jsou poněkud podhodnoceny a jednotky se saldem pozitivním naopak nadhodnoceny; z těchto důvodů byly také velkoměstské okresy spojeny se zázemím). Ostatní poznámky viz tabulku 1.

straně druhé. Přesnější určení těchto rozdílů může však být považováno za důležitý poznatek. Stagnace obou hodnocených distribucí EA v l. 1980–1991 byla skutečně neobvyklá a naopak růst nerovnoměrností v územní i sociální distribuci EA v průběhu pouhého desetiletí transformace byl výjimečný.

- (3) Patrně nejzajímavější je zjištění vyšší dynamiky růstu geosociálních nerovnoměrností než nerovnoměrností sociogeografických, resp. územních. V prvním případě došlo v l. 1991–2001 k zvýšení hodnoty ukazatele H o 6,24, v případě druhém o 4,77. Orientace změn byla ovšem shodná, a také jejich výraznost nebyla příliš odlišná. Vysvětlení poněkud vyšší dynamiky růstu geosociál-

Tabulka 2. Proměny souborů nejvýznamnějších jednotek v l. 1980–2001 (dokončení)

Pořadí	EA na obyvatele (ČR = 100)					
	1980		1991		2001	
1.	Most*	125	Most*	130	Praha	180
2.	Praha	122	Ostrava*	120	Mladá Boleslav*	139
3.	Ostrava*	118	Sokolov*	120	České Budějovice*	118
4.	Ústí n. Lab.*	113	Praha	120	Brno	115
5.	Brno	111	Ústí n. Lab.*	114	Hradec Králové	105
6.	Zlín	108	České Budějovice*	110	Zlín	105
7.	Hradec Králové	108	Zlín	110	Plzeň*	105
8.	Sokolov*	108	Brno	107	Jihlava*	105
9.	Pardubice*	106	Česká Lípa*	107	Pardubice*	99
10.	Česká Lípa*	103	Hradec Králové	104	Liberec*	99
70. (minimum)	Opava	68	Vyškov	70	Bruntál	66
Max./Min.		1,8		1,9		2,7

Zdroj a poznámka viz předchozí stranu.

ních nerovnoměrností může být dvojího druhu. Za prvé byla výchozí situace obou typů distribucí EA podstatně odlišná: přílišná nivelizace sociálních poměrů jako důsledek socialistického plánování a zároveň i za socialismu přetrvávající vysoká nerovnoměrnost územní distribuce ekonomiky. Za druhé lze opakovaně zdůrazňovat rozdílnou proměnlivost jednotlivých společenských subsystémů, resp. dílčích strukturací společnosti (viz školu *Annales* a navazující poznámky v úvodní části příspěvku). Je ovšem otázkou, zda transformační změny dokládají spíše vyšší dynamiku růstu (geo)sociálních rozdílů nebo spíše jejich vyšší proměnlivost v porovnání s rozdíly sociogeografickými. Otázkou je pochopitelně i obdobné srovnání z pohledu dlouhodobých tendencí, v jejichž rámci budou transformační procesy představovat jen dílčí vývojovou etapu.

Dílčím doložením vyšší proměnlivosti geosociální diferenciace jsou údaje o změnách souborů 10 jednotek s maximálními hodnotami EA/obyv. a EA/km²

uvedené v tabulce 2. Právě při podrobnějším sledování změn je rozdílná měnlivost geosociální a sociogeografické diferenciace pronikavá. Zatímco v desítkách jednotek s nejvyšší úrovní EA/km² došlo v l. 1980–2001 k výměně pouze v jediném případě (okres Kladno byl nahrazen okresem Pardubice), tak v první desítkě určené úrovní EA/obyv. došlo k výměně v šesti případech, tj. u 60 % hodnocených jednotek. Obdobně tomu bylo i v proměnlivosti pořadí jednotek. Uvedené hodnoty individuálních jednotek pro oba ukazatele ovšem bezprostředně objasňují primární důvod vysoké stability sociogeografické diferenciace: alespoň u hierarchicky nejvyšších jednotek jsou rozdíly v územní intenzitě EA výjimečné, a proto i obtížně změnitelné. Proměnlivost výrazně diferencovaných souborů je tudíž nutně omezená. Variační rozpětí charakterizované poměrem maximální a minimální hodnoty v celém souboru 70 upravených okresů dosahovalo u ukazatele EA/km² k r. 1980 i k r. 1991 cca třicetinasobku a k r. 2001 vzrostlo na téměř padesátinasobek. U ukazatele EA/obyv. byl obdobný poměr k r. 1980 pouze 1,8, resp. 1,9 k r. 1991 a k r. 2001 došlo k jeho zvýšení na úroveň 2,7. K r. 2001 byly současně dosaženy u obou ukazatelů nejvyšší hodnoty u 1. jednotky a nejnižší hodnoty u 70. jednotky, což dokládá prohlubování polarizace v rámci souboru sledovaných jednotek „v obou směrech“ (poklesy u posledních jednotek byly však nevýrazné).

3. Geografické podmíněnosti vývoje socioekonomické diferenciace

Stanovení hlavních charakteristik regionální diferenciace sociálních a ekonomických poměrů a orientace jejich změn v transformačním období je pouze první úrovní hodnocení. V dalších krocích je nezbytné analyzovat podmiňující faktory vývoje této diferenciace. Vzhledem k rozlišení dvou základních forem regionální organizace – sociogeografické a geosociální – je vhodné studium podmínek spojit i s hledáním vzájemného ovlivňování obou těchto forem. Nejprve budou sledovány diferencující vlivy (socio)geografických podmínek na změny (geo)sociálních poměrů. To je dominující tematika i v dosavadním regionálně zaměřeném studiu transformačních procesů [viz dříve citované práce Gorzelak 1996; Carter, Maik 1999; Turnock 2000]. V případě transformačního vývoje v České republice je v tomto ohledu možno bezprostředně vycházet z předchozích analýz a z celé řady již publikovaných prací [např. Hampl et al. 1996, 1999, 2001; Hampl 2005], které specifikovaly tři nejpodstatnější geografické faktory podmiňující vývoj a dosažený stav regionální socioekonomické diferenciace: regionální/sídelní hierarchie, makropolitická atraktivita a nevýhodná (zděděná) ekonomická specializace. Na základě kombinovaného zohlednění těchto faktorů lze vypracovat jednoduchou typologii okresů a prostřednictvím agregátních charakteristik (EA/obyv., index vývoje EA v l. 1991–2001 aj.) vyjádřit i ověřit platnost výběru podmiňujících faktorů a navazujících hodnocení. Podstatné údaje shrnuje tabulka 3.

Z porovnání charakteristik dosažené ekonomické, resp. socioekonomické úrovně k r. 2001, a v podstatě i z porovnání charakteristik vývoje EA v l. 1991–

Tabulka 3. Vývoj ekonomiky podle typů územních jednotek (1980–2001)

Typy jednotek (upravené okresy)	Území	Podíl na České republice (%)			EA/obyv. 2001 (ČR = 100)	Vývoj EA 1991–2001 (ČR = 100)
		Ekonomický agregát (EA)	1980	1991	2001	
A. Metropolitní	24,39	53,26	53,74	57,86	121,3	107,7
z toho v areálu:						
Prahy	2,11	16,03	16,01	23,74	180,1	148,3
Pánevních center	8,24	16,78	17,33	13,31	89,3	76,8
Ostatních center	14,04	20,45	20,40	20,81	106,0	102,0
B. Nemetropolitní	75,61	46,74	46,26	42,14	80,6	91,1
z toho v polohové zóně:						
Západní	30,74	15,65	15,36	14,63	86,8	95,2
Střední	31,75	20,60	20,42	18,32	79,3	89,7
Východní	13,12	10,49	10,47	9,19	74,6	87,7
C. Polohové zóny celkem:						
Západní	41,14	38,62	38,53	45,40	123,1	117,8
Střední	40,27	37,19	36,98	34,03	88,0	92,0
Východní	18,59	24,19	24,49	20,57	84,1	84,0

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ... (2002), resp. Pracovníci a mzdové fondy ... (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.*

Poznámka: Metropolitní areály byly vymezeny pouze přibližně podle celých okresů (nejpodrobnější jednotky, pro které lze konstruovat EA). Celkem je hodnoceno 12 areálů krajských měst (bez Jihlavy), jejichž vymezení odpovídá upraveným okresům čtyř největších měst (viz poznámky k tabulce 1), pěti jednotlivým okresům (České Budějovice, Hradec Králové, Pardubice, Olomouc a Zlín) a spojeným okresům Karlovy Vary + Sokolov, Ústí n. Lab. + Chomutov, Most a Teplice, Liberec + Jablonec n. Nis. Pánevní areály: ostravský, ústecký a karlovarský. Rozlišení polohové atraktivity krajů je orientováno jen přibližně z hlediska západovýchodního gradientu. Do západní zóny byly zařazeny kraje Praha, Středočeský, Jihočeský, Plzeňský a Karlovarský, do zóny východní kraje Olomoucký, Zlínský a Moravskoslezský. Ostatní poznámky viz tabulku 1.

2001, vyplývá jednoznačné potvrzení klíčového významu tří výše uvedených faktorů. Jejich významové uplatnění bylo však rozdílné. Největší úlohu sehrál faktor regionální/sídelní hierarchie, který postihoval 3 základní úrovně: hierarchicky nejvyšší pražský metropolitní areál představující nejvýraznější pozitivní extrém

z hlediska velikosti, vyspělosti i rozvojové dynamiky – ostatní metropolitní areály – nemetropolitní, relativně venkovské, prostory. Sekundárně významná porucha tohoto typu diferenciace byla důsledkem výjimečně nepříznivého vývoje pánevních metropolitních areálů (podle úrovně EA/obyv. však i tyto jednotky značně převyšovaly průměr nemetropolitních prostorů). Významný a rovněž celostátně působící diferencující vliv měl i faktor makropolohový, i když zjištěné rozdíly mezi posuzovanými třemi pásmy nebyly tak výrazné jako rozdíly mezi třemi hierarchickými úrovněmi. Při celkovém hodnocení polohových pásem se ovšem uplatnila výjimečná „váha“ pražského metropolitního areálu, takže západní, resp. jihozápadní zóna vykazovala podstatně příznivější charakteristiky dynamiky a dosaženého stavu socioekonomické úrovně než zóna střední a východní. Konečně třetí diskutovaný faktor „zděděné nevýhodné specializace“ se projevoval sice významně, ale pouze u omezeného počtu jednotek. V zásadě se jedná o pánevní metropolitní areály, které představovaly z hlediska vývoje nejvýznamnější negativní extrém. Druhým typem regionů s nepříznivou ekonomickou specializací byly venkovské oblasti s výrazným podílem zemědělství, nerozvinutou infrastrukturou a nízkou intenzitou osídlení. U většiny okresů tohoto typu byly však zmíněné nevýhody do značné míry kompenzovány příznivou makropolohou (především jižní a jihozápadní Čechy), takže jejich celkový sociální a ekonomický vývoj byl jen mírně podprůměrný. U malého počtu těchto okresů, jejichž makropoloha byla nevýhodná, však došlo k obdobnému útlumu jako u okresů pánevních (především Bruntálsko, Jesenicko a Šumpersko).

Sledované rozdíly mezi typy okresů umožňují formulovat ještě další důležitý závěr: k nejvýraznější polarizaci vývoje docházelo v rámci souboru metropolitních areálů samotných. Vývojová polarizace typu metropolitní–nemetropolitní okresy byla poněkud nižší a polarizace v rámci souboru nemetropolitních okresů byla značně omezená (zejména při vyloučení extrémního pozitivního případu Mladoboleslavska). Tato skutečnost je o to závažnější, že metropolitní areály představují velikostně nejvýznamnější jednotky. Pozitivní extrém pražského areálu a negativní extrém areálů pánevních je tudíž nejdůležitějším projevem inverzně orientovaných selektivních procesů. Pozitivně orientovaná selekce vedoucí k růstu koncentrace (nerovnoměrností) byla převážně realizována zvyšováním podílu pražského areálu na EA státu (ze 16 % na téměř 24 %), selekce negativní s opačnými důsledky pak třemi pánevními areály (pokles podílu na EA ze 17 % na 13 %). Zjednodušeně lze proto konstatovat, že výsledný koncentrační efekt byl v porovnání s rozsahem pozitivně orientované selekce zhruba poloviční, a to jak z pohledu vývoje územní, resp. sociogeografické, tak i z pohledu sociální, resp. geosociální koncentrace či nerovnoměrnosti. Současné je možno základní podmíněnosti pozitivních selektivních procesů spatřovat v postindustriální orientaci vývoje (rozvoj kvalitativně nejvyšších center), kdežto podmíněnosti negativních selektivních procesů v nutnosti „nápravy“ předchozího vývoje v rámci posttotalitních změn.

V tabulce 3 jsou uvedeny i údaje k r. 1980, takže je možno posuzovat i hlavní rozdíly ve vývoji EA v l. 1980–1991 a v l. 1991–2001. Navzdory územně relativně

podrobnému sledování je závěr hodnocení totožný se závěrem v předchozí části, kdy byly posuzovány změny pouze v celostátní úrovni. Stagnace v 80. letech byla tedy charakteristická jak pro celkové, tak i pro parciální formy sociogeografické i geosociální distribuce ekonomiky. To současně znamená, že diferenciací rozvojového potenciálu územních jednotek nemohla být při „socialistickém způsobu“ fungování společnosti využita, resp. aktivizována. Proti tomu vývoj v transformačním období byl mimořádně dynamický, výrazně selektivní a v souladu s působením geografických faktorů diferencujících rozvojový potenciál regionů. Pro ilustraci výše zdůrazněných vývojových rozdílů je vhodné uvést, že variační rozpětí hodnot indexů změn EA u typů okresů zachycených v tabulce 3 bylo v období 1991–2001 76,8 až 148,3, kdežto v období 1980–1991 pouze 98,1 až 103,3. Vývojový obrat v 90. letech charakterizuje alespoň dílčím způsobem i další skutečnost: pánevní okresy měly v l. 1980–1991 nejvyšší index změny EA, ale v l. 1991–2001 nejnižší.

4. Vývoj regionální hierarchie a kvalitativní proměny procesu územní koncentrace

Jak již bylo opakovaně konstatováno, je geografická organizace společnosti nejen diferencovaným vnějším prostředním ovlivňujícím průběh sociálních a ekonomických změn, ale i relativně autonomní „environmentální“ strukturou společnosti. Tato struktura je obvykle chápána ekonomy jako územní dělba práce, sociology především jako systém osídlení a navazující uspořádání sociálních vztahů, politology jako prostor pro formování územních komunit a jejich reprezentací, ekology pak jako životní prostředí. Všechna tato pojetí jsou oprávněná, ale také neúplná, resp. parciální. Sociogeografické organizace jsou v prvé řadě komplexní územní dělbou společenských funkcí, a to včetně funkcí podmíněných interakcí společnosti a přírodního prostředí. Při utváření této organizace se tedy uplatňují a vzájemně podmiňují procesy ekonomické, sociální, kulturní i ekologické. Páteří této organizace je sídelní a regionální hierarchie, která je výsledkem i podmínkou dělby funkcí, která významově polarizuje a současně integruje územní celky a jejich soustavy. Také tato organizace byla a je v transformačním období proměňována. Dynamika těchto změn byla ovšem podstatně nižší v porovnání s dynamikou změn vlastních/vnitřních struktur společnosti, byla však primárně vyvolána právě vnitřní změnou kvality společenského systému. V tomto smyslu lze také zdůrazňovat podmiňující vliv vnitřních společenských změn – zprostředkovaný geosociální diferenciací – na transformaci vlastní sociogeografické organizace.

Zásadní společenské změny po r. 1989 byly dvojího druhu a odpovídaly kombinovanému působení jak posttotalitní, tak i postindustriální transformace. Prvá byla relativně specifického typu, ale byla nezbytná pro nástup druhé – obecnější a dlouhodobější – transformace postindustriální. Přestože obě transformace byly vzájemně propojeny, takže nelze přesněji oddělovat jejich vliv na

změny sociogeografické organizace, je souhlasná orientace jejich vlivu nepochybná. V obou případech se prosazoval zvýšený důraz na kvalitativní aspekty zhodnocování ekonomiky a sociálních aktivit. Posttotalitní transformace přinesla v první řadě přehodnocení ekonomických výstupů tržním mechanismem, nastupující transformace postindustriální pak sektorové a odvětvové posuny ve významu/potřebnosti společenských aktivit. Důsledkem byla kvalitativní proměna jak procesu územní koncentrace, tak nový – kvalitativně vyšší – rozvoj sídelní a regionální hierarchie. Proces územní koncentrace postupně ztrácí integrální povahu, která byla charakteristická pro industriální stadium (koncentrace všech základních funkcí – obytné, pracovní, obslužné a řídicí), a dochází k jeho vnitřní funkční/kvalitativní strukturaci: relativní stagnace v celkově posuzované distribuci obytných funkcí, zpomalování koncentrace pracovních funkcí a pokračování koncentrace progresivních funkcí, zejména funkcí kvartérních (výrobní služby, řídicí a inovační činnosti). Podstatnější je však významové „přehodnocování“ těchto funkcí, a to v závislosti na jejich progresivitě. V zásadě to znamená, že kvantitativní růst hlavních center, resp. metropolitních areálů je ukončován, ale nastupuje jejich růst kvalitativní díky zvyšujícímu se významu jejich řídicích a inovačních funkcí. Je oprávněné zdůrazňovat obecnou souhlasnost v posloupnosti odvětví/funkcí z hlediska jejich „progresivity“, z hlediska úrovně jejich územní koncentrace i z hlediska zvyšování jejich významnosti a odpovídajícího uplatnění „přehodnocovacích efektů“. Ilustrací těchto posloupností je několik následujících údajů o indexech růstu podílů (1991–2001) a dosažených podílech (2001) pražského metropolitního areálu v relaci k celé ČR: obyvatelstvo – index 98,3, podíl 13,2 %; pracovní příležitosti – index 115,4, podíl 17,1 %; ekonomický agregát – index 148,3, podíl 23,7 % (index relativního růstu průměrných mezd zaměstnanců byl 129,5). Z údajů mimo jiné vyplývá, že mzdové přehodnocení ekonomických aktivit ovlivnilo růst EA podstatně více než zvýšení koncentrace pracovních příležitostí. Přitom je nutné zdůraznit, že samotné mzdové přehodnocování je pouze dílčím komponentem, resp. projevem a důsledkem růstu kvalitativního významu hlavních center. Stejně tak je nutno konstatovat, že koncentrace nejprogresivnějších aktivit do hlavních center převyšuje značně obdobnou koncentrací ekonomiky, ať již charakterizovanou EA nebo HDP – např. k r. 2001 bylo do pražského areálu soustředěno cca 60 % všech pracovních příležitostí ve vybraných odvětvích kvartérního sektoru [Hampl 2005]. Širším empirickým dokladem uváděných pravidelností jsou údaje v tabulce 4, zachycující změny v úrovni územní koncentrace (H) vybraných funkcí v l. 1991–2001 v ČR i vývoj podílů 12 metropolitních areálů na těchto funkcích. Prostřednictvím hodnocení velikosti kategorií těchto areálů v relaci k 1. areálu je rovněž zachycen růst kvalitativní dominance pražského areálu, jakožto hierarchicky nejvyšší jednotky.

Prohlubování rozdílů v územní distribuci jednotlivých funkcí na jedné straně a všeobecné snižování významu i koncentrační orientace změn v rozložení jevů na straně druhé přirozeně vyvolává rozvoj i významový růst „vztahové organizace“. Tento rozvoj vede v první řadě k posilování hierarchické organizace,

Tabulka 4. Velikostní hierarchie metropolitních areálů a územní koncentrace vybraných funkcí (1991–2001)

Kategorie metropolitních areálů (pořadí)	Obyvatelstvo		Pracovní příležitosti		Ekonomický agregát	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
1.	100	100	100	100	100	100
2.–4.	136	137	129	103	130	74
5.–12.	123	125	116	102	106	70
Podíl na ČR (%)						
1.–12. areál	48,1	47,7	51,0	52,0	53,8	57,9
Charakteristika územní koncentrace (H)	77,05	76,76	79,03	79,48	81,36	85,13

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ... (2002), resp. Pracovníci a mzdové fondy ... (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.*

Poznámka: 12 metropolitních areálů bylo rozděleno do tří kategorií podle jejich velikostního pořadí tak, aby ve smyslu předpokladů „pravidla velikostního pořadí“ byly tyto kategorie rovnocenné. Územní diferenciaci ČR byla posuzována podle 70 upravených okresů. Ostatní poznámky viz tabulku 1 a 3.

a to zejména vyšších úrovní této organizace. To se v l. 1991–2001 zřetelně projevilo i u procesů dojížděky za prací a do škol, a tedy procesů z hlediska individuálních obyvatel nejintenzivnějších. Například při posuzování nejsilnějšího směru celkové vyjížděky z 205 obcí s tzv. rozšířenou působností byla zjištěna hierarchická změna ve 33 případech (16 % všech vztahů), přičemž ve 32 případech se jednalo o změnu orientace ve prospěch center hierarchicky vyšších kategorií a pouze v jediném případě o změnu opačnou. Extrémní byl opětovně růst atraktivity Prahy, která byla v r. 1991 prvním cílem vyjížděky pro 47 hodnocených obcí a v r. 2001 již pro 74 těchto obcí (metodika i podrobné výsledky viz [Hampl 2004]). Přestože nejsou dosažitelné informace o vztazích na měřítkově vyšších úrovních (klientela finančních a poradenských institucí apod.), je pravděpodobné, že u těchto procesů byla dynamika a hierarchická orientace rozvoje ještě pronikavější. To vše ilustruje výše charakterizovanou kvalitativní proměnu koncentračního a hierarchizačního vývoje ve smyslu substituce „růstu velikosti“ hlavních center na „růst významu jejich působnosti“.

5. Statistické závislosti mezi vybranými charakteristikami socioekonomické regionální diferenciace

Cílem předchozích hodnocení bylo v první řadě stanovení hlavních tendencí vývoje „celkové“ regionální organizace naší společnosti v transformačním období. Toto hodnocení je vhodné doplnit souborem parciálních analýz založených na jednoduchém statistickém postupu vzájemných závislostí mezi různými charakteristikami stavu i vývoje územní diferenciace. Zpracování těchto analýz vyžaduje ovšem předběžnou diskusi a navazující zdůvodnění použité metodiky. To se týká na prvním místě volby nejjednodušší charakteristiky statistické závislosti, tj. Spearmanova koeficientu korelace pořadí. Obecnou výhodou tohoto koeficientu je jeho vhodnost pro hodnocení i nelineárních závislostí (ty jsou u geografických souborů časté), avšak hlavním důvodem pro jeho užití bylo vyloučení vlivu extrémních případů, a to jak z hlediska velikosti jednotek, tak z hlediska velikosti jejich odchylek od průměru. Celkový stav a vývoj regionální diferenciace byl totiž převážně určen velikostí a dynamikou pražského metropolitního areálu na jedné straně a pánevních areálů na straně druhé. Při zvoleném měření korelací bude tento vliv eliminován, takže výsledky budou určovány především „většinou (relativně nevýznamných) jednotek“. Přednost charakteristice korelace pořadí byla konečně dána i proto, že nebylo možno jiným způsobem než pořadím vyjádřit rozdíly v polohové atraktivitě.

Druhou klíčovou metodickou otázkou je výběr charakteristik územní diferenciace a územních jednotek samotných. V těchto případech jsou pochopitelně možnosti sledování výrazně podmíněny dostupnou datovou základnou. To platí zejména pro druhý případ, kdy je nutno pracovat s územně administrativními celky. Bylo však zvoleno alespoň dvouúrovňové měřítkové sledování (kraje a okresy) a výchozí jednotky byly modifikovány do podoby více organických celků: Praha + Středočeský kraj (středočeská oblast) a dříve uvedené rozšíření okresů velkoměst. Pokud jde o indikátory těchto jednotek, byly vybrány jednak základní charakteristiky z předchozích sledování, jednak některé dostupné a relativně syntetické charakteristiky další. V prvním případě se jedná o ukazatele EA/km², EA/obyv. k r. 1991 i k r. 2001 a dále o vývojový index EA v l. 1991–2001. V druhém případě se jedná pouze o tři indikátory: polohová atraktivita, úroveň vzdělanosti obyvatelstva (k r. 2001, situace k r. 1991 byla však velmi podobná – viz i Kostecký [2002]) a „pravcovost“ v orientaci voličů (volby do Poslanecké sněmovny v r. 2002). U všech tří charakteristik je oprávněné předpokládat jak jejich relativně syntetickou vypovídací schopnost, tak i potenciálně významnou souvislost se socioekonomickou regionální diferenciací. S výjimkou vzdělanostní úrovně mohly být tyto charakteristiky stanoveny jen pro úroveň krajů, resp. oblastí: u polohové atraktivity v úrovni krajů lze s ohledem na výraznou západovýchodní makroregionální zonalizaci dostatečně omezit subjektivitu při stanovování pořadí (v úrovni okresů by obdobné stanovení bylo přinejmenším problematické) a volby byly organizovány podle volebních krajů. Přehled vypočtených koeficientů korelace pořadí pro výše specifikované charakteristiky podá-

Tabulka 5. Koefficienty korelace pořadí mezi vybranými charakteristikami – úroveň krajů a oblastí

Ukazatel	EA/km ²		EA/ obyv.		Vývoj EA 1991–2001	Polohová atraktivita	Úroveň vzdělanosti 2001	Pravicová ori- entace voličů 2002
	1991	2001	1991	2001				
	1	2	3	4	5	6	7	8
1		0,978	0,538	-0,033	-0,200	-0,191	0,187	-0,073
2	0,973		0,455	0,051	-0,081	-0,191	0,270	0,042
3	0,505	0,462		0,385	-0,112	0,231	0,015	0,029
4	-0,055	0,088	0,467		0,811	0,688	0,420	0,776
5	-0,198	-0,038	0,004	0,846		0,697	0,538	0,758
6	-0,198	-0,143	0,464	0,725	0,621		0,147	0,407
7	0,132	0,247	-0,060	0,423	0,670	0,242		0,363
8	-0,137	0,038	0,071	0,786	0,791	0,407	0,401	

Zdroj: Hampl [2005], Statistická ročenka ČR 2002, ČSÚ Praha, soubor publikací z cenzu 2001, ČSÚ, Praha.

Poznámka: 13 oblastí je totožných se soustavou krajů, ale Praha je uvažována spolu se Středočeským krajem jako jediný celek. Spearmanovy korelační koeficienty nad diagonálou se vztahují ke krajům, pod diagonálou k oblastem. Polohová atraktivita byla stanovena podle západo-východní, resp. jihozápadně-severovýchodní zonalizace [převzato z Hampl 2005]; úroveň vzdělanosti obyvatelstva ve věku 15 a více let = trojnásobek podílu vysokoškolsky vzdělaných + podíl obyvatel s úplným středoškolským vzděláním; pravicová orientace voličů (volby do Poslanecké sněmovny v červnu 2002) byla vyjádřena zjednodušeně = trojnásobek podílu hlasů pro ODS + podíl hlasů pro koalici KDU-ČSL a US-DEU – podíl hlasů pro ČSSD – trojnásobek podílu hlasů pro KSČM.

vají tabulky 5 (kraje, oblasti) a 6 (upravené okresy). U tabulky 5 jsou uvedeny i další metodické poznámky včetně vysvětlení konstrukce použitých agregátních ukazatelů.

Vyhodnocení statistických závislostí převážně potvrdilo výsledky předchozího sledování i předpokládané souvislosti mezi transformační úspěšností na jedné straně a „sociální kvalitou“ (vzdělaností) i politickými postoji obyvatelstva na straně druhé. Některá zjištění byla však částečně překvapivá, a to zejména v případě závislostí, resp. nezávislostí vývojové dynamiky a charakteristik výchozí regionální diferenciace. K výsledkům potvrzujícím předchozí závěry patří v první řadě ověření výjimečné souhlasnosti výchozí (1991) a konečné (2001) diferenciace

Tabulka 6. Koeficienty korelace pořadí mezi vybranými charakteristikami – úroveň (upravených) okresů

Ukazatel	EA/km ²		EA/obyv.		Vývoj EA 1991–2001	Úroveň vzdělanos- ti 2001
	1991	2001	1991	2001		
	1	2	3	4		
1		0,977	0,570	0,394	-0,002	0,366
2	0,977		0,550	0,502	0,153	0,462
3	0,570	0,550		0,714	0,013	0,133
4	0,394	0,502	0,714		0,456	0,393
5	-0,002	0,153	0,013	0,456		0,434
6	0,366	0,462	0,133	0,393	0,434	

Zdroj: Hampl [2005], *Statistická ročenka ČR 2002*, ČSÚ Praha, soubor publikací z cenzu 2001, ČSÚ, Praha.

Poznámka viz tabulku 1 a 5.

územních jednotek podle ukazatele EA/km², a to v úrovni krajů i okresů. Opětovně to potvrzuje mimořádnou inercií sociogeografických struktur odpovídající jednak dlouhodobému vlivu fyzickogeografických podmínek, omezené měnlivosti sítě infrastruktury a zejména dosažené extrémní diferenciaci jednotek v územní intenzitě osídlení i ekonomické produkce. Naopak u geosociální charakteristiky (EA/obyv.) byla závislost finálního stavu na stavu výchozím podstatně volnější, byť zřetelně pozitivní. Současně byla míra těchto souvislostí podmíněna územní podrobností a organičností jednotek. Nejvyšší hodnota korelačního koeficientu byla u souboru 70 upravených okresů (0,714), potom u 13 oblastí (0,467) a nejnižší u souboru 14 krajů, kde byla Praha „oddělena“ od svého přirozeného zázemí (0,385). Důvodem uvedeného měřítkového rozdílu je především citlivější zachycení podmiňujícího vlivu regionální/sídelní hierarchie v okresní úrovni, neboť jsou zohledněny i vnitrokrajské polarity hlavních center na jedné straně a relativně venkovských prostorů na straně druhé.

Zajímavé, a snad i překvapivé, jsou hodnoty korelačních koeficientů u vztahů sociogeografických (EA/km²) a geosociálních (EA/obyv.) charakteristik. Zatímco pro r. 1991 vypovídají hodnoty koeficientů o poměrně významné vzájemné pozitivní závislosti na obou zachycených měřítkových úrovních, zůstává tento vztah k r. 2001 zachován jen pro úroveň okresů. I zde se však hodnota koeficientu snížila. Všeobecně je tedy možno konstatovat uvolňování vzájemné závislosti obou typů diferenciace v transformačním období. Příčiny je oprávněně spatřovat jednak v poměrně omezené úrovni mezikrajské diferenciace (ta byla a je v úrovni okresů řádově pronikavější) a jednak v nepostizení váhy individuálních

jednotek. Bylo však již dříve konstatováno, že právě u největších a hierarchicky nejvyšších jednotek byly významové přesuny nejvíce polarizovány. Velikost a růstová dynamika pražského metropolitního areálu, jakožto pozitivního extrému, sice převážila nad velikostí a ztrátovostí areálů pánevních, jakožto extrému negativního, avšak k částečnému potlačení koncentračních efektů došlo. To současně dokazuje, že prostřednictvím transformace docházelo a bude nepochybně i nadále docházet k přesunům v hierarchii regionů a středisek, a to v závislosti na kvalitativních faktorech (vzdělanost, diverzifikace ekonomiky, rozvoj kvarterních aktivit apod.), a dále i na faktorech polohových (viz hodnota korelačního koeficientu pro vztah polohové atraktivity a EA/obyv. u krajů v r. 2001).

Ze souboru diskutovaných hodnocení je možno největší význam přikládat výsledkům měřených statistických závislostí mezi dynamikou vývoje (index EA v l. 1991–2001) a ostatními charakteristikami. Podstatná je skutečnost, že s výjimkou úrovně vzdělanosti a polohové atraktivity nelze konstatovat žádné výraznější podmíněnosti tendencí regionální diferenciaci v transformační úspěšnosti. Vývojová dynamika tedy – alespoň z hlediska většiny jednotek – v zásadě nezávisela na výchozí situaci (1991) ani sociogeografické, ani geosociální diferenciaci! Vysoké pozitivní hodnoty korelačních koeficientů mezi dynamikou a dosaženou socioekonomickou úrovní k r. 2001 i „pravicovou“ orientací voličů je pak oprávněné hodnotit jako doklad podmiňujícího vlivu vývojové úspěšnosti jak na dosažený stav (EA/obyv. v r. 2001), tak na politickou reflexi tohoto stavu.

Výše konstatovaná statistická nezávislost vývojové dynamiky EA na výchozí sociogeografické a zejména geosociální diferenciaci vyžaduje další diskusi. Toto zjištění je totiž v rozporu jak s výsledky v třetí a čtvrté části (diferencovaný vývoj podle typů okresů a prohlubování hierarchie regionálního systému), tak s výsledky statistických hodnocení potvrzujících pozitivní korelace mezi výchozí a finální diferenciací u obou typů geografické organizace (byť u geosociální organizace byl tento vztah volnější). Vysvětlením tohoto rozporu je v případě sociogeografické diferenciaci mimořádně vysoké rozrůznění jednotek z hlediska územní intenzity EA, které i při značných rozdílech ve vývojové dynamice je jen velmi omezeně měnitelné. Obtížnější je však objasnění diskutovaného rozporu u vztahu geosociální diferenciaci a jejího vývoje. Prvotní zdůvodnění je možné spojit s omezenou délkou hodnoceného období. Transformační procesy v podstatě nastartovaly přeměnu výchozí geosociální diferenciaci do kvalitativně nové podoby, ale v rámci prvé dekády mohly tuto přeměnu realizovat jen částečně. To dokládá pozitivní statistická závislost mezi vývojovým indexem a dosaženým stavem v regionální distribuci EA vztaženému k obyvatelstvu. Nicméně k zásadní přeměně v pořadí jednotek okresní úrovně dosud nedošlo (na úrovni oblastí, resp. krajů však již ano, neboť výchozí rozdíly byly poměrně malé). Značný vliv na odlišný rozsah změn v pořadí jednotek podle charakteristiky EA/obyv. a podle indexu vývoje EA měl rovněž proces negativní selekce, především nepříznivý vývoj pánevních okresů a zejména rozdílná proměnlivost pořadí útlumových jednotek z hlediska těchto ukazatelů. Extrémní poruchy u očekávaných závis-

lostí byly způsobeny převážně oblastmi těžkého průmyslu, které dosahovaly nejvyšších hodnot u EA/obyv. v r. 1991 a nejnižších hodnot u vývojového indexu. Přitom jejich pokles v pořadí podle EA/obyv. nebyl tak pronikavý, protože mzdová úroveň a často i přetrvávající pozitivní saldo pohybu za prací jim nadále zaručovaly poměrně příznivé postavení z hlediska EA/obyv. Názorně to ilustruje příklad Ostravska (tři spojené okresy) a Mostecka, které měly nejvyšší hodnoty EA/obyv. v r. 1991: Ostravsko v pořadí podle EA/obyv. kleslo z 2. na 20. místo (podle EA/km² pouze z 2. na 3. místo), ale růstový index zde byl čtvrtý nejnižší v ČR (67. místo); Mostecko kleslo podle EA/obyv. z 1. na 12. místo (podle EA/km² pouze ze 4. na 5. místo), avšak mělo 2. nejnižší vývojový index v ČR (69. místo).

6. Závěry

Ze souboru uskutečněných analýz je možné vyvozovat několik zobecňujících závěrů o povaze a vzájemných souvislostech sociogeografické a geosociální organizace i o specifikách jejich vývoje v transformačním období. Průkaznost těchto závěrů je ovšem dostatečná jen v úrovni agregátních hodnocení. V závislosti na prohlubování citlivosti sledování se jejich platnost výrazně snižuje v důsledku kombinovaného uplatnění různých – a někdy protichůdně působících – podmiňujících faktorů. To pochopitelně odpovídá složitosti společenských i environmentálních struktur a procesů, při jejichž poznávání je potřebné propojovat „celkové“ generalizace se studiem podmíněností individuální variability v jejich rámci. Podle této metodologické zásady byl do značné míry uspořádán i celý příspěvek: od stanovení celkových charakteristik úrovně i změn sociogeografických a geosociálních nerovnoměrností přes typologické rozlišení jednotek a hierarchické uspořádání metropolitních areálů, až po zhodnocení statistických závislostí, které byly nejvíce ovlivněny individuální variabilitou, a proto přinesly i některá překvapivá, resp. problematická zjištění. Diskuse sekundárně významných zvláštností ve vývoji a stavu geografické diferenciacie byla ovšem součástí předchozího textu a není předmětem závěrečného shrnutí. Nicméně i podstatná zjištění je potřebné uspořádat z hlediska rozsahu jejich platnosti a významnosti, a tedy podle stupně obecnosti. V rámci závěrečné části jsou proto rozlišeny tři úrovně tohoto druhu.

(1) Obecnou platnost je možno přisuzovat především zjištěné významné rozdílnosti v míře sociogeografických a geosociálních, resp. sociálních nerovnoměrností a odpovídající rozrůzněnosti příslušných jednotek. Podstatně vyšší diferencovanost v rámci sociogeografické organizace odpovídá v první řadě vyšší kvalitativní heterogenitě podmiňujících faktorů (včetně faktorů přírodních a polohových). Uváděné hodnoty u charakteristiky H jsou v tomto smyslu pouze dalším potvrzením této skutečnosti a nemají specifický vztah k transformačnímu období (šířeji byly tyto otázky sledovány v jiných pracích [viz např. Hampl 1998 nebo Dostál, Hampl 2004]). Obecnou platnost je dále nutno přisuzovat i vyšší proměnlivosti geosociální diferenciacie než diferenciacie sociogeografické. V tomto

případě je obvykle vysvětlení spojováno s vlivem relativně dlouhodobě působících fyzickogeografických a polohových faktorů na formování sociogeografické organizace. Obdobný význam má však i výjimečná rozrůzněnost – a proto obtížná velikostní měnitelnost – sociogeografických jednotek, která je důsledkem nejen výchozích přírodních podmínek, ale především rozvoje pozdějších procesů v rámci národních systémů, podmíněných již společenskými faktory (koncentrační procesy apod.).

(2) Z charakteristik bezprostředně spojených s transformačním vývojem, a tedy se specifickou vývojovou fází individuálního národního systému je možno významově zdůraznit jednak zásadní dynamizaci změn (viz stagnace v 80. letech minulého století) a jednak dominantně selektivní, resp. diferenciaci prohlubující orientaci těchto změn. Platnost těchto charakteristik je tedy již relativně specifická, nikoliv však jedinečná, neboť se týká i mnohých jiných posttotalitních zemí [viz např. Gorzelak 1996; Hampl et al. 1999]. Pokud však nebudou podrobněji sledovány formy a příčiny „selektivně orientované dynamizace vývoje“, lze přisuzovat těmto tendencím ještě širší platnost. V podstatě jde o případ divergenční fáze (regionálního) rozvojového cyklu ve smyslu představ Kuznetse [Kuznets 1955] a zejména Friedmanna [Friedmann 1966]. V případě posttotalitních zemí nedocházelo ovšem k ekonomickému rozletu jako např. u tzv. asijských tygrů, nýbrž k principiální přeměně/přestavbě spojené naopak s dočasným ekonomickým propadem. Dynamizace diferenciacních tendencí byla však podobná. V rámci tohoto příspěvku nemohly být tyto podobnosti empiricky doloženy, a proto lze jen odkazovat na jiné práce [Dostál, Hampl 2004; Hampl 2005 aj.]. Smysl má však i stručná zmínka o těchto podobnostech, neboť přinejmenším navozuje další výzkumné téma a potřebu zařazení transformačních procesů do širších vývojových posloupností včetně diskuse předpokladů nástupu konvergenční fáze v perspektivním období.

(3) Obecnější platnost je možno přisuzovat i výběru hlavních faktorů podmiňujících geografickou diferenciaci transformačních tendencí: regionální/sídlní hierarchie, polohová atraktivita a „zdeděná“ ekonomická specializace. Nicméně významové váhy těchto faktorů a především jejich kombinované spolupůsobení jsou již specifické a představují primární zdroj individuální vývojové variability územních jednotek. V případě České republiky byla charakteristická částečně protichůdná působnost hierarchického faktoru a faktoru (nepříznivého) dědictví ekonomické specializace, což vedlo k výrazné polarizaci ve vývoji největších jednotek a k značnému rozsahu nejen pozitivních, nýbrž i negativních selektivních tendencí. Proti obvyklému modelu vývoje prostorové diferenciacie v divergenčních etapách, kdy je růst výrazně koncentrován, ale úbytky jsou poměrně rovnoměrně rozloženy mezi většinu (periferních) jednotek, byly v České republice zřetelně koncentrovány i úbytky. Vývojová polarizace se proto prosazovala zejména v rámci omezeného souboru vůdčích jednotek, kdežto v rámci rozsáhlého souboru jednotek periferních byla méně významná. To vše se promítlo do „narušení“ závislosti mezi hierarchickou pozicí a dynamikou změn územních jednotek, a to

zejména v případě hodnocení korelací podle pouhého pořadí jednotek: viz zjištěná nezávislost vývojové dynamiky na územní intenzitě ekonomiky (EA/km²), a tedy na „kvantitativním“ vyjádření hierarchizace; určitá závislost se naopak potvrdila v případě vztahu k úrovni vzdělanosti, kterou lze považovat alespoň zprostředkovaně za indikátor „kvalitativní“ formy hierarchizace.

MARTIN HAMPL je profesorem sociální geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se zejména teorií geografie, sociogeografickou regionalizací, geografii osídlení a regionálním rozvojem. K této tematice publikoval řadu monografií, v posledních letech Reality, Society and Geographical / Environmental Organization (2000), Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie (2001, s kolektivem), Geografická organizace společnosti v České republice (2005). V současnosti přednáší Teorii sociální geografie a Sociogeografické regionální systémy. Je zakládajícím členem Učené společnosti ČR a členem Academia Europaea.

Literatura

- Carter, F. W., W. Maik (eds.). 1999. *Shock-Shift in an Enlarged Europe. The Geography of Socio-Economic Change in East-Central Europe after 1989*. Aldershot: Ashgate.
- Dostál, P., M. Hampl. 2004. „Geography of post-communist transformation and general cycle of regional development: experiences of the Czech Republic in a global context.“ *European Spatial Research and Policy* 11 (1): 7–29.
- Friedmann, J. 1966. *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Gorzalak, G. 1996. *The Regional Dimension of Transformation in Central Europe*. Regional Policy and Development Series 10. London: Regional Studies Association and Jessica Kingsley Publishers.
- Hampl, M. 1998. *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Hampl, M. 2004. „Současný vývoj geografické organizace a změny v dojížděce za prací a do škol.“ *Geografie. Sborník České geografické společnosti* 109 (3): 205–222.
- Hampl, M. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Hampl, M. et al. 1996. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Hampl, M. et al. 1999. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague: Faculty of Sciences, Charles University.
- Hampl, M. et al. 2001. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Chlad, M. 1998. „Regionalizace hrubého domácího produktu v České republice.“ *Statistika* 35 (6): 257–269.
- Illner, M. 1998. „Local Democratization in the Czech Republic After 1989.“ Pp. 51–82 in D. Rueschemeyer, M. Rueschemeyer, B. Wittrock (eds.). *Participation and Democracy. East and West Comparison and Interpretations*. New York: M. E. Sharpe.

- Illner, M. 2001. „Formování lokálních mocenských elit se zvláštním zřetelem na úlohu starostů měst.“ Pp. 251–274 in M. Hampl et al. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Kostecký, T. 1995. *Rozdíly v chování regionálních populací a jejich příčiny*. Working Papers SOÚ AV ČR 95: 5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2002. „Vývoj české společnosti v devadesátých letech 20. století v regionálním pohledu.“ Pp. 11–33 in T. Kostecký, J. Stachová, D. Čermák. *Region a politika*. Sociologické texty / SP 02:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T., D. Čermák. 2004. „Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (4): 469–487.
- Kostecký, T., J. Vobecká (eds.). 2005. *Regionální elity 2004*. Sociologické studie / Sociological Studies 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kuznets, S. 1955. „Economic growth and income inequality.“ *The American Economic Review* 45 (1): 1–28.
- Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- Musil, J. 1977. *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha: Svoboda.
- Musil, J. 1993. „Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction.“ *Urban Studies* 30 (6): 899–905.
- Musil, J. 2003. „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a v Evropě 1950–2000.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39 (2): 137–167.
- Turnock, D. (ed.). 2000. „Human Resources in Eastern Europe.“ *Geo-Journal* 50 (2–3): 75–90.
- Vajdová Z., J. Stachová. 2005. „Politická kultura české populace v regionálním rozměru.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41 (5): 881–901.
- Wallerstein, I. et al. 1998. *Kam směřují sociální vědy. Zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních věd*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád?*

TOMÁŠ KOSTELECKÝ, VĚRA PATOČKOVÁ, JANA VOBECKÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Regions in the Czech Republic – Are There Connections between Economic Development, Social Capital, and Government Performance?

Abstract: The article explores the connections between the performance of the Czech regional governments, the economic development of the regions, and the level of social capital in the regions. Analyses suggest that there is no relationship between regional government performance and the economic performance of the regions, and no relationship between regional government performance and the level of social capital in the regions. Government performance does not appear to be dependent on either of these two factors. Some positive statistical relationships do exist between the level of social capital and the economic performance of the regions. This relationship is stronger when the dynamics of the changes are evaluated – economic growth in the period between 1995 and 2004 was significantly higher in regions with a higher level of social capital. Analyses also revealed the strong effect of another factor – the level of human capital as measured by the education of the population – on all the other observed parameters of the regions. The regions with more educated inhabitants recorded more rapid economic growth, a higher level of social capital, and better performing governments.

Keywords: regional disparities, social capital, government performance, economic development, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 911–943

Úvod

Život lidí je a vždycky byl významně ovlivňován podmínkami v místě, kde žijí. První, čeho si pozorovatel zajímající se o teritoriální rozdíly obvykle všimne, jsou do očí bijící rozdíly v podmínkách života mezi jednotlivými zeměmi [Smith

* Výzkum byl proveden v rámci projektu „Vliv politické kultury, sociálně-ekonomických a institucionálních faktorů na rozdíly ve fungování českých regionů“, který byl finančně podpořen Grantovou agenturou České republiky (grant č. 403/04/1300).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Tomáš Kostecký, CSc., Mgr. Věra Patočková, M. A., Mgr. Jana Vobecká, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: tomas.kostecky@soc.cas.cz, vera.patockova@soc.cas.cz, jana.vobecka@soc.cas.cz.

1776; World Development Indicators 2007] nebo mezi různými částmi globalizovaného světa [Wallerstein 1980; Daněk 2000; Jehlička et al. 2000]. Daleko méně zřejmá je skutečnost, že podstatné rozdíly je možné nalézt i mezi regiony v rámci jediného státu. Na regionální rozdíly, jejich příčiny, důsledky a očekávaný vývoj existuje celá řada vzájemně odlišných pohledů. Po dlouhou dobu se mělo za to, že regionální rozdíly v rámci jediného státu s fungující tržní ekonomikou budou postupně smazávány.¹ Klasická ekonomická teorie předpokládala postupnou konvergenci v úrovni regionálního rozvoje v rámci jediné země [Barro, Sala-i-Martin 1991]. Podobně i proces modernizace (zvláště industrializace a urbanizace jako jeho nedílné součásti) měl vést ke smazávání tradičních kulturních a sociálních rozdílů mezi regiony uvnitř jednoho státu. I vývoj institucí v posledních desetiletích vykazoval zjevné konvergenční tendence. Zhroucení komunistického systému a rozpad bipolárního světa ukončil po desetiletí trvající ideologický důvod k odlišné regionální politice i odlišnému vývoji regionů na obou stranách bývalé železné opony. Příмым důsledkem prohlubující se integrace evropského kontinentu byla nejen rostoucí míra unifikace legislativních norem, ale i institucí a organizačních struktur v členských zemích Evropské unie [Arday, Gower 2002]. Ve snaze přiblížit se Evropské unii a zvýšit šanci na budoucí vstup do této organizace přibližovaly postupně své zákony a instituce evropským normám i země střední a východní Evropy [Gorzela et al. 2001; Baldersheim et al. 2003; Kostelecký 2005; Illner 2006; Illner, Vajdová 2006].

Přes všechny teoretické předpoklady i řadu empiricky pozorovatelných tendencí k homogenizaci regionů se však ukázalo, že regionální rozdíly, jakkoliv vzniklé, mají stále neobyčejně silnou tendenci přetrvávat v čase. K obdobným závěrům dospěli vědci nejrozumnějších oborů při studiu vývoje regionálních disparit v mnoha zemích, ať už šlo o studium regionální ekonomiky [Langton, Morris 1986; Leonardi 1993] nebo studium sociálně-ekonomického vývoje [Koreleski 2005; Campo et al. 2006]. Významné rozdíly mezi regiony se ovšem netýkají jen sociálních nebo ekonomických struktur. Řada výzkumů zabývajících politickým chováním, politickou kulturou nebo sociálním kapitálem [Johnson et al. 1988; Brustein 1988; Taylor 1985; Krivý et al. 1996; Tworzecki 1996; Beugelsdijk, Schaik 2005; Zarycki 2000, 2007] potvrdila existenci významných rozdílů mezi regiony i v těchto oblastech. Konečně je v literatuře možno najít bezpočet dokladů o tom, že v rámci jediného státu mohou existovat i podstatné meziregionální rozdíly ve výkonu institucí [Leonardi, Nanetti 1990; Barrileaux et al. 1992; Putnam et al. 1993; Rice, Sumberg 1997; Cusack 1999; Martinusen 2004].

Ačkoliv je Česká republika zemí relativně malou, prostorově dobře integrovanou a národnostně v podstatě homogenní, studium nejrozumnějších aspektů meziregionálních rozdílů ukázalo, že podstatné rozdíly mezi regiony existují

¹ Ve specifickém případě postkomunistických zemí toto tvrzení zcela neplatí, neboť během přechodu od plánovaného hospodářství k tržnímu bylo možno očekávat vzrůst regionálních nerovností způsobených regionálně odlišným průběhem transformace případně znovuoobjevením regionálních nerovností z období před obdobím komunismu, které byly plánovaným hospodářstvím potlačeny.

v současné době i v naší zemi. Podobně jako v jiných zemích byly identifikovány významné regionální rozdíly jak v oblasti ekonomického rozvoje [Pavlínek 1997; Blažek, Csank 2007; Hampl 2007], tak u sociálně-ekonomických charakteristik regionů [Kostecký 1995, 2002; Tomeš, Hampl 1999; Blažek 1999], politického chování [Kostecký 1993, 2001], politické kultury [Vajdová, Kostecký 1997], rozvoje občanské společnosti [Stachová 2005], sociálního kapitálu [Čermák et al. 2007] nebo výkonu regionálních institucí [Illner et al. 2007]. Zdá se, že existuje poměrně velké množství literatury, která se zaměřuje na zkoumání jednotlivých aspektů regionálních nerovností a jejich současný vývoj v České republice. Práce, které by se snažily hledat vzájemné souvislosti a vztahy, pokud jde o regionální nerovnosti v různých sledovaných oblastech (ekonomika, sociální struktura, politické chování, výkon institucí...), se však v české vědecké literatuře prakticky nevyskytují.² Pokusíme se existující mezeru zaplnit a podívat se na rozdíly mezi regiony v České republice poněkud obecnějším způsobem, než je obvyklé. Jako „regiony“ budeme chápat kraje v současném vymezení, protože jsou jedinou územní jednotkou mezi obcemi a státem, která má vlastní politické instituce, což nám umožní jejich výkon zařadit mezi sledované proměnné. Primárním cílem naší práce bude zjistit, jestli spolu meziregionální rozdíly v různých sledovaných oblastech vzájemně souvisí, eventuálně které spolu souvisí a jak těsně. Budeme si klást otázky typu: Dá se předpokládat, že kraje, které vykazují lepší ekonomickou výkonnost, budou mít zároveň lépe fungující krajské vlády?³ Korelují regionální rozdíly v ekonomické úrovni s regionálními rozdíly v úrovni sociálního kapitálu? Souvisí sociální kapitál v kraji s výkonem krajské vlády? Doufáme, že odhacení (ale i neodhacení) takových souvislostí na úrovni současných krajů v České republice může přispět k teoretické debatě o tom, jakými mechanismy regionální rozdíly vznikají, udržují se a (případně) zanikají, stejně tak jako k diskusím o vzájemných vztazích mezi fungováním regionálních vlád, ekonomiky a sociálním kapitálem v regionech a mechanismech jejich vzájemného ovlivňování.

Ekonomický rozvoj, sociální kapitál, výkon vlád a jejich vzájemné souvislosti – teoretická diskuse

Zkoumat, jak spolu vzájemně souvisí různé aspekty vývoje nějakého území, není nijak originální myšlenka. Ve skutečnosti jde o variaci na velmi staré téma společenských věd,⁴ které je přes své stáří stále aktuální. Již Adam Smith [1776] se

² Práce Kosteckého [Kostecký 1995] se sice zabývala chováním obyvatel okresů a jejich podmíněnostmi ekonomickými a sociálními rozdíly mezi okresy na počátku 90. let, byla však primárně zaměřená na zkoumání různých aspektů chování obyvatel – ekonomických, sociálních a politických – a vztahy mezi nimi.

³ Termín „krajské vlády“ v tomto článku chápeme jako ekvivalent anglického termínu „regional governments“, který označuje volené i nevolené orgány na regionální úrovni.

⁴ V tomto textu se úmyslně nebudeme zabývat vztahem mezi geografickými podmínkami a společenským rozvojem, který je velkým tématem geografie, tradičně stojícím na pomezí

snažil ve své práci odhalit příčiny toho, proč jsou některé národy bohatší než jiné, přičemž dospěl k názoru, že bohatství není předurčeno odlišnostmi ve vnějších podmínkách. Karel Marx [1867] se pokoušel vysvětlit společenské rozdíly mezi zeměmi jako odraz rozdílů ve způsobu organizace a fungování ekonomiky. Max Weber [1904–1905] naopak viděl kulturní a náboženské odlišnosti mezi různými společnostmi jako prvotní příčinu jejich odlišného ekonomického vývoje. Lipset [1960] a Dahl [1989] každý jiným způsobem dospěli k tvrzení, že formy vlády jsou v různých zemích primárně ovlivněny stupněm jejich socio-ekonomického rozvoje. Tocqueville [1835] nebo Almond a Verba [Almond, Verba 1963] naopak vysvětlovali rozdíly ve fungování institucí socio-kulturními odlišnostmi. Granato, Inglehart a Leblang [Granato, Inglehart, Leblang 1996] testovali vliv kulturních odlišností na ekonomický vývoj zemí a dospěli k závěru, že rozdíly v kulturních hodnotách ekonomiku významně ovlivňují. Podobně i Harisson a Huntington [2000] zdůrazňují význam kulturních rozdílů mezi zeměmi na jejich ekonomickou výkonnost.

Již na krátkém výčtu známých prací, zabývajících se souvislostmi mezi různými aspekty vývoje společností, je možné si uvědomit tři různé věci. Předně je zřejmé, že ačkoliv je výčet studovaných konkrétních témat velmi dlouhý, je možné je přiřadit k několika málo obecným kategoriím, jako jsou ekonomický rozvoj, sociální a kulturní vývoj, struktura a výkon institucí. Druhým rysem zmíněných prací je to, že analýza souvislostí mezi jednotlivými oblastmi vývoje společnosti má prakticky vždycky podobu hledání kauzálních vztahů, při nichž je vývoj v některé oblasti považován za závisle proměnnou a vývoj v jiné oblasti za nezávisle proměnnou. Typické je ovšem, že nepanuje shoda na směru kauzality. Jinými slovy: jednotliví autoři se liší v tom, co považují za příčiny rozdílů a co považují za jejich následek. Konečně si lze povšimnout, že z hlediska teritoriálního jsou jednotkou sledování nejčastěji celé státy a pozornost výzkumníků je zpravidla zaměřena na zkoumání rozdílů mezi nimi.

Vzhledem k zaměření našeho vlastního výzkumu na rozdíly mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád v současné České republice bude lépe, když se v další části tohoto oddílu omezíme jen na diskusi prací zaměřených na studium různých aspektů nerovností mezi regiony⁵

společenských a přírodních věd [Hampl 1971]. Upozorňujeme jenom, že i v rámci geografické teorie existuje celá škála různých názorů na to, jak významný vliv má na společnost vnější prostředí. Příkladem odlišných přístupů může být například geografický determinismus vycházející ve své čisté formě [např. Ratzel 1897] z představy, že ekonomický, sociální a kulturní rozvoj společnosti je předurčen nezměnitelnými a lidskou společností neovlivnitelnými geografickými faktory, jako jsou například podnebí, vzdálenost od moře, úrodnost půdy nebo nerovnoměrné rozmístění nalezišť nerostných surovin a zdrojů energie. Na druhou stranu existuje řada geografů, kteří zdůrazňují význam „endogenních vlivů“ spočívajících například v mobilizaci regionálně specifických aktérů a jejich síti pro rozvoj regionů [pro podrobnou diskusi těchto přístupů viz Blažek, Uhlíř 2002].

⁵ Kromě prací zaměřených na regionální úroveň existuje i omezené množství literatury zabývajících se vztahy mezi sociálním kapitálem, ekonomickým rozvojem a výkonem vlád

a jejich vzájemných souvislostí. Toto rozhodnutí má nejenom praktickou výhodu v tom, že radikálně zúží okruh sledované literatury, ale umožní nám pominout jednu z možných příčin teritoriálních rozdílů v úrovni ekonomického rozvoje, sociálního kapitálu i fungování vlád, totiž odlišnosti v samotné struktuře institucí [Ostrom 1990]. Zatímco na úrovni jednotlivých států mohou být odlišnosti ve struktuře institucí velmi významné, což je může činit klíčovým faktorem vysvětlujícím všechny další nalezené rozdíly,⁶ institucionální design regionálních vlád⁷ je zpravidla z větší části předepsán zákony dané země, což jej do značné míry unifikuje a z hlediska analýzy vzájemných souvislostí mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem regionálních vlád tak dělá z další potenciálně významné nezávisle proměnné proměnnou „kontrolovanou“.

Ačkoliv mají práce zabývající se vlivem různých „neekonomických faktorů“ na regionální rozvoj relativně dlouhou tradici [Myrdal 1957; Granovetter 1973], skutečný boom zájmu o ně nastal až po publikaci slavné knihy *Making Democracy Work* [Putnam et al. 1993], ve které byly shrnuty výsledky dlouholetých výzkumů fungování regionálních vlád v Itálii. Autoři sami uvádějí [op. cit.: 15], že jejich primárním cílem bylo zkoumat původ efektivní vlády. Vytvořili proto agregátní index výkonu vlády,⁸ který jim v jejich úvahách sloužil jako závisle proměnná, jejíž regionální variabilitu se snažili vysvětlit. Nezávisle proměnných použili celou řadu: populační velikost regionu, ideologickou polarizaci a fragmentaci stranického systému v regionech, míru konsenzu voličů i regionálních elit ohledně klíčových sociálních a ekonomických otázek, rozdíly v počtu ekonomických konfliktů, teritoriální ekonomické a demografické disparity uvnitř

na lokální úrovni nebo na úrovni jediného regionu [např. Cusack 1999; Kaufman, Tepper 1999; Martinussen 2004; Coffé, Geys 2005; Myant, Smith 2006]. Vzhledem k problémům se získáváním dat na lokální úrovni je však v těchto studiích odlišně operacionalizována většina sledovaných proměnných, což zmenšuje jejich srovnatelnost se studiemi zabývajícími se regiony.

⁶ Srovnej například vliv odlišného institucionálního uspořádání na extrémně odlišný vývoj původně ekonomicky a kulturně relativně homogenních států, jako jsou KLDŘ a Jižní Korea, nebo byly Spolková republika Německo a Německá demokratická republika.

⁷ Na tomto místě je třeba upozornit na skutečnost, že samotné regiony, které jsou spravovány regionálními vládami, mají v různých zemích podobu různě velkých územních jednotek. Škála velikostí regionů je velmi široká: za regionální vlády jsou považovány vlády jednotlivých států USA nebo Indie s miliony až desítky milionů obyvatel, krajů v České republice s počtem obyvatel v rozmezí statisíců až jednoho milionu, stejně jako třeba regionů v Dánsku, jejichž populační velikost se pohybuje mezi desítkami a stovkami tisíc obyvatel. Velikost regionů samozřejmě může ovlivňovat i kompetence a strukturu regionálních vlád.

⁸ Index výkonu vlády byl agregátem dvanácti ukazatelů výkonu zahrnujících stabilitu regionálních vlád, včasnost přijímání regionálních rozpočtů, rozvinutost statistických a informačních služeb, kvalitu reformní legislativy, inovativnost legislativy, rozšíření center pro předškolní děti, využití moderních instrumentů průmyslové politiky, investic do zemědělství, investic do zdravotnictví, investic do bydlení a experimentálně měřené úrovně komunikace regionální vlády s občany.

zkoumaných regionů, sociální stabilitu regionů, míru vzdělanosti obyvatel zkoumaných regionů, míru urbanizace, personální stabilitu v institucích regionálních vlád, politickou sílu Italské komunistické strany v regionech, míru socio-ekonomické modernity⁹ regionů a míru občanskosti¹⁰ v regionech. Jenom poslední tři jmenované nezávisle proměnné se ukázaly jako pozitivně korelované s indexem výkonu vlád, přičemž jen u dvou posledních byla korelace silná a její interpretace jasná.¹¹ Výkon italských regionálních vlád byl tím vyšší, čím byl region ekonomicky modernější, a čím větší míru občanskosti vykazoval. Nejzajímavější bylo ovšem tvrzení autorů, že míra občanskosti italských regionů není jenom jedním z „vedlejších efektů“ jejich ekonomického rozvoje, ale že je vztah kauzality mezi těmito dvěma proměnnými opačný.¹² Důležité bylo rovněž to, že Putnam při své snaze zkoumat příčiny rozdílů v míře občanskosti italských regionů spojil, s odkazem na Coleman [Coleman 1988] koncept občanskosti s konceptem „sociálního kapitálu“, který definoval jako „rysy sociální organizace jako důvěra, normy a sítě, které mohou zlepšit efektivitu fungování společnosti usnadňováním koordinovaných akcí“ [Putnam et al. 1993: 167]. Hypotézy generované analýzou italských dat následně Putnam testoval na datech z USA. Výsledky [Putnam 1995, 2000] se zdály potvrzovat jeho klíčovou tezi o mimořádném významu sociálního kapitálu jako faktoru ovlivňujícího jak ekonomický rozvoj, tak výkon vlád.

Putnamova práce měla obrovský ohlas. Kritické ohlasy byly několika různých typů. Někteří vědci kritizovali samotné závěry vyvozené ze shromážděných dat a nabízeli alternativní interpretace pro nalezené statistické souvislosti, případně vznášeli pochybnosti o tom, zda Putnamem proklamovaný směr kauzální souvislosti mezi sociálním kapitálem, ekonomickým rozvojem a výkonem

⁹ Míra ekonomické modernity byla agregátem založeným na následujících ukazatelích: příjem na obyvatele, regionální HDP, podíl zaměstnaných v zemědělství, podíl zaměstnaných v průmyslu, podíl zemědělské produkce na přidané hodnotě a podíl průmyslové produkce na celkové přidané hodnotě.

¹⁰ Index občanskosti byl agregátem čtyř ukazatelů: pozitivně koreloval s počtem sportovních a kulturních asociací v přepočtu na obyvatele, s účastí v referendech a čteností novin, negativně koreloval s využitím preferenčních hlasů, které autoři považovali v italských podmínkách za indikátor rozšíření klientelismu.

¹¹ Autoři připouštějí, že s rostoucí silou a větším zastoupením politiků Komunistické strany Itálie v regionální vládě roste její výkon, tuto skutečnost však nijak podrobněji nevysvětlují s odůvodněním, že všechny případy participace komunistů na moci byly zaznamenány v regionech s největší mírou občanskosti. Není tedy jasné, zda přítomnost komunistů v regionální vládě sama o sobě zvyšovala její výkon, nebo naopak větší občanskost regionů vedla k většímu zastoupení komunistů v regionální vládě [Putnam et al. 1993: 119].

¹² Vzhledem k tomu, že autoři měli k dispozici relativně dlouhou časovou řadu indikátorů, které měřily jak ekonomickou výkonnost, tak úroveň sociálního kapitálu a výkon regionálních vlád, mohli testovat sílu vztahu mezi například ekonomickým rozvojem v na počátku 20. století a úrovní občanskosti v 70. letech a zároveň úrovní občanskosti na počátku 20. století a ekonomickým rozvojem v 70. letech, nebo úrovní občanskosti v 70. letech a výkonem vlád v 80. letech atd. Tento přístup měl tu podstatnou výhodu, že bylo možno odlišit potenciální příčinu od potencionálního následku – příčina totiž musí vždy časově předcházet následku.

vlád odpovídá realitě. Portes a Landolt [Portes, Landolt 2000] kupříkladu tvrdili, že všechny nalezené rozdíly mezi italským severem a jihem jsou ve skutečnosti odrazem odlišné míry integrace italského jihu se zbytkem dnešní Itálie. Tarrow [1996] kritizoval Putnama za ignorování role, jakou hrály při potlačování svobodného sdružování a důvěry na italském jihu samotné tamní vlády, a zpochybňoval tak směr kauzality od sociálního kapitálu směrem k výkonu vlád. Podobně i Portes [2000] považoval sociální kapitál a výkon vlád za vzájemně propojené a obě shodně podmíněné úrovně materiální prosperity a strukturou institucí. Rozdíly ve fungování institucí považovali za klíčovou příčinu všech ostatních zjištěných regionálních nerovností i Paxton [2006] a McLaren a Baird [McLaren, Baird 2006]. Putzel [1997] připomněl, že v italských regionech, jimž Putnam prisuzoval vysokou úroveň sociálního kapitálu, se na jeho produkci podílely i další organizace a instituce než jenom ty, kterými se ve svých analýzách zabýval Putnam. Boix a Posner [Boix, Posner 1998] měli za to, že při zkoumání vztahů mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem vlád nemá smysl hledat „příčinu“ a „následek“. Sledované kategorie jsou podle nich vzájemně rovnocenné a jejich vztahy mají charakter „sociálního ekvilibria“, v němž se jednotlivé prvky vzájemně ovlivňují formou pozitivních či negativních zpětných vazeb. V různých regionech se ustálí různá ekvilibria – úspěšné regiony jsou typické zároveň vysokou úrovní sociálního kapitálu, vysokou ekonomickou úrovní i vysokým výkonem vlád, zatímco neúspěšným regionům je vlastní kombinace špatného výkonu vlády, nízké ekonomické úrovně i nízké hodnoty sociálního kapitálu. Jakmile se jednou ekvilibrium ustaví, je obtížné přejít z jednoho stavu do jiného, neboť proti dlouhodobé změně jednoho z prvků ekvilibria působí vzájemné vazby na ostatní prvky ekvilibria.¹³ Boix a Posner nicméně připouští, že nejdůležitější ze tří prvků ekvilibria je sociální kapitál, nikoliv ovšem proto, že by byl z kauzálního pohledu příčinou vývoje v ostatních oblastech, ale proto, že ho lze nejméně snadno změnit. Základní příčinu toho, proč je v některých regionech nižší úroveň sociálního kapitálu než v jiných, však spatřovali v hloubce sociálních nerovností, které brání svobodné kooperaci a důvěře coby nezbytným předpokladům úspěšného budování sociálního kapitálu.

Jiní Putnamovi oponenti nepolemizovali s jeho interpretacemi, ale zaměřili se na kritiku konceptů, které používal a jejich vhodnost při studiu tématu, kterým se zabýval. Edwards a Foley [Edwards, Foley 1998] kritizovali automatický

¹³ Jestliže kupříkladu v úspěšném regionu dojde z nějakých vnějších příčin k ekonomickým problémům, vysoká úroveň sociálního kapitálu a dobrý výkon vlády pomůže ke zlepšení ekonomické situace. Podobně úspěšný region s vysokou úrovní sociálního kapitálu a dobrou ekonomickou situací snáze „přečká“ i špatný výkon vlády (a pravděpodobně po čase dojde ke zlepšení výkonu vlády nebo její výměně za vládu s lepším výkonem). V neúspěšném regionu naopak nemusí pomoci ke zlepšení ekonomické situace ani investice z vnějších zdrojů, neboť díky špatnému výkonu vlády a nízké úrovni sociálního kapitálu nebudou mít očekávané účinky na ekonomickou situaci. Podobně nastoupí-li do úřadu výkonnější vláda, nemusí se jí podařit zlepšit ani ekonomickou situaci, ani zvýšit úroveň sociálního kapitálu a její výkon naopak může postupně klesnout na „standardně nízkou“ úroveň.

předpoklad, že sociální kapitál je něco, co přispívá k ekonomickému rozvoji. Připomínali názor ekonoma Mancura Olsona [Olson 1982], který považoval jeden z Putnamem používaných indikátorů sociálního kapitálu – hustotu sítí dobrovolných sdružení – za překážku efektivního fungování trhu, protože účastníci takových sítí využívají svoji sílu spíše k hledání ekonomicky neoprávněných výhod než pro společné dobro. Halpern [2005] upozornil na to, že je nutno rozlišovat sociální kapitál „uvnitř skupin“, jehož vysoká hladina nemusí být ku prospěchu lidí stojících mimo dané skupiny, od sociálního kapitálu „mezi skupinami“, který jedině se dá považovat za veřejný statek v pravém slova smyslu.¹⁴ Podle Hadjimichilise [Hadjimichilis 2007] jsou sociální sítě často postaveny na nerovných vztazích zúčastněných, a proto v nich nemají užitek ze vzájemných interakcí všichni, ale jen ti, kdo mají větší moc. Připomíná rovněž kontrast Putnamova chápání sociálního kapitálu jako veřejného statku a sociálního kapitálu v pojetí Bourdieua [Bourdieu 1986], pro nějž byl sociální kapitál individuálním zdrojem použitelným jedincem v soutěži s jinými.

Někteří kritikové věnovali pozornost operacionalizaci základních konceptů. Edwards a Foley [Edwards, Foley 1998] upozornili na to, že Putnam ve svých pozdějších pracích (a také řada jeho následovníků) stále častěji operacionalizoval sociální kapitál s pomocí dat o důvěře, aktivitě v dobrovolných sdruženích a normách reciprocity získaných ze sociologických výzkumů provedených na reprezentativním vzorku populace studovaných území. Tím koncept, který je ze své podstaty „relační“, tj. vztahuje se k interakci a vzájemným vztahům mezi lidmi, ztrácí část svých schopností popsat „kontextovou specifičnost“ interakcí. Stává se tak pouhým dalším indikátorem z řady individuálních znaků jednotlivců, které není možné agregovat za určitou územní jednotku, a vzniklý statistický agregát (zpravidla průměr) nelze považovat za dobrý ukazatel úrovně sociálního kapitálu daného území. V podobném duchu argumentovali i Paxton [1998] nebo Mohan a Mohan [Mohan, Mohan 2002]. Lemann [1996] upozornil na to, že Putnamova operacionalizace sociálního kapitálu zcela pomíjí nové formy participace na kolektivních aktivitách, které jsou méně závislé na fyzickém kontaktu, než tomu bylo dříve. Zcela z jiného úhlu pohledu kritizovali Putnamův způsob operacionalizace sociálního kapitálu například Hospers a van Lochem [Hospers, van Lochem 2002], kteří tvrdili, že generalizovaná důvěra coby jedna ze základních součástí sociálního kapitálu vyrůstá z příležitostí lidí svobodně se potkávat a komunikovat s cizími lidmi, nikoliv komunikací se známými lidmi v rámci organizovaných sdružení. V duchu tradice Jane Jacobs [1961] a Jürgena Habermase [Habermas 1989] zdůrazňujících význam neformálních a neorganizovaných interakcí mezi lidmi pro posílení politické participace pak navrhovali měřit úroveň sociálního kapitálu například relativní hustotou veřejně přístupných míst vhodných pro setkávání (parky, kulturní centra, kina, divadla...) a nikoliv „institucionální hustotou“ dobrovolných sdružení.

¹⁴ Na tyto oprávněné výtky ve svých pozdějších pracích Putnam reagoval rozlišením sociálního kapitálu na dva typy: „bonding“ a „bridging“.

Navzdory řadě kritiků se našel velký počet vědců, kteří Putnamovu práci považovali za zajímavou hypotézu, kterou stojí za to testovat. Výsledky takových testů byly rozporuplné. Leonard [1993] ve své studii potvrdil závislost ekonomického rozvoje na úrovni sociálního kapitálu v italském regionu Mezzogiorno. Helliwell a Putnam [Helliwell, Putnam 1995, 2000] dospěli ke stejným závěrům na úrovni celé Itálie. Studie OECD [2001] poukázala na pozitivní vliv sociálního kapitálu na ekonomický rozvoj vybraných regionů. Studie Schneidera et al. [Schneider et al. 2000] také potvrdila pozitivní vliv intenzity sociální komunikace na ekonomický růst v regionech EU, ačkoliv autoři upozornili, že v jejich modelech ekonomického růstu zůstaly nejsilnějšími nezávisle proměnnými jiné (ekonomické) faktory. Rice a Sumberg [Rice, Sumberg 1997] testovali hypotézu o vztahu mezi indexem občanské kultury a indexem výkonu vlády na úrovni amerických států. Výsledkem jejich práce bylo potvrzení pozitivní korelace mezi oběma ukazateli, ačkoliv vztah nebyl tak těsný, jako tomu bylo v případě regionů v Itálii. K poněkud jiným závěrům dospěl o několik let později při studiu amerických států Knack [2002]. Ten rozlišil aspekty sociálního kapitálu popisující generalizovanou reciprocitu (důvěra, dobrovolnická aktivita, participace ve sčítání lidu) od aspektů popisujících budování sítí ve společnosti (aktivity v dobrovolných sdruženích a udržování neformálních kontaktů). Zatímco prvně zmíněný typ indikátorů vykazoval pozitivní korelaci s výkonem vlády, druhý typ ukazatelů s výkonem vlády nijak nesouvisel. Konečně Casey a Christ [Casey, Christ 2005] zjistili, že pokud bereme v úvahu vliv rozdílnosti v úrovni lidském kapitálu (měřeném vzděláním populace), neexistuje v USA žádný vztah mezi úrovní sociálního kapitálu jednotlivých států a ekonomickými charakteristikami, jako je růst HDP nebo míra nezaměstnanosti, ale existuje negativní korelace mezi hladinou sociálního kapitálu a ekonomickou nerovností, protože ve státech Unie s větší úrovní sociálního kapitálu jsou menší ekonomické nerovnosti a naopak.

Jestliže byly Putnamovy hypotézy testovány mimo země, jejichž analýza k jejich formulování vedla, závěry byly ještě rozporuplnější. Výsledky z některých zemí hypotézy potvrzovaly. Kupříkladu Callois [2006] prokázal silný pozitivní vliv sociálního kapitálu na ekonomickou výkonnost rurálních regionů ve Francii, čímž zopakoval v konkrétnější podobě obecné závěry Levyho [Levy 1999]. Mayer [2001] našel jasnou pozitivní korelaci mezi úrovní sociálního kapitálu a výkonem regionálních vlád v Indii. K tomu ovšem dodával, že větší vliv na regionální rozdíly mají odlišnosti ve vzdělanosti obyvatel. V jiných zemích badatelé nedospěli k jednotnému závěru. Kupříkladu Hall [1999] zjistil, že v Británii dvě ze tří hlavních dimenzí sociálního kapitálu – participace v sítích dobrovolných sdružení a důvěra – zdaleka tolik nekorelují, jak se předpokládá, takže je problematické je jednoduše agregovat do indexů sociálního kapitálu, protože hodnoty agregátních ukazatelů budou podstatně záviset na váze, jaká se přisoudí oběma měřeným dimenzím. Hall navíc tvrdil, že sociální kapitál nemůže být automaticky považován za nezávisle proměnnou, která svým působením ovlivňuje výkon vlád, ale že naopak vlády svým působením mohou hrát a také hrají významnou roli při posilování sociálního kapitálu v nějakém území. Casey [2004] zjistil, že

zatímco některé indikátory úrovně sociálního kapitálu (důvěra a hustota občanských sdružení) jsou pozitivně korelovány s ekonomickým rozvojem britských regionů, jiné ukazatele (hustota ekonomických asociací) jsou s ekonomickým rozvojem naopak korelovány negativně. Podobně rozporuplné byly také závěry Reillyho a Phillpota [Reilly, Phillpot 2002], kteří studovali vztahy mezi ekonomickou výkonností, sociálním kapitálem a výkonem regionálních vlád ve státě Papua – Nová Guinea, jedné z mála chudých zemí, která je již relativně dlouhou dobu demokratická a kde se vlády střídají na základě výsledků voleb. Nezjistili žádný vztah mezi stupněm ekonomického rozvoje a výkonem regionálních vlád, potvrdili ovšem pozitivní vztah mezi některými dílčími mírami sociálního kapitálu (poslechovost rádia, čtenost novin, zastoupení žen v politice) a úrovní ekonomického rozvoje regionů. Nespokojenost s výsledky vedla autory ke hledání dalších potenciálně významných nezávisle proměnných. Výsledkem jejich analýzy bylo zjištění, že klíčovým faktorem je etnická diverzita – v regionech s vysokou etnickou diverzitou byla zjištěna nižší úroveň sociálního kapitálu, horší výkon vlád i nižší stupeň ekonomického rozvoje.

Konečně výsledky některých studií předpokladům vycházejících z Putnama zcela protiřečily. Studie o regionálním rozvoji periferních regionů v kanadském Quebecu [Polèse, Shearmur 2006], jasně ukázala, že k ekonomickému poklesu v těchto regionech dochází navzdory tomu, že vykazují vysokou hladinu sociálního kapitálu. Na základě výsledků studie se sice nedalo vyloučit, že nějaká forma pozitivního vlivu sociálního kapitálu na ekonomiku existuje, v konkrétně zkoumaných regionech se však mohlo v praxi jednat přinejlepším o zmírňování efektu ekonomického úpadku, který je podle autorů nevyhnutelným důsledkem poklesu porodnosti a periferní polohy. Studie Milnera a Erssona [Milner, Ersson 2000] zaměřená na regiony ve Švédsku přišla dokonce se závěrem, že lze prokázat silnou negativní korelaci mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickým rozvojem, což autoři opět přičítali silnému vlivu geografických faktorů projevujících se v polarizaci Švédska na urbánní ekonomicky výkonný jih s relativně nižší hladinou sociálního kapitálu a periferní rurální ekonomicky zaostávající sever s relativně vyšší hladinou sociálního kapitálu. Podobně studie Buttricka a Morana [Buttrick, Moran 2005] zaměřená na analýzu faktorů ekonomického úspěchu regionů v Rusku skončila závěrem, že vztah mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickým rozvojem je negativní. V jihoruských regionech typických nejvyššími hodnotami sociálního kapitálu byl zaznamenán nejmenší ekonomický růst a nejvyšší nezaměstnanost.

Ekonomický rozvoj, sociální kapitál a výkon vlád – kraje v České republice

Poučení výsledky analýz zaměřených na zkoumání vztahu mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem vlád na regionální úrovni v jiných zemích, pokusíme se o hledání podobných vztahů a souvislostí v českém kontextu. Z literatury je zřejmé, že výsledky analýz přinejmenším částečně závisí

na tom, jak jsou operacionalizovány proměnné, mezi nimiž jsou hledány vztahy. Obecně je možné buď pracovat s malým počtem agregovaných proměnných popisujících ve velmi obecné podobě ekonomický rozvoj, sociální kapitál a výkon regionálních vlád, nebo zkoumat vztahy mezi velkým počtem jednotlivých dílčích ukazatelů. V prvním případě se výsledky dobře interpretují (např. „v regionech s vyšším sociálním kapitálem byl zaznamenán rychlejší ekonomický rozvoj“), ale zároveň jsou v praxi dosti závislé na tom, které dílčí ukazatele se pro zkonstruování konkrétních agregátních ukazatelů použijí. Výsledkem analýzy je často nenalezení žádných statisticky významných souvislostí.¹⁵ Ve druhém případě se zvětšuje pravděpodobnost, že budou nalezeny statisticky významné souvislosti, ale výsledky se obvykle hůře interpretují (např. „počet sportovních a kulturních sdružení na 1000 obyvatel pozitivně koreluje s HDP regionu a zároveň procento dobrovolných dárců krve negativně koreluje s nákladností výkonu krajské vlády“). V našem případě jsme se rozhodli pracovat s agregátními ukazateli, neboť nám jde primárně o postižení vztahů mezi obecnými kategoriemi, nikoliv o hledání statistických souvislostí mezi jednotlivými proměnnými. V zásadě se soustředíme pouze na zkoumání vztahů mezi třemi základními obecnými proměnnými charakterizujícími úroveň ekonomického rozvoje kraje, úroveň sociálního kapitálu a výkon krajských vlád. Ostatní možné faktory potenciálně ovlivňující některou ze tří hlavních sledovaných proměnných budeme používat jenom jako kontrolní proměnné.

Výsledky analýz provedených v jiných zemích ukazují, že i pokud jsou nalezeny statisticky významné vztahy mezi ekonomickou výkonností regionů, jejich sociálním kapitálem a výkonem regionálních vlád, je obtížné ve vztazích mezi proměnnými odlišit příčiny a následky. Jedinou relativně spolehlivou metodou, jak se o identifikaci směru kauzality pokusit, je analýza delších časových řad, pomocí nichž lze konstruovat agregátní proměnné popisující ekonomickou výkonnost, sociální kapitál i výkon regionálních vlád v různých časových obdobích. Testování vzájemných vztahů mezi proměnnými charakterizujícími situací v různých časových obdobích, pak dává možnost odlišit potenciální příčiny (časově předcházející) od potenciálních následků (časově následné). Vzhledem k tomu, že v českém kontextu nemáme k dispozici delší časové řady ukazatelů popisující zároveň ekonomickou výkonnost, sociální kapitál i výkon krajských vlád, nebudeme se pokoušet o hledání kauzálních vztahů mezi proměnnými, tedy o odlišení nezávislé a závislé proměnných, ale spíše o prosté hledání statistických souvislostí mezi proměnnými bez určení směru kauzality. Využijeme koncept „sociálního ekvilibria“ a budeme se primárně zajímat o to, jestli existující rozdíly mezi kraji v České republice naznačují ustavování vzájemně odlišných

¹⁵ Agregované proměnné mívají často nižší variabilitu než dílčí proměnné, protože se extrémní hodnoty jednotlivých dílčích proměnných vzájemně částečně „kompenzují“ a v agregátních indexech se jejich vliv stírá. Menší variabilita proměnných a méně extrémních hodnot má často za důsledek zmenšování hodnot korelačních koeficientů mezi proměnnými.

„sociálních ekvilibrií“ v různých krajích, respektive v různých částech republiky. Naše dvě klíčové otázky zní: Existují statistické souvislosti mezi ekonomických vývojem, úrovní sociálního kapitálu a výkonem vlád na úrovni krajů v České republice? Jsou některé kraje konzistentně podprůměrné či konzistentně nadprůměrné v hodnotách všech sledovaných ukazatelů?

Jak již bylo výše naznačeno, jednotkou sledování nám budou kraje České republiky. Volba této územní jednotky byla jednoznačně určena tím, že se jedná o jediný územní celek na regionální úrovni, který má svoje vlastní přímo volené orgány, tedy krajskou vládu, jejíž výkon lze měřit. Nevýhodou krajů je samozřejmě to, že jako samostatné územní celky s vlastními vládami existují až od roku 2000, tedy velmi krátce. Naše analýzy tak zachycují situaci v období zrodu a postupného etablování krajů jako institucí, což může být období z dlouhodobého pohledu na jejich fungování ne úplně typické. Je nutné mít také na paměti, že z hlediska dvou dalších sledovaných proměnných – ekonomické výkonnosti a úrovně sociálního kapitálu – nejsou kraje jako územní jednotky sledování nijak ideální. Kraje České republiky jsou totiž vnitřně dosti heterogenní jednotky, takže se při práci s ukazateli popisujícími kraje jako celky ztratí nezanedbatelná část územní variability mezi sledovanými proměnnými. Konečně je nutné upozornit na to, že jsme se ze sledovaného souboru krajů rozhodli vyřadit Prahu, která je velmi netypickým krajem, těžko srovnatelným s ostatními kraji. Část odlišností je způsobena institucionálními rozdíly – Praha je samostatným městem se statutem kraje. Proto nejsou některé ukazatele vůbec k dispozici (v Praze se např. nekonají krajské volby, funkci krajského zastupitelstva vykonává městské zastupitelstvo), jiné formálně existují, ale nejsou srovnatelné s ukazateli charakterizujícími ostatní kraje (např. struktura rozpočtových příjmů a výdajů je zcela odlišná od „normálních“ krajů, míra důvěry v krajská zastupitelstva u pražských respondentů vypovídá o něčem jiném než obdobný ukazatel v jiných krajích). U ukazatelů, podle kterých lze věcně srovnávat Prahu s ostatními kraji, je navíc hodnota ukazatele pro Prahu často „mimo škálu“ (např. HDP na obyvatele, míra nezaměstnanosti, řada ukazatelů výkonu krajských vlád...), takže se při následných analýzách naráží na problém Prahy coby „outliera“, kterého většina statistických procedur doporučuje vyřadit.

Operacionalizace proměnných

Abychom popsali stupeň ekonomického rozvoje krajů, úroveň jejich sociálního kapitálu a výkon jejich krajských vlád, shromáždili jsme data z nejrůznějších zdrojů. U ukazatelů ekonomického rozvoje krajů, které jsou relativně nejsnáze dostupné, jsme zachytili stav ve dvou různých časových obdobích – kolem roku 1995¹⁶ a kolem roku 2005. Ukazatele vztahující se k úrovni sociálního kapitálu

¹⁶ Dnešní kraje v roce 1995 ještě neexistovaly. Ukazatele ekonomické úrovně vztahující se k tomuto období vznikly přepočtením hodnot jednotlivých ukazatelů na území dnešních krajů.

v krajích je mnohem komplikovanější zjistit retrospektivně, většina z nich proto popisuje současnou situaci, tedy období 2004–2006. Získat spolehlivé údaje o výkonu vlád je obecně dosti složité [Kostecký, Patočková 2006]. V konkrétním případě krajských vlád v České republice je to ještě o to komplikovanější, že krajské vlády vznikly až v roce 2000 a teprve postupně přebíraly stále více zodpovědnosti za svěřené oblasti správy, jejich práci proto nebylo ani možné, ani smysluplné hodnotit za delší časové období. Všechny dílčí ukazatele charakterizující výkon krajských vlád tak pocházejí také z období 2000–2006. Ve všech třech případech jsme vytvořili agregátní indexy, které nejobecnějším způsobem charakterizují úroveň kraje v dané sledované oblasti. Postup při konstrukci agregátních indexů byl ve všech případech stejný: nejprve jsme škály u všech indikátorů změnili tak, aby zvyšování hodnoty ukazatele mělo ve všech případech stejný věcný smysl, tj. znamenalo vyšší ekonomický výkon, vyšší úroveň sociálního kapitálu, resp. lepší výkon vlády. Ve druhém kroku jsme jednotlivé indikátory převedli do podoby z-score,¹⁷ čímž jsme zajistili, že všechny proměnné měly v agregátním indexu stejnou váhu. Nakonec jsme hodnoty jednotlivých ukazatelů agregovali.

*Agregátní index ekonomické výkonnosti*¹⁸ kraje byl vytvořen tak, aby postihnul více rysů ekonomické situace než jenom běžně používaný ukazatel HDP. Uvažovali jsme proto jak HDP v přepočtu na 1 obyvatele, tak HDP v přepočtu na 1 zaměstnance (koriguje údaje o ekonomické produkci kraje o saldo dojížděky a vyjížděky za prací), čistý disponibilní důchod domácnosti v přepočtu na obyvatele (je indikátorem kupní síly obyvatel), počet fyzických osob registrovaných k platbě DPH (je mírou ekonomické aktivity soukromých podnikatelů, nebere přitom v potaz drobné podnikatele s malými obraty, podnikající jen „na vedlejší úvazek“ a vlastníky nevyužívaných živnostenských listů) a míru nezaměstnanosti. Výsledný agregátní index ekonomické výkonnosti byl nakonec vypočítán jako prostý průměr z jednotlivých dílčích ukazatelů.

Agregátní index úrovně sociálního kapitálu vycházel z Putnamova [Putnam 1993] konceptu měření míry občanskosti v italských regionech, který byl posléze doplněn a dopracován jako koncept měření úrovně sociálního kapitálu [např. Leonardi 1993; Putnam 2000]. V českých poměrech musel být index přizpůsoben dostupnosti konkrétních indikátorů, takže jeho konkrétní verze zahrnovala následující dílčí ukazatele: počet nestátních neziskových organizací v přepočtu na 1000 obyvatel (coby ukazatel „hustoty“ neziskových organizací v kraji), podíl lidí, kteří čtou regionální noviny, celostátní deníky a sledují zpravodajství v televizi (jako indikátory zájmu o veřejné věci), důvěra prezidentovi, důvěra krajským zastupitelstvům a důvěra obecním zastupitelstvům (jako indikátory institucio-

¹⁷ Proměnné jsou bez ohledu na původní škály a variabilitu transformovány tak, aby průměrná hodnota byla 0, nadprůměrné hodnoty byly kladné a podprůměrné byly záporné, přičemž hodnoty z-score udávají počet standardních odchylek, o který se měření odlišuje od průměrné hodnoty.

¹⁸ Jednotlivé ukazatele sloužící k vytvoření agregátního indexu ekonomické výkonnosti a agregátního indexu úrovně sociálního kapitálu jsou uvedeny s příslušným zdrojem dat a roky, k nimž se konkrétní ukazatele vztahují, v příloze 1.

nální důvěry), počet dobrovolných dárců krve v přepočtu na 1000 obyvatel¹⁹ (jako indikátor generalizované důvěry), průměrná volební účast ve volbách do Poslanecké sněmovny, průměrná volební účast ve volbách do krajských zastupitelstev a účast v referendu o vstupu do Evropské unie (jako ukazatele politické participace obyvatel kraje). Stejně jako v předchozím případě jsme agregátní index sociálního kapitálu vypočetli prostým zprůměrnováním hodnot jednotlivých dílčích ukazatelů.

Agregátní index výkonu krajské vlády a způsob jeho vytvoření byl podrobně popsán v jiném článku tohoto monočísla [Illner et al. 2007]. Na tomto místě se proto jen omezíme na konstatování, že do indexu se promítnuly dílčí ukazatele charakterizující výkon krajských vlád v následujících oblastech: investice kraje a podpora podnikatelského a občanského sektoru, nákladnost výkonu krajské vlády, kvalita managementu veřejné správy vykonávané krajem, legislativní iniciativa kraje, kvalita správní činnosti v rámci přenesené působnosti kraje, vytváření podmínek pro rozvoj středního školství, uplatnění absolventů středních škol, vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče, zahraniční aktivity kraje, kvalita internetových stránek kraje a poskytování informací. Abychom pracovali u všech tří sledovaných kategorií s porovnatelnými škálami agregátních indexů, upravili jsme hodnoty agregátního indexu výkonu krajských vlád uvedené v Illner et al. [2007], převedením na z-score.

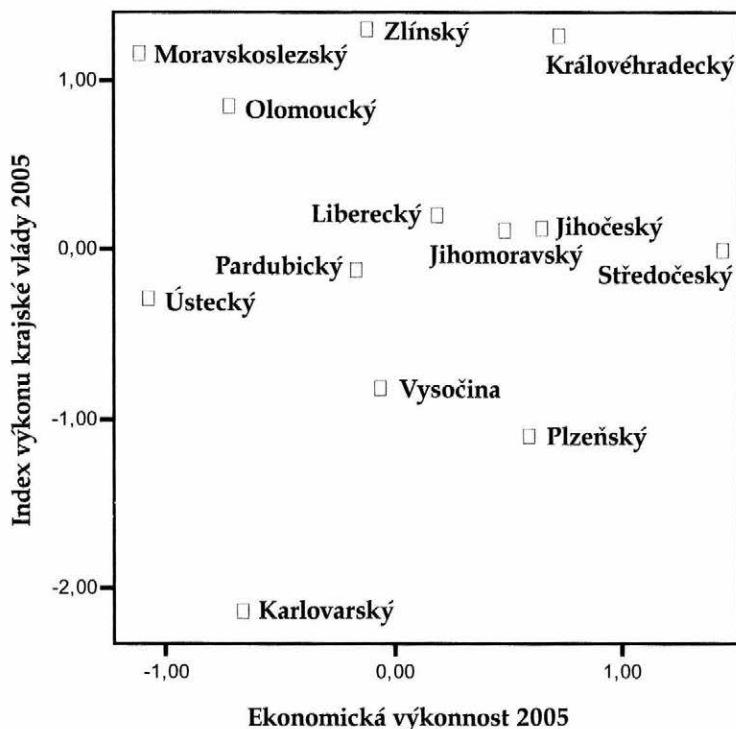
Výsledky analýzy

V této části textu se pokusíme na základě analýzy dat odpovědět na výše uvedené klíčové otázky, které jsme si položili. Protože jsme neměli ambici zjišťovat, která z proměnných je v daném vztahu příčinou a která následkem, použili jsme v prvním kroku pro hledání statistických souvislostí jednoduché grafy doplněné o Pearsonovy korelační koeficienty. Zaměřili jsme se na situaci kolem roku 2005, protože jsme měli pro toto období relativně nejvíce spolehlivých ukazatelů.

¹⁹ Jsme si vědomi, že existuje mnoho „standardnějších“ ukazatelů, které bývají používány jako indikátory generalizované důvěry (např. souhlas s výrokem: „Většině lidí je možné věřit.“). Žádný ze standardních indikátorů ovšem není možné kvůli neexistenci spolehlivých dat použít k měření rozdílů mezi kraji České republiky. Protože některé v zahraničí provedené studie úspěšně použily dárcovství krve jako míru generalizované důvěry [např. Guiso, Sapienza, Zingales 2004] nebo alespoň upozornili na pozitivní korelace mezi dárcovstvím krve a generalizovanou důvěrou [Putnam 2000; Uslaner 2000], rozhodli jsme se proto tohoto netradičního ukazatele, vzhledem k jeho dostupnosti podle jednotlivých krajů, použít také.

Souvislosti mezi ekonomickým vývojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád kolem roku 2005

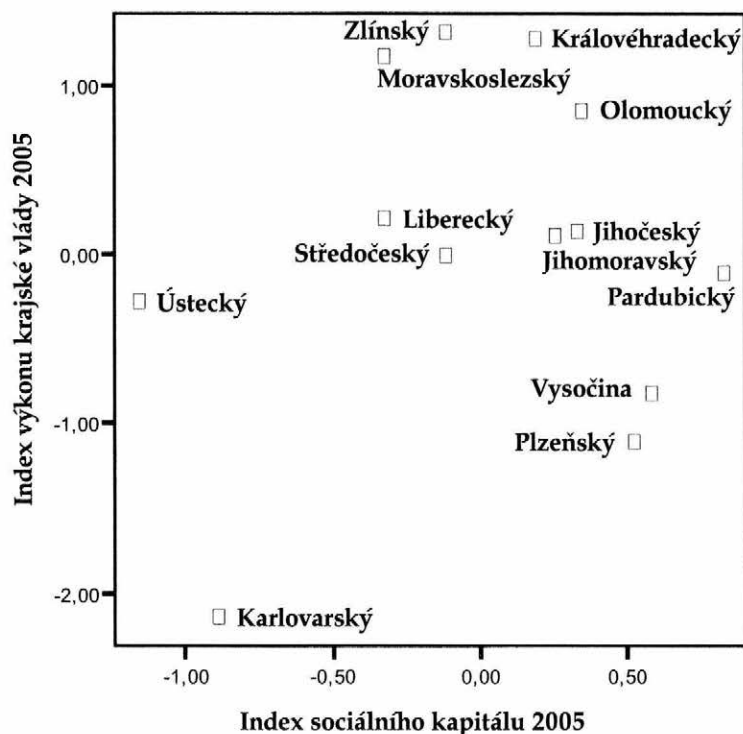
Graf 1. Závislost mezi výkonem krajské vlády a úrovní ekonomické výkonnosti kraje v roce 2005

Zdroj: vlastní výpočty.

Graf 1 ukazuje na vztah mezi ekonomickou výkonností kraje a výkonem krajské vlády v období kolem roku 2005. Údaje v grafu nenaznačují žádný statistický vztah mezi sledovanými proměnnými. To je potvrzeno i prakticky nulovou hodnotou korelačního koeficientu ($R = 0,02$, $p = 0,957$). Je zřejmé, že na úrovni krajů v České republice nebylo v období kolem roku 2005 možné identifikovat žádnou souvislost mezi ekonomickou výkonností kraje a výkonem krajských vlád. Nejvýkonnější krajské vlády bylo možno nalézt jak v krajích se špatnou ekonomickou situací (např. Moravskoslezský kraj), tak i v krajích s ekonomickou situací dobrou (např. Královéhradecký kraj). Podobně tak i platilo, že vysoká ekonomická výkonnost kraje automaticky nezaručovala vyšší výkon jeho vlády, než byl v krajích s ekonomickými potížemi (prakticky shodný výkon krajské vlády byl zaznamenán u tak ekonomicky odlišných krajů, jako je Ústecký a Středočeský).

Graf 2. Závislost mezi úrovní sociálního kapitálu v kraji a výkonem krajské vlády v roce 2005

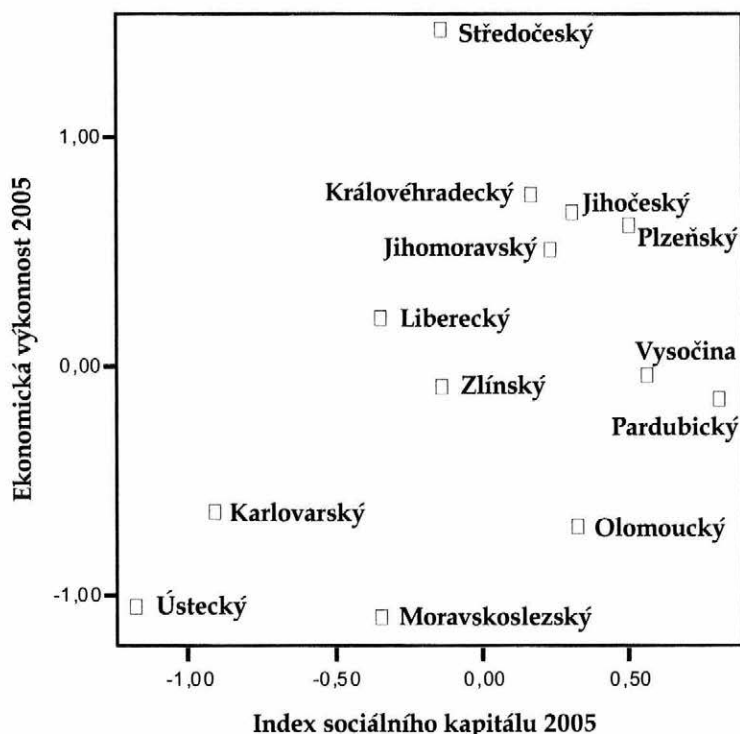

Zdroj: vlastní výpočty.

Vztah mezi výkonem krajských vlád a úrovní sociálního kapitálu je zachycen v grafu 2. Z pohledu na graf je patrné, že mezi oběma sledovanými proměnnými existuje pouhý náznak pozitivní korelace, která je ovšem velmi slabá a statisticky nevýznamná ($R = 0,16$, $p = 0,611$). Nelze sice nalézt kraje, které by měly zároveň velmi vysokou úroveň sociálního kapitálu a velmi špatný výkon vlády, stejně jako kraje s velmi vysokým výkonem vlády a zároveň velmi nízkou úrovní sociálního kapitálu, v zásadě ovšem platí, že obě proměnné jsou nezávislé. Vysoký sociální kapitál není podmínkou výborného fungování krajské vlády, stejně jako dobrý výkon krajské vlády se automaticky nepromítá do vysoké úrovně sociálního kapitálu ve vládou spravovaném území.

Graf 3 ukazuje na souvislost mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickou výkonností kraje. Z grafu je patrné, že určitá pozitivní korelace se dá v tomto případě zaznamenat, není však příliš silná ($R = 0,44$) a nesplňuje konvenční pravidla kladená na statistickou významnost při takto malém počtu jednotek ($p = 0,132$).

Graf 3. Závislost mezi úrovní sociálního kapitálu v kraji a úrovní ekonomické výkonnosti kraje v roce 2005

Zdroj: vlastní výpočty.

Z grafu je patrné, že body charakterizující polohu krajů v grafu se prakticky nevyskytují nad diagonálou spojující levý spodní a pravý horní vrchol čtverce tvořícího rámec grafu. To v praxi znamená, že ekonomická výkonnost buď odpovídá úrovni sociálního kapitálu v kraji (Ústecký, Karlovarský, Zlínský, Liberecký, Královéhradecký, Jihomoravský, Jihočeský a Plzeňský) nebo je nižší (Moravskoslezský, Olomoucký, Pardubický a Vysočina). Jedinou výjimku z tohoto pravidla představuje Středočeský kraj, jehož relativně velmi vysoká ekonomická výkonnost neodpovídá pouze průměrným hodnotám indexu sociálního kapitálu. Pro tuto výjimku je však možné snadno najít vysvětlení v příznivém ekonomickém působení Prahy na celý středočeský region. V každém případě je zřejmé, že neexistují kraje, které by měly zároveň vysokou ekonomickou výkonnost a nízkou úroveň sociálního kapitálu.

Výsledky korelačních analýz nepotvrzují Putnamovu hypotézu o významných souvislostech mezi sociálním kapitálem regionu, jeho ekonomickým rozvojem a výkonem regionálních vlád v českém kontextu. Existuje sice jistá souvislost mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickou výkonností kraje, není však nijak

silná a nadto nevypadá jako souvislost lineární, ale je komplikovanější. Je ovšem možné, že vztahy mezi sociálním kapitálem, ekonomickou výkonností a výkonem krajských vlád přesto existují, ale v praxi je možné je zachytit až tehdy, sledujeme-li souvislosti mezi těmito charakteristikami krajů ve vývoji.

Souvislosti mezi ekonomickým vývojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád – pokus o dynamický pohled

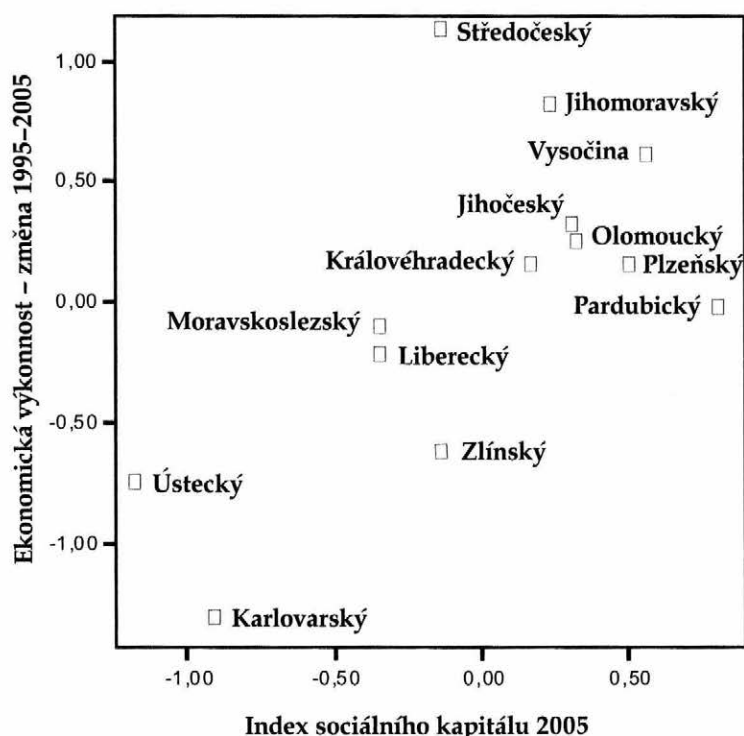
Nemáme bohužel žádné údaje, které by dostatečně věrohodně zachycovaly vývoj úrovně sociálního kapitálu v krajích,²⁰ a ani nemůžeme mít žádné údaje o eventuálním vývoji, pokud jde o výkon krajských vlád, protože ty vznikly až v roce 2000 a ještě nějakou dobu jim trvalo, než se fakticky ujaly svých nynějších kompetencí. Jediné ukazatele, které máme k dispozici v delších časových řadách, jsou ukazatele ekonomické výkonnosti krajů, u kterých se podařilo shromáždit dvě sady porovnatelných individuálních ukazatelů jednotlivých aspektů ekonomické výkonnosti za dvě různá období – relativně nejčerstvější data z období kolem roku 2005 a data z poloviny 90. let 20. století. To nám umožnilo vytvořit ukazatel, který charakterizuje změnu v ekonomické výkonnosti kraje mezi sledovanými obdobími.

Graf 4 zachycuje souvislost mezi hodnotami ukazatele charakterizujícího změny v ekonomické výkonnosti mezi roky 1995 a 2005 a indexem sociálního kapitálu v období kolem roku 2005. Na první pohled je zřejmé, že mezi oběma proměnnými zachycenými v grafu existuje pozitivní korelace ($R = 0,64$), která je statisticky významná ($p = 0,018$). V zásadě platí, že čím větší byla úroveň sociálního kapitálu v kraji kolem roku 2005, tím větší relativní zlepšení ekonomické výkonnosti mezi roky 1995 a 2005 bylo zaznamenáno. Jediným krajem, který se od zmíněného pravidla významněji odlišoval, byl Středočeský kraj, u něhož bylo možno, s největší pravděpodobností vlivem působení Prahy, pozorovat relativně největší zvýšení ekonomické výkonnosti při průměrných hodnotách úrovně sociálního kapitálu.²¹ Ze samotné korelace není samozřejmě jasné, co je příčinou a co je následkem. Pokud by byla pravda, že je úroveň sociálního kapitálu krajů relativně stabilní veličinou (a údaje o mezikrajských rozdílech ve volební účasti v období 1990–2006 tomu nasvědčují), dalo by se říci, že ekonomická situace v krajích se v období 1995–2005 relativně zlepšuje tím více, čím vyšší je v nich úroveň sociálního kapitálu. Nedá se ovšem ani vyloučit, že úroveň sociálního kapitálu v krajích se může měnit. Pak by ovšem byla teoreticky možná i opačná

²⁰ Máme sice k dispozici údaje o volební účasti od roku 1990 do roku 2006, na úrovni krajů jsou však hodnoty všech těchto ukazatelů vysoce pozitivně korelovány. Žádné jiné ukazatele charakterizující jednotlivé dimenze sociálního kapitálu před rokem 2004 nemáme k dispozici.

²¹ Po vyřazení Středočeského kraje jako zvláštního případu dosahuje korelační koeficient dokonce hodnoty $R = 0,78$ ($p = 0,003$).

Graf 4. Závislost mezi úrovní sociálního kapitálu a změnou ekonomické výkonnosti kraje v období mezi roky 1995 a 2005

Zdroj: vlastní výpočty.

interpretace – zvyšování ekonomické výkonnosti v letech 1995–2005 napomáhalo budování sociálního kapitálu, takže v krajích, kde docházelo ve sledovaném období k největšímu zvyšování ekonomické výkonnosti, byla na konci sledovaného období zaznamenána nejvyšší úroveň sociálního kapitálu.

Potenciální vliv dalších faktorů

Nakonec jsme si položili otázku, jestli existují nějaké další faktory, které by svým působením ovlivnily některé z námi sledovaných tří charakteristik krajů, případně všechny tři. Z literatury známe několik takových potenciálně vlivných proměnných, o jejichž působení na regionální úrovni jsme dosud vůbec neuvažovali: příjmové nerovnosti, etnická heterogenita, odlišný institucionální design samotných zkoumaných institucí, ideologické odlišnosti mezi politickými reprezentanty různých politických stran v exekutivních orgánech kraje, rozdíly v postojích a strategiích regionálních elit, působení dalších dosud neuvažovaných institucio-

nálních faktorů, náboženské rozdíly a konečně odlišná úroveň lidského kapitálu v krajích. Některé z výše uvedených faktorů jsou v podmínkách České republiky zjevně nerelevantní. Příjmové nerovnosti sice v jednotlivých krajích existují, ale po vynechání Prahy ze souboru není míra příjmových nerovností (měřená např. rozdíly v příjmech lidí patřících do krajních kvartilů na příjmové škále, nebo rozdíly mezi průměrnými mzdami v jednotlivých okresech v rámci kraje) v krajích příliš odlišná. Etnicky je Česká republika navzdory rostoucímu přistěhovalectví stále velmi homogenní, takže i v tomto ohledu jsou rozdíly mezi kraji zanedbatelné. Základní institucionální design krajských vlád byl nadiktován zákony, a ačkoliv existuje jistý prostor pro kraje, pokud jde o vytváření jejich vlastních institucí, uplynulo ještě příliš málo času na to, aby mohly být rozdíly významné.

Vztah ostatních potenciálně významných proměnných²² k našim třem sledovaným charakteristikám krajů jsme empiricky testovali. V naprosté většině případů neexistují mezi proměnnými žádné korelace. Krajská zastupitelstva se sice poněkud liší v politickém složení, rady kraje už méně, nicméně ani jeden z ukazatelů popisujících složení zastupitelstev či rad krajů a jejich změny (Raeho index politické fragmentace,²³ procento krajských zastupitelů či radních, kteří drželi své pozice po dvě volební období za sebou) nekoreloval se žádnou ze tří sledovaných charakteristik kraje. Podobně ekonomický rozvoj, úroveň sociálního kapitálu ani výkon krajské vlády nesouvisí s mírou optimismu krajských elit ohledně rozvojových možností kraje, jak byla zjištěna ve výběrovém šetření Regionální elity 2004 [Kostecký, Vobecká 2005]. Je to pravděpodobně proto, že se samotné regionální elity nijak zvlášť ve svých postojích kraj od kraje neodlišují. Podobně nebyla nalezena žádná statisticky významná korelace ani s podílem věřících v populaci krajů.

Lidský kapitál v krajích a jeho vliv na ostatní proměnné

Jediné ukazatele, které významně korelovaly hned s několika námi sledovanými charakteristikami krajů, byly ukazatele popisující úroveň lidského kapitálu krajů, tedy vzdělanosti jejich obyvatel. Z několika námi použitých indikátorů vzdělanosti koreloval s ostatními ukazateli nejtěsněji podíl obyvatel s úplným středo-

²² Šlo o ukazatele charakterizující politické složení krajského zastupitelstva, míru kontinuity v zastupitelstvech (podíl krajských zastupitelů, kteří obhájili křeslo ve volbách 2004), míru politické fragmentace (Raeho index politické fragmentace), postoje krajských elit (podíl optimistů, pokud jde o rozvojové možnosti kraje), podíl věřících v populaci a vzdělanost (podíl obyvatel s minimálně středoškolským vzděláním ve věku 15 a více let, a ve věku 25–34 let, podíl vysokoškoláků v populaci starší 25 let a ve věku 25–34 let).

²³ Raeho index politické fragmentace měří pravděpodobnost, že dva náhodně vybraní členové zastupitelstva (rady) patří k různým stranám. Dosahuje hodnot v rozmezí od 0 (pokud všichni poslanci patří ke stejné straně) do 1 (pokud každý poslanec je členem jiné strany) – viz Rae [1971].

Tabulka 1. Korelace mezi ukazateli ekonomické výkonnosti krajů, úrovní sociálního kapitálu v kraji, výkonu krajské vlády a míry vzdělanosti mladší generace

	Ekonomická výkonnost 1995	Ekonomická výkonnost 2005	Index sociálního kapitálu	Index výkonu krajské vlády	Podíl lidí s minimál- ně středoškolským vzděláním ve věku 25–34 let
Ekonomická výkonnost 1995	1				
Ekonomická výkonnost 2005	,84**	1			
Index sociálního kapitálu	,17	,44	1		
Index výkonu krajské vlády	-,23	,02	,16	1	
Podíl lidí s mini- málně středoškol- ským vzděláním ve věku 25–34 let	,23	,51	,76**	,59*	1

Zdroj: vlastní výpočty.

Poznámka: ** Korelace signifikantní na hladině $p < 0,01$,

* korelace signifikantní na hladině $p < 0,05$.

školským a vyšším vzděláním ve věkové kategorii 25–34 let²⁴ v roce 2001 (viz tabulku 1).

Vzdělanost je pozitivně korelovaná se všemi zbylými ukazateli. Nejtěsnější je korelace s indexem sociálního kapitálu ($R = 0,76$, $p = 0,003$), o něco méně silná, i když stále ještě statisticky významná, je pozitivní korelace s indexem výkonu vlády ($R = 0,59$, $p = 0,034$). Platí tedy, že čím vzdělanější je populace kraje, tím větší hodnota sociálního kapitálu a tím lepší výkon krajské vlády se dá očekávat. Nebo naopak: v krajích s vyšší úrovní sociálního kapitálu se dá předpokládat vyšší vzdělanost populace a podobně v krajích s výkonnější vládou se dá očekávat vyšší vzdělanost populace. Existuje i pozitivní korelace mezi vzdělaností v kraji a jeho ekonomickou výkonností, ale tato korelace je slabší, takže není při malém počtu jednotek statisticky významná. Hodnota korelačního indexu mezi vzdělaností mladých v roce 2001 a ekonomickou výkonností kraje v roce 2005 je však už na hranici statistické významnosti ($R = 0,51$, $p = 0,073$).

²⁴ Rozdíly v míře korelace jsou mezi jednotlivými ukazateli vzdělanosti a ostatními charakteristikami kraje malé. Rozhodli jsme se použít podíl obyvatel s minimálně středoškolským vzděláním ve věku 25–34 let, protože není závislý na rozdílech ve věkové struktuře populace krajů a je méně ovlivněn stěhováním mezi kraji, než jsou ukazatele pracující pouze z počty vysokoškoláků.

V každém případě je jisté, že vzdělanost obyvatel (nebo obecněji úroveň lidského kapitálu v kraji) je významným faktorem, který souvisí se všemi třemi námi sledovanými charakteristikami krajů. Vliv vzdělanosti na ostatní proměnné se ukázal být tak významný, že jsme si položili otázku, nakolik se změny korelace mezi třemi sledovanými proměnnými (zachycené v grafech 1–4), pokud budeme statisticky kontrolovat vliv rozdílné míry vzdělanosti. Vypočítali jsme proto parciální korelace a porovnali je s hodnotami prostých korelačních koeficientů. Výsledky srovnání jsou v tabulce 2.

Z výsledků v tabulce je zřejmé, že pokud je brán v úvahu vliv mezikrajských rozdílů v úrovni vzdělanosti, korelace mezi výkonem krajských vlád, úrovní sociálního kapitálu, ekonomickou výkonností kraje a změnou ekonomické výkonnosti kraje mezi roky 1995 a 2005 se podstatně změnil. Korelace mezi úrovní sociálního kapitálu v krajích a jejich ekonomickým vývojem v letech 1995 až 2005 sice zůstala kladná, po kontrole vlivu vzdělanostních rozdílů se však její hodnota snížila hluboko pod hranici statistické významnosti. Kladná (leč statisticky nevýznamná) korelace mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickou výkonností kraje v roce 2005 se po kontrole vlivu vzdělanosti mění na nulovou korelaci. Zdá se tedy, že rozdílný ekonomický rozvoj krajů spíše souvisí s rozdíly ve vzdělanostní úrovni než se samotným na vzdělání nezávislým působením sociálního kapitálu. Jestliže kontrolujeme vliv vzdělanosti, významně se mění i zbylé dvě korelace – z hodnot okolo nuly se posunují do záporných hodnot

Tabulka 2. Korelace mezi ukazateli ekonomické výkonnosti krajů, úrovní sociálního kapitálu v kraji a výkonu krajské vlády – porovnání prosté korelace a parciální korelace, při níž je jako kontrolní proměnná použita úroveň vzdělanosti populace kraje

Proměnné	Index výkonu krajské vlády – Ekonomická výkonnost 2005	Index výkonu krajské vlády – Index sociálního kapitálu	Ekonomická výkonnost 2005 – Index sociálního kapitálu	Změna ekonomické výkonnosti 1995–2005 – Index sociálního kapitálu
Prostá korelace mezi proměnnými (Pearsonův korelační koeficient)	,02	,16	,44	,64*
Parciální korelace (kontrolní proměnná: podíl lidí s minimálně středoškolským vzděláním ve věku 25–34 let)	-,41	-,55	,09	,20

Zdroj: vlastní výpočty.

Poznámka: * Korelace signifikantní na hladině $p < 0,05$.

(ačkoliv zůstávají pod hranicí statistické významnosti). Při vědomí statistické nevýznamnosti záporných parciálních korelací bychom tuto skutečnost mohli s opatrností interpretovat následovně: jestliže kontrolujeme vliv vzdělanostních rozdílů mezi kraji, výkon krajských vlád je negativně korelován s ekonomickou výkonností krajů i úrovní sociálního kapitálu v krajích. To by bylo poněkud překvapivé zjištění, protože negativní korelace se zdá naznačovat, že při kontrole vzdělanosti se výkon krajských vlád snižuje se vzrůstající ekonomickou výkonností kraje a vyšším sociálním kapitálem v kraji. Domníváme se proto, že pravděpodobnější by mohlo být „opačné“ vysvětlení – je možné, že politická reprezentace v krajích s relativně nižší ekonomickou výkonností a relativně nižší úrovní sociálního kapitálu je si těchto handicapů vědoma, a snaží se je proto kompenzovat svojí větší aktivitou a vyšší výkonností. Toto vysvětlení by ovšem šlo proti logice Putnamova uvažování o výkonnosti regionálních vlád jako odrazu úrovně sociálního kapitálu, eventuálně ekonomické výkonnosti regionu. Výkon vlády by nevyrůstal z prostředí, ve kterém vláda funguje, ale byl by důsledkem vědomé reakce na okolnosti, ve kterých vláda působí. Konečně se nedá vyloučit, že výše zmíněné statistické souvislosti jsou jenom statistickým artefaktem, způsobeným prací s malým počtem jednotek.

Typologie krajů

Nakonec nám zbývá odpovědět na otázku, jestli lze v českých poměrech nalézt kraje, které by byly typickými příklady ustavení některého z možných „sociálních ekvilibrií“. Jinými slovy: existují kraje, ve kterých je možné identifikovat současně vysokou úroveň sociálního kapitálu, vysokou ekonomickou výkonnost a vysoký výkon krajských vlád, o nichž se lze domnívat, že se vzájemně podmiňují a pozitivními zpětnými vazbami navzájem posilují? A obdobně: lze identifikovat kraje, ve kterých lze současně zaznamenat nízkou úroveň sociálního kapitálu, nízkou ekonomickou výkonnost a špatný výkon krajské vlády, o nichž lze předpokládat, že jsou spolu navzájem propojeny systémem negativních zpětných vazeb?

Hodnoty všech tří agregátních ukazatelů ekonomické výkonnosti, sociálního kapitálu a výkonu krajských vlád (ve formě z-score), které se vztahují k časově srovnatelnému období kolem roku 2005, jsme použili jako vstupní proměnné do shlukové analýzy,²⁵ která nám posloužila k vytvoření typologie krajů – viz tabulku 3.

Z tabulky je patrné, že o žádném z krajů v České republice kolem roku 2005 nelze hovořit jako o typickém příkladu územní jednotky, v níž došlo k ustavení „pozitivního sociálního ekvilibria“, v němž by byly zaznamenány významně nadprůměrné hodnoty ukazatelů ve všech třech námi sledovaných oblastech. U krajů prvního typu je sice možné zaznamenat nadprůměrnou ekonomickou výkonnost v kombinaci s nadprůměrným výkonem vlád, ovšem při jen průměr-

²⁵ Shluková analýza z balíku programů SPSS, metoda shlukování BAVERAGE.

Tabulka 3. Typy krajů podle hodnoty ekonomické výkonnosti krajů, úrovně sociálního kapitálu a výkonu krajských vlád v období kolem roku 2005

Číslo typu	Kraje příslušející k danému typu	Průměrná standardizovaná hodnota ukazatele		
		Ekonomická výkonnost	Sociální kapitál	Výkon krajských vlád
1	Jihočeský, Jihomoravský			
	Středočeský, Liberecký	,72	,04	,45
	Královéhradecký, Zlínský			
2	Karlovarský, Ústecký	-1,14	-1,79	-1,25
3	Plzeňský, Pardubický			
	Vysočina	,14	1,10	-,72
4	Olomoucký, Moravskoslezský	-1,22	,00	,96

Zdroj: vlastní výpočty.

né úrovni sociálního kapitálu. Naopak kraje, které bylo možné považovat za příklady „negativního sociálního ekvilibria“, jsou hned dva – Ústecký a Karlovarský. Oba tyto kraje se vyznačují kombinací významně negativního hodnocení ve všech třech sledovaných oblastech. Zbylé dva typy krajů vykazují „rozporuplné“ výsledky. Kraj Plzeňský, Pardubický a Vysočina mají vysokou úroveň sociálního kapitálu, jen průměrné ekonomické výsledky a podprůměrný výkon vlád. Moravskoslezský a Olomoucký kraj jsou ekonomicky vůbec nejslabší, mají průměrnou úroveň sociálního kapitálu, ale výkon jejich krajských vlád byl hodnocen jako velmi dobrý.

Závěr

Zkoumání souvislostí mezi ekonomickou výkonností krajů, sociálním kapitálem v krajích a výkonem krajských vlád zařadilo případ České republiky mezi země, v nichž nebyly potvrzeny Putnamovy hypotézy o vzájemných souvislostech těchto tří jevů na regionální úrovni. Jinak řečeno: v rámci použité metodiky a s využitím dat, které jsme měli k dispozici, nebylo možno prokázat souvislost mezi výkonem krajských vlád a stupněm ekonomického rozvoje krajů, stejně jako mezi výkonem krajských vlád a úrovní sociálního kapitálu v krajích. Existuje sice jistá pozitivní souvislost mezi úrovní sociálního kapitálu v kraji a jeho ekonomickou výkonností, zjištěná souvislost však není příliš těsná. Pro tento výsledek existuje několik možných vysvětlení. Předně je možné, že Putnamem formulovaná hypotéza není tak univerzální, jak se mnohým zdá. Milner a Ersson [Milner, Ersson 2000] upozorňují na to, že vztah mezi sociálním kapitálem, ekonomickou výkon-

ností a výkonem regionálních vlád může existovat, nemusí však být jednoduše lineární. Porovnáváme-li země nebo regiony, které se výrazně liší v hodnotách tří sledovaných proměnných (např. Albánie versus Dánsko, nebo jih versus sever Itálie), velmi pravděpodobně najdeme statisticky významné souvislosti mezi proměnnými. Budeme-li však porovnávat země nebo regiony, které se od sebe hodnotami sledovaných proměnných příliš neliší (skandinávské země nebo regiony v Kanadě), pravděpodobnost nalezení statisticky významných souvislostí se podstatně zmenší. To by mohl být případ i českých regionů, které jsou relativně málo vzájemně odlišné.

Skutečnost, že výkon krajských vlád nekoreluje ani s ekonomickou úrovní kraje, ani s úrovní sociálního kapitálu v kraji, naznačuje, že výkon vlády nějakého kraje nemusí být tolik závislý na ostatních charakteristikách kraje, jak Putnamova hypotéza očekává. Do výkonu krajské vlády se mohou významně promítat postoje, aktivita nebo složení regionálních elit. Z našich předchozích výzkumů [Kostecký, Vobecká 2005] víme, že se v České republice elity v různých krajích příliš neliší, nelze je tedy jednoduše považovat za „produkty“ ekonomického a sociálního prostředí, v němž působí. Významnou roli zřejmě mohou hrát i konkrétní osobnosti v čele krajských vlád – kupříkladu velmi dobrý výkon vlády Moravskoslezského kraje, který je jinak krajem značně problémovým, by mohl souviset s působením všeobecně uznávaného a respektovaného hejtmána Tošenovského a jeho týmu.

Je také možné, že Putnam ve své hypotéze podcenil vliv dalších faktorů, které mohou ovlivňovat jak ekonomickou výkonnost, sociální kapitál, tak výkon regionálních vlád. Za zvláštní zmínku stojí minimálně faktory geografické (např. centrální versus periferní poloha v rámci České republiky, sousedství s bohatými zahraničními regiony versus sousedství s chudými zahraničními regiony, odlišnosti v míře urbanizace...), a také vliv regionálních rozdílů v úrovni lidského kapitálu. Vliv geografických faktorů nelze podceňovat, studium jejich potenciálního vlivu na ekonomickou výkonnost, sociální kapitál i výkon krajských vlád však přesahuje záběr tohoto článku, takže jsme se jimi úmyslně nezabývali. Rozdíly v úrovni lidského kapitálu, který jsme v našem případě měřili vzdělaností obyvatel, mohou hrát v rozvoji krajů významnou roli. Ukazuje se, že v krajích s vyšší vzdělaností je i vyšší sociální kapitál a lépe v nich fungují krajské vlády. Pozitivní vztah mezi úrovní vzdělanosti a ekonomickou výkonností kraje existuje také, i když je slabší. Vzdělanost obyvatel je nějakým způsobem spojena se všemi třemi námi sledovanými ukazateli fungování krajů. V krajích se vzdělanějším obyvatelstvem bývá zaznamenán rychlejší ekonomický rozvoj [Blažek, Uhlíř 2002], vzdělanost obyvatel pozitivně souvisí s úrovní sociálního kapitálu [Stachová 2005], jak ukazují naše analýzy, vzdělanost obyvatel kraje pozitivně koreluje i s výkonem krajských vlád. Tyto vztahy jistě stojí za hlubší prozkoumání.

Konečně poslední z možných vysvětlení, proč jsme na úrovni českých krajů kolem roku 2005 nenalezli významné souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád, je založeno na úvaze, že

tyto vztahy potřebují delší dobu na to, aby se mohly zformovat. Je zřejmé, že náš pohled na situaci se změní, pokud se na vzájemné vztahy tří zkoumaných kategorií podíváme dynamicky a sledujeme nejen stav k určitému období, ale i vývoj veličin v čase. Výsledky našich analýz, vzhledem k nedostatku datových zdrojů charakterizujících úroveň sociálního kapitálu hlouběji do minulosti a krátké době existence krajských vlád omezené pouze na sledování souvislostí mezi vývojem ekonomické výkonnosti a ostatními dvěma kategoriemi ve stavu kolem roku 2005, naznačují silnější souvislosti mezi proměnnými. Kraje s vyšší úrovní sociálního kapitálu vykazovaly v letech 1995–2005 významně vyšší tempa ekonomického rozvoje než kraje s nízkou úrovní sociálního kapitálu. Podobně i výkon krajských vlád koreloval silněji s ukazatelem změny ekonomické výkonnosti než s ukazateli charakterizujícími ekonomickou výkonnost v určitém konkrétním roce. Zdá se tedy, že ještě není na místě Putnamovu hypotézu zcela odmítat. Bude rozumnější, když se za nějaký čas k tématu vrátíme a znovu změříme ekonomickou výkonnost, úroveň sociálního kapitálu i výkon krajských vlád. To nám umožní použít dynamické ukazatele charakterizující změny v jednotlivých oblastech a s tím otevřít i otázku kauzality, kterou jsme se v tomto našem prvním pokusu o sledování vztahu mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád v České republice nemohli zabývat.

TOMÁŠ KOSTELECKÝ je vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR, vedoucí oddělení Lokální a regionální studia. Dlouhodobě se zabývá prostorovými aspekty lidského chování, lokální, regionální a komparativní politikou, politickými důsledky metropolizace a suburbanizace. Pravidelně publikuje v domácích i zahraničních odborných časopisech a knihách.

VĚRA PATOČKOVÁ je absolventka magisterského studia kulturologie na Filozofické fakultě UK v Praze, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Absolvovala rovněž studijní program WLRA International Centre of Excellence v Nizozemí (M.A. in international leisure studies). V současné době pracuje jako odborná pracovnice Sociologického ústavu AV ČR v oddělení Lokální a regionální studia.

JANA VOBECKÁ je studentkou doktorského studia demografie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze a na Université de Bourgogne v Dijonu. Ve své výzkumné práci se zaměřuje na prostorové aspekty demografického chování a socioekonomických charakteristik obyvatel. Vedle toho se také věnovala studiu demografického chování Židů v Čechách v minulosti. V současné době pracuje jako odborná pracovnice Sociologického ústavu AV ČR v oddělení Lokální a regionální studia.

Literatura

- Almond, G. A., S. Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Ardy, B., J. Gower. 2002. „Books on European Integration.“ *Journal of Common Market Studies* 40: 207–215.
- Baldersheim, H., M. Illner, H. Wollmann (eds.). 2003. *Local Democracy in Post-Communist Europe*. Opladen: Leske + Budrich.
- Balík, S., Koloušek, J. (eds.). 2005. *Krajské volby v České republice 2004*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.
- Barrilleaux, Ch., R. Feiock, R. E. Crew. 1992. „Measuring and Comparing the American States' Administrative Characteristics.“ *State and Local Government Review* 24 (1): 12–18.
- Barro, R. J., X. Sala-i-Martin. 1991. „Convergence across States and Regions.“ *Brookings Papers on Economic Activity* 1: 107–182.
- Beugelsdijk, S., T. von Schaik, W. A. Arts. 2006. „Toward a unified Europe? Explaining cultural differences by economic development, cultural heritage and historical shocks.“ *Regional Studies* 40 (3): 317–328.
- Blažek, J. 1999. „Regional development and regional policy in Central East European countries in the perspective of the EU eastern enlargement.“ Pp. 181–208 in Martin Hampl et al. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Blažek, J., P. Csank. 2007. „Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 945–965.
- Blažek, J., Uhlíř, D. 2002. *Teorie regionálního rozvoje*. Praha: Karolinum.
- Boix, C., D. Posner. 1998. „Social capital: Explaining Its Origins and Effects on Government Performance.“ *British Journal of Political Science* 28 (4): 686–695.
- Bourdieu, P. 1986. „The Forms of Capital.“ Pp. 241–258 in J. Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research in Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Brustein, W. 1988. *The Social Origin of Political Regionalism: France, 1849–1981*. Berkeley: University of California Press.
- Buttrick, S., J. P. Moran. 2005. „Russia's Missing Link? Social Capital, Entrepreneurialism, and Economic Performance in Post-communist Russia.“ *Communist and Post-Communist Studies* 38 (3): 357–368.
- Callois, J.-M. 2006. „Social Capital and Economic Performance: An Econometric Test on French Rural Areas.“ *Revue d'Economie Régionale et Urbaine* 6 (2): 227–243.
- Campo, C. del, C. M. F. Monteiro, J. O. Soares. 2006. „The Socioeconomic Diversity of European Regions.“ *Working Paper Series The Harvard Center for European Studies* 131. Berlin: The Harvard Center for European Studies.
- Casey, T. 2004. „Social Capital and Regional Economies in Britain.“ *Political Studies* 52 (1): 96–117.
- Casey, T., K. Christ. 2005. „Social Capital and Economic Performance in the American States.“ *Social Science Quarterly* 86 (4): 826–845.
- Coffé, H., B. Geys. 2005. „Institutional Performance and Social Capital: An Application to the Local Government Level.“ *Journal of Urban Affairs* 27 (5): 485–501.
- Coleman, J. 1988. „Social Capital in the Creation of Human Capital.“ *American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Cusack, T. R. 1999. „Social Capital, Institutional Structures and Democratic Performance. A Comparative Study of German Local Governments.“ *European Journal of Political Research* 35: 1–34.
- Čermák, D., J. Stachová, J. Vobecká. 2007. *Regionální rozdíly v úrovni sociálního kapitálu v České republice*. Nepublikovaný rukopis/Unpublished manuscript.

- Daněk, P. 2000. „Nerovnoměrný rozvoj světa: kolonialismus, neokolonialismus a diskurz rozvoje.“ Pp. 29–58 in P. Jehlička, J. Tomeš, P. Daněk. *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Dahl, R. A. 1989. *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- Edwards, B., M. W. Foley. 1998. „Social Capital and Civil Society Before Putnam.“ *American Behavioral Scientist* 42 (1): 124–139.
- Gorzela, G., E. Ehrlich, L. Faltan, M. Illner (eds.). 2001. *Central Europe in Transition: Towards EU Membership*. Warsaw: Scholar Publishing House.
- Granato, J., R. Inglehart, D. Leblang. 1996. „The Effect of Cultural Values in Economic Development: Tudory, Hypothese and Some Empirical Tests.“ *American Journal of Political Science* 40: 607–631.
- Granovetter, M. 1973. „The Strength of Weak Ties.“ *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380.
- Guiso, L., P. Sapienza, L. Zingales. 2004. „The Role of Social Capital in Financial Development.“ *The American Economic Review* 93 (4): 526–556.
- Habermas, J. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press.
- Hadjimichilis, C. 2007. „Non-Economic Factors in Economic Geography and in ‚New Regionalism‘: A Symphatetic Critique.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 31 (1): 245–252.
- Hall, P. 1999. „Social Capital in Britain.“ *British Journal of Political Science* 29: 417–461.
- Halpern, D. S. 2005. *Social Capital*. Cambridge: Polity.
- Hampl, M. 1971. *Teorie komplexity a diferenciace světa*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hampl, M. 2007. „Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 889–910.
- Harrison, L. E., S. P. Huntington (eds.). 2000. *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books.
- Helliwell, J., R. Putnam. 1995. „Economic Growth and Social Capital in Italy.“ *Eastern Economic Journal* 11: 295–307.
- Helliwell, J., R. Putnam. 2000. „Economic growth and social capital in Italy.“ Pp. 253–266 in P. Dasgupta, I. Seragilden (eds.). *Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington, D.C.: World Bank.
- Hospers, G. J., M. van Lochem. 2002. „Social Capital and Prosperity.“ *New Economy* 9 (1): 52–56.
- Illner, M. 2006. „La République Tchèque. Le débat émergent de la gouvernance.“ Pp. 183–196 in G. Marcou, H. Wollmann (eds.). *Annuaire 2006 des collectivités locales*. Paris: CNRS Editions.
- Illner, M., Z. Vajdová. 2006. *El govern territorial a la República Txeca després de la transformació del sistema*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- Illner, M., T. Kostecký, V. Patočková. 2007. „Jak fungují kraje – příspěvek k hodnocení výkonu krajských vlád.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 967–992.
- Jacobs, J. 1961. *Death and Life of Great American Cities*. New York: Modern Library.
- Jehlička, P., J. Tomeš, P. Daněk. 2000. *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Johnston, R. J., C. J. Pattie, J. G. Allsopp. 1988. *A Nation Dividing?* London: Longman Group.
- Kaufman, J., S. J. Tepper. 1999. „Groups or Gatherings? Sources of Political Engagement in 19th Century American Cities.“ *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 10 (4): 299–322.
- Knack, S. 2002. „Social Capital and the Duality of Government: Evidence From the

- States." *American Journal of Political Science* 46 (4): 772–785.
- Koreleski D. 2005. „Socio-economic Regional Differences in Poland." *Wies i Rolnictwo* 4 (129): 155–164.
- Kostecký, T. 1993. *Geografické analýzy volebních výsledků jako součást politické geografie*. Dizertační práce. Praha: Karlova univerzita.
- Kostecký, T. 1995. *Politické, ekonomické a sociální aspekty chování obyvatel České republiky v období postkomunistické transformace společnosti – regionální perspektiva*. Working Papers SOÚ AV ČR 95:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2001. *Vzestup nebo pád politického regionalismu?* Working Papers SOÚ AV ČR 01:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2002. „Vývoj české společnosti v devadesátých letech 20. století v regionálním pohledu." Pp. 3–29 in T. Kostecký, J. Stachová, D. Čermák. *Region a politika*. Sociologické texty / Sociological Papers 02:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2005. „Public Administration, Regional Policy, and the Committee of the Regions – Interaction of Regional, National and European Influences in the Pre-accession Czech Republic." *NISPAcee Occasional Papers in Public Administration and Public Policy* 6 (1): 14–34.
- Kostecký, T., J. Vobecká (eds.). 2005. *Regionální elity 2004*. Sociologické studie / Sociological Studies 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T., V. Patočková. 2006. „Fungování národních, regionálních a lokálních vlád – problém měření výkonu vlád („government performance")." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 42 (5): 913–936.
- Krivý, V., V. Feglová, D. Balko. 1996. *Slovensko a jeho regiony*. Bratislava: Nadácia Médiá.
- Langton, J., R. J. Morris. 1986. *Atlas of of Industrializing Britain, 1780–1914*. New York: Methuen.
- Lemann, N. 1996. „Kicking in groups." *The Atlantic Monthly* 277 (4): 22–26.
- Leonardi, R., R. Y. Nanetti (eds.). 1990. *The Regions and European Intergation*. London, New York: Pinter Publishers.
- Leonardi, R. 1993. *The Regions and the European Community: The Regional Response to the Single Market in the Underdeveloped Areas of the EC*. London: Frank Cass.
- Levy, J. 1999. *Tocqueville's Revenge*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lipset, M. 1960. *Political man; the social bases of politics*. Garden City: Doubleday.
- Martinussen, P. E. 2004. „Government Performance and Political Accountability at Subnational Level: The Electoral Fate of Local Incumbents in Norway." *Scandinavian Political Studies* 27 (3): 227–259.
- Marx, K. 1867. *Das Kapital*. Hamburg: Verlag von Otto Meissner.
- Mayer, P. B. 2001. „Human Development and Civic Community in India. Making Democracy Perform." *Economic and Political Weekly*, February 24: 684–692.
- McLaren, L. M., V. A. Baird. 2006. „Of Time and Causality: A Simple Test of the Requirement of Social Capital in Making Democracy Work in Italy." *Political Studies* 54 (4): 889–897.
- Milner, H., S. Ersson. 2000. „Social Capital, Civic Engagement and Institutional Performance in Sweden: An Analysis of the Swedish Regions." Paper presented at *ECPR Joint Sessions of Workshop*. University of Copenhagen, 14.–19. 4. 2000.
- Mohan, G., J. Mohan. 2002. „Placing social capital." *Progress in Human Geography* 26 (2): 191–210.
- Myant, M., S. Smith. 2006. „Regional Development and Post-Communist Politics in a Czech Region." *Europe-Asia Studies* 58 (2): 147–168.
- Myrdal, G. 1957. *Economic theory and under-developed regions*. London: G. Duckworth.
- OECD. 2001. *Cities and Regions in the New Learning Economy*. Paris: OECD.

- Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olson, M. 1982. *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Pavlínek, P. 1997. *Economic Restructuring and Local Environmental Management*. New York: The Edwin Mellen Press.
- Paxton, P. 1998. „Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment.“ *American Journal of Sociology* 105 (1): 88–127.
- Paxton, P. 2006. „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship.“ *American Sociological Review* 67: 254–277.
- Polèse, M., R. Shearmur. 2006. „Why some regions will decline: A Canadian case study with thought on local development strategie.“ *Papers in Regional Science* 85 (1): 23–46.
- Portes, A. 2000. „The two meanings of social capital.“ *Sociological Forum* 15: 1–12.
- Portes, A., P. Landolt. 2000. „Social capital: promise and pitfalls of its role in the development.“ *Journal of Latin American Studies* 32: 529–547.
- Putnam, R. D., R. Leonardi, R. Y. Nanetti. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 1995. „Bowling Alone: America’s Declining Social Cupital.“ *Journal of Democracy* 6 (1): 65–78.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putzel, J. 1997. „Accounting for the ‚dark side‘ of social capital: reading Robert Putnam on democracy.“ *Journal of International Development* 9 (7): 939–949.
- Rae, D. W. 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press.
- Ratzel, F. 1897. *Politische geographie*. München: R. Oldenbourg.
- Reilly, B., R. Phillpot. 2002. „‚Making Democracy Work‘ in Papua New Guinea: Social Capital and provincial Development in an Ethnically Fragmented Society.“ *Asian Survey* 42 (6): 906–927.
- Rice, T. W., A. F. Sumberg. 1997. „Civic culture and government performance in the American states.“ *Publius: The Journal of Federalism* 27 (1): 99–114.
- Schneider, G., T. Plümper, S. Baumann. 2000. „Bringing Putnam to the European Regions.“ *European Urban and Regional Studies* 7 (4): 307–317.
- Smith, A. 1776. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Dublin: Whitestone.
- Stachová, J. 2005. *Občanská společnost v regionech v České republice*. Sociologické studie / Sociological Studies 05:06. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Tarrow, S. 1996. „Making social science work across space and time: a critical reflection on Robert Putnam’s Making democracy work.“ *American Political Science Review* 90 (2): 389–397.
- Taylor, P. J. 1985. *Political Geography. World Economy, Nation State and Locality*. London: Longman.
- Tocqueville, A. de. 1835. *De la démocratie en Amérique*. Bruxelles: L. Hauman et Cie.
- Tomeš, J., Hampl, M. 1999. „The Development of Regional Differentiation in Eastern Central European Countries during the Transformation Era.“ Pp. 131–151 in Martin Hampl et al. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Tworzecki, H. 1996. *Parties and Politics in Post-1989 Poland*. Boulder: Westview Press.
- Uslaner, E. M. 2000. „Producing and Consuming Trust.“ *Political Science Quarterly* 115 (4): 569–590.

- Vajdová, Z., T. Kostecký. 1997. „Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst.“ *Sociologický časopis* 33: 457–469.
- Wallerstein, I. 1980. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Weber, M. 1904–1905. „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus.“ *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik* 20: 1–54, 21: 1–110.
- World Development Indicators* 2007. Washington, D.C.: International Bank for Reconstruction and Development / the World Bank.
- Zarycki, T. 2000. „Politics in the Periphery: the Interpretation of Political Cleavages in Poland in their Historical and International Context.“ *Europe-Asia Studies* 52 (5): 851–873.
- Zarycki, T. 2007. „History and Regional Development. A Controversy over the ‚Right‘ Interpretation of the Role of History in the Development of the Polish Regions.“ *GeoForum* 38: 485–493.

Příloha 1. Přehled indikátorů použitých v článku a zdroje dat

Ukazatele ekonomického rozvoje

- HDP na obyvatele 1995, 2004, ČR = 100 %
- HDP na zaměstnance 1995, 2004, ČR = 100 %
- Čistý disponibilní důchod domácnosti na 1 obyvatele 1995, 2004, v Kč
- Registrovaná míra nezaměstnanosti 1995, 2005, ČR = 100 %

Zdroj: ČSÚ, Statistické ukazatele charakterizující ČR a její regionální strukturu. Praha. Příloha č. 4 ke Strategii regionálního rozvoje ČR.

- Fyzické osoby – podnikatelé registrovaní k platbě DPH na konci roku, 1995, 2005

Zdroj: ČSÚ, data na vyžádání.

Ukazatele úrovně sociálního kapitálu

- Počet nestátních neziskových organizací, 2004

Zdroj: ČSÚ, data na vyžádání.

- Čtenost regionálních, celostátních novin a sledovanost TV zpráv, 2006, % populace

Zdroj: Media projekt, Sběr dat: 3.Q roku 2006.

- Důvěra prezidentovi, krajským a obecním zastupitelstvům, 2004, % populace

Zdroj: CVVM, šetření „Naše společnost“ – průměrné údaje za rok 2004.

- Počet dobrovolných dárců krve, 2004

Zdroj: ÚZIS ČR. Činnost zdravotnických zařízení ve vybraných oborech léčebně preventivní péče 2004. Praha: ÚZIS ČR.

- Účast ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, 1998, 2002, 2006, % voličů

- Účast ve volbách do krajských zastupitelstev, 2000, 2004, % voličů

- Účast v referendu o vstupu ČR do Evropské unie 2003, % voličů

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz.

Ukazatele výkonu krajských vlád

Podrobný popis viz článek Illner et al. [2007] v tomto čísle Sociologického časopisu.

Kontrolní proměnné

- Podíl osob ve věku 25–34 let s úplným středoškolským a vyšším vzděláním na 100 obyvatel
- Podíl osob ve věku 15 a více s úplným SŠ vzděláním nebo vyšším na 100 obyvatel
- Podíl osob ve věku 25–34 let s úplným vysokoškolským vzděláním na 100 obyvatel
- Podíl osob ve věku 25 a více s úplným vysokoškolským vzděláním na 100 obyvatel
- Podíl věřících na 100 obyvatel

Zdroj: vlastní výpočty z dat ČSÚ SLDB 2001.

- Výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2000, 2004, % hlasů pro jednotlivé strany
- Výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2000, 2004, % mandátů pro jednotlivé strany
- Výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2000, 2004, počet radních za jednotlivé strany

Zdroj: [Balík, Koloušek 2005].

- Rozvojový optimismus krajských polit. a administrativních elit – rozvojové možnosti kraje, 2004, % respondentů hodnotících možnosti jako dobré

Zdroj: Sociologický ústav AV ČR. Regionální elity 2004 – vlastní šetření.

DEMOGRAFIE

(revue pro výzkum populačního vývoje)

Obsah aktuálního čísla 3/2007

ČLÁNKY

Terezie Štyglerová: *Vývoj obyvatelstva v České republice v roce 2006*

Boris Burcin – Dušan Drbohlav – Tomáš Kučera: *Koncept náhradové migrace a jeho aplikace v podmínkách České republiky*

Jaroslav Kraus: *Územní diferenciace plodnosti – geostatistický přístup*

Branislav Šprocha: *Plodnost Rómov na Slovensku*

SČÍTÁNÍ LIDU

Pavel Čtrnáct: *Evropská unie i Česká republika připravují příští sčítání lidu na rok 2011*

RECENZE

Národní identita a nacionalismus (Eduard Maur)

Dějiny obyvatelstva USA (Ludmila Fialová)

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Zemřel ing. Ota Ullmann (28. 7. – 28. 5. 2007) – Zemřel ing. Drahomír Rýdl (29. 3. 1928 – 1. 6. 2007) – Zemřela ing. Zdenka Kuchařová (15. 10. 1936 – 3. 6. 2007) – Čtyřicet let od vydání prvního sborníku Historická demografie

PŘEHLEDY

Pohyb obyvatelstva České republiky ve městech nad 20 tisíc v roce 2006 – Pohyb obyvatelstva v České republice podle krajů a okresů v roce 2006 – Střední délka života novorozence – muži, ženy, vybrané země – Střední délka života ve věku 65 let – muži, ženy, vybrané země

Adresa redakce: Český statistický úřad,
Redakce Demografie, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10
Věra Hrušková – výkonná redaktorka
tel.: 274052834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz

Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?*

JIŘÍ BLAŽEK, PAVEL CSANK**

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha

A New Phase of Regional Development in the Czech Republic?

Abstract: The article aims to identify the development phases in the process of the regional differentiation in the Czech Republic after 1989, and examines whether this differentiation trend is currently changing. The assumption the article's hypothesis is based on is that during recent development the basic 'parameters' of the principal features of the country's regional structure have been stabilized amidst the conditions of parliamentary democracy and a market economy. Unlike the first phases of socio-economic transition, when differentiating trends prevailed, a certain degree of stabilisation can now be assumed, alongside the emergence of new trends. The development of regional differences was analysed using indicators of GDP, the unemployment rate, entrepreneurial activity, and tax revenue from self-employed physical persons. The findings show that over the course of the 1990s regional differences intensified at both the mezo-regional (regional) level and the micro-regional level. It was also confirmed that at the turn of the millennium the phase of divergent regional development ended, and since that time regional differences have hovered around the same level.

Keywords: regional disparities, regional and district level, regional GDP, regional economic activity, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 945–965

1. Úvod

Cílem článku je identifikace vývojových fází procesu regionální diferenciace v České republice po roce 1989 a zjištění, zda dochází v současnosti ke změně v trendu vývoje této diferenciace.

Vývoj regionální diferenciace po roce 1989 je nezbytné hodnotit v kontextu návratu společnosti (včetně její geografické organizace) na „přirozenou“¹ trajek-

* Tento příspěvek byl zpracován s podporou výzkumného záměru MSM 0021620831 uděleného MŠMT ČR.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. RNDr. Jiří Blažek, Ph.D., Mgr. Pavel Csank, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: blazek@natur.cuni.cz, csank@centrum.cz.

¹ V období centrálně řízené ekonomiky došlo k nadměrné, pro tržní ekonomiky naprosto nepřirozené, nivelizaci regionálních poměrů.

torii socioekonomického vývoje [Hampl 2001, 2005, 2007]. V obnovených tržních podmínkách se projeví nejen rozdíly v rozvojovém potenciálu jednotlivých měst a regionů, ale i v důsledku znovu obnoveného prostoru pro aktivitu jednotlivých aktérů regionálního rozvoje [viz Blažek 2001, 2002] a díky působení celé řady diferenciačních, ale i nivelizačních procesů [blíže viz např. Blažek, Uhlíř 2002] došlo mimo jiné ke zvýšení regionálních rozdílů, které byly v předchozím období silně potlačovány.

Důsledkem celého vzájemně provázaného komplexu těchto změn došlo jednak k postupné proměně pořadí jednotlivých regionů v dosažené sociální a ekonomické úrovni a jednak k formování nerovnoměrného územního rozložení u „nových“ jevů (nezaměstnanost, zahraniční investice, progresivní terciér apod.) [Tomeš 2001; Blažek 2001, 2003; Pavlínek 2004]. Kromě obecného prohlubování rozdílů mezi regiony docházelo také k „dílčím“ poruchám v důsledku neúspěšného vývoje těch regionů, které z období centrálního plánování zdědily silně nevhodnou strukturu místní ekonomiky, zejména oblastí s vysokým zastoupením těžkého průmyslu [Dostál, Hampl 2002]. V případě těchto regionů byla navíc nevýhodná ekonomická struktura kombinována se sociálními a environmentálními problémy s následným negativním image, který ovlivňuje jak rozhodování potenciálních investorů, tak i migrační chování obyvatelstva [blíže viz Pavlínek 2005; Čermák 2001]. Druhým základním typem méně úspěšných regionů jsou venkovské, případně periferní regiony, jakkoli se tyto kategorie překrývají jen částečně.

Rozvoj, resp. obnovení, regionálních disparit v transformačním období je přirozený a žádoucí jev, při kterém dochází k zániku nepřirozené nivelizace regionálních poměrů prostřednictvím extrémní míry územní redistribuce zdrojů v období komunizmu. Rozdíly v socioekonomických, ale i environmentálních, resp. fyzickogeografických podmínkách jednotlivých regionů představují potenciál pro efektivnější územní dělbu práce, a tím i efektivnější využití zdrojů. V post-transformační fázi již nastává otázka vhodné (ve smyslu společensky žádoucí) míry regionálních rozdílů. Příliš velké rozdíly mohou ohrozit sociální a posléze politickou stabilitu [blíže viz např. Novotný 2006 nebo Evropská komise 2004]. Na druhou stranu nadměrné úsilí věnované snižování rozdílů může vést k celkové stagnaci socioekonomického rozvoje celého státu. Jelikož v rámci tržní ekonomiky působí celá řada procesů, které přispívají k prohlubování regionálních rozdílů (viz např. selektivní migrace nebo regionální drenáž v rámci bankovní soustavy²), je určitá míra regulace společensky žádoucí. Problémem však je nalezení vhodné míry rozdílů v různých sférách. V tomto kontextu definuje Molle [1997] soudržnost jako míru tolerance dané společnosti k rozdílům.

² Za regionální drenáž Gunnar Myrdal [1957] označil situaci, kdy banky sbírají volné finanční zdroje (depozita) na celém území státu, ale jejich alokace zpět do ekonomiky je výrazně selektivní, a to i regionálně [blíže viz Csank 2003].

2. Konvergence versus divergence: věčná otázka?

Otázce, je-li základní „přirozenou“ tendencí regionálního vývoje směřování ke konvergenci či divergenci, již bylo věnováno mnoho pozornosti, a to jak v jednotlivých teoriích regionálního vývoje, tak i v rámci empirických výzkumů. Rozsáhlý přehled teoretické literatury zabývající se otázkou konvergence a divergence regionálního vývoje lze nalézt např. v práci Blažek, Uhlíř [2002], aktuální přehled výsledků empirických studií poskytuje Hůlka [2006]. Cílem tohoto článku proto nebude ani diskuze koncepčních východisek jednotlivých teoretických škol, ani diskuze podmíněnosti výsledků empirických studií zvoleným metodologickým postupem (zejména se jedná o délku sledovaného období, výběr sledovaných indikátorů, včetně skutečnosti, zda se jedná o agregátní nebo dílčí ukazatele – např. míra urbanizace versus podíl domácností připojených na internet, volba řádovostní úrovně, otázka spolehlivosti a srovnatelnosti dat apod.).

Předložená studie vychází z teorie sociálně-geografického systému, která zdůrazňuje logickou nutnost proměnlivosti základní tendence vývoje regionálních rozdílů, s tím, že charakteristickým rysem vývoje regionálních rozdílů je neustálý vznik nových a nových nositelů diferenciace, zatímco u starších jevů dochází díky difúzním procesům k poklesu variability [např. Hampl 1998, 2002]. Pokud jde o vlastní obecnou interpretaci významu rozdílů v ekonomické sféře, vycházíme z díla A. Hirschmana [Hirschman 1958], který zdůraznil nezbytnost existence těchto rozdílů pro zajištění dalšího vývoje a nezastupitelnou roli rozdílů, jakožto signálního mechanismu, pro aktivitu jednotlivých typů aktérů. Na druhou stranu je zřejmé, že extrémní rozdíly mají destimulační a destabilizující účinek, a všechny vyspělé státy proto realizují celý komplex politik [viz např. Macešková 2007], které se snaží zajistit vhodnou míru rovnováhy mezi poskytnutím dostatečného prostoru pro osobní iniciativu na straně jedné a současně garantovat dostatečnou míru vzájemné solidarity. Citlivost různých společností na existenci rozdílů je přitom velmi závislá na kulturně-historickém kontextu a může se výrazně lišit i v citlivosti na rozdíly v různých sférách (ekonomika, sociální sféra, kvalita životního prostředí apod.) – viz též W. Molle [1997].

S vědomím složitosti zkoumané problematiky, která mohla být výše pouze naznačena, přistupujeme k zodpovězení základní pracovní hypotézy tohoto výzkumu. Pracovní hypotéza vychází z předpokladu, že během vývoje v uplynulých letech již došlo k nastavení základních „parametrů“ charakterizujících hlavní rysy regionální struktury ČR v podmínkách parlamentní demokracie a tržní ekonomiky. Lze proto předpokládat, že na rozdíl od prvních fází společensko-ekonomické transformace, kdy zřetelně dominovaly diferenciační tendence, v současnosti dochází ke (i) stabilizaci regionálních rozdílů, (ii) prosazení tendencí nových, (iii) a k prosazení tendencí, které byly pro svůj sekundární význam vůči převládajícím diferenciačním tendencím dosud přehlíženy.

Konkrétně tedy byly formulovány následující pracovní hypotézy:

— V průběhu 90. let minulého století došlo k zásadnímu prohloubení regionál-

- ních rozdílů na obou základních řádovostních úrovních, tj. jak na úrovni mezo-regionální (krajské), tak i na úrovni mikroregionální.
- Divergentní fáze regionálního rozvoje skončila přibližně na přelomu tisíciletí a od té doby se úroveň regionálních rozdílů již výrazně nemění.
 - Dochází však k prohlubování rozdílů jednak mezi Prahou a ostatními regiony a jednak ke zvětšování rozdílů mezi skupinou metropolitních a nemetropolitních regionů.

3. Metodický postup

Hlavním cílem článku je tedy v souladu s formulovanými hypotézami identifikace vývojových fází procesu regionální diferenciacce v České republice po roce 1989 a zjištění, zda dochází v současnosti ke změně v trendu vývoje této diferenciacce. Prvním krokem k naplnění tohoto cíle bylo shromáždění adekvátních dat za vhodné indikátory, jejichž prostřednictvím je možné sledovat vývoj regionálních rozdílů v ČR. Otázkou výběru vhodných indikátorů se zabýval např. Bachtler et al. [2000]. Pro odhalení jednotlivých fází vývoje regionální diferenciacce v relativně krátkém období (1989–2005) bylo nezbytné použít indikátory pokrývající celé sledované období. Tímto se však podstatně snížil okruh potenciálních indikátorů. Kromě pokrytí celého (nebo alespoň rozhodující části) sledovaného období je nezbytné, aby byl daný indikátor během celého období získáván porovnatelnou metodikou.

Účelem tohoto článku není sledovat a pak porovnávat vývoj regionálních rozdílů prostřednictvím co možná nejširšího souboru indikátorů pokrývajících různé oblasti socioekonomické reality. Takový přístup by vedl k nahromadění velkého množství výsledků, s velmi odlišnou reprezentativností, resp. významem. Proto byl zvolen menší počet indikátorů, které mají komplexnější charakter, a mohou tak podchytit základní tendence vývoje v jednotlivých sférách.

Z tohoto hlediska je proto vhodným indikátorem zejména míra nezaměstnanosti reflektující nejen charakter ekonomické situace v regionu, ale je současně i indikátorem sociální kvality obyvatelstva. Vzhledem k potřebě podrobného regionálního členění bylo možné použít pouze registrovanou míru nezaměstnanosti. Pro tento indikátor jsou k dispozici údaje za období 1990–2005. Ačkoliv se v roce 2004 změnila metodika sběru dat za tento indikátor, určitá porovnatelnost je zachována, protože pro rok 2004 jsou dostupná data získaná prostřednictvím staré i nové metodiky. V empirické části pracujeme proto pro rok 2004 se dvěma variantami (2004a = původní metodika, 2004b = nová metodika). Za každý rok je použita registrovaná míra nezaměstnanosti k 31. 12. daného roku.

Registrovaná míra nezaměstnanosti je publikována pouze za okresy a kraje. Pro potřeby tohoto článku však pracujeme také s metropolitními regiony (viz níže), za něž byla míra nezaměstnanosti získána prostřednictvím váženého průměru za okresy, z nichž se tyto územní celky skládají (viz níže). Vahou v tomto

případě je počet ekonomicky aktivních obyvatel. Počet obyvatel by byl značně nepřesný, protože míra nezaměstnanosti je úzce spjata právě s ekonomicky aktivními. Nicméně data za ekonomicky aktivní v okresech jsou dostupná pouze ze sčítání. Proto byla využita data za roky 1991 a 2001. Změny ve vymezení okresů, ke kterým došlo v průběhu sledovaného období, byly zohledněny.

Dalším zvoleným indikátorem je míra podnikatelské aktivity. Ta je založena na datech za počet registrovaných fyzických osob podnikatelů (FOP) k platbě DPH a je definována jako počet registrovaných FOP na 1000 obyvatel. Výstižnější by byla relace k ekonomicky aktivním obyvatelům, to však není možné v důsledku nedostupnosti regionálně členěných dat za ekonomicky aktivní pro celé sledované období. Výhodou tohoto indikátoru proti pouhému počtu fyzických osob podnikatelů je skutečnost, že do značné míry eliminuje živnostníky, kteří nevykonávají žádnou nebo jen omezenou činnost, a ty fyzické osoby – podnikatele, kteří jsou de facto zaměstnanci, ale nemají pracovní poměr (tzv. švarc systém). Kombinací výsledků za tyto indikátory lze získat poměrně věrohodný obraz o stavu i vývoji regionální diferenciace na obou sledovaných řádovostních úrovních. Posledním indikátorem je výnos daně z příjmu FOP na obyvatele. Tento indikátor lépe vystihuje ekonomickou výkonnost regionu, nicméně data jsou dostupná pouze pro roky 2002–2005. Proto je tento indikátor použit jako doplňkový pro hodnocení současného období.

Ačkoliv uvedené indikátory postihují především ekonomickou sféru, lze vzhledem k jejich relativně komplexní povaze předpokládat, že do určité míry odrážejí také sociální a jiné podmínky v regionech. Podrobná data za indikátory postihující komplexněji sociální sféru nejsou za potřebné období dostupná. Také proto se autoři zaměřili na nalezení vývojových trendů z hlediska ekonomické diferenciace regionů.

Adekvátní analýza vývojových trendů regionálních rozdílů musí vycházet ze skutečnosti, že existuje více řádovostních úrovní geografické organizace společnosti [viz Hampl 1998]. Rozdíl mezi jednotlivými úrovněmi spočívá jednak v působnosti odlišného spektra aktérů regionálního rozvoje, jednak v odlišnosti jevů a procesů, které jsou v územních jednotkách dané řádovostní úrovně relativně uzavřeny. Vzhledem k této odlišnosti může na různých řádovostních úrovních docházet k protichůdným tendencím ve vývoji regionálních rozdílů. Hodnocení dosažené úrovně i vývoje regionální diferenciace proto musí být provedeno na více řádovostních úrovních. Analýza vývoje regionální diferenciace v České republice byla proto provedena na mezoregionální a mikroregionální úrovni. Z existujících územních jednotek jsou mezoregionální úrovní nejbližše kraje (VÚSC). Sledování na této úrovni představuje především určitý vstup a srovnávací bázi pro podrobnější hodnocení na mikroregionální úrovni. Pražský a Středočeský kraj představují oproti ostatním krajům zcela nesrovnatelné jednotky, protože se v prvním případě jedná o samotné jádro regionu, zatímco ve druhém případě pouze o jeho zázemí. Z tohoto důvodu je na úrovni krajů hodnoceno pouze 13 jednotek, protože Pražský a Středočeský kraj byly sloučeny do jednotky nazvané Střední Čechy.

Na mikroregionální úrovni je sledováno 66 jednotek. Ty jsou vytvořeny na základě okresů. Většina jednotek je tvořena jedním okresem. Jednotky jsou rozděleny na metropolitní a nemetropolitní. Metropolitní regiony jsou vymezeny dle Hampla [Hámpel 2001]. Městské okresy jsou sloučeny s příslušnými venkovskými okresy (s výjimkou okresu Plzeň-jih). Dále pak jsou sloučeny okresy Ústí nad Labem, Teplice, Most a Chomutov do tzv. Severočeského metropolitního regionu, okresy Ostrava-město, Karviná a Frýdek Místek do Ostravského metropolitního regionu. Dále jsou sloučeny okresy Liberec s Jabloncem nad Nisou a Karlovy Vary se Sokolovem. Celkem je tedy pracováno se 12 metropolitními regiony. Sedm metropolitních regionů je vytvořeno výše uvedeným slučováním okresů. Zbývajících pět metropolitních regionů je tvořeno okresy následujících krajských center: České Budějovice, Hradec Králové, Pardubice, Olomouc a Zlín. Všechny ostatní okresy představují nemetropolitní regiony. Jihlava je jediným krajským centrem, jehož okres je zařazen mezi nemetropolitní regiony.

Velikost regionálních rozdílů je měřena prostřednictvím směrodatné odchylky a variačního koeficientu [viz Blažek 1996]. Nelze jednoznačně říci, která z těchto měr variability má lepší vypovídací schopnost. Variační koeficient je relativní měrou variability, a nemůže tak podchytit faktickou závažnost (význam) existujících rozdílů. Prostřednictvím variačního koeficientu můžeme dostat stejnou míru variability u dvou souborů regionů, jejichž průměrná hodnota se diametrálně liší (stejná hodnota míry variability má však zcela odlišný význam při 3% míře nezaměstnanosti v rámci daného státu než při 10% míře nezaměstnanosti). Naopak směrodatná odchylka je absolutní měrou variability. Její hodnota se při stejné míře variability (měřené variačním koeficientem) souboru regionů zvyšuje s celkovou úrovní sledovaného jevu v rámci celku.

Z uvedeného vyplývá, že nejvhodnějším přístupem je použití obou uvedených měr variability a citlivá interpretace dosažených hodnot v jejich vzájemném kontextu. Jak míra nezaměstnanosti, tak počet FOP registrovaných k DPH i daňové výnosy na obyvatele se v České republice během sledovaného období podstatně zvýšily, což jen potvrzuje potřebu vzájemné kombinace obou uvedených měr variability. Variační koeficient navíc umožňuje porovnávat úroveň variability mezi různými jevy v rámci daného roku.

Pokud usilujeme o identifikaci jednotlivých trendů ve vývoji regionální diferenciace, nestačí sledovat pouze míry variability souborů sledovaných regionů. Otázkou je, jakou situaci budeme považovat za zvýšení nebo snížení regionálních rozdílů. Pokles variability (tzn. snížení hodnot směrodatné odchylky, resp. variačního koeficientu) mezi regiony je označován termínem delta-konvergence [viz např. Barro, Sala-i-Martin 1995]. Delta-konvergence je tedy situace, kdy dochází ke snížení průměrné odchylky hodnot v jednotlivých regionech od průměrné hodnoty souboru regionů. Nicméně k poklesu variability může dojít i v případě zvýšení variačního rozpětí souboru. Proto se v tomto článku zaměřujeme na tzv. beta-konvergenci. V obecné rovině se jedná o situaci, kdy ekonomicky nejzaostalejší regiony (regiony s nejnižším HDP na obyvatele) vykazují vyšší přírůstek reálného HDP než regiony vyspělejší (tzn. s vyšším HDP na obyvatele).

V tomto článku však používáme především míru nezaměstnanosti. Ta odráží především výhodnost, resp. úroveň přizpůsobení ekonomické struktury současným podmínkám. Má však charakter strukturální charakteristiky regionu. Proto nelze sledovat procentuální změnu míry nezaměstnanosti, ale absolutní změnu míry nezaměstnanosti. Beta-konvergenci/divergenci proto zjišťujeme tak, že sledujeme korelaci mezi absolutní změnou míry nezaměstnanosti v daném roce a dosaženou mírou nezaměstnanosti na konci předchozího roku. Pozitivní korelace pak indikuje probíhající beta-divergenci, zatímco negativní korelace beta-konvergenci. Vymezení jednotlivých fází vývoje regionální diferenciace je prováděno posouzením na základě obou hodnocení, tj. jak vývoje variability, tak i získaných výsledků zaměřených na odhalení beta-konvergence, resp. beta-divergence.

4. Regionální rozdíly v České republice

Vývoj regionálních rozdílů v České republice po roce 1989 je třeba hodnotit v kontextu přechodu země od totalitní společnosti s centrálně řízenou ekonomikou k demokratické společnosti s tržním hospodářstvím. Než se však podrobněji zaměříme na vývoj regionální diferenciace, je třeba podat základní obraz současného stavu regionálních rozdílů. Vzhledem k omezenému prostoru tohoto článku je tento základní obraz dosažené regionální diferenciace podán pouze na úrovni krajů. Vývojové tendence jsou však níže sledovány na více řádovostních úrovních.

Tabulka 1 podává základní informaci o existujících rozdílech mezi kraji v ČR z hlediska dosaženého HDP na obyvatele a míry nezaměstnanosti. Pro srovnání je zde prezentován také stav regionálních disparit v roce 1995 a 2000.³ Hodnoty prezentované v tabulce představují relativizované hodnoty HDP na obyvatele a míry nezaměstnanosti vůči hodnotě za celou ČR (ČR = 100). Variční koeficient udává míru variability mezi kraji. Ta je počítána pouze pro 13 jednotek. Praha a Středočeský kraj byly sloučeny pod názvem Střední Čechy (viz metodická část), ostatní jednotky odpovídají stávajícím krajům (VÚSC). Pro všechny jednotky dále používáme pouze pojem kraje. Míra variability je měřena jednak pro soubor 13 krajů (Vk1), ale také pro soubor 12 krajů (Vk2) bez Středních Čech.

V případě HDP na obyvatele vidíme, že se míra variability mezi kraji mezi lety 1995 a 2004 významně zvýšila. Nicméně, ke zvýšení míry variability došlo již mezi lety 1995 a 2000. Mezi lety 2000 a 2004 se úroveň variability téměř nezměnila. Porovnáním dvou sledovaných varičních koeficientů pro HDP na obyvatele zjistíme, že poměrně vysoká variabilita mezi kraji je dána zásadním rozdílem

³ Srovnání regionálního HDP za delší časové období je třeba považovat za do značné míry orientační v důsledku různých metodických nedostatků, kterými je tento indikátor provázen. Proto také není vhodné konstruovat složitější srovnávací charakteristiky a zabývat se dílčími posuny v hodnotách mezi uvedenými časovými horizonty.

Tabulka 1. Regionální rozdíly v České republice na úrovni krajů

Kraj	HDP na obyvatele (ČR = 100)			Index vývoje HDP na obyvatele 2004/1995	Registrovaná míra nezaměstnanosti (ČR = 100)		
	1995	2000	2004		1995	2000	2005
Střední Čechy	132,1	150,7	149,9	135,1	47,4	46,3	52,8
<i>Praha</i>	171,2	199,4	201,8	136,3	10,3	38,6	36,0
<i>Středočeský</i>	89,6	97,8	93,6	133,7	89,7	57,0	70,8
Jihočeský	91,4	89,3	89,0	119,0	68,7	66,2	75,2
Plzeňský	98,4	95,3	92,6	114,6	74,8	73,3	72,4
Karlovarský	94,0	83,0	79,9	102,0	72,8	90,7	115,8
Ústecký	97,7	83,4	84,5	103,2	200,1	183,8	173,5
Liberecký	87,0	86,1	81,5	104,3	85,6	73,4	86,5
Královéhradecký	89,9	91,3	90,2	122,1	68,8	66,8	82,5
Pardubický	89,0	85,5	85,1	118,8	93,3	89,3	93,7
Vysočina	89,1	88,6	86,5	122,2	117,3	85,0	92,6
Jihomoravský	92,5	90,2	93,9	120,9	101,7	106,5	115,2
Olomoucký	82,0	77,7	78,0	116,4	149,0	135,2	120,0
Zlínský	90,6	84,3	82,2	110,5	83,4	92,5	104,4
Moravskoslezský	86,8	78,0	82,1	112,3	174,9	172,0	160,2
Vk1	17,9	27,7	27,2	X	44,2	40,5	32,9
Vk2	4,9	6,2	5,9	X	38,9	37,3	29,1

Zdroj: Regionální národní účty, ČSÚ. MPSV ČR.

mezi Středními Čechami (cca 150 % národního průměru) na jedné straně a ostatními kraji na straně druhé. Tento rozdíl je ještě mnohem vyšší, pokud sledujeme všech 14 krajů. Zásadní charakteristikou regionálních rozdílů v ekonomické produkci na hlavu je tedy (super)dominance Prahy (více než 200 % národního průměru), zatímco diferenciací mezi ostatními kraji je velmi malá (viz hodnota Vk2). Zajímavostí je také skutečnost, že Praha zvyšuje průměrnou hodnotu HDP na obyvatele ČR natolik, že žádný jiný kraj již této hodnoty nedosahuje.

Pokud porovnáme rok 2004 s rokem 1995, zjistíme, že dominance Prahy se podstatně zvýšila, čímž došlo k poklesu relativních hodnot u většiny ostatních krajů. Nízká míra variability v souboru krajů bez Prahy je dána skutečností, že kraje s nejvyšší produkcí na obyvatele na počátku transformace (zejména Ústecký, Karlovarský a Moravskoslezský kraj) prodělaly v transformačním období

nejhlubší propad. Existenci velmi malých rozdílů v dosažené úrovni HDP na obyvatele mezi kraji bez Prahy je však třeba nahlížet v dynamické perspektivě. Z hlediska vývoje HDP na obyvatele mezi lety 1995 a 2004 jsou podstatně vyšší rozdíly (viz tabulku 1). Pokud tyto rozdíly v dynamice vývoje ekonomické produkce budou dále přetrvávat, stávající malé rozdíly v dosažené úrovni HDP na obyvatele mezi kraji bez Prahy se mohou poměrně rychle zvyšovat.

Variabilita registrované míry nezaměstnanosti mezi kraji je podstatně vyšší. Na rozdíl od ekonomické produkce na obyvatele jsou v tomto případě vysoké rozdíly i v souboru 12 krajů bez Prahy. Hodnoty variačních koeficientů ukazují na pokles variability mezi lety 1995 a 2005, nicméně k tomuto došlo v kontextu podstatného zvýšení míry nezaměstnanosti na národní úrovni. Jinými slovy absolutní velikost rozdílů v míře nezaměstnanosti mezi kraji se zásadně zvýšila (podrobněji viz níže).

Dosažená struktura regionálních rozdílů se tedy vyznačuje následujícími hlavními charakteristikami: (i) Praha představuje (super)dominantní metropolitní region vyznačující se zhruba dvojnásobně nadprůměrným objemem ekonomické produkce na obyvatele a nejnižší mírou nezaměstnanosti mezi kraji ČR. Ačkoliv se variabilita mezi roky 2000 a 2004/2005 mírně snížila, dominance Prahy se dále mírně zvýšila. Z významu Prahy těží nejen Středočeský kraj, ale celé Čechy. (ii) Vedle Prahy jsou relativně úspěšnými regiony především kraje Královéhradecký, Jihočeský a Plzeňský, které buď mírně překračují, nebo se blíží hranici 90 % ČR. Tyto kraje se vyznačují podprůměrnou mírou nezaměstnanosti a dosáhly poměrně významného zvýšení ekonomické produkce mezi lety 1995 a 2004. (iii) Jihomoravský, Liberecký, Pardubický kraj a kraj Vysočina představují vnitřně poměrně výrazné heterogenní regiony. Postavení Jihomoravského kraje z hlediska ekonomické produkce na obyvatele způsobuje relativně úspěšné Brno, nicméně zbývající části kraje patří spíše mezi zaostávající regiony (např. Znojemsko, Břeclavsko ad.). Silně heterogenní je také kraj Vysočina, kde např. okres Třebíč vykazuje cca čtyřikrát vyšší míru nezaměstnanosti než okres Pelhřimov. U dalších dvou uvedených krajů není vnitřní polarizace tak výrazná. (iv) Poslední skupinu regionů tvoří zaostávající kraje. Zde je třeba však odlišit kraje zaostávající (Olomoucký a Zlínský – viz tabulku 1) od krajů strukturálně postižených (Ústecký, Ostravský a Karlovarský), které se dlouhodobě vyznačují podstatně vyšší mírou nezaměstnanosti. Příčiny zaostávání i možnosti jeho řešení se mezi těmito skupinami značně liší.

4.1 Vývoj regionálních rozdílů v České republice

Základní obraz regionálních rozdílů mezi kraji ČR podaný výše je nezbytným úvodem k hlavním cílům tohoto článku, kterými jsou nalezení hlavních fází vývoje regionální diferenciace v ČR a zejména zjištění, zda v současnosti dochází ke změně trendu vývoje regionálních rozdílů.

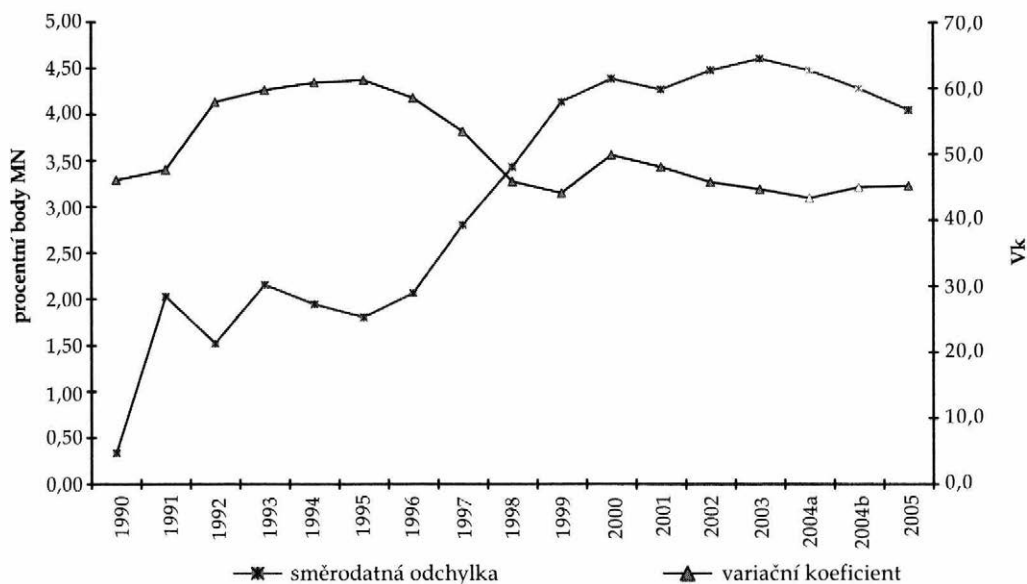
4.1.1 Vývoj regionálních rozdílů v České republice na úrovni krajů

Hlavními používanými socioekonomickými ukazateli pro sledování regionální diferenciace jsou míra nezaměstnanosti a dosažený objem ekonomické produkce na obyvatele [viz např. Evropská komise 2004]. Vzhledem ke skutečnosti, že míra nezaměstnanosti závisí na tempu ekonomického růstu a nikoliv nutně na dosažené ekonomické úrovni, může se prostorový vzorec regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti podstatně lišit od vzorce regionálních rozdílů v dosaženém objemu ekonomické produkce na obyvatele.

Vývoj regionální diferenciace v míře nezaměstnanosti na úrovni krajů je prezentován prostřednictvím grafu 1. Graf zobrazuje vývoj hodnot směrodatné odchylky a variačního koeficientu (Vk) registrované míry nezaměstnanosti (MN). Vzhledem k několikanásobnému nárůstu míry nezaměstnanosti ve sledovaném období lze hodnocení regionální diferenciace provést pouze kombinací obou uvedených měr variability.

Vývoj regionální diferenciace v míře nezaměstnanosti je třeba interpretovat v kontextu vývoje nezaměstnanosti na úrovni České republiky. Na národní úrovni můžeme identifikovat tři hlavní fáze vývoje míry nezaměstnanosti. V první fázi do roku 1995 absentuje jasný trend ve vývoji nezaměstnanosti. Na počát-

Graf 1. Vývoj variability registrované míry nezaměstnanosti mezi kraji ČR

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: Praha je sloučena se Středočeským krajem do jedné jednotky (viz metodika). V roce 2004 byla zavedena nová metodika výpočtu registrované MN (2004b).

ku tohoto období nezaměstnanost vznikla jako „nový“ fenomén inherentní tržní ekonomice. Střídavý růst a pokles míry nezaměstnanosti při celkově velmi nízké úrovni nezaměstnanosti před rokem 1996 je z části důsledkem zvoleného způsobu ekonomické transformace. „Abnormálně“ nízká míra nezaměstnanosti ve srovnání s okolními transformujícími se zeměmi byla spojována s opožděným průběhem restrukturalizace ekonomiky jako důsledkem zvolené strategie změny vlastnických struktur v ekonomice [Jonáš 2000; Mlčoch 1997 ad.] Přes velmi nízkou úroveň nezaměstnanosti na národní úrovni se již v roce 1991 vytvořily poměrně výrazné regionální rozdíly (rozpětí mezi krajem s nejvyšší a nejnižší mírou nezaměstnanosti činilo 4,4 procentního bodu). Hodnota variačního koeficientu se do roku 1995 dále zvýšila (44,2 v roce 1995 – viz graf 1) při mírném poklesu hodnoty směrodatné odchylky (1,32 %). Uvedené hodnoty míry variability spolu s celkovou úrovní nezaměstnanosti na národní úrovni ukazují, že navzdory vysoké absolutní variabilitě souboru 13 krajů (viz graf 1) regionální rozdíly v míře nezaměstnanosti nepředstavovaly tak závažný problém jako v současnosti (nejvyšší nezaměstnanost v roce 1995 vykazoval Ústecký kraj – 5,8 %; 7,1 % dle metodiky VŠPS).

Druhou fází vývoje regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti lze vymezit lety 1996 až 2000. V tomto období dochází jak k rapidnímu růstu míry nezaměstnanosti na národní úrovni (z 3,5 % na 8,8 %), tak k výraznému prohloubení regionálních rozdílů, což indikuje zvýšení hodnoty směrodatné odchylky z 1,32 % na 3,54 % (viz graf 1). Variační koeficient sice mírně poklesl, ale jeho hodnota (40,5 v roce 2000) přesto signalizuje velmi vysokou absolutní variabilitu mezi kraji. Usuzovat na divergentní tendenci vývoje regionálních rozdílů však nelze pouze ze samotného růstu míry variability. Tabulka 2 zobrazuje hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu, který měří závislost mezi absolutním nárůstem míry nezaměstnanosti v daném roce a dosaženou mírou nezaměstnanosti na konci předchozího roku. V případě signifikantní korelace jsou hodnoty uvedeny

Tabulka 2. Beta-konvergence/divergence na úrovni krajů ČR – registrovaná míra nezaměstnanosti

Rok	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Pearson. koef. korelace	0,685	-0,778	0,679	-0,324	-0,303	0,760	0,850	0,858
Pokračování								
Rok	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2000/1995
Pearson. koef. korelace	0,756	0,625	-0,430	0,154	0,429	-0,471	-0,609	0,906

Zdroj: Vlastní výpočty autorů na základě dat Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná korelace na hladině 95 %.

tučně. Silná pozitivní korelace v letech 1996–2000 ukazuje, že nejvyššího absolutního zvýšení míry nezaměstnanosti v tomto období každoročně dosahovaly kraje s nejvyšší mírou nezaměstnanosti. Tato skutečnost potvrzuje existenci divergentního trendu vývoje regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti v období 1996–2000.

Období od roku 2001 do současnosti lze považovat za třetí fázi vývoje regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti v ČR. Předchozí divergentní fáze regionální diferenciace skončila (viz tabulku 2). Hodnoty směrodatné odchylky se od roku 2001 výrazněji nemění. Nevýrazný pokles u variačního koeficientu je dán mírným zvýšením míry nezaměstnanosti na národní úrovni. Celkově lze období od roku 2001 považovat za stagnační. Vzhledem k opoždění reálné restrukturalizace ekonomiky lze předpokládat, že předchozí divergentní fáze regionálního rozvoje (1996–2000) byla pouze pokračováním/vyvrcholením procesu obnovy regionálních rozdílů po skončení období umělé nivelizace regionálních poměrů v období komunizmu.

Přestože velikost změn v míře variability od roku 2001 do současnosti nelze srovnat se změnami, ke kterým došlo v průběhu divergentní fáze regionální diferenciace, lze období po roce 2001 vnitřně rozdělit. Vzhledem k velikosti změn v tomto období však nelze hovořit o fázích. Do roku 2003 dochází nadále k mírnému zvyšování variability mezi kraji, nicméně již nedochází k tzv. beta-divergenci⁴ (viz tabulku 2). Beta-divergence nebyla potvrzena ani za celé období 2001–2003. I tato skutečnost poukazuje na konec předchozího trendu, přičemž mírné zvyšování variability mezi kraji lze interpretovat spíše jako „usazování“ územního vzorce regionálních rozdílů vzniklých v průběhu divergentní fáze 1996–2000. Mírné zvýšení variability při absenci beta-divergence v letech 2001 až 2003 ukazuje na určitou polarizaci uvnitř souboru krajů. Nejvyššího růstu míry nezaměstnanosti v tomto období dosáhly kraje Liberecký (3,0 procentního bodu), Karlovarský (2,6 procentního bodu) a Zlínský (2,5 procentního bodu).

Kraje představují relativně velké územní celky a rozdělení území ČR na 14 jednotek není zcela vhodné pro hodnocení tendencí regionálního vývoje. Proto je největší pozornost v tomto článku věnována vývoji regionální diferenciace na mikroregionální úrovni. Na úrovni mikroregionů bude navíc zvlášť sledován vývoj rozdílů v rámci skupiny metropolitních regionů. Právě toto sledování lze vzhledem k vymezení metropolitních areálů (viz metodika) vnímat do určité míry jako reprezentativní i pro úroveň krajů.

⁴ Beta-divergence je v případě míry nezaměstnanosti situace, kdy nejvyššího absolutního zvýšení míry nezaměstnanosti za dané období dosahují ty regiony, které na počátku daného období vykazovaly nejvyšší míru nezaměstnanosti.

4.1.2 Vývoj regionálních rozdílů v České republice na úrovni mikroregionů

Vývoj regionální diferenciace na mikroregionální úrovni je proto sledován opět prostřednictvím registrované míry nezaměstnanosti, čímž bude možno porovnat soulad vývoje regionální diferenciace na této úrovni s vývojem na úrovni krajů. Dalším použitým indikátorem je počet registrovaných fyzických osob podnikatelů k DPH na 1000 obyvatel. Tento indikátor určitým způsobem podchycuje míru podnikatelské aktivity, a může tak částečně nahradit neexistující data za objem ekonomické produkce na obyvatele na úrovni mikroregionů. Data pro tento indikátor jsou dostupná pro období 1993 až 2005. Pro získání podrobnější informace o vývoji regionální diferenciace v posledních několika letech je použit také

Tabulka 3. Vývoj variability registrované míry nezaměstnanosti mezi mikroregiony ČR

		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Mikroregiony celkem	SO	0,34	2,03	1,52	2,16	1,94	1,81	2,07	2,81	3,43
	Vk	46,0	47,6	57,9	59,7	60,8	61,2	58,5	53,4	45,9
Metropolitní regiony	SO	0,26	1,61	1,20	1,97	2,08	2,02	2,36	3,26	4,08
	Vk	35,60	50,91	65,11	73,70	80,03	80,34	78,09	70,83	58,92
Metropolitní regiony bez Prahy	SO	0,29	1,38	0,95	1,64	1,80	1,75	2,03	2,66	3,34
	Vk	36,97	35,87	39,40	46,40	51,70	52,09	49,97	43,75	37,96
Nemetropolitní regiony	SO	0,40	1,82	1,41	1,93	1,61	1,46	1,73	2,31	2,81
	Vk	54,20	34,27	41,75	42,80	42,60	43,19	43,75	39,90	35,41
Pokračování										
		1999	2000	2001	2002	2003	2004a	2004b	2005	
Mikroregiony celkem	SO	4,14	4,39	4,27	4,48	4,61	4,48	4,28	4,05	
	Vk	44,1	49,9	48,1	45,8	44,7	43,4	45,0	45,2	
Metropolitní regiony	SO	5,06	5,25	5,13	5,40	5,64	5,52	5,25	4,91	
	Vk	56,36	60,97	59,02	56,60	55,92	55,15	57,57	57,61	
Metropolitní regiony bez Prahy	SO	4,31	4,81	4,54	4,64	4,84	4,86	4,60	4,21	
	Vk	38,58	44,95	41,90	39,03	38,62	39,43	40,58	39,49	
Nemetropolitní regiony	SO	3,29	3,64	3,56	3,74	3,76	3,63	3,49	3,36	
	Vk	34,03	40,99	39,75	37,85	36,23	34,66	35,77	36,29	

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: SO – směrodatná odchylka; Vk – variační koeficient. Praha je sloučena se Středočeským krajem do jedné jednotky (viz metodiku). V roce 2004 byla zavedena nová metodika výpočtu registrované MN (2004b).

indikátor výnosů daně z příjmu fyzických osob z podnikání na obyvatele. Tento indikátor také do určité míry nahrazuje neexistující údaje za objem ekonomické produkce na obyvatele a doplňuje informaci získanou indikátorem registrací k DPH. Data pro tento indikátor jsou však dostupná pouze za období 2002 až 2005. Porovnáním identifikovaných fází regionální diferenciace za jednotlivé indikátory získáme podrobnější obraz o vývoji regionálních rozdílů v České republice.

Tabulka 3 zobrazuje vývoj variability registrované míry nezaměstnanosti mezi mikroregiony v období 1990 až 2005. Kromě základního souboru 66 mikroregionů je míra variabilita sledována zvlášť také pro metropolitní a nemetropolitní regiony (pro vymezení regionů viz metodika). V rámci metropolitních regionů je odděleně sledována variabilita mezi metropolitními regiony bez Prahy.

Výše odhalené tři hlavní fáze vývoje regionální diferenciace na úrovni krajů jsou zřetelně prokazatelné také na mikroregionální úrovni. Prvotní nárůst nezaměstnanosti mezi lety 1990 a 1991 byl z územního hlediska vysoce nerovnoměrný. V některých okresech vzrostla míra nezaměstnanosti ze zhruba jednoho procenta na konci roku 1990 i na sedm a více procent (např. Bruntál, Šumperk, Třebíč, Vsetín, Příbram ad.). Až do roku 1995 nedochází k jednoznačné tendenci vývoje regionálních rozdílů. Střídavý pokles a růst variability je provázen mírným poklesem již tak nízké míry nezaměstnanosti na národní úrovni. Stejně jako na úrovni krajů, lze mezi roky 1996 a 2000 jasně identifikovat silně divergentní fázi vývoje regionální diferenciace, jejíž důvody již byly komentovány výše. Od roku 2001 do roku 2003 je pak patrná stagnace, při níž došlo k usazení a velmi mírnému prohloubení vzniklých rozdílů. V letech 2004 a 2005 došlo k mírnému snížení směrodatné odchylky a signifikantní korelace v tabulce 4 naznačuje, že docházelo k situaci tzv. beta-konvergence. Jinými slovy nejvyššího absolutního poklesu míry nezaměstnanosti dosáhly mikroregiony s nejvyšší mírou nezaměstnanosti⁵ na konci roku 2003, resp. 2004. Pokles variability byl sice poměrně malý, ale v roce 2005 tento pokles zrychlil. Nicméně pouze analýza dat, které v současnosti ještě nejsou k dispozici, bude moci potvrdit, že se skutečně jedná o nový trend, tj. o konvergenční fázi vývoje regionální diferenciace v ČR, nebo bude velikost regionálních rozdílů spíše stagnovat, resp. jen mírně oscilovat kolem současné hladiny.

Pokud sledujeme odděleně vývoj diferenciace uvnitř skupin metropolitních a nemetropolitních regionů, zjistíme určité rozdíly v průběhu jednotlivých fází. V případě metropolitních regionů nelze tak jednoznačně identifikovat počátek divergentní fáze. Srovnáme-li obě skupiny regionů, vidíme, že v případě metropolitních regionů dochází ke kontinuálnímu růstu směrodatné odchylky již od roku 1992. Přerušení jejího růstu v roce 1995 nelze vzhledem k minimální změně

⁵ K 31. 12. 2005 vykazovaly nejvyšší míru registrované nezaměstnanosti okresy Most (21,2), Karviná (18,6), Jeseník (16,9), Teplice (16,8) a Bruntál (15,9). Naopak nejnižší míra registrované nezaměstnanosti byla v pražských okresech (2,5–3,2) a dále v okresech Mladá Boleslav (3,8) a České Budějovice (4,6).

Tabulka 4. Beta-konvergence/divergence na úrovni mikroregionů ČR – MN

Rok	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Mikroregiony celkem	0,481	-0,674	0,476	-0,576	-0,345	0,359	0,652	0,479
Metropolitní regiony	0,586	-0,678	0,674	0,354	-0,067	0,840	0,922	0,820
Nemetropolitní regiony	0,552	-0,639	0,504	-0,643	-0,419	0,211	0,553	0,425
Pokračování								
Rok	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
Mikroregiony celkem	0,582	0,461	-0,233	0,184	-0,011	-0,303	-0,368	
Metropolitní regiony	0,782	0,399	-0,321	0,351	0,535	-0,301	-0,576	
Nemetropolitní regiony	0,421	0,475	-0,213	0,148	-0,123	-0,31	-0,343	

Zdroj: Vlastní výpočty autorů na základě dat Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná (95 %) korelace.

směrodatné odchylky považovat za vážnější narušení trendu. Naopak v případě nemetropolitních regionů dochází v letech 1992 až 1995 k jasně proměnlivému vývoji regionální diferenciace. Z uvedeného lze předpokládat, že v rámci metropolitních regionů byla divergentní fáze regionálního rozvoje nastartována o několik let dříve ve srovnání se skupinou nemetropolitních regionů. Tato skutečnost je patrná, i pokud ze skupiny metropolitních regionů vyloučíme metropolitní region Prahy.

Data z tabulky 4 dále naznačují dřívější ukončení divergentní fáze ve skupině metropolitních regionů. Beta-divergence ve skupině metropolitních regionů končí o rok dříve než v případě nemetropolitních regionů. Naopak v případě identifikované beta-konvergence na samotném konci hodnoceného období lze konstatovat, že beta-konvergence se dříve objevuje ve skupině nemetropolitních regionů. Výsledky na mikroregionální úrovni za míru nezaměstnanosti potvrzují existenci tří hlavních fází vývoje regionální diferenciace v České republice. Tyto výsledky ukazují, že v případě míry nezaměstnanosti se tendence vývoje regionálních rozdílů na mikroregionální a mezuregionální úrovni neliší. Výsledky na mikroregionální úrovni však naznačují určitý časový rozdíl v nástupu jednotlivých fází mezi skupinami metropolitních a nemetropolitních regionů. Podívejme se nyní na vývoj regionální diferenciace z hlediska dalších sledovaných jevů.

Tabulka 5 zobrazuje vývoj variability míry podnikatelské aktivity v ČR na mikroregionální úrovni v letech 1994 až 2005. Podnikatelská aktivita je vyjádřena počtem fyzických osob podnikatelů registrovaných k platbě DPH na 1000

Tabulka 5. Vývoj variability míry podnikatelské aktivity mezi mikroregiony ČR

		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Regiony celkem	SO	2,4	3,0	3,4	3,8	4,2	4,4	4,6	4,7	4,9	5,0	5,1	5,2
	Vk	15,3	15,4	15,6	15,9	16,3	16,6	17,1	17,3	17,6	18,0	18,3	17,5
Metropolitní regiony	SO	2,9	3,6	4,2	4,7	5,0	5,3	5,6	5,7	5,8	5,9	6,1	6,3
	Vk	17,8	18,3	18,5	18,9	19,4	19,8	20,4	20,6	21,0	21,4	21,8	21,0
Metropolitní r. (bez Prahy)	SO	2,9	3,7	4,4	4,9	5,3	5,5	5,7	5,7	5,8	5,7	5,9	5,8
	Vk	18,8	19,8	20,5	21,1	21,5	21,9	22,4	22,2	22,4	22,3	23,2	21,1
Nemetropolitní regiony	SO	1,9	2,2	2,5	2,9	3,2	3,3	3,5	3,7	3,8	3,9	4,0	4,0
	Vk	12,0	11,6	11,7	12,1	12,5	12,8	13,3	13,6	13,8	14,2	14,5	13,5

Zdroj: vlastní výpočty autorů na základě interních materiálů Ministerstva financí ČR.

obyvatel (viz metodika). Během sledovaného období došlo ke zvýšení směrodatné odchylky na více než dvojnásobek hodnoty z roku 1994, což indikuje značný nárůst rozdílů v podnikatelské aktivitě mezi regiony. Variační koeficient se zvýšil jen nepatrně, což je však z části dáno celkovým růstem počtu fyzických osob podnikatelů registrovaných k DPH na národní úrovni. Hodnota variačního koeficientu nicméně dokládá, že regionální variabilita v podnikatelské aktivitě na úrovni mikroregionů není ani poloviční ve srovnání s registrovanou mírou nezaměstnanosti. Tato skutečnost ukazuje na podstatně menší regionální rozdíly z hlediska míry podnikatelské aktivity.

Zajímavým zjištěním je významně vyšší variabilita ve skupině metropolitních regionů oproti nemetropolitním regionům, přičemž tato vyšší variabilita není způsobena dominancí Prahy, která podle míry podnikatelské aktivity jen mírně převyšuje většinu ostatních metropolitních regionů. Stejnou míru podnikatelské aktivity jako Praha však vykazuje také Královéhradecký metropolitní region. Výše uvedený rozdíl ve variabilitě mezi metropolitními a nemetropolitními regiony je způsoben velmi nízkou mírou podnikatelské aktivity v Severočeském a Ostravském metropolitním areálu. V těchto metropolitních regionech připadá na 1000 obyvatel zhruba poloviční počet fyzických osob – podnikatelů (necelých 20) registrovaných k platbě DPH ve srovnání s Prahou a Královéhradeckým regionem (38). Tak nízkých hodnot jako tyto dva strukturálně postižené regiony nedosahují ani nemetropolitní regiony.

V případě míry nezaměstnanosti byly identifikovány tři základní fáze vývoje regionální diferenciace v ČR. Porovnáme-li korelační koeficienty vyjadřující beta-konvergenci/divergenci z tabulky 6 s indikátory míry variability v tabulce 5, můžeme posoudit, zdali lze tyto fáze identifikovat také v případě vývoje regionální diferenciace v podnikatelské aktivitě. První fáze od roku 1990 do roku 1995 je zde zachycena pouze dvěma, resp. třemi roky, nicméně je patrné,

Tabulka 6. Beta-konvergence/divergence na úrovni mikroregionů ČR – podnikatelská aktivita

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Mikroregiony celkem	0,686	0,651	0,685	0,585	0,587	0,352
Metropolitní regiony	0,850	0,754	0,769	0,297	0,560	0,648
Nemetropolitní regiony	0,610	0,590	0,651	0,590	0,648	0,354
Pokračování						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Mikroregiony celkem	0,468	0,180	0,229	0,241	0,358	-0,143
Metropolitní regiony	0,660	0,120	0,292	0,070	0,535	-0,085
Nemetropolitní regiony	0,471	0,239	0,246	0,342	0,314	-0,161

Zdroj: vlastní výpočty autorů na základě interních materiálů Ministerstva financí ČR.

Poznámka: Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná (95 %) korelace.

že v případě podnikatelské aktivity registrujeme divergentní trend vývoje regionální diferenciace hned od zavedení DPH v roce 1993. Výsledky prezentované v tabulkách 5 a 6 ukazují, že divergentní fáze regionální diferenciace započatá v roce 1994 pokračuje bez přestání až do roku 2000. Konec divergentní fáze vývoje regionální diferenciace se tedy plně shoduje s koncem divergentního trendu v případě míry nezaměstnanosti. Od roku 2001 sice dochází k dalšímu mírnému růstu směrodatné odchylky i variačního koeficientu, nicméně meziroční změny jsou od tohoto roku podstatně nižší. V roce 2005 se hodnota variačního koeficientu dokonce snížila. Ačkoliv po roce 2001 nedochází k poklesu hodnot směrodatné odchylky, jako je tomu v případě míry nezaměstnanosti, lze konstatovat, že také v případě podnikatelské aktivity nastává po roce 2000 stagnační fáze procesu regionální diferenciace. Tuto skutečnost potvrzuje mimo jiné konec beta-divergence v roce 2000 (viz tabulku 6).

Rozdílem v průběhu vývoje procesu regionální diferenciace v případě podnikatelské aktivity je tedy absence první fáze nejasného vývoje, která byla v případě míry nezaměstnanosti identifikována mezi lety 1990 a 1995. Otázkou však je, zdali tato první fáze v případě míry nezaměstnanosti představuje skutečnou fázi vývoje regionálních rozdílů v ČR nebo pouze dílčí trend týkající se jen vývoje regionální diferenciace z hlediska míry nezaměstnanosti. Vzhledem ke specifickým důvodům „umělého“ udržování velmi nízké míry nezaměstnanosti v první polovině 90. let minulého století se lze přiklánět spíše ke druhé variantě. V takovém případě pak můžeme předpokládat divergentní regionální rozvoj v průběhu

Tabulka 7. Vývoj variability výnosu daně z příjmu fyzických osob podnikatelů na obyvatele

		Vývoj variability				Beta-konvergence/ divergence		
		2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Mikroregiony celkem	SO	1 588	1 470	1 474	1 604	-0,187	-0,315	-0,197
	Vk	74	68	63	62			
Metropolitní regiony	SO	2028	1862	1866	2048	-0,376	-0,469	-0,075
	Vk	69,7	64,5	60,6	60,9			
Metropolitní regiony bez Prahy	SO	436	417	476	516	-0,353	-0,057	-0,331
	Vk	26,1	23,9	24,5	24,4			
Nemetropolitní regiony	SO	335	363	346	396	-0,149	-0,435	-0,245
	Vk	23,0	23,8	20,3	20,6			

Zdroj: Vlastní výpočty autorů na základě interních materiálů Ministerstva financí ČR.

Poznámka: Ve sloupcích beta-konvergence/divergence jsou prezentovány hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu. Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná (95 %) korelace.

celých 90. let minulého století. Zhruba od roku 2001 však dochází ke stagnaci, během níž se vzniklé rozdíly již usazují, případně jen velmi mírně prohlubují.

Otázkou stále zůstává, zda dochází v posledních letech k nástupu konvergentního trendu regionálního vývoje. Výsledky v případě podnikatelské aktivity tomu příliš nenasvědčují. V případě nemetropolitních areálů a metropolitních areálů bez Prahy je sice patrný minimální pokles hodnot směrodatné odchylky, nicméně na úrovni souboru všech regionů k poklesu nedochází. V případě skupiny všech metropolitních regionů se dokonce směrodatná odchylka v roce 2005 podstatně zvýšila. Tyto dílčí odlišnosti ukazují na zvyšování rozdílů mezi Prahou a ostatními metropolitními regiony. Vzhledem k tomu, že nás zajímá především současná tendence vývoje regionální diferenciace, budeme ještě analyzovat vývoj regionální variability na mikroregionální úrovni z hlediska výnosů daně fyzických osob podnikatelů. Omezená dostupnost dat nám umožňuje prozkoumat pouze současné stagnační období. To je však právě pro tento účel postačující. Pokusíme se tedy zjistit, zda již lze identifikovat počínající konvergentní fázi regionálního vývoje.

Výsledky prezentované v tabulce 7, s výjimkou skupiny metropolitních regionů bez Prahy, naznačují, že lze identifikovat podstatné snížení variability mezi roky 2003 a 2004. Signifikantní negativní korelace mezi indexem změny daňových výnosů na obyvatele v roce 2004 a úrovní daňových výnosů na obyvatele v roce 2003 ukazuje na beta-konvergenci v roce 2004. K té však došlo především

ve skupině nemetropolitních regionů. Vzhledem k výraznému růstu daňových výnosů v roce 2005⁶ se podstatně zvýšila hodnota směrodatné odchylky, nicméně minimální změna variačního koeficientu v tomto kontextu ukazuje, že nedošlo k podstatnější změně ve vývoji variability mezi regiony. Také korelační koeficienty neindikují žádné významné trendy ve vývoji regionálních rozdílů. Výsledky za výnos daně z příjmu fyzických osob podnikatelů tedy nepodporují hypotézu o počátku konvergentního trendu regionálního rozvoje. Spíše ukazují na pokračování stagnační fáze vývoje regionálních rozdílů, jež byla identifikována prostřednictvím výsledků za nezaměstnanost a podnikatelskou aktivitu.

5. Závěr

Hlavním cílem článku bylo v souladu s výše formulovanými hypotézami identifikovat vývojové fáze procesu regionální diferenciaci v České republice po roce 1989 a zjistit, jestli v současnosti dochází ke změně v trendu vývoje této diferenciaci. Analýza vývoje regionálních rozdílů byla provedena prostřednictvím indikátorů HDP, míry nezaměstnanosti, podnikatelské aktivity a výnosů daně z příjmu fyzických osob podnikatelů. Indikátory byly vybrány s ohledem na jejich dostupnost, cílem však bylo vybrat syntetické indikátory s relativně komplexnější vypovídací schopností.

Získané výsledky plně prokazují první hypotézu, že v průběhu 90. let minulého století došlo k zásadnímu prohloubení regionálních rozdílů na obou základních řádovostních úrovních, tj. jak na úrovni mezoregionální (krajské), tak i na úrovni mikroregionální, a to v důsledku principiálních změn ve společnosti i v ekonomice, ke kterým došlo během transformačního období, i jako reakce na umělou nivelizační politiku v období komunizmu. K dynamickým změnám regionální diferenciaci docházelo zejména ve druhé polovině 90. let, kdy byla identifikována silná divergentní fáze regionálního rozvoje v ČR. V tomto období docházelo jak ke zvyšování variability mezi regiony, tak k tzv. beta-divergenci (v případě nezaměstnanosti to znamená situaci, kdy nejvyšší nárůst nezaměstnanosti zaznamenávají regiony s nejvyšší mírou nezaměstnanosti na počátku daného období).

Druhá hypotéza, předpokládající ukončení divergentní fáze regionálního rozvoje na přelomu století a od té doby víceméně stabilní úroveň regionálních rozdílů, byla rovněž potvrzena. Ačkoliv se po roce 2000 míra variability mezi regiony dále mírně zvýšila, nejedná se v tomto období již o kontinuální růst variability. Navíc dynamika změn variability se výrazně snížila. Po roce 2000 již nebyla nalezena beta-divergence.

⁶ Nejvyšší výnosy daně z příjmu fyzických osob podnikatelů na obyvatele bylo v roce 2005 dosaženo v Pražském metropolitním areálu (6572 Kč), dále pak v okresech Mladá Boleslav (3167 Kč), České Budějovice (3082 Kč), Písek (2854 Kč) a Nymburk (2788 Kč). Nejnižší výnosy byly zaznamenány v okresech Jeseník (1089 Kč), Třebíč (1310 Kč), Znojmo (1345 Kč), Rychnov nad Kněžnou (1373 Kč) a Bruntál (1386 Kč).

Pokud jde o třetí hypotézu, předpokládající, že po ukončení divergentní fáze regionální diferenciacce dochází k posilování dominance Prahy a zvyšování rozdílů mezi metropolitními a nemetropolitními regiony, výsledky jsou nejednoznačné. Tato nejednoznačnost je dána zejména mimořádně heterogenním souborem metropolitních regionů. Zejména strukturálně postižené regiony (Severočeský a Ostravský metropolitní region), které silně ztrácejí ve všech hodnocených charakteristikách, díky své velikosti významně ovlivňují průměrnou hodnotu metropolitních regionů. Je zřejmé, že pokud by tyto specifické metropolitní regiony byly ze sledování vypuštěny, rozdíly mezi metropolitními a nemetropolitními regiony by byly ještě výraznější. Praha sice dominuje souboru sledovaných regionů ve všech charakteristikách, nicméně posilování této dominance bylo patrné pouze v případě HDP na obyvatele. V ostatních charakteristikách nebylo zvyšování dominance Prahy identifikováno.

Celkově lze tedy období po roce 2000 hodnotit z hlediska vývoje regionálních rozdílů jako stagnační, resp. jako období, kdy již dochází jen k mírné oscilaci velikosti regionálních disparit kolem již dosažené hladiny. V tomto období tedy dochází k relativní stabilizaci nové regionální struktury ČR ve změněných podmínkách, pravděpodobně v důsledku skutečnosti, že se již hlavní aktéři regionálního rozvoje (ať již ze soukromého nebo veřejného sektoru) naučili „operovat“ v nových ekonomických podmínkách a v nově vytvořeném institucionálním a politickém rámci.

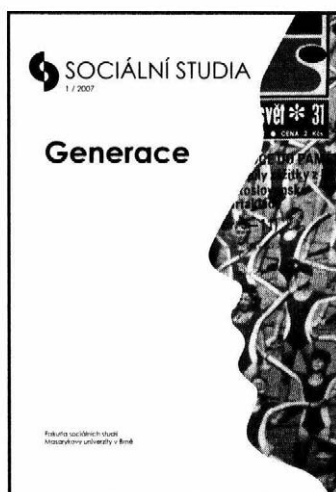
JIRÍ BLAŽEK je docentem na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze, kde přednáší problematiku regionálního rozvoje a regionální politiky. Je autorem desítek odborných publikací a spoluautorem jedné monografie.

PAVEL CSANK je odborným asistentem na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze, kde se věnuje především problematice regionálního rozvoje se zaměřením na finanční geografii.

Literatura

- Bachtler, J., R. Downes, G. Gorzelak (ed.). 2000. *Transition, Cohesion and Regional Policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Barro, R., X. Sala-i-Martin. 1995. *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill.
- Blažek, J. 1996. „Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období.“ *Geografie – Sborník ČGS* (4): 265–277.
- Blažek, J. 2001. „Velké firmy a subjekty progresivního terciéru jako aktéři regionálního rozvoje.“ Pp. 227–249 in M. Hampl (ed.). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Blažek, J. 2003. „Forthcoming accession: an outline of impacts in the sphere of regional development and regional policy in the Czech Republic.“ *European Spatial Research and Policy* 10 (1): 27–47.

- Blažek, J. 2002. „Local government finances in the Czech Republic as a framework for local development: 12 years of trial and error approach.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 37 (2): 157–173.
- Blažek, J., D. Uhlíř. 2002. *Teorie regionálního rozvoje – nástin, kritika, klasifikace*. Praha: Karolinum.
- Csank, P. 2003. *Finanční trh a regionální rozvoj: principy omezující pohyb kapitálu v prostoru*. Magisterská práce. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Čermák, Z. 2001. „Vývoj migrační mobility v 90. letech v ČR.“ Pp. 87–98 in M. Hampl (ed.). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Dostál, P., M. Hampl. 2002. „Regional Development in the Czech Republic: specific and general tendencies.“ Pp. 129–149 in R. Domanski (ed.). *Cities and Regions in Enlarging European Union*. Warszawa: Polish Academy of Sciences.
- Evropská komise. 2004. *Nové partnerství pro soudržnost – konvergenci, konkurenceschopnost, spolupráci. Třetí zpráva o ekonomické a sociální soudržnosti*. Brusel: Evropská komise.
- Hampl, M. 1998. *Realita, společnost, a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Hampl, M. (ed.). 2001. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Hampl, M. 2007. „Regionální diferenciaci současného socioekonomického vývoje v ČR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 889–910.
- Hirschman, A. O. 1958. *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Hůlka, J. 2006. *Tendence regionálního vývoje v průběhu hospodářského cyklu na příkladu vybraných států EU*. Magisterská práce. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Jonáš, J. 2000. *Světová ekonomika na přelomu tisíciletí*. Praha: Management Press.
- Macešková, M. 2007. „Regionální dimenze fiskální politiky na příkladě veřejných investičních výdajů v Česku.“ *Geografie – Sborník ČGS* 112 (1): 17–32.
- Mlčoch, L. 1997. *Zastřená vize ekonomické transformace*. Praha: Karolinum.
- Molle, W. 1997. *The Economics of European Integration (Theory, Practice, Policy)*. Aldershot: Ashgate. (3. vydání)
- Myrdal, G. 1957. *Economic Theory and Under-developed Regions*. London: Gerald Duckwords.
- Novotný, J. 2006. „Negativní vlivy společensko-ekonomických nerovností a mechanismy jejich regulace.“ *Ekonomický časopis* 54 (7): 709–724.
- Pavlínek, P. 2004. „Regional development implications of FDI in Central Europe.“ *European Urban and Regional Studies* 11 (1): 47–70.
- Tomeš, J. 2001. „Současné tendence vývoje regionální diferenciaci ekonomiky v Evropě.“ 169–189 in M. Hampl (ed.). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.

SOCIÁLNÍ STUDIA 1/2007

Monotematické dvojčíslo „Generace“

Generační konflikt je reakcí na výzvy, které před nás staví některé významné sociální a kulturní změny posledních desetiletí. Stárnutí populace a krize sociálního státu, technologická gramotnost jako jedna z podmínek sociální a kulturní inkluze, proměny vzorců rodinného života, zmasovění vyššího vzdělávání, segmentace pracovního trhu, rozrůznění životních stylů a kulturního vkusu, proměny vzorců spotřeby atd.: všechny tyto posuny vyvolávají, mimo jiné, s novou naléhavostí otázku o povaze mezigeneračních rozdílů a vztahů. V našem prostředí je navíc generační otázka zvyrazněna politickou změnou roku 1989 a tedy zvýšenou generační citlivostí.

Další monotematická čísla pro tento rok: Evropeizace, Rasa: Idea a ideologie

Obsah:

GENERACE

Karl Mannheim • *Problém generací*

Michael Corsten • *Čas generací*

Bernard Giesen • *V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí*

Radim Marada • *Paměť, trauma, generace*

Marcel Mečiar • *Mezigenerační proměny sociálních identit obyvatel Hlučína*

Dan Ryšavý • *První generace lokálních a regionálních politických lídrů*

Dana Sýkorová • *Senioři a význam generace*

ŽIVOTNÍ BĚH

Walter R. Heinz, Helga Krüger • *Životní běh: Inovace a úkoly sociálního výzkumu*

Jana Havlíková • *Věk v sociologické teorii: Perspektiva životního běhu*

Lucie Vidovičová, Eva Gregorová • *Věkové normy v sociologické perspektivě*

Marie Přidalová • *Mezi solidaritou a konfliktem: Zkušenost pečujících dcer a synů*

Michaela Pyšňáková • *Mainstreamová kultura mládeže*

Sociální studia jsou odborným časopisem vydávaným Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, navazují na stejnojmenný sborník. Zaměřují se na publikování výsledků sociologických, psychologických, politologických a kulturně antropologických výzkumů, které realizují jednotlivá vědecká nebo výzkumná pracoviště v České republice od počátku devadesátých let. Časopis Sociální studia vychází 4x ročně. Cena jednoho čísla je 75,- Kč + poštovné. Předplatné celého roku 250,- Kč + poštovné.

Adresa redakce: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Sociální studia, Joštova 10, Brno 602 00, e-mail: socstud@fss.muni.cz.

Jak fungují kraje – příspěvek k hodnocení výkonu krajských vlád*

MICHAL ILLNER, TOMÁŠ KOSTELECKÝ, VĚRA PATOČKOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

How Regions Function – An Attempt at Evaluating the Performance of Regional Governments

Abstract: The article presents an analysis of the performance of regional governments – the institutions representing the self-governing regions in the Czech Republic. The authors try to answer the question of whether regional governments function similarly or whether they vary in terms of performance, and if they do vary, how structured and how large are these differences. After a review of the position occupied by the regions in the Czech public administration system, and after assessing the ways in which regional government performance can be understood and measured and the accessibility of necessary data, indicators are proposed and used to create an aggregate index of regional government performance. An analysis based on these indicators shows that there are considerable differences between regional governments in terms of the structure and the level of their performance. Based on the performance index it was possible to distinguish regions with above-average, average, and below-average regional government performance. The territorial distribution of these groups and some other factors confirm the validity of these measurements.

Keywords: public administration, regional government, performance evaluation, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 967–992

Úvodem

Hodnocení výkonu veřejné správy je tématem, kterému se v posledních cca dvaceti letech věnuje v řadě vyspělých zemí značná pozornost, a to jak v souvislosti s úsilím o zvyšování efektivity veřejné správy, tak v souvislosti se snahou o posi-

* Tento text byl vypracován jako součást projektu „Vliv politické kultury, sociálně-ekonomických a institucionálních faktorů na rozdíly ve fungování českých regionů“ finančně podpořeného Grantovou agenturou České republiky (grantem č. 403/04/1300).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: JUDr. Michal Illner, RNDr. Tomáš Kostelecký, CSc., Mgr. Věra Patočková, M. A., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: michal.illner@soc.cas.cz, tomas.kostecky@soc.cas.cz, vera.patockova@soc.cas.cz.

lování její demokratické kontroly veřejností – o její větší veřejnou „vykazatelnost“ (accountability). Pokud jde o zkvalitňování výkonu, sehrály významnou úlohu zejména přístupy New Public Management (NPM), které přinesly uplatnění a další rozvíjení metod řízení vyvinutých a aplikovaných původně v podnikovém managementu. Tyto metody blíže charakterizuje a příslušnou literaturu uvádí stať T. Kosteckého a V. Patočkové publikovaná nedávno v *Sociologickém časopise* [Kostecký, Patočková 2006], na kterou odkazujeme.

Požadavek vykazatelnosti pak obohacuje tradiční, převážně vertikálně (shora-dolů, od správního orgánu k občanovi) orientovanou správu o interaktivní prvky působící naopak zdola-nahoru (tj. od občanů, jejich iniciativ, asociací, nevládních neziskových organizací apod. k mocenským a správním orgánům). Přispívá tak k proměně vrchnostensky pojaté veřejné správy ve vyváženější systém, pro nějž je ražen anglický název „governance“, do češtiny dosud neustále ně překládaný jako „vládnutí“, „interaktivní vládnutí“, „správa věcí veřejných“. Ekonomické a technicko-organizační důvody vedoucí k hodnocení veřejné správy se tedy spojují s motivy politickými a také dopad hodnocení se může projevit nejen v oblasti managementu, ale také v oblasti politické – může např. ovlivnit důvěru veřejnosti k příslušnému orgánu veřejné správy a tak i jeho legitimitu.

Hodnocení a sebehodnocení veřejné správy se nyní uplatňuje, i když s jistým zpožděním, i v České republice. Přistupují k němu nejen samotné správní orgány, ale zabývají se jím i neziskové nebo komerční organizace a výzkumné instituce. Předmětem hodnocení jsou různé aspekty činnosti orgánů veřejné správy, zejména na úrovni obcí a měst nebo na úrovni centrální, zatím jen výjimečně také na úrovni krajské, a to buď aspekty jejich vnitřního fungování (např. kvalifikace pracovníků a její zvyšování, jejich spokojenost a stabilita, úroveň řízení apod.), nebo jejich působení navenek (např. rozsah, kvalita, cena a včasnost poskytovaných služeb, vstřícnost vůči klientům atd.).¹ Také zde odkazujeme na zmíněnou práci Kosteckého a Patočkové.

Pokus o změření výkonu orgánů samosprávných krajů, v dalším je označujeme jako „krajské vlády“ (viz níže), o kterém v tomto příspěvku referujeme, je součástí akademického výzkumného projektu, jehož hlavním cílem bylo zjistit, zda, do jaké míry a jakým způsobem lze rozdíly ve výkonu krajských vlád vysvětlit některými regionálními faktory sociálně-ekonomickými, institucionálními a kulturními. Fungují kraje, protože vznikly ve stejnou dobu a podle stejných zákonů a jelikož se jejich činnost odehrává v rámci stejných legislativních a fiskálních pravidel, přibližně stejným způsobem, nebo se ve svém výkonu liší v závislosti na nestejných regionálních podmínkách, které jejich výkon ovlivňují?

Nynější stať je středním článkem v řadě tří prací prezentujících výsledky tohoto projektu. Navazuje na již zmíněnou vstupní přehledovou metodologickou

¹ Např. komparativní výzkum úrovně komunikačních služeb poskytovaných pro veřejnost ministerstvy, některými státními institucemi, krajskými a městskými úřady provedla nedávno v ČR v rámci projektu EMGC (European Monitor of Government Communications) organizace Westminster, s. r. o. [Westminster 2007].

studii, v níž T. Kostecký a V. Patočková zmapovali, utřídili a zhodnotili různé přístupy k měření výkonu institucí veřejné správy na různých úrovních. Nyní nás zajímá především to, zda lze mezi jednotlivými kraji, či přesněji – krajskými vládami – najít rozdíly v jejich fungování a jak tyto rozdíly vyhlíží. Článek se nevěnuje analýze příčin, resp. souvislostí existujících rozdílů, ta je hlavním cílem závěrečné studie projektu zabývající se vztahem mezi výkonem krajských vlád a zmíněným okruhem regionálních faktorů. Poznatky o výkonu krajských vlád, které zde předkládáme, jsou jedním z podkladů pro tuto závěrečnou práci. Po stručné rekapitulaci postavení krajů v soustavě veřejné správy ČR a po posouzení různých možností, jak lze chápat a měřit výkon krajských vlád, a dosažitelnosti zdrojů dat k tomuto měření potřebných, předkládáme a diskutujeme nejprve dílčí ukazatele tohoto výkonu a posléze na jejich základě vytvořený agregátní index výkonu. Současně také prezentujeme a diskutujeme postavení jednotlivých krajů České republiky ve světle těchto měr. V závěru upozorňujeme na interpretační možnosti a meze tohoto rozboru.

Kraje, krajské vlády a jejich působnost

Kraji se v této studii rozumí vyšší územní samosprávné celky teritoriálně vymezené ústavním zákonem č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a změně ústavního zákona č. 1/2003 Sb., Ústava České republiky, a ustavené jako politické a správní jednotky zákonem č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení).²

Zákon o krajích vymezuje kraj jako územní společenství občanů, které má právo na samosprávu, jako veřejnoprávní korporaci, která má vlastní majetek a vlastní příjmy a hospodaří podle vlastního rozpočtu. V právních vztazích vystupuje kraj svým jménem a nese odpovědnost z těchto vztahů vyplývajících. Orgány kraje jsou zastupitelstvo kraje, rada kraje, hejtman kraje a krajský úřad, případně zvláštní orgány kraje. V tomto příspěvku je souhrnně označujeme poněkud neobvyklým termínem „krajská vláda“, který je českou paralelou běžného anglického termínu „regional government“. Nezvyklost výrazu „krajská vláda“ plyne v našem kontextu z toho, že „vládou“ je běžně označován pouze ústřední orgán výkonné moci, zatímco v angličtině lze termín „government“ vztáhnout k orgánům veřejné správy na kterékoliv úrovni územní hierarchie – od místní až po celostátní. V našich poměrech ustálený významový monopol termínu „vláda“, dědictví podmínek vysoce centralizovaného státu, si zde dovoluujeme porušit.

² Tato poznámka je na místě, protože vedle těchto krajů – vyšších územních samosprávných celků – stále existují i „staré“ kraje, které vznikly podle zákona č. 36/1960 Sb., o územním členění státu, a jsou dosud územními obvody dekoncentrovaných pracovišť některých ústředních správních orgánů a orgánů státní správy s lokální působností. Podle „starých“ krajů jsou například členěny obvody krajských soudů, krajských státních zastupitelství, krajských ředitelství policie aj.

V systému charakterizovaném prvky politické a správní decentralizace nastolené obecním a krajským zřízením by to mělo být přijatelné.

Zákon o krajích stanoví působnosti krajů – rozlišuje jejich působnost samostatnou (vyjadřující samosprávné postavení krajů) a přenesenou (vyjadřující roli krajů při výkonu státní správy). Do samostatné působnosti patří v nejobecnější poloze záležitosti, které jsou v zájmu kraje a občanů kraje, pokud nejde o působnost přenesenou, jejíž okruh stanoví zákon. Kromě tohoto základního předpisu specifikují působnosti krajů, jejich majetkové poměry, financování aj. další právní normy.³

Konceptualizace výkonu krajských vlád

Pokud jde o konceptualizaci výkonu krajských vlád, nabízejí se tři základní možnosti.

Za prvé, můžeme tímto výkonem rozumět úspěšnost krajských vlád při zabezpečování ekonomického a sociálního rozvoje spravovaného území. Oporou pro toto pojetí je ustanovení zákona o krajích, podle něhož „Kraj pečuje o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů“ (paragraf 1 zákona), ustanovení týkající se samostatné působnosti krajů, podle kterého „do samostatné působnosti kraje patří záležitosti, které jsou v zájmu kraje a občanů kraje, pokud nejde o přenesenou působnost kraje“ (paragraf 14 zákona), a ustanovení o pravomoci zastupitelstva kraje, kterému je m.j. vyhrazeno „koordinovat rozvoj územního obvodu kraje, schvalovat programy rozvoje územního obvodu kraje podle zvláštních zákonů, zajišťovat jejich realizaci a kontrolovat jejich plnění“ (paragraf 35 zákona). Kritériem výkonu by v tomto případě mohly teoreticky být ekonomický výkon kraje, životní úroveň obyvatel, lidský kapitál, kvalita životního prostředí, výskyt sociální patologie apod. V jednotlivých krajích, podle jejich specifických podmínek, by byla tato kritéria specifikována podle konkrétních cílů zakotvených v rozvojových dokumentech krajů a ve volebních programech lokálně nejsilnějších politických stran. Protože společným jmenovatelem těchto různorodých úkolů a cílů je dosahování ekonomického a sociálního rozvoje krajů, mohli bychom za výkon krajských vlád považovat to, do jaké míry se jim daří tento rozvoj, resp. některé jeho dílčí složky zabezpečovat. Výkon krajské vlády by pak byl chápán jako dosahování výsledků, resp. jako účinky (dopady) působení krajských vlád, pokud jde o rozvoj krajů. Takto chápaný výkon zde označujeme

³ Patrně nejobsáhlejším dokumentem, který poskytuje aktuální souhrn právních předpisů upravujících činnost krajů, je Přehled činností orgánů územních samosprávných celků – krajů dostupný na stránkách Ministerstva vnitra ČR www.mvcr.cz/odbor/reforma/kraje.xls. Jde o velmi dlouhý seznam činností, které upravuje okolo 200 zákonů nebo nařízení vlády. Přehled činností, které kraje vykonávají, lze najít například i na internetových stránkách jednotlivých krajských úřadů. Pro jednotlivá oddělení nebo odbory zde bývá uveden přehled náplně jejich činnosti, a to zvlášť pro samostatnou a přenesenou působnost.

jako *vnější výkon* krajských vlád – vnější proto, že se projevuje efekty vně systému veřejné správy krajů – v ekonomickém a sociálním rozvoji regionů [viz též Hendrych 2003]. Jak vysvětlujeme níže, je tato varianta vyjádření a měření výkonu krajských vlád spíše jen teoretická, protože její realizace je kvůli metodologickým problémům, až na výjimky, neschůdná.

Druhou alternativou, jak pojmut výkon krajských vlád, je chápat jej jako objem, strukturu a kvalitu úsilí (tj. činností, procedur, opatření, finančních výdajů atd.), které krajské vlády vynakládají na splnění svých působností. Kritériem takto chápaného výkonu tedy nejsou dopady působení krajských vlád na rozvoj krajů, ale různé parametry jejich činností v rámci samostatné i přenesené působnosti, tedy výstupy krajských vlád jako institucí. V pozadí tohoto přístupu stojí ovšem implicitní předpoklad, že institucionální výstupy krajských vlád se do rozvoje krajů skutečně promítají.⁴ Takto chápaný výkon označujeme jako výkon *procedurální* nebo *institucionální*, v dalším užíváme jen první z těchto termínů.

Třetí varianta chápe výkon krajských vlád z hlediska vztahu mezi zdroji v širokém smyslu slova, které vlády vynakládají na plnění svých úkolů a cílů, a na druhé straně výsledky, které takto vynaložené zdroje přinesly. Hodnotí se, jaký byl užitečný dopad – efektivita – vynaložených zdrojů v oblasti, kterou měly ovlivnit. Toto pojetí výkonu hodnotící vnitřní efektivitu fungování krajských vlád označujeme jako jejich *vnitřní výkon* (či lépe *výkonnost*, protože se zde poměřují vstupy a výstupy).

Je zřejmé, že každé ze tří uvedených pojetí výkonu klade důraz na jiné aspekty činnosti krajských vlád, a interpretuje tak jejich výkon jiným způsobem. Nejde tedy o rozdíly týkající se jen způsobů měření výkonu, ale o tři sémanticky různé alternativy, jak výkon vlád chápat. Uvedené varianty se však navzájem nevylučují – každá hodnotí aktivitu krajských vlád z jiného úhlu, takže se mohou navzájem doplňovat. Z hlediska politické legitimacy krajských vlád je zřejmě nejdůležitější jejich vnější výkon – úspěšnost při zajišťování rozvoje spravovaného území. Především z této perspektivy posuzuje krajské vlády veřejnost v jednotlivých krajích. Při hodnocení agility, iniciativy, organizační a administrativní zdatnosti krajských vlád a služeb, které poskytují, se pozornost zaměří především na jejich výkon *procedurální*. Také v tomto případě to budou hlavně vnější partneři, zejména veřejnost, kdo budou z tohoto hlediska krajské vlády posuzovat, u činností realizujících přenesenou působnost krajů posuzují krajské vlády z této perspektivy také orgány státní správy. Naproti tomu sledování vnitřního výkonu krajských vlád, tedy ekonomiky vynakládání jejich zdrojů, má význam především z hlediska sledování a hodnocení ekonomické a organizační racionality fungování těchto institucí, a bude proto důležité zejména pro samotnou veřejnou správu.

⁴ Ne vždy je tento předpoklad oprávněný. Je možné, že v některých případech činnost krajských vlád takový dopad nemá – že jde jen o jakýsi chod na prázdno, o činnost pro činnost, nebo že jde o efekt jen částečný, nebo také, že vztah mezi aktivitou krajských vlád a jejími rozvojovými efekty je natolik složitý, zprostředkovaný nebo rozložený do tak dlouhého časového intervalu, že existující příčinnou vazbu se nepodaří ověřit.

Možnost měření výkonu krajských vlád

Uvedená tři pojetí výkonu krajských vlád jsou v různé míře měřitelná, kladou různé požadavky na data, a potřebné údaje jsou v různé míře dosažitelné. Pokud jde o *vnější výkon*, tj. o úspěšnost krajských vlád při zabezpečování ekonomického a sociálního rozvoje spravovaného území, naráží jeho zjišťování (kterému bychom za ideálních podmínek dali pravděpodobně většinou přednost) na řadu těžko překonatelných potíží. Jak už také upozornili v citovaném článku Kostelecký a Patočková, nelze totiž na vnější výkon krajských vlád bezprostředně usuzovat z údajů charakterizujících sociální a ekonomickou situaci krajů. Není to možné proto, že krajská vláda není jediným a pravděpodobně ani rozhodujícím činitelem, který situaci a vývoj kraje ovlivňuje. Rozvoj krajů je kromě objektivních podmínek, jako je geografická poloha, velikost, přírodní zdroje, dosavadní vývoj apod., ovlivněn také aktivitou mnoha dalších aktérů – vlád lokálních⁵ a vlády národní, dekoncentrovaných odboček ústředních úřadů, dále aktérů, kteří stojí mimo veřejnou správu – podnikatelských subjektů včetně zahraničních a mezinárodních, kulturních institucí, škol a výzkumných organizací, neziskových a občanských organizací aj. Vliv těchto subjektů na situaci a rozvoj krajů se s vlivem krajských vlád překrývá a prolíná, takže příspěvky jednotlivých aktérů k tomu, jak se kraj vyvíjí, nelze většinou analyticky oddělit a změřit. Role krajských vlád je také při zabezpečování rozvoje krajů mnohdy spíše nepřímá – spočívá ve vytváření podmínek pro činnost jiných subjektů, které teprve vlastní rozvojovou činnost vykonávají (kraje např. poskytují dotace městům a obcím, podnikatelům a neziskovým organizacím).

Vliv krajských vlád na sociální a ekonomický rozvoj krajů je tedy jen dílčí. Proto, až na několik výjimek, nebylo možné využít při měření jejich výkonu data o ekonomické a sociální situaci, resp. vývoji v krajích poskytovaná např. Českým statistickým úřadem [viz např. Český statistický úřad 2006a, 2006b]⁶ nebo obsažená v různých odborných studiích (viz např. [Viturka et al. 2003], pokud jde o hodnocení kvality podnikatelského prostředí v krajích, nebo [Gibarti 2006],

⁵ Platí sice, že pokud určitá věc svěřená do působnosti územní samosprávy není výslovně svěřena do působnosti kraje, patří do působnosti obce, a také, že kraje jsou povinny při výkonu své samostatné působnosti spolupracovat s obcemi, nesmí však zasahovat do jejich působnosti, nicméně při plnění některých rozvojových úkolů se může působnost, resp. činnost krajů překrývat s působností a činností obcí. Podobné formulace, jaké uvádí o povinnosti krajů zajišťovat rozvoj svých území zákon o krajích, lze nalézt i v zákoně o obcích (zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení)), pokud jde o povinnost obcí vůči jejich území. Také obec musí, podobně jako kraj, usilovat o všestranný rozvoj svého území a o uspokojování potřeb svých občanů. Na situaci, kdy formulace zákona, byť velmi obecné, jako by zavazovaly obce i kraje ve stejné oblasti samostatné působnosti, poukazuje i Analýza veřejných služeb [Ministerstvo vnitra České republiky 2003].

⁶ Tj. takové sociální a ekonomické charakteristiky krajů jako např. HDP na obyvatele, míra nezaměstnanosti, bytová výstavba, ekonomická aktivita obyvatel, podnikatelská aktivita, vzdělanost obyvatel, příjmy, úroveň bydlení, kriminalita, občanská aktivita aj.

pokud jde o analýzu prostředí inovačního). Z údajů tohoto typu jsme jako míry výkonu převzali jen několik ukazatelů týkajících se dvou agend, u nichž lze oprávněně předpokládat, že role krajských vlád je při vytváření podmínek pro rozvoj v daných oblastech rozhodující, totiž agend středního školství a sociální péče.

Pokud jde o zjišťování *vnitřního výkonu* krajských vlád, je jistě důležité pro zdokonalování vnitřního fungování systému veřejné správy, v kontextu našeho výzkumu zaměřeného především na výstupy činnosti vlád však nemá centrální význam. Jde také převážně o metodicky speciální tematiku, která je mimo kompetenci autorů tohoto příspěvku. Sledovali jsme proto jen několik málo ukazatelů tohoto druhu.

Jako relativně nejschůdnější se tedy ukázalo být zjišťování *procedurálního výkonu* krajských vlád, tj. jak už bylo uvedeno, rozsahu, struktury a kvality úsilí, které krajské vlády vynakládaly na plnění svých cílů a úkolů. Zjišťování výkonu vnějšího a výkonu vnitřního přicházelo v úvahu jen v omezeném rozsahu.

Při výběru ukazatelů výkonu se uplatnila dvě navzájem se prolínající hlediska. Jednak byl z činností, které krajské vlády vykonávají v rámci své působnosti a jejich parametrů, vybrán soubor položek, u nichž je dominantní role krajské vlády nesporná nebo alespoň vysoce pravděpodobná, nerozředěná významnějším spolupůsobením jiných aktérů. Současně byl pořízen přehled existujících a potenciálně dostupných dat o činnostech krajských vlád a jejich parametrech. V průniku obou hledisek se pak nacházela skupina činností, které jsou věcně relevantní, tj. má smysl uvažovat o výkonu krajských vlád v těchto oblastech, a pro které je zároveň možné získat informace nezbytné pro konstrukci indikátorů, které budou výkon poměřovat. Tyto podmínky bylo možné splnit, i když ne vždy dokonale, u následujících skupin činností krajských vlád, resp. parametrů těchto činností:

- I. Investice kraje a podpora podnikatelského a občanského sektoru
- II. Nákladnost výkonu krajské vlády
- III. Kvalita managementu veřejné správy vykonávané krajem
- IV. Legislativní iniciativa kraje
- V. Kvalita správní činnosti v rámci přenesené působnosti kraje
- VI. Vytváření podmínek pro rozvoj středního školství
- VII. Uplatnění absolventů středních škol
- VIII. Vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče
- IX. Zahraniční aktivity kraje
- X. Kvalita internetových stránek kraje
- XI. Poskytování informací

Výkon krajských vlád v těchto jedenácti oblastech byl v první fázi zachycen 28 dílčími ukazateli, po vyloučení duplicit byl jejich počet snížen na 24 (podrobný seznam všech 24 dílčích ukazatelů s jejich stručným popisem a s informací o příslušných zdrojích dat a jejich zařazením do výše zmíněných 11 skupin je uveden

v příloze 2). Hodnocen byl výkon vlád všech třinácti krajů ČR. Praha, která má politické a správní postavení kraje, je však útvarem z hlediska geografického, sociologického i správního zcela specifickým a s ostatními třinácti kraji nesrovnatelným, do hodnocení zahrnuta nebyla.⁷

Pokud jde o zdroje dat potřebných pro naplnění ukazatelů, bylo možné opřít se z větší části o údaje veřejně dostupné na internetových stránkách krajů, v materiálech institucí, které aktivitu krajů, resp. na ni navazující skutečnosti zachycují – např. Českého statistického úřadu, ministerstev vnitra, financí, práce a sociálních věcí, Ústavu pro informace ve vzdělání, institucí zabývajících se hodnocením veřejné správy – a také v odborné literatuře. Údaje získané z těchto zdrojů byly doplněny ad hoc dotazováním krajských úřadů, které proběhlo v několika různých režimech.⁸ Kromě vlastních údajů, kterých se dotazy týkaly, poskytly reakce krajských úřadů na položené dotazy také cenné metainformace o pohotovosti, rozsahu a kvalitě jejich informačních služeb, které byly použity pro měření kvality informačních služeb krajů v rámci výše zmíněného XI. tematického okruhu. Různorodost dotazů co do jejich předmětu, typu tazatelů, forem podání a právního kontextu umožnila testovat informační služby krajů z řady různých hledisek.⁹

⁷ Praha je specifická mj. i tím, že má nejen postavení kraje, ale je současně i obcí a hlavním městem státu se všemi z toho plynoucími působnostmi. Tato její specifická situace je vyjádřena zvláštním zákonem č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze. Zákon č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), se na hl. m. Prahu nevztahuje. Výsledky analýz navíc prokázaly, že Praha se od ostatních krajů liší nejenom svým politickým a administrativním statutem, ale i hodnotami velké části sledovaných ukazatelů, a že tedy rozhodnutí nezabývat se Prahou při hodnocení výkonu krajských vlád bylo správné.

⁸ 1. jako žádosti o poskytnutí informací na základě zákona o svobodném přístupu k informacím (zákon č. 106/1999 Sb.) podané institucí (akademickým ústavem) elektronickou cestou u elektronických podatelů krajských úřadů, 2. jako žádosti o poskytnutí informací bez odvolávky na zmíněný zákon, podané institucí (akademickým ústavem) stejným způsobem jako výše, 3. jako telefonické žádosti občana obracejícího se na krajské úřady o poskytnutí informací bez odvolávky na zmíněný zákon, 4. jako poštou zasláné písemné žádosti občana – studenta – o poskytnutí informací bez odvolávky na výše uvedený zákon. Průběh odpovědí krajů na dotazy zasláné v různých režimech se skutečně lišil. Z písemných dotazů odpověděly kraje nejrychleji na dotaz podaný bez odvolávky na zákon o poskytování informací. Na tento dotaz odpověděly nakonec všechny kraje, 11 krajů odpovědělo již do 6 pracovních dní, 1 kraj do 14 pracovních dní, pouze 2 kraje odpověděly mnohem později po několika urgencích. Dotaz s odvoláním na zmíněný zákon zodpověděly všechny kraje až na jeden (ten poslal pouze potvrzení o obdržení dotazu, ale neodpověděl vůbec) do 15 pracovních dní, několika krajům však byla 14. den po zaslání dotazu zaslána ještě urgence. Z písemných dotazů dopadl nejhůře dotaz zasláný poštou občanem – studentem. Zodpovědělo ho pouze 8 krajů.

⁹ Pro některé aktivity, jejichž zachycení by bylo z věcného hlediska žádoucí, se spolehlivá a srovnatelná data získat nepodařilo. To se týkalo např. úspěšnosti krajů při získávání finančních prostředků z evropských strukturálních fondů nebo kvality koncepčních dokumentů, jako jsou např. programy rozvoje územních obvodů krajů.

Při vlastním měření výkonu krajských vlád pomocí jeho ukazatelů se nabízejí dvě základní alternativy. Buď lze výkon měřit *analyticky* – jako vícerozměrný jev, k jehož zobrazení se použije více dílčích ukazatelů, tak aby každý měřil jednu z jeho dimenzí, a s tímto vícerozměrným zobrazením se dále pracuje, nebo lze výkon krajské vlády zobrazit *synteticky* – jediným ukazatelem. Tím může být některý z výše zmíněných dílčích ukazatelů – takový, který vyjadřuje nějaký klíčový rozměr výkonu, nebo se jím může stát agregátní index vytvořený matematicko-statistickou agregací souboru dílčích ukazatelů postihujících různé aspekty výkonu vlády.¹⁰

V analýze, o které zde referujeme, jsme použili *metodu agregátního indexu*. Tím, že kombinuje různé ukazatele do jediné proměnné, charakterizuje agregátní index fungování vlád současně z více hledisek, a omezuje tak nevýhody často spojené s používáním indikátorů jediného typu, či dokonce s používáním jednotlivých indikátorů výkonu. Jeho předností je to, že jako statistický konstrukt může pracovat s různými typy ukazatelů a může je kombinovat. Jeho nevýhoda naproti tomu spočívá v tom, že při konstrukci agregátních indexů dochází k redukci informace a že vypovídací hodnota indexu je velmi závislá na způsobu agregace dílčích ukazatelů. Proto považujeme za nutné podrobněji v dalším popsat postup, který k vytvoření agregátního indexu výkonu krajských vlád použitého v této studii vedl.

Dílčí ukazatele výkonu krajských vlád

Zjištěná data byla nejprve použita k vytvoření *dílčích ukazatelů* výkonu krajských vlád. V některých případech to byl úkol relativně jednoduchý, protože z dostupných zdrojů dat bylo možno dílčí ukazatel výkonu bezprostředně vytvořit. Příkladem může být ukazatel „nákladnost výkonu krajské vlády“, definovaný jako procentní podíl běžných výdajů kraje vynaložený na činnost samotného krajského úřadu z celkových běžných výdajů kraje a vypočítaný z informací získaných přímo z rozpočtů jednotlivých krajů. Takový ukazatel lze nejenom poměrně jednoduše vytvořit, ale i snadno interpretovat: čím menší je nákladnost výkonu krajské vlády, tj. čím relativně levnější je provoz samotného krajského úřadu, tím je kraj hodnocen lépe.

V jiných případech byly jak konstrukce, tak interpretace dílčího ukazatele složitější. Příkladem takového komplikovanějšího dílčího ukazatele je ukazatel „nezaměstnanost absolventů středních odborných učilišť“, který byl definován

¹⁰ Kostecký a Patočková použili v citovaném článku poněkud odlišné členění přístupů k měření výkonu vlád: rozlišili měření pomocí ukazatelů sociálně-ekonomického rozvoje spravovaného území, měření prostřednictvím subjektivního hodnocení fungování vlády občany nebo odborníky, měření procedurální a institucionální efektivnosti a kvality činnosti vlády, měření pomocí agregátních indexů jejího fungování [Kostecký, Patočková 2006: 916].

jako poměr mezi mírou nezaměstnanosti absolventů středních odborných učilišť deset měsíců po vyučení a mírou nezaměstnanosti mladých ve věku 20–24 let v jednotlivých krajích. Při konstrukci takového ukazatele bylo nutno nejprve shromáždit data z různých zdrojů a teprve potom jejich vzájemnou kombinací ukazatel vytvořit. Větší opatrnost vyžaduje jeho interpretace. Předpokládáme, že čím nižší je hodnota ukazatele, tj. čím nižší je nezaměstnanost absolventů středních odborných učilišť v kraji vzhledem k nezaměstnanosti mladých ve věku 20–24 let v daném kraji, tím lze výkon krajské vlády v oblasti středního školství hodnotit lépe, protože jím spravovaný sektor středního školství je relativně lépe přizpůsoben potřebám pracovního trhu. Omezení takové interpretace spočívá v tom, že relativní úspěšnost absolventů středních odborných učilišť je sice politikou kraje ovlivnitelná (např. přednostní podporou učilišť, jejíž absolventi jsou na trhu práce úspěšní, resp. redukcí učilišť, jejichž absolventi úspěšní nejsou), současně je však ovlivněná i faktory, které jsou zcela mimo kontrolu krajské vlády, jako jsou například možné regionální odlišnosti v ochotě absolventů učilišť hledat si práci.

Konečně někdy byl dílčí ukazatel výkonu kraje již sám o sobě agregátem, který vznikl spojením několika různých informací popisujících výkon v určité oblasti. Příkladem ukazatele takového typu je „kvalita internetových stránek kraje“. Je to ukazatel, který byl konstruován jako součet bodů udělených při expertním posouzení kvality internetových stránek jednotlivých krajů. Hodnoceny byly z hlediska jejich obsahové kvality, aktuálnosti a přehlednosti.

Výše popsáním způsobem bylo vytvořeno celkem 28 dílčích ukazatelů měřících výkon krajských vlád v celkem jedenácti zmíněných skupinách jejich činnosti. Tyto ukazatele se vzájemně odlišovaly jak mírou složitosti jejich konstrukce, tak mírou jednoznačnosti, s jakou bylo možno naměřené rozdíly přisuzovat rozdílům ve výkonu krajských vlád. Jednotlivé dílčí ukazatele se ovšem zásadně odlišovaly i svou formou – některé byly vyjádřeny jako procenta, jiné měly formu bezrozměrného indexu nebo byly výsledkem bodového ohodnocení, jejich hodnoty se pohybovaly v různých intervalech a stupnice hodnot byly nestejně orientované – hodnoty některých dílčích ukazatelů rostly se zvyšujícím se výkonem krajské vlády (např. počet předložených legislativních návrhů zastupitelstvem kraje), jiné naopak klesaly (např. počet zjištěných závad u výkonu přenesené působnosti kraje).

Deskriptivní analýza rozložení četností hodnot jednotlivých dílčích ukazatelů ukázala, že ačkoliv škály hodnot ukazatelů jsou velmi různé, většina ukazatelů má rozložení nepříliš vzdálené od normálního rozložení. Před další prací byly tedy dílčí ukazatele výkonu standardizovány – nejprve jejich převedením na z-skóre a pak otočením jejich škál tak, aby všechny měly stejný smysl, tj. aby zvyšující se hodnota ukazatelů vyjadřovala ve všech případech lepší výkon.

Dalším krokem byla analýza vzájemných souvislostí mezi hodnotami, kterých nabývaly takto standardizované dílčí ukazatele na souboru krajů. Jejím účelem bylo objasnit dvě otázky. Za prvé, zda některé z ukazatelů nejsou natolik

vzájemně korelované, že charakterizují, každý jen jiným způsobem, tentýž rys výkonu krajských vlád, a že jde tedy o duplicitu. Za druhé zjistit, zda hodnoty dílčích ukazatelů ukazují na konzistentně vyšší výkon některých krajů, resp. na nižší výkon jiných, či zda se hodnocení výkonu krajů liší ukazatel od ukazatele.

Korelační analýza¹¹ potenciálních duplicit mezi ukazateli ukázala, že mezi 28 dílčími ukazateli výkonu krajských vlád skutečně existují některé, jejichž hodnoty jsou vysoce korelované. Každý takový pár proměnných byl pak zkoumán po věcné stránce – z hlediska toho, co vzájemně korelované ukazatele měří. V čtyřech případech, kdy se ukázalo, že tato dvojice skutečně zobrazuje tentýž rys výkonu krajských vlád, byl z ní ponechán pro další zpracování vždy jen jeden ukazatel. Tímto způsobem byly vyřazeny čtyři ukazatele, ostatních 24 ukazatelů postoupilo do dalšího zpracování.

Pro lepší pochopení vztahů mezi dílčími ukazateli výkonu byla ještě provedena jejich faktorová analýza.¹² Ukázala, že jednotlivé dílčí ukazatele není možné jednoduše seskupit do několika málo skupin sytících faktory, které by mohly být chápány jako obecné míry výkonu v malém počtu věcně interpretovatelných oblastí činnosti krajských vlád. Faktorová analýza identifikovala celkem sedm vzájemně nezávislých faktorů, které dohromady vysvětlily celkem 89 % celkové variability. Jen první z extrahovaných faktorů vysvětloval větší podíl celkové variability (29 %), byl však syčen obsahově velmi odlišnými proměnnými, takže byl prakticky neinterpretovatelný. Žádný ze zbylých šesti extrahovaných faktorů nevysvětloval více než 13 % celkové variability a žádný z nich nebyl syčen takovou kombinací vstupních proměnných, kterou by bylo možné jednoduše interpretovat. Ukázalo se tedy, že nemá smysl snažit se vstupní proměnné přeskupovat do nějakých nových, empiricky odvozených skupin, v nichž by se sdružovaly proměnné měřící výkon krajské vlády ve významově smysluplných oblastech jejich činnosti (např. ekonomická politika, zahraniční vztahy, vzdělávací politika, sociální politika...), případně by se v nich vstupní proměnné seskupovaly podle typu ukazatelů (např. ukazatele procedurálního výkonu, vnějšího výkonu, vnitřního výkonu). Jestliže takové zjednodušení vstupního souboru 24 dílčích ukazatelů možné nebylo, považovali jsme za oprávněné vycházet v dalších úvahách z rozdělení ukazatelů do výše zmíněných 11 skupin, které se váží na jednotlivé oblasti činnosti krajských vlád.

Výkon krajských vlád ve světle agregátního indexu

Konečně bylo možné přistoupit ke konstrukci samotného agregátního indexu výkonu krajských vlád. Jako vstupní proměnné jsme použili zmíněných 24 dílčích ukazatelů charakterizujících výkon krajských vlád v jedenácti oblastech jejich

¹¹ Procedura CORRELATE ze statistického balíku programů SPSS.

¹² Procedura FACTOR ze statistického balíku programů SPSS, metoda hlavních komponent, rotace VARIMAX.

Tabulka 1. Ukazatele výkonu krajských vlád ve vybraných oblastech jejich činnosti

Kraj	I. Investice kraje a podpora podnikatelského a občanského sektoru	II. Náklad- nost výko- nu krajské vlády	III. Kvalita manage- mentu veřejné správy	IV. Legislativ- ní iniciati- va kraje	V. Kvalita správní činnosti	VI. Rozvoj středního školsství
Středočeský	0,81	-1,26	-1,56	-1,11	0,60	0,80
Jihočeský	-1,65	0,54	0,42	-1,11	-1,09	0,10
Plzeňský	-0,92	0,36	-0,01	-1,11	1,03	0,22
Karlovarský	-0,49	-1,80	1,29	-1,11	-2,15	-1,55
Ústecký	0,58	0,09	-1,56	2,03	-0,24	0,16
Liberecký	0,54	-0,45	-1,56	0,15	0,39	-1,36
Královéhradecký	1,97	-0,36	-0,01	0,77	1,24	0,05
Pardubický	0,05	-0,09	-0,01	-0,48	-0,46	0,69
Vysočina	-0,15	-0,90	0,17	0,77	-0,67	0,19
Jihomoravský	0,29	1,17	-0,01	0,77	0,60	-0,03
Olomoucký	-1,21	0,18	1,03	0,15	-0,67	0,28
Zlínský	-0,76	0,54	0,60	-0,48	1,24	0,30
Moravskoslezský	0,93	1,98	1,20	0,77	0,18	0,15

Zdroj: vlastní výpočty.

Poznámka: jednotkou výkonu je z-skóre, kde 0 = průměrný výkon, kladné číslo = nadprůměrný výkon, záporné číslo = podprůměrný výkon.

činnosti. Počty ukazatelů charakterizujících jednotlivé činnosti se navzájem lišily. Abychom ve výsledném agregátním ukazateli nezvyšovali váhu oblastí, u nichž bylo k dispozici více dílčích ukazatelů výkonu, vypočetli jsme pro každou z nich samostatný ukazatel výkonu v dané oblasti. U čtyř oblastí, kde byl k dispozici jen jeden parciální ukazatel, se stal tímto ukazatelem výkonu v dané oblasti samotný dílčí ukazatel. V ostatních případech, kde bylo pro každou oblast činnosti ukazatelů více, jsme hodnoty dílčích ukazatelů vztahujících se k dané oblasti nejprve sečetli, a poté znovu standardizovali převodem na z-skóre. Výsledkem byl pro každý kraj soubor 11 ukazatelů charakterizujících jejich výkon v jednotlivých oblastech jejich činnosti, a to ve formě umožňující vzájemné srovnání jednotlivých krajů. Všechny tyto ukazatele měly stejnou škálu, kde 0 znamená průměrnou hodnotu, kladné číslo nadprůměrný a záporné číslo podprůměrný výkon v dané oblasti. Výsledky jsou shrnuty v tabulce 1.

Kraj	VII. Uplatnění absolventů středních škol	VII. Rozvoj sociální péče	IX. Zahraniční aktivity kraje	X. Kvalita interne- tových stránek kraje	XI. Poskytová- ní infor- mací
Středočeský	0,41	-1,59	1,95	0,63	-0,23
Jihočeský	0,63	0,33	1,06	1,34	-0,32
Plzeňský	-0,02	-0,94	-0,03	-2,26	-0,44
Karlovarský	1,50	-0,87	-0,69	-0,83	-0,18
Ústecký	0,31	0,33	-0,90	-1,44	-0,58
Liberecký	1,00	1,20	0,72	0,63	-0,08
Královéhradecký	0,25	0,65	-0,40	0,03	0,05
Pardubický	-0,36	-0,25	-0,75	0,68	0,12
Vysočina	-2,67	-0,98	-1,21	-0,45	2,80
Jihomoravský	-0,50	-0,65	-0,41	0,80	-1,78
Olomoucký	-0,17	1,46	1,32	0,22	0,09
Zlínský	0,24	1,47	0,37	0,27	0,48
Moravskoslezský	-0,63	-0,16	-1,02	0,36	0,08

Jak je patrné z této tabulky, krajské vlády se navzájem značně liší, pokud jde o strukturu jejich výkonu z hlediska jeho rozložení do jedenácti posuzovaných oblastí jejich činnosti. Tato skutečnost je logická, protože samotné ukazatele výkonu byly konstruovány tak, aby odlišily kraje v dané oblasti nadprůměrně výkonné od krajů v dané oblasti průměrných a od krajů v dané oblasti podprůměrně výkonných. Zajímavější je zjištění, že pomyslné pořadí krajů podle jejich výkonu i vzájemné rozdíly mezi nimi se odlišují podle toho, kterou oblast jejich činnosti posuzujeme. Jinými slovy: výkon jednotlivých krajů, měřený našimi ukazateli, není ve všech posuzovaných oblastech stejný. Jeden a tentýž kraj může být hodnocen jako nadprůměrně výkonný v některých oblastech a zároveň podprůměrně výkonný v oblastech jiných. Souhrnně lze tedy konstatovat, že v České republice neexistují žádné „univerzálně výkonné kraje“, které by byly ve všech hodnocených oblastech jejich činnosti nadprůměrné, a stejně tak neexistují ani žádné „univerzálně nevýkonné kraje“, o nichž by mohl být řečen opak.¹³

¹³ Tím se situace v České republice podstatně liší od situace kupříkladu v Itálii, kde byly podobným způsobem měřeny rozdíly ve výkonu tamních regionálních vlád [viz Putnam et al. 1993: 63–82].

Tabulka 2. Rozdělení krajů do skupin podle hodnoty agregátního indexu výkonu krajských vlád

Kraje s nadprůměrným výkonem krajské vlády		Kraje s průměrným výkonem krajské vlády		Kraje s podprůměrným výkonem krajské vlády	
Kraj	Agr. index výkonu	Kraj	Agr. index výkonu	Kraj	Agr. index výkonu
Zlínský	4,40	Liberecký	0,57	Vysočina	-3,01
Královéhradecký	4,27	Jihočeský	0,30	Plzeňský	-4,00
Moravskoslezský	3,90	Jihomoravský	0,23	Karlovarský	-7,60
Olomoucký	2,80	Středočeský	-0,18		
		Pardubický	-0,55		
		Ústecký	-1,14		

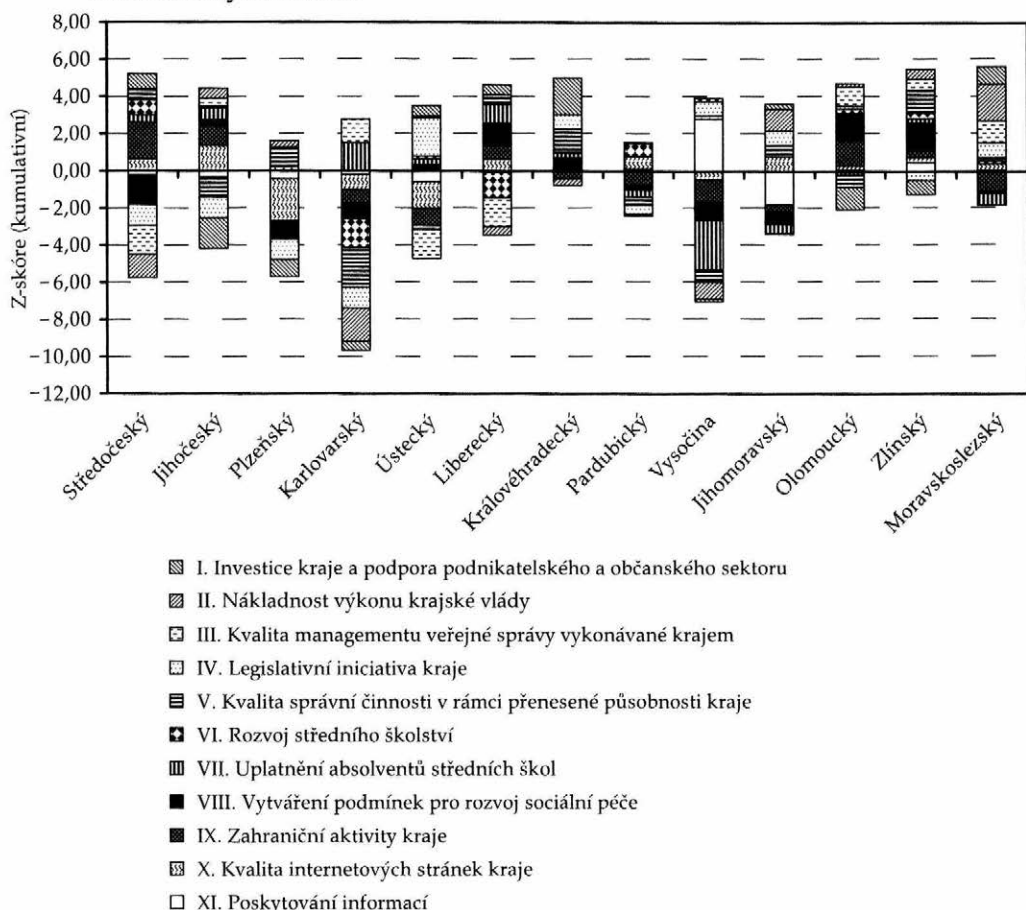
Zdroj: vlastní výpočty.

Poznámka: agregátní index je bezrozměrné číslo, jehož kladná hodnota značí vyšší než průměrný výkon, záporná hodnota nižší než průměrný výkon.

Přesto je možné celkový výkon krajů posoudit souhrnně a odlišit kraje s převažujícím nadprůměrným výkonem krajské vlády ve sledovaných oblastech od krajů s převažujícím výkonem podprůměrným. Tím se dostáváme k tomu, co bylo prvotním cílem našeho příspěvku, totiž k celkovému posouzení výkonu krajských vlád formou agregátního indexu. Tento index byl vypočten jednoduchým způsobem: sečetli jsme hodnoty ukazatelů měřících výkon krajských vlád v jedenácti sledovaných oblastech jejich činnosti (viz tabulku 1). Výsledkem je jediné číslo, které je tím vyšší, čím vyšší je výkon krajské vlády. Na základě tohoto ukazatele je teoreticky možné sestavit „žebříček krajských vlád“ podle jejich takto změřeného výkonu. Vzhledem k tomu, za jakých podmínek a jakým způsobem byl agregátní index vytvořen (výkon nemohl být měřen ve všech v úvahu přicházejících oblastech činnosti krajských vlád, jednotlivým oblastem činnosti byla při konstrukci agregátního indexu připsána stejná váha, některá data nebyla dostupná, neměli jsme možnost nezávisle ověřit validitu převzatých údajů, měření bylo jednorázové a nikoliv opakované aj.), považujeme za korektní detailní „žebříčky výkonu“ nesestavovat. Malé rozdíly v hodnotách agregátního indexu není možné považovat za dostatečně spolehlivé na to, abychom některou krajskou vládu označili za lepší než jinou. Hodnoty agregátního indexu jsme použili pouze k tomu, abychom kraje roztrídili do tří skupin:¹⁴ kraje s nadprůměrným výkonem krajské vlády, kraje s průměrným výkonem krajské vlády a kraje s podprůměrným výkonem krajské vlády. Výsledky jsou uvedeny v tabulce 2.

¹⁴ Použili jsme shlukovou analýzu, proceduru HIERARCHICAL CLUSTER ze statistického balíku programů SPSS, metoda shlukování Centroid Clustering. Původně pětistupňové řešení jsme nakonec redukovali na tři základní kategorie.

Graf 1. Výkon krajů ve vybraných oblastech jejich činnosti vyjádřený formou kumulovaných z-skóre

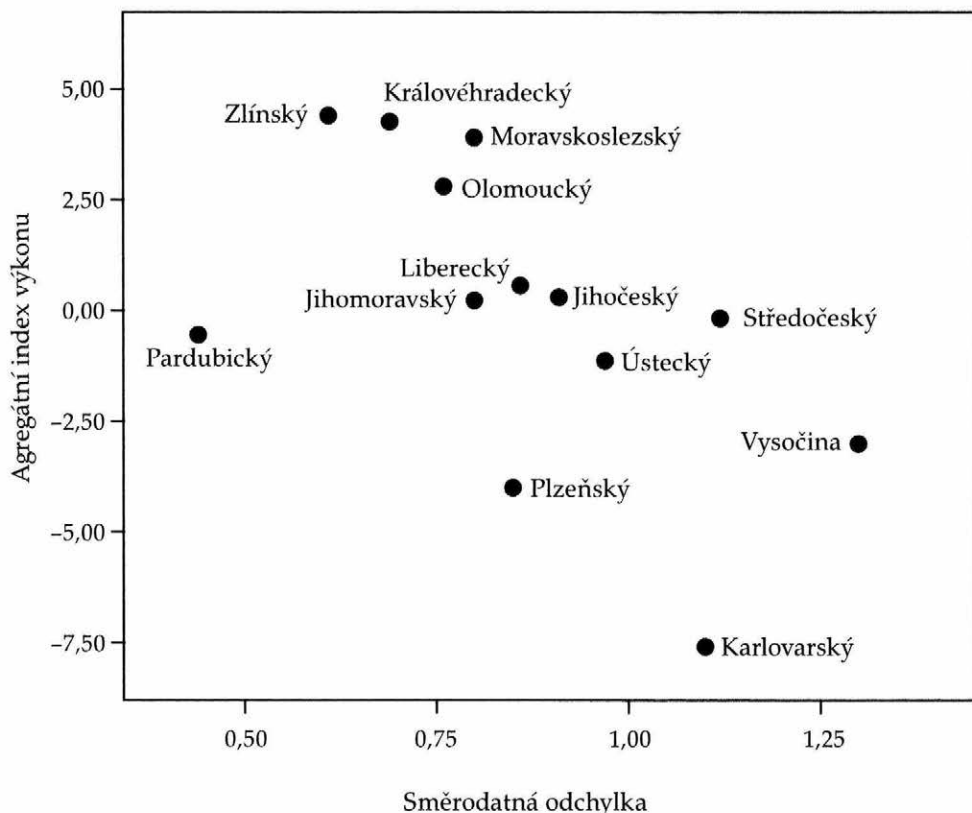

Zdroj: vlastní výpočty.

Poznámka: nadprůměrný výkon ve sledované oblasti zvětšuje délku sloupce nad osou x, podprůměrný výkon zvětšuje délku sloupce pod osou x.

Z údajů v tabulce stojí za povšimnutí dvě věci. První je skutečnost, že hodnoty agregátního indexu výkonu krajských vlád se velmi podstatně liší, kolísají v rozmezí od -7,60 v Karlovarském kraji po 4,40 ve Zlínském kraji. Ačkoliv malé rozdíly v hodnotách indexu je třeba posuzovat s opatrností, jsou rozdíly mezi těmito hodnotami v krajích s nadprůměrně výkonnými vládami a v krajích s vládami podprůměrně výkonnými tak velké, že je stěží můžeme přisuzovat náhodným vlivům nebo chybám měření. Na nenáhodnost rozdílů poukazuje také skutečnost, že rozdělení krajů do tří skupin sleduje určitou teritoriální logiku: do skupiny krajů s nejvýkonnějšími vládami patří hlavně moravské kraje (a Králo-

Graf 2. Výkon krajských vlád (měřený agregátním indexem výkonu) a jeho vztah k variabilitě hodnot dílčích ukazatelů výkonu popisujících vybraných 11 oblastí činnosti krajských vlád (směrodatná odchylka)

Zdroj: vlastní výpočty.

véhradecký kraj ve východních Čechách), zatímco kraje v západní části Čech (ale také kraj Vysočina) mají hodnoty agregátního indexu naopak nejnižší.

Ještě podrobnější přehled o výkonu jednotlivých krajských vlád poskytne graf 1, kde jsou jednotlivé ukazatele výkonu z tabulky 1 převedeny do grafické podoby. Celkový výkon kraje je zde zobrazen sloupcem. Všechny ukazatele výkonu, které ukazují na nadprůměrný výkon daného kraje, a nabývají tak kladných hodnot, zvětšují v grafu délku sloupce nad osou x, zatímco všechny ukazatele výkonu, které indikují podprůměrný výkon v dané oblasti, a nabývají tedy záporných hodnot, prodlužují délku sloupce pod osou x. Sloupce charakterizující krajské vlády s vyšší hodnotou agregátního indexu výkonu jsou „posazeny“ v grafu výš a naopak. Z grafu lze navíc vyčíst i další obecnou charakteristiku výkonu krajské vlády. Čím blíže průměru jsou hodnoty ukazatelů výkonu v jednotlivých sledovaných oblastech, tím kratší je celková délka sloupce, a naopak, čím extrém-

nější hodnoty výkonu krajské vlády v jednotlivých oblastech byly naměřeny (ať už v kladném nebo v záporném smyslu), tím delší je celková hodnota sloupce.

Kombinace informací o celkové hodnotě agregátního indexu výkonu a variabilitě hodnot dílčích ukazatelů výkonu v jedenácti sledovaných oblastech umožnila konečně zkonstruovat graf 2, ve kterém jsou zachyceny oba zmíněné parametry výkonu krajských vlád.

Z grafu je vidět, že tři skupiny krajů lišících se celkovým výkonem krajských vlád, se zároveň liší ve variabilitě mezi hodnotami dílčích ukazatelů výkonu v jednotlivých sledovaných oblastech jejich činnosti. U krajských vlád patřících do skupiny s nejvyšším výkonem jsou zároveň malé rozdíly mezi výkonem v jednotlivých sledovaných oblastech. Jejich celkově dobré skóre tedy není výsledkem „extrémně dobrých“ výkonů jen v několika oblastech jejich činnosti, ale je spíše odrazem skutečnosti, že ve většině sledovaných oblastí dosahovaly podobně nadprůměrných výsledků. Nejvíce vnitřně heterogenní je skupina krajů, jejichž vlády byly hodnoceny jako průměrně výkonné. Výkon vlády Pardubického kraje byl kupříkladu hodnocen blízko průměru téměř ve všech sledovaných oblastech. Na druhém konci škály stojí naopak vláda Středočeského kraje, jejíž výkon byl hodnocen jako velmi nevyrovnaný – zatímco v některých sledovaných oblastech byl vysoce nadprůměrný, v jiných vysoce podprůměrný, což vedlo v agregátu k celkově průměrnému výsledku. Konečně kraje s celkově nejhorším hodnocením měly spíše tendenci k větší variabilitě v hodnotách dílčích ukazatelů. Nedá se tedy říci, že by byly hodnoceny ve všech oblastech jejich činnosti vždy špatně, dobré hodnocení v některých oblastech bylo ovšem převáženo nepříznivým hodnocením ve většině ostatních posuzovaných oblastí jejich činnosti.

Závěrem

V tomto příspěvku jsme se pokusili přispět k analýze výkonu veřejné správy v České republice. Předmětem naší pozornosti byl výkon „krajských vlád“ – institucí reprezentujících samosprávné kraje. Položili jsme si otázku, zda kraje, resp. jejich vlády, které vznikly ve stejnou dobu a podle stejných zákonů a jejichž činnost se odehrává v rámci stejných legislativních a fiskálních pravidel, fungují přibližně stejným způsobem, nebo se ve svém výkonu liší. A pokud je jejich výkon různý, jak strukturované a jak velké tyto rozdíly jsou. Dříve, než bylo možné přistoupit k vlastnímu měření a porovnání výkonu krajských vlád, museli jsme vyřešit některé metodologické otázky. Jak chápat poněkud vágní pojem „výkon krajské vlády“ a jak jej operacionalizovat? Jaká data jsou vhodná a pro naplnění ukazatelů výkonu a jaká jsou dostupná? Jakou formou zjištěný výkon vyjádřit? Analyticky, jako vícerozměrný jev, pomocí souboru ukazatelů, nebo synteticky – pomocí agregátního indexu?

Odpověď na tyto otázky musela vzít v úvahu jednak specifické postavení krajských vlád jako článku stojícího mezi místní úrovní veřejné správy a její úrovn

ní celostátní, jednak také omezenou dosažitelností potřebných údajů. Výkon, který jsme mohli zjišťovat, byl převážně výkonem institucionálním a sledovali jsme jej v jedenácti oblastech činnosti krajských vlád, které bylo možné operacionalizovat a získat o nich data. Výkon byl charakterizován nejprve souborem dílčích analytických ukazatelů, které pak byly postupně sloučeny do jediného agregátního indexu.

Analýza prokázala, že krajské vlády se mezi sebou, pokud jde o strukturu jejich výkonu z hlediska jeho rozložení do jedenácti sledovaných oblastí činnosti, značně liší. Ukázala však dále významnou skutečnost, že v České republice neexistují žádné všeobecně výkonné kraje (resp. krajské vlády), které by byly ve všech hodnocených oblastech jejich činnosti nadprůměrné, a stejně tak neexistují ani žádné kraje všeobecně nevýkonné. Výkon jednotlivých krajů, měřený použitými ukazateli, není totiž ve všech posuzovaných oblastech stejný. Jeden a tentýž kraj může být v některých oblastech hodnocen jako nadprůměrně výkonný a zároveň v oblastech jiných jako podprůměrně výkonný. Hodnoty agregátního indexu nicméně dovolily roztrždit kraje do tří skupin – na kraje s nadprůměrným výkonem krajské vlády, kraje s průměrným výkonem této vlády a kraje, kde byl výkon krajské vlády podprůměrný. Rozdíly mezi hodnotami agregátního indexu v krajích s nadprůměrně výkonnými vládami a v krajích s vládami podprůměrně výkonnými jsou tak velké, že je nelze vysvětlit náhodnými vlivy nebo chybami měření. Na nenáhodnost rozdílů poukazuje také skutečnost, že rozdělení krajů do zmíněných tří skupin sleduje určitou teritoriální logiku. Obě tyto skutečnosti naznačují, že měření bylo validní. U krajských vlád patřících do skupiny s nejvyšším výkonem jsou rozdíly mezi výkonem v jednotlivých sledovaných oblastech malé, takže jejich celkově dobré skóre není výsledkem výjimečně dobrých výkonů jen v několika oblastech jejich činnosti, ale je spíše odrazem skutečnosti, že podobně nadprůměrných výsledků dosahovaly ve většině sledovaných oblastí. Nejvíce vnitřně heterogenní je naopak skupina krajů, jejichž vlády byly hodnoceny jako průměrně výkonné.

Nakonec považujeme za korektní připomenout několik omezujících faktorů, které se promítly do koncepce a výsledků této studie. 1. Současné krajské zřízení je dosud mladou institucí – od jeho vstupu do života uplynulo v době konání tohoto výzkumu teprve šest let, takže některé podmínky, formy a projevy jeho fungování, které jsme zachytili, nejsou ještě zcela stabilizované. 2. Procedurální výkon krajských vlád, který je podstatnou složkou výkonu měřeného naším agregátním indexem, se nemusí vždy dostatečně promítnout do jejich výkonu vnějšího, tedy do toho aspektu jejich činnosti, který je rozhodující. 3. Omezený co do obsahu, rozsahu a časového záběru byl okruh dat, která se podařilo získat a která byla použitelná. Tato okolnost pak limitovala i okruh činností krajských vlád, na kterých bylo možné jejich výkon měřit. Zmíněná omezení je třeba respektovat při použití výsledků této studie.

MICHAL ILLNER je vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR v oddělení Lokální a regionální studia. Zabývá se prostorovými aspekty sociálního rozvoje, sociologickou problematikou měst a regionů, lokální politikou a územní veřejnou správou. Publikuje doma i v zahraničí, je spoluautorem řady knižních publikací o této problematice. Externě vyučuje sociologii města na Fakultě sociálních věd UK a základy sociologie pro studenty geografie na Přírodovědecké fakultě UK.

TOMÁŠ KOSTECKÝ je vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR, vedoucí oddělení Lokální a regionální studia. Dlouhodobě se zabývá prostorovými aspekty lidského chování, lokální, regionální a komparativní politikou, politickými důsledky metropolizace a suburbanizace. Pravidelně publikuje v domácích i zahraničních odborných časopisech a knihách.

VĚRA PATOČKOVÁ je absolventka magisterského studia kulturologie na Filozofické fakultě UK v Praze, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Absolvovala rovněž studijní program WLRA International Centre of Excellence v Nizozemí (M.A. in international leisure studies). V současné době pracuje jako odborná pracovnice Sociologického ústavu AV ČR v oddělení Lokální a regionální studia.

Literatura

- Gibarti, Jana. 2006. „Inovační výkonnost krajů ČR.“ *Ekonomická revue* 9 (3): 42–59.
- Český statistický úřad. 2006a. *Před volbami. ČR a kraje v číslech*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad (pro Ministerstvo pro místní rozvoj ČR). 2006b. *Statistické ukazatele charakterizující ČR a její regionální strukturu*. Praha: Český statistický úřad. Příloha č. 4 ke Strategii regionálního rozvoje ČR.
- Heger, Vladimír. 2007a. „Ceny Ministerstva vnitra.“ *Veřejná správa* (5): 8–9.
- Heger, Vladimír. 2007b. „3. národní konference kvality.“ *Veřejná správa* (8): 11.
- Hendrych, D. 2003. *Správní věda. Teorie veřejné správy*. Praha: ASPI.
- (kapitola VIII. Hodnocení veřejné správy)
- Kajml, Pavel. 2006. „Resortní ceny Ministerstva vnitra za kvalitu a za inovaci v územní veřejné správě za rok 2006.“ [on-line]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky [cit. 18. 9. 2006]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/souteze/2006/kvalitavs_06.html>.
- Kostecký, Tomáš, Věra Patočková. 2006. „Fungování národních, regionálních a lokálních vlád – problém měření výkonu vlád („government performance“).“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 42 (5): 913–936.
- Kovářová, Radka. 2005. „Ministr vnitra předal ceny za kvalitu ve veřejné správě.“ [on-line]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky [cit. 18. 9. 2006]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/zpravy/2005/plzen.html>>.
- Ministerstvo vnitra České republiky. 2003. „Analýza veřejných služeb.“ [on-line]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky [cit. 28. 8. 2006]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/odbor/moderniz/koncepce/v_sluzby/analy_vs.html>.
- Ministerstvo vnitra České republiky. 2006. „Přehled nedostatků a jejich příčiny.“ Příloha č. 4 *Hodnotící zprávy o výsledcích kontrol výkonu přenesené působnosti orgány krajů a hl. m. Prahy v letech 2004–2005* [on-line]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky [cit. 18. 9. 2006]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/sprava/mistni/vysledky.html>>.

- Putnam, R. D., R. Leonardi, R. Y. Nanetti. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Viturka, M. et al. 2003. *Regionální vyhodnocení kvality podnikatelského prostředí v České republice*. Brno: Masarykova univerzita v Brně. Ekonomicko-správní fakulta. Katedra regionální ekonomie a správy.
- Westminster s. r. o. 2007. *Výzkum komunikace státu s občany ČR. Vybrané výsledky*. Praha: Westminster s. r. o.

Příloha 1 – Právní normy

Zákon č. 36/1960 Sb., o územním členění státu, ve znění pozdějších předpisů.

Ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o ustavení vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, jak vyplývá ze změn provedených ústavním zákonem č. 176/2001 Sb.

Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), ve znění pozdějších předpisů.

Příloha 2 – Seznam dílčích ukazatelů¹⁵

I. Investice kraje a podpora podnikatelského a občanského sektoru

Ukazatel: Investiční orientace krajského rozpočtu

Procentní podíl kapitálových výdajů kraje na celkových výdajích kraje v r. 2005. Vyjadřuje orientaci hospodaření kraje na vytváření dlouhodobých hmotných předpokladů jeho rozvoje. V některých případech může však odrážet i specifickou situaci kraje vyžadující kapitálové výdaje. Zdroj: krajské rozpočty 2005.

Ukazatel: Dotace kraje podnikatelským subjektům

Procentní podíl investičních a neinvestičních dotací poskytnutých krajem podnikatelským subjektům z celkových výdajů kraje. Vyjadřuje aktivitu krajské vlády ve prospěch rozvoje podnikání v kraji. Zdroj: krajské rozpočty 2005.

Ukazatel: Dotace kraje neziskovým organizacím

Procentní podíl investičních a neinvestičních dotací poskytnutých krajem neziskovému sektoru z celkových výdajů kraje. Vyjadřuje aktivitu krajské vlády ve prospěch rozvoje neziskových občanských aktivit v kraji. Zdroj: krajské rozpočty 2005.

II. Nákladnost výkonu krajské vlády

Ukazatel: Nákladnost výkonu krajské vlády

Procentní podíl běžných výdajů kraje vynaložených na krajský úřad z celkových běžných výdajů kraje v r. 2005. Vyjadřuje nákladnost výkonu veřejné správy v kraji. Zdroj: krajské rozpočty v r. 2005.

¹⁵ Hodnoty dílčích ukazatelů za jednotlivé kraje nebylo možné v rámci přípustného rozsahu stati uvést.

III. Kvalita managementu veřejné správy vykonávané krajem

Ukazatel: Postavení kraje v soutěžích kvality veřejné správy

Bodové ocenění výsledků kraje v soutěži kvality veřejné správy v roce 2005 a v roce 2006. Ceny jsou udělovány za aplikaci některého z nástrojů pro zvyšování výkonnosti a kvality služeb organizací (např. CAF, benchmarking, Balanced Scorecard, EFQM, normy ISO, místní Agenda 21 apod.).¹⁶ Vyjadřuje relativní kvalitu managementu veřejné správy vykonávané krajskou vládou. Zdroj: [Kovářová 2005] a [Heger 2007a, 2007b].

IV. Legislativní iniciativa kraje

Ukazatel: Využití práva zastupitelstva kraje předkládat návrhy zákonů Poslanecké sněmovně

Počet návrhů zákonů podaných zastupitelstvem kraje Poslanecké sněmovně¹⁷ během volebního období 2002–2006. Vyjadřuje iniciativu krajské vlády, může však také v některých případech odrážet i specifickou situaci kraje, kdy některý jeho problém vyžaduje zákonnou úpravu. Zdroj: Parlamentní institut České republiky (r. 2006).¹⁸

V. Kvalita správních úkonů v rámci přenesené působnosti kraje

Ukazatel: Závad ve výkonu přenesené působnosti kraje

Počet závad ve výkonu přenesené působnosti kraje v r. 2004 a 2005 zveřejněných v Hodnotící zprávě o výsledcích kontrol výkonu přenesené působnosti orgány krajů a hl. m. Prahy v letech 2004–2005 (Ministerstvo vnitra ČR 2006). Vyjadřuje formální úroveň správní činnosti krajské vlády v přenesené působnosti.¹⁹ Zdroj: Ministerstvo vnitra České republiky [2006].

VI. Vytváření podmínek pro rozvoj středního školství

Ukazatel: Index změny struktury středního školství

Index vychází z údajů o podílu žáků jednotlivých typů středních škol (gymnází, SOŠ a SOÚ bez škol speciálních a VÚ) na celkové populaci 15–19letých za roky 2000, 2001, 2002, 2003. Index je součtem dvojnásobku podílu nárůstu žáků gymnázií mezi lety 2000–2003 na celkovém nárůstu žáků středních škol mezi lety 2000–2003 a podílu nárůstu žáků SOŠ mezi lety 2000–2003 na celkovém nárůstu

¹⁶ Podrobněji o cenách a kritériích pro jejich udělení viz např. Kajml [2006].

¹⁷ Jde o využití pravomoci zastupitelstva kraje předkládat návrhy zákonů Poslanecké sněmovně stanovené zákonem o krajích č. 129/2000 Sb.

¹⁸ Jinou záležitostí je úspěšnost legislativní iniciativy krajských zastupitelstev, o které ukazatel nevypovídá a která nebyla v rámci této analýzy zjišťována.

¹⁹ Správně-technická úroveň činnosti krajských vlád, kterou tento ukazatel vyjadřuje, je parametrem odlišným od celkové kvality managementu veřejné správy vyjádřené postavením krajů v soutěžích kvality veřejné správy.

žáků středních škol mezi lety 2000–2003. Vyjadřuje, jak se na celkovém nárůstu žáků středních škol podílí nárůst žáků gymnázií a SOŠ. Růst tohoto podílu se považuje za příznivý trend. Zdroj: Ústav pro informace ve vzdělání, uveřejněno v Český statistický úřad. 2003, 2004, 2005. *Statistické ročenky České republiky* 2002, 2003, 2004. Praha: Scientia.

Ukazatel: Přijímací řízení na osmiletá, šestiletá a čtyřletá gymnázia

Procento uchazečů o studium na gymnáziích přijatých do 1. ročníku v rámci přijímacího řízení pro školní rok 2005/2006. Vyjadřuje uspokojení poptávky po studiu na gymnáziu. Zdroj: Ústav pro informace ve vzdělání.

Ukazatel: Podíl přijatých na školy nabízející maturitní vzdělání a studentů 3. ročníku šestiletých a 5. ročníku osmiletých gymnázií na celkovém počtu patnáctiletých

Procento patnáctiletých, kteří byli v rámci přijímacího řízení pro školní rok 2005/2006 přijati k středoškolskému studiu, jež bude ukončeno maturitní zkouškou, nebo kteří již studují ve 3. ročníku šestiletých nebo v 5. ročníku osmiletých gymnázií. Vyjadřuje podíl populace patnáctiletých, kteří mají možnost ukončit středoškolské studium maturitní zkouškou. Zdroj: Český statistický úřad a Ústav pro informace ve vzdělávání. 2006. „Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele 2005/2006, kapitola D – Střední vzdělávání a vyšší odborné vzdělávání v konzervatořích.“ [on-line] Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání [cit. 18. 1. 2007]. Dostupné z: <<http://www.uiv.cz/clanek/431/368>>.

VII. Uplatnění absolventů středních škol

Ukazatel: Nezaměstnanost absolventů gymnázií

Index nezaměstnanosti absolventů gymnázií vychází z údajů o tzv. nové neúspěšnosti²⁰ absolventů gymnázií a procentního podílu nezaměstnaných ve věkové skupině 20–24letých.²¹ Index je procentním podílem tzv. nové neúspěšnosti absolventů gymnázií ve školním roce 2004/2005 na podílu nezaměstnaných ve věkové skupině 20–24 let. Je inverzní mírou úspěšnosti absolventů gymnázií při hledání práce s ohledem na nezaměstnanost mladých ve věku 20–24 let v příslušném kraji. Zdroj: Český statistický úřad a Ústav pro informace ve vzdělávání. 2006. „Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele 2005/2006, kapitola D – Střední vzdělávání a vyšší odborné vzdělávání v konzervatořích.“ [on-line] Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání [cit. 18. 1. 2007]. Dostupné z: <<http://www.uiv.cz/clanek/431/368>>.

²⁰ Nová neúspěšnost vyjadřuje procentní podíl mezi nově nezaměstnanými absolventy (tj. těmi, kteří ještě nepracovali) a odpovídající skupinou absolventů, kteří ukončili vzdělání v předchozím roce. Zde se jedná o údaj za duben 2006.

²¹ Procentní podíl počtu nezaměstnaných v kraji ve věku 20–24 let na celkovém počtu obyvatel kraje ve věku 20–24 let (jedná se o údaj za červen 2006).

Ukazatel: Nezaměstnanost absolventů SOU

Index nezaměstnanosti absolventů SOU vychází z údajů o tzv. nové neúspěšnosti absolventů SOU a procentního podílu nezaměstnaných ve věkové skupině 20–24 let. Index je procentním podílem tzv. nové neúspěšnosti absolventů SOU ve školním roce 2004/2005 na podílu nezaměstnaných ve věkové skupině 20–24 let. Je inverzní mírou úspěšnosti absolventů SOU při hledání práce s ohledem na nezaměstnanost mladých ve věku 20–24 let v příslušném kraji.

Zdroj: Český statistický úřad a Ústav pro informace ve vzdělávání. 2006. „Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele 2005/2006, kapitola D – Střední vzdělávání a vyšší odborné vzdělávání v konzervatořích.“ [on-line] Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání [cit. 18. 1. 2007]. Dostupné z: <<http://www.uiv.cz/clanek/431/368>>.

VIII. Vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče

Ukazatel: Neuspokojení žadatelé o byt v domě s pečovatelskou službou 2002–2004

Procentní podíl počtu neuspokojených žadatelů²² o byt v domě s pečovatelskou službou na 1000 obyvatel ve věkové skupině 65+ v roce 2004 na počet neuspokojených žadatelů o byt v domě s pečovatelskou službou na 1000 obyvatel ve věkové skupině 65+ v roce 2002. Vyjadřuje změnu (zvýšení nebo snížení) počtu neuspokojených žadatelů o byt v domě s pečovatelskou službou na 1000 obyvatel ve věkové skupině 65+ v letech 2002–2004. Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, uveřejněno v Český statistický úřad, Krajská reprezentace hl. m. Praha. 2003, 2004, 2005. *NUMERI PRAGENSES – Statistické ročenky hl. m. Prahy 2003, 2004, 2005*. Praha: Český statistický úřad, Krajská reprezentace hl. m. Praha.

Ukazatel: Počet čekatelů na umístění v domě důchodců v letech 2002–2005

Procentní podíl počtu neuspokojených žadatelů o umístění v domově důchodců nebo v penzionu pro důchodce na 1000 obyvatel ve věkové skupině 65+ v roce 2005 na počet neuspokojených žadatelů o byt v domově důchodců nebo v penzionu pro důchodce na 1000 obyvatel ve věkové skupině 65+ v roce 2002. Vyjadřuje změnu (zvýšení nebo snížení) počtu neuspokojených žadatelů o byt v domově důchodců nebo v penzionu pro důchodce na 1000 obyvatel ve věkové skupině 65+. Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, uveřejněno v Český statistický úřad, Krajská reprezentace hl. m. Praha. 2003, 2004, 2005. *NUMERI PRAGENSES – Statistické ročenky hl. m. Prahy 2003, 2004, 2005*. Praha: Český statistický úřad, Krajská reprezentace hl. m. Praha a Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. 2005, 2006. *Statistické ročenky z oblasti práce a soc. věcí 2004, 2005*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

²² Počet žadatelů vyjadřuje počet občanů, jejichž žádost nebyla uspokojena k 31. 12. příslušného roku, bez ohledu na to, kdy žádost podávali.

IX. Zahraniční aktivity kraje

Ukazatel: Stálé zastoupení kraje v Bruselu

Bodové hodnocení reflektuje existenci stálého zastoupení a jeho institucionální podobu. Vyjadřuje aktivitu krajské vlády při propagaci kraje v zahraničí a její úsilí navazovat kontakty s orgány EU.

Zdroj: odpovědi krajských úřadů na elektronický dotaz (r. 2006).

Ukazatel: Prezentační akce kraje v Bruselu

Bodové hodnocení vyjadřuje počet prezentačních akcí kraje v Bruselu. Vyjadřuje aktivitu krajské vlády při propagaci kraje v zahraničí s potenciálním kladným dopadem na jeho sociálně-ekonomický rozvoj. Zdroj: odpovědi krajských úřadů na elektronický dotaz (r. 2006).

Ukazatel: Partnerství kraje se zahraničními regiony

Bodové hodnocení vyjadřující počet zahraničních regionů, s nimiž kraj navázal formalizovanou spolupráci. Vyjadřuje aktivitu krajské vlády při navazování zahraničních kontaktů.

Zdroj: odpovědi krajských úřadů na elektronický dotaz (r. 2006).

X. Kvalita internetových stránek kraje

Ukazatel: Kvalita internetových stránek kraje

Bodové hodnocení internetových stránek kraje podle souboru kritérií. Vyjadřuje obsahovou kvalitu internetových stránek, jejich aktuálnost a přehlednost. Zdroj: internetové stránky krajů (srpen 2006).

Ukazatel: Nástroje připravené krajem pro podávání dotazů prostřednictvím internetu

Bodové hodnocení dostupnosti formulářů pro žádosti o poskytnutí informací, dostupných na internetových stránkách kraje, možnosti jejich elektronického vyplnění a možnosti pokládání dotazů on-line. Vyjadřuje vstřícnost kraje při usnadňování elektronické komunikace s krajským úřadem. Zdroj: internetové stránky krajů (srpen 2006).

XI. Poskytování informací

Ukazatel: Kvalita reakce krajského úřadu na žádost instituce o poskytnutí informací podle zákona č. 106/1999 Sb.

Souhrnný ukazatel kvality reakce krajského úřadu na elektronickou žádost podanou institucí podle zákona č. 106/1999 o poskytnutí informace týkající se projektů, které požadovaly podporu ze strukturálních fondů EU (potvrzení o obdržení dotazu, poskytnutí odpovědi, rychlost odpovědi, nutnost urgencí). Zdroj: odpovědi krajských úřadů na elektronický dotaz (r. 2006).

Ukazatel: Kvalita reakce kraje na elektronickou žádost instituce o poskytnutí informací bez odvolání na zákon č. 106/1999 Sb.

Souhrnný ukazatel kvality reakce krajského úřadu na elektronickou žádost o poskytnutí informace týkající se zahraničních aktivit kraje – zastoupení kraje

v Bruselu a počet akcí (potvrzení o obdržení dotazu, zda byl dotaz zodpovězen, rychlost odpovědi, nutnost urgencí). Zdroj: odpovědi krajských úřadů na elektronický dotaz (r. 2006).

Ukazatel: Kvalita reakce kraje na písemnou žádost občana o poskytnutí informací bez odvolání na zákon č. 106/1999 Sb.

Souhrnný ukazatel kvality reakce krajského úřadu na písemnou žádost občana o poskytnutí informace týkající se podpory podnikání krajem bez odvolání na zákon č. 106/1999 Sb. (zda byl dotaz zodpovězen, rychlost odpovědi a kvalita odpovědi). Zdroj: odpovědi krajských úřadů na písemný dotaz (r. 2006).

Ukazatel: Kvalita reakce kraje na telefonickou žádost občana o poskytnutí informací bez odvolání na zákon č. 106/1999 Sb.

Souhrnný ukazatel kvality reakce krajského úřadu na telefonickou žádost občana o poskytnutí informace týkající se cyklistických stezek bez odvolání na zákon č. 106/1999 Sb. Bodové hodnocení průběhu telefonického rozhovoru a poskytnutých informací podle souboru kritérií. Zdroj: telefonický rozhovor s pracovníky krajského úřadu (r. 2006).

Ukazatel: Ocenění kraje v soutěži Otevřeno zavřeno

Bodové hodnocení umístění nebo nominace kraje, krajského úřadu nebo odboru či oddělení krajského úřadu v soutěži Otevřeno zavřeno v letech 2003–2006. Vyjadřuje spokojenost nebo nespokojenost občanů s poskytováním informací krajským úřadem na základě vlastní konkrétní zkušenosti.²³ Zdroj: internetové stránky www.otevřete.cz.

²³ Na základě pozitivní nebo negativní zkušenosti zasílají občané nominace, ve kterých popíší danou situaci. Pořadí stanovuje porota 10 nezávislých odborníků.

Regionální politické elity – zrod, charakter a důsledky*

DAN RYŠAVÝ**

Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Regional Political Elites – Their Origin, Characteristics and Impact

Abstract: The article focuses on representatives of the regional (and most recently established) level of government in the Czech Republic. It describes the context behind the emergence of regional governments and how they differ from the local and national political levels. It notes the close personnel connection between local and regional political elites. Experience gained in local politics helps elites to succeed at the regional level. The presence of local politicians in regional government varies with the level of residential fragmentation and the degree of urbanisation in the given region. Unlike local politics, which is consistently comprised of a significant proportion of independents, regional representatives are almost exclusively members of political parties and movements. This situation on the one hand serves to increase the politicisation of local politics and on the other leads to greater competition within political parties, whose programmes and national leadership regional politicians wish to influence.

Keywords: political elites, regional government, local politics, political parties, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 993–1016

Úvod

Když se obnovovala samospráva na lokální úrovni, očekávali badatelé, že nové instituce a s nimi spojené vzorce chování se budou utvářet pod výrazným vlivem první generace vůdců nastupujících po zásadní změně režimu [Baldersheim, Illner 1996]. Pozdější obnovení samosprávy na regionální úrovni vedlo spíše k dílčím popisům než k širším teoretickým úvahám. V českém případě se krajskému zřízení v historické perspektivě a postupné obnově institucí regionální samosprávy po roce 1989 věnovali čeští právníci [Šimíček 2001; Kadečka 2003; Cogan 2004; Schelle 2005], politologové [Šulák 2001a; Balík 2005] i sociologové [Illner 1997,

* Tento příspěvek vznikl v rámci projektu *Proměny lokálních politických elit na vesnici a malém městě*, reg. č. 403/03/D241, podporovaného Grantovou agenturou ČR v sekci POST-DOC grantů.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dan Ryšavý, Ph.D., katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Wurmova 7, 771 47 Olomouc, e-mail: rysavyd@ffnw.upol.cz.

2002, 2003; Vajdová 2001b].¹ Sledovali přitom vývoj v legislativní oblasti a měnící se domácí i zahraniční politickou konstelaci, časová zdržení i akceleraci. Historicky první krajské volby v České republice byly popsány v Parlamentním zpravodaji a několika sbornících, ať už povšechných [Mrklas 2001] nebo se zaměřením na konkrétní kraj [Šaradín, Šulák 2001; Vajdová 2001a]. Pracovníci Sociologického ústavu AV ČR na základě údajů zveřejněných na volebním serveru Ministerstva vnitra (www.volby.cz) vytvořili datový soubor všech kandidátů v krajských volbách 2000 [viz Vajdová 2001c]. Především o tento elektronický zdroj se také opírají studie ve sbornících sestavených Balíkem a Kylouškem [Balík, Kyloušek 2005] a Šaradínem [Šaradín 2006] po druhých krajských volbách. Ještě před jejich konáním byli čelní představitelé krajů zahrnuti do výzkumu regionálních elit [Kostelecký, Vobecká 2005; Kostelecký, Čermák, Vobecká 2006].

O poznání méně pozornosti bylo věnováno symbolickému významu těchto změn. Kraje *in statu nascendi* nebyly nijak samozřejmou záležitostí. Vždyť i v rámci zemí s dlouhou historií decentralizace píše přední znalec v tomto oboru Michael Keating o regionech jako o sociálních konstrukcích v daném prostoru se všemi jeho dimenzemi. Na jedné straně je plně artikulovaný region funkčním a politickým systémem, místem rozhodování. Zahrnuje vládní instituce a také vytvoření územní občanské společnosti. Na druhé straně se regiony mohou konstituovat jako aktéři v rámci státu, Evropské unie a v mezinárodních systémech, jako aktéři s jistou mírou autonomie určenou nejen jejich vztahem ke státu. Regionální moc lze chápat také jako kapacitu k zahájení územně založeného rozvojového projektu [Keating 2003: 267].

Tato stať se nejprve soustředí na kontext vzniku krajských samospráv, který charakterizovala rostoucí propast mezi situací v lokální a celonárodní politice. Dále se věnuje individuálním aktérům vstupujícím do nově se utvářející regionální politiky. Teoretickým východiskem hypotéz je model sociálního jednání Jamese S. Colemanů [Coleman 1990] spojující proměny na makroúrovni se změnami chování a jednání jednotlivců, které ve svém výsledku znovu ovlivňují systémovou úroveň. Z hypotéz jsou odvozeny konkrétní propozice ověřované na datových souborech kandidátů a zastupitelů v krajských volbách 2000 a 2004 a vyvozeny závěry pro další vývoj politického systému České republiky. Regionální politickou elitou jsou zde míněni členové krajských zastupitelstev (srovnej s vymezením politických elit v úvodu sborníku Kosteleckého a Vobecké [Kostelecký, Vobecká 2005]), jejichž charakteristiky jsou porovnávány se soubory kandidátů vstupujících do krajských voleb. Zajímají nás zdroje, o které se mohou opřít, a faktory posilující šanci na úspěch ve volbách. Zkoumání regionálních politických elit není důležité jen z hlediska nově se formující úrovně vládnutí, ale napomáhá odkrýt možná ohniska budoucích proměn celého politického systému.

¹ Zahraniční zkušenosti s procesy dekoncentrace, decentralizace a devoluce včetně terminologické diskuse těchto pojmů přiblížil kolektiv autorů kolem Vlastimila Fialy a Blanky Řichové v objemném sborníku s názvem *Úloha politických aktérů v procesu decentralizace* [Fiala, Řichová 2002].

Časoprostorové dimenze vzniku krajských samospráv

Samospráva nejen na regionální úrovni skončila v Československu přestavbou systému národních výborů po únoru 1948. Nově vytvořené kraje se staly orgány státní moci či v tehdejší mluvě orgány diktatury proletariátu [Vajdová 2001d]. Po roce 1989 byla obnovena samospráva na lokální úrovni a okresní národní výbory nahradily okresní úřady, tedy orgány státní správy. Naopak krajské národní výbory byly zrušeny na konci roku 1990 bez náhrady. Politické a symbolické důvody přitom vážily více než ohled na výkon části administrativní agendy, pro niž by regionální úroveň byla nejracionálnější [Illner 1997]. Zatímco se na obecní úrovni etablovala nová lokální elita, reforma na vyšší úrovni se oddalovala. Od přijetí několika článků na konci Ústavy (1/1993 Sb.), které zmiňují existenci druhé úrovně samosprávy, ke schválení ústavního zákona č. 347/1997, o vytvoření vyšších územních samosprávních celků, uběhlo pět let, další tři do jejich naplnění prvními krajskými volbami. Šulák [2001a] a Vajdová [2001b] podrobně vykreslují obtížné vyjednávání na půdě obou komor parlamentu, Illner [2002, 2003] shrnuje důvody zpoždění. Vyčerpal se porevoluční entuziasmus, prosazení regionální samosprávy až na výjimky chyběla podpora relevantních politických sil,² zájem o věc postupně ztrácela veřejnost, která se navíc obávala nákladnosti reformy.³

Z odstupem času vynikají v souvislosti s ustavením regionální samosprávy dva paradoxy. Podle výzkumu „Starostové obcí a měst v sedmém roce samosprávy“, který v roce 1997 provedl Sociologický ústav AV ČR, považovala půl roku před přijetím zákona o vyšších územních samosprávních celcích jejich neexistenci za důležitý problém jen třetina oslovených starostů [Vajdová 2001b: 16].⁴ Po druhých krajských volbách je však zřejmé, že lokální politici se stali stabilní součástí nových regionálních elit a významným rezervoárem pro jejich obměnu [viz Kyloušek, Balík 2005]. Druhé překvapení se týká evropského kontextu reformy veřejné správy. Podle odborných studií to byly různé orgány Evropské unie, které v předvstupním období měly pozitivní vliv na dokončení odkládaných reformních kroků [viz např. Illner 2003]. Jak občané, tak představitelé regionálních elit dotázaní těsně před druhými krajskými volbami však tento „vnější tlak“ a domácí snahu mu vyhovět nepovažovali za podstatný důvod zřízení nových krajů [Illner 2005]. Připojíme-li k tomu zjištění, že podle většiny představitelů politických a administrativních elit krajů se krajské zřízení po prvních čtyřech

² Úspěch moravistického hnutí v prvních parlamentních volbách nejprve diskusí radikalizoval, vzbuzoval však také obavy a opatrnost jiných, aby posléze zeslábl. V první Klausově vládě reformu prosazovala relativně slabá ODA, představitelé nejsilnější ODS byly skeptičtější, pokud se přímo nebáli možné ztráty svého vlivu.

³ Dle výzkumu konsorcia SC&C a STEM konaného na přelomu září a října 2000 necelé dvě třetiny dotázaných akceptovaly zřízení krajů, bez mála polovina jich však souhlasila s tvrzením, že kraje jsou zbytečným vyhazováním peněz [srv. Spousta 2001].

⁴ Častěji šlo o starosty a starostky, kteří nepovažují členství ve straně a kontakty na vyšších místech za důležité vlastnosti obecního zastupitele a vnímají i pozitivní stránky možného slučování obce.

letech osvědčilo, dostáváme obraz posunu od převažující skepse a nerozhodnosti jak na úrovni lokální, tak celonárodní politiky k rostoucímu sebevědomí nově se etablovujících regionálních elit. V jakém politickém kontextu vrstva lídrů samosprávných krajů vznikala?

Vymezíme-li počáteční fázi vývoje krajských samospráv obdobím od přijetí ústavního zákona č. 347/1997 Sb., o vyšších územních samosprávních celcích, do prvních voleb do zastupitelstev krajů v listopadu 2000, pak je lze nazvat dobou odlišného vývoje lokální a celonárodní politiky. Na centrální úrovni vyústila krize vlády Václava Klause na konci roku 1997 v její pád a po krátkém období vlády premiéra Tošovského se v červnu 1998 konaly předčasné parlamentní volby. Po předvolebním osočování uzavřela Občanská demokratická strana a Česká strana sociálně demokratická tzv. smlouvu o stabilním politickém prostředí, která umožnila vznik menšinové vlády Miloše Zemana. To vše provázely ekonomická stagnace, rostoucí nedůvěra občanů v pokračující transformaci a střety dvou velkých stran s občanskými iniciativami opírajícími se o přízeň prezidenta Havla a nově vzniklé Čtyřkoalice sdružující menší středopravé strany. Shrnuto, národní úroveň politiky procházela obdobím konfliktů, krizí, zvrátů a ztráty důvěry občanů ve směřování společnosti.

Lokální politika, jejíž novou éru odstartovalo na začátku devadesátých let zrušení národních výborů a ustavení obecního zřízení, prošla hned na počátku velkou personální výměnou elit [Offerdal et al. 1996]. V druhé polovině devadesátých let naproti tomu procházela obdobím stabilizace a dlouhodobým procesem učení [Illner 2001; Vajdová 2001b]. Obce se sice stále zadlužovaly [viz např. Lacina, Vajdová 2000; Ježek, Marková, Váňa 2004], ale nikdo nebyl takovým vývojem překvapen při obecně nedobré ekonomické situaci. Přijímané úvěry mohly být v očích voličů snadno ospravedlněny, neboť šlo především o investice do zanedbané infrastruktury. Důvěru v místní úřady tak při výzkumech veřejného mínění udávalo stabilně mezi 50 až 60 % občanů, kdežto Poslanecká sněmovna jen ojediněle získala přízeň více než třetiny dotazovaných [Hartl, Huk 1998: 41].

Velká část představitelů zejména menších obcí si v době přijetí zákona o vyšších územních samosprávních celcích dokázala představit místní samosprávu zcela bez politických stran. V již zmíněném šetření starostů měst a obcí klesal procentuální podíl odpovědí vyjadřujících souhlas s výrokem „Demokratická samospráva by v tomto městě (obci) pracovala stejně dobře i bez politických stran“ s rostoucí velikostí obce [Vajdová 1997]. V průběhu let nedocházelo k znatelnému posílení politizace místní politiky, kterou očekávali výzkumníci studující počátky obnovené obecní samosprávy [Ryšavý 2006]. Spíše se zdálo, že se zvláště v menších obcích natrvalo usadila a přinášela užitek tzv. nepolitická politika vytlačená z celonárodní politické úrovně [Smith 2003: 43] zdůrazňující konsenzus oproti soutěživosti.⁵

⁵ Významným faktorem zůstává fragmentovaná sídelní struktura s velkým podílem malých obcí. Také z tohoto důvodu jedna z níže uvedených hypotéz zahrnuje její potenciální vliv na podobu regionálních elit.

Rostoucí propast mezi lokální a celonárodní politikou nebylo snadné v době prvních voleb do krajských zastupitelstev přemostit. Vlekly spor mezi stranickým a „nepolitickým“ pojetím demokracie se promítl také do volebního zákona, jehož vládní předloha mj. navrhovala neslučitelnost výkonu člena krajského zastupitelstva s funkcí starosty [Šulák 2001b]. Volební soutěž byla omezena na politické strany a hnutí, občané mohou vybírat jen jedinou kandidátku. Zatímco legislativní rámec zřízení krajů a voleb do krajských zastupitelstev byl v rukou parlamentních politiků, personální složení rodících se krajských politických elit mohli podstatným způsobem ovlivnit politici lokální. Část z nich těsně před prvními volbami zaregistrovalo Sdružení nezávislých kandidátů jako politické hnutí a v řádu týdnů sestavilo kandidátní listiny ve třech krajích.⁶ Mnozí další kandidovali za parlamentní strany.

Teoretická východiska a výzkumné hypotézy

Výzkumné hypotézy této studie se opírají o sociální teorii Jamese Colemana, která vysvětluje chování sociálního systému prostřednictvím tří komponent: dopadů vlastností systému na orientace aktérů, jednání aktérů uvnitř systému a kombinaci či interakci těchto jednání ovlivňujících systém [Coleman 1990: 27]. Colemanova rozvinutá teorie racionální volby vychází na nejnižší úrovni z existence aktérů a věcí – zdrojů či aktivit (*things, resources, events*), o něž mají aktéři zájem a/nebo je kontrolují [op. cit.: 28]. V této studii věnujeme pozornost politickému systému. Ony věci zde představují pozice v nově se utvářející krajské samosprávě a s nimi spojené zdroje. Jedna skupina aktérů (zákonodárci) měla a má pod kontrolou stanovení zdrojů (kompetencí a zdrojů v užším slova smyslu) a rámcový způsob obsazování pozic (volební systém). Tato studie ovšem věnuje hlavní pozornost aktérům, kteří mají zájem ustavené pozice obsadit a získat právo kontroly nad zmíněnými zdroji. Kandidáti do krajských voleb se pohybují v politickém systému, jehož charakter ovlivňuje jejich chování. Při snaze uspět při sestavování kandidátek a po té ve volbách využívají zdrojů, které kontrolují či dokážou mobilizovat. K nejvýznamnějším zdrojům patří členství a pozice v politických stranách a hnutích, zvláště pokud jde o zavedené parlamentní subjekty. Dále jsou to osobní zkušenosti s participací na lokální či parlamentní politice či s prací ve státní správě, neboť na těchto rovinách se praktická politika do vzniku regionální úrovně odehrávala. Zároveň lze očekávat, že kombinace jednání aktérů krajské samosprávy nezůstane bez vlivu na další podobu politického systému.

Colemanova teorie počítá s kolektivními aktéry, nicméně principiálně vychází od jednotlivců. Na individuální úrovni také spočívá těžiště tohoto textu.

⁶ Viz internetový zdroj „Historie SNK sdružení nezávislých“ podepsaný jménem Jarka (http://www.snk.cz/forum_seznam.asp?a=1&ident=91; cit. 4. 8. 2006). Také podle jednoho z krajských zastupitelů za SNK, který obhájil v roce 2004 svou pozici, o tomto postupu rozhodly právě krajské volby 2000, v nichž zákonodárce dal vzniknout hnutí SNK tím, že nedovolil kandidovat nezávislým kandidátům a jejich sdružením.

Líší se tím od většiny analýz, které se zaměřují buď na samotný akt voleb, nebo jsou případovými studiemi (jedné strany, jedné země, jednoho regionu). Nejde však o alternativu k analýzám volebních výsledků či studiím mechanismů, kterými probíhá výběr kandidátů. Průřezový pohled napříč stranami a kraji může poodhalit impulzy, které zrod nové úrovně politické elity vysílá do politického systému a které stěží mohou zůstat bez odezvy. Více nelze očekávat přinejmenším do doby, než se objeví vhodné nástroje pro víceúrovňový výzkum stran a stranických systémů. Kris Deschouwer [2003] poukázal na to, že jazyk většiny analýz chování politických stran zůstává ve své podstatě jednoúrovňový. Konceptuální rámec srovnávací analýzy politických stran ve víceúrovňových systémech, který autor nabídl, však ještě čeká na své uplatnění.⁷

Samotné jednání aktérů (kandidátů) zůstává v tomto výzkumu jakoby v „černé skříňce“, neboť sledované proměnné se většinou omezují na charakteristiky, které je možné dohledat v kandidátních listinách a výsledcích voleb. Snadno si však lze představit, že bez zájmu a cíleného jednání by se určitý kandidát nestal starostou obce či ředitelem nemocnice, ani nedostal na špičku kandidátky politické strany.

Na souborech údajů o kandidátech a zvolených zastupitelích jednotlivých krajů budou testovány následující hypotézy.

1) Hypotéza zkušenosti a sociálního kapitálu

Výzkumy rekrutace nových elit po roce 1989 na národní úrovni vycházely z teorií reprodukce či cirkulace elit [Szelenyi, Treiman 1991; Tuček 1996; Hanley et al. 1998 aj.]. Na lokální úrovni se obvykle pracovalo s koncepty kontinuity či diskontinuity místních elit [Illner 1992]. Podle výzkumníků obnovující se lokální samosprávy uspěli v prvních obecních volbách především kandidáti, kteří nebyli spojeni s minulým režimem a zároveň byli mezi lidmi známí [Offerdal et. al 1996]. Do určité míry něco podobného platilo i na parlamentní úrovni, když do tehdejšího Federálního shromáždění a České národní rady usedla řada herců, známějších disidentů, duchovních, lékařů atp., obecně osoby s určitým kreditem a popularitou, za to však bez větších zkušeností se správou věcí veřejných. Výrazná personální obměna se mohla dít na bázi „efektu náhlé strukturní změny systému“ spojené s nárůstem významu kulturního kapitálu [Szelenyi, Treiman 1991]. Naopak nálepka „stará struktura“ představovala při volbách, jejichž hlavním cílem bylo potvrzení změny režimu, významnou překážku úspěchu.

Deset let konsolidace politického systému, zkouška několika volebních cyklů a postupné etablování politických a správních elit situaci změnilo.⁸ Ne snad

⁷ K recepci Deschouwerova přístupu v české politologii viz Strmiska [2005].

⁸ K teritoriální konsolidaci stranického systému viz text „Prostorová analýza českého stranického systému. Institucionalizace a prostorové režimy“ v tomto monotematickém čísle [Kouba 2007].

v tom, že by se kulturní kapitál stal nadbytečným. Přinejmenším vyšší úroveň vzdělání se stala typickým znakem krajských zastupitelů. Také veřejnosti známá tvář mohla být při skládání kandidátek důležitým aktivem. Poměrný volební systém s kandidátními listinami však otevřel velký prostor pro soupeření a vyjednávání stranických lídrů, lokálních skupin i jednotlivců, neboť v něm nejde jen o úspěch strany jako celku, ale také o získání volitelných pozic na vlastní kandidátce [srv. Nay 2001]. Ač studium procesu rekrutace kandidátů jde nad rámec této studie, lze očekávat, že v něm významnou roli sehrává sociální kapitál, zkušenost a umění pohybovat se v politických strukturách. V Colemanově pojetí koncept sociálního kapitálu oceňuje hodnotu těch aspektů sociální struktury, které mohou aktéři využít k realizaci svých zájmů [Coleman 1990: 305]. Může se tak dít různými cestami, např. prostřednictvím závazků vytvořených v minulosti, využitím autority, již aktér v určité síti vztahů požívá atp.⁹

Testované propozice:

1) Krajské volby necharakterizovala účast a úspěch „nováčků“, ale spíše uplatnění kandidátů s předchozími zkušenostmi z různých politických úrovní.

2) Předchozí zkušenost a čas strávený v těchto strukturách se odrazil ve věku kandidátů. V krajských zastupitelstvech zasedli ve srovnání s lokální či parlamentní úrovní relativně starší zastupitelé.

2) Hypotéza minimálního rizika v situaci nejistoty

V době konání prvních voleb podstatně zesláblo nadšení veřejnosti i politiků pro vytvoření regionální úrovně samosprávy a rostly naopak obavy z nákladnosti tohoto kroku. Zpočátku se krajům nedostávalo mnoho peněz a ani další vývoj financování a legislativní rámec fungování nově zřízených orgánů nebyl zřetelný. Jinými slovy, před prvními krajskými volbami panovala velká míra nejistoty. Podle teoretiků racionální volby je v takové situaci nejlepší strategií minimalizace rizika vedoucího k velkým ztrátám [srv. Rawls 1995: 100].

Lze předpokládat, že nejmenší riziko citelných ztrát hrozilo těm veřejně činným osobám, jejichž aktuální pozice byla do budoucna nejistá. V roce 2000 se to týkalo především představitelů okresních úřadů, s jejichž zrušením se počítalo v rámci reformy veřejné správy. Do vedení okresních úřadů se tito lidé často dostávali s podporou svých mateřských stran. Mohli proto snáze najít podporu uvnitř svých stran i při změně působišť. Kraje navíc přebíraly řadu funkcí právě

⁹ Podle Coleman [Coleman 1990] může sociální kapitál nabývat řadu forem (závazků a očekávání, potenciálu informací, norem s efektivními sankcemi, vztahů autority aj.), spojuje proto různé procesy a nerozlišuje různé typy sociálních vztahů, jejichž odlišnost je podstatná v jiných souvislostech. Róna-Tas [1998] označil Colemanovo pojetí sociálního kapitálu rozlišující mezi fyzickým kapitálem (spočívající v objektech), lidským kapitálem (v jednotlivcích) a sociálním kapitálem (ve vztazích) jako substantivní přístup. Konceptualizace Pierra Bourdieua pak představuje institucionální přístup, který třídí kapitály podle typu institucí, jež vedou k jejich akumulaci (ekonomický, kulturní, politický).

z okresních úřadů, takže bývalí vysocí úředníci mohli odkazovat na svou kompetenci.

Naopak pro kariéru starosty či primátora většího města představoval nejistý osud krajů určité riziko. Snaha legislativců prosadit zákaz souběhu funkcí starosty a člena krajského zastupitelstva signalizovala, že podpora z centra politické strany nemusí být automatická. Navíc byl stěžejí představitelný souběh funkce představitele většího města a vrcholného krajského politika. Za racionální pak lze považovat volbu větší jistoty, tzn. udržení významné pozice ve známém prostředí velkých měst, která navíc v době ustavení krajských orgánů nezřídka operovala rozpočtem několikanásobně převyšujícím první finanční zdroje krajů.¹⁰

Do druhých voleb vstupovala regionální úroveň samosprávy s výrazně vyššími zdroji jak finančními, tak mocenskými. Obdoba hrozby konce kariéry na okresních úřadech se neopakovala, proto lze očekávat posuny mezi volbami v letech 2000 a 2004.

Testované propozice:

3) K nejméně úspěšným kandidátům v roce 2000 patřili ti, jejichž dosavadní postavení mělo nejistou budoucnost.

4) Primátoři statutárních měst, resp. představitelé největších obcí nefigurovali v prvních krajských volbách na čelných místech kandidátek ve větší míře než starostové menších obcí.

3) Hypotéza urbanizace a sídelní fragmentace

Předchozí propozice se soustředí zejména na kandidáty činné v samosprávě či státní správě. Jednotlivé kraje se od sebe liší počtem potenciálních kandidátů tohoto typu v závislosti na míře urbanizace, resp. v míře fragmentace sídel. Lze očekávat, že tento limit se projeví i v zastoupení těchto kandidátů na kandidátkách a potažmo mezi zvolenými zastupiteli.

Testované propozice:

5) Regionální rozdíly v počtech kandidátů se zkušeností z veřejné správy korelují s mírou urbanizace či sídelní fragmentace.

6) S mírou urbanizace či sídelní fragmentace dále korelují regionální odlišnosti v zastoupení krajských zastupitelů s předchozí politickou zkušeností.

¹⁰ Určitou analogii představuje zkušenost z Francie, která má dlouhou historii tzv. kumulace mandátů, při níž jeden politik obsazuje hned několik významných pozic na lokální, departmentální, regionální či národní úrovni. Po té, co byla kumulace mandátů v 90. letech minulého století omezena, dali politici většinou přednost pozici starostů či senátorů před funkcemi v regionech, které mají menší váhu [srv. Nay 2001: 161; Pecka 2002: 159].

4) Hypotéza politizace krajských elit a jejího vlivu na lokální politiku

Zahraniční experti varují před možnými důsledky neúspěchu národních politických stran na regionální úrovni. „Vývoj funkčního stranického systému – z dlouhodobého pohledu pravděpodobně nutný pro efektivní demokratické vládnutí – zahrnuje propojení národní a sub-národní politiky. Nezávislí mohou i v rozvinutých moderních státech hrát a hrají významnou roli v lokální politice, ale jestliže strany, které spolu soupeří v národních volbách, ... hrají jen malou nebo žádnou roli v oblastní politice, bude těžké zvládnout konflikty zájmů mezi centrem a regiony.“ [Gibson, Hanson 1996: 309] Teorie národních voleb druhého řádu Reifa a Schmitta [Reif, Schmitt 1980] pak u voleb konaných během parlamentního volebního období předpokládá spíše nižší podporu vládních stran, zisky opozice a možný úspěch menších, regionálních či nových stran.

V českém případě budoucí podobu krajských elit do značné míry určili zákonodárci tím, že omezili možnost účasti ve volbách na politické strany a hnutí. Uspíšili tak formalizaci různých seskupení, která si chtěla podržet punc „nezávislosti“. Jestliže bylo racionální vstupovat do komunálních voleb v podobě registrovaných politických subjektů pouze ve větších městech, zákon o volbách do zastupitelstev krajů tlačil k podobnému kroku také nezávislé kandidáty z menších obcí.

Převedeno na individuální úroveň, z hlediska souboje o místa v krajských zastupitelstvech je pro kandidáta racionální být členem politické strany. V komunální politice, z níž se rekrutuje podstatná část regionálních politiků, však podobná racionalita neplatí nebo se omezuje na větší města [srv. Ryšavý 2006]. Dojde-li k situaci, v níž se do krajských zastupitelstev dostávají téměř výhradně ti z lokálních politiků, kteří mají zázemí v etablované politické straně, lze očekávat možné důsledky. Buď jsou z regionálních reprezentací vytlačováni kandidáti z menších obcí, v nichž převažují bezpartijní představitelé,¹¹ anebo úspěch straníků z malých obcí vytváří tlak k větší politizaci lokální politiky. Oba dopady se však zřetelně projevují až v dlouhodobějším horizontu. V této chvíli jde o postižení rozdílů mezi prvními a druhými krajskými volbami souvisejících s členstvím v politických stranách a hnutích.

Testované propozice:

7) Úspěšnost členů politických stran od voleb k volbám roste a souvisí s velikostí obce, z níž kandidát pochází.

8) Předchozí teze platí především pro lokální politiky.

¹¹ Při této variantě lze očekávat i menší zastoupení lokálních politiků v krajských zastupitelstvech obecně, neboť větší města skýtají celkově omezenější rezervoár kandidátů.

Datové soubory kandidátů v krajských volbách 2000 a 2004

Analytická část této studie pracuje s datovým souborem kandidátů v krajských volbách 2000 připraveným týmem Lokálních a regionálních studií Sociologického ústavu AV ČR a obdobným souborem sestaveným autorem textu ve spolupráci se studenty Katedry sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Z kandidátních listin bylo možné vyčíst jméno, věk, místo bydliště,¹² povolání či funkci kandidáta a případně také vysokoškolský titul. Soubory také obsahují údaje o členství v politické straně či hnutí, umístění na kandidátce a konečně to, zda daný kandidát ve volbách obdržel mandát krajského zastupitele. Soubor z roku 2000 rozlišoval několik typů kandidátů – kategorie představitelů veřejné správy se rozpadala na volené (starostové, poslanci apod.) a jmenované (přednostové okresních úřadů, vedoucí odborů magistrátu aj.). Další skupinou byly osoby na významných místech sociálního systému (ředitelé škol, lékaři, novináři, soudcové, ředitelé společností, předsedové představenstev, zemědělských družstev aj.), ostatní tvořili zbytkovou, byť nejvíce zastoupenou kategorii. Soubor z voleb 2004 zahrnul navíc ještě kategorii regionálních politiků (hejtman, náměstci, radní). Kritériem pro zařazení do jednotlivých kategorií byly údaje uvedené u jmen na kandidátní listině v podobě, kterou převzal volební server ČSÚ. Ze souborů z tohoto důvodu nelze jednoduše vyčíst informace o kumulaci mandátů (např. neuvolněného krajského radního a starosty). S velkou pravděpodobností také někteří neuvolnění představitelé menších obcí (radní, místostarostové atp.) uvedli na kandidátce svou profesi a nikoli pozici v místní samosprávě. Úhrnem vzato, následující analýzy do určité míry podhodnocují míru, v níž o vstup do regionálních zastupitelstev usilovali lokální politici. Tabulka 1 přibližuje strukturu obou souborů kandidátů se zvláštním zřetelem na zastoupení těch kandidátů, kteří se na kandidátních listinách deklarují svým postavením v zastupitelských orgánech obce, kraje či státu (kategorie „volení“).

Podíl kandidujících žen se od prvních k druhým volbám zvýšil jak u všech kandidátů, tak mezi kandidujícími politiky, přičemž odstup zůstal prakticky stejný. Zatímco v prvních volbách bylo mezi kandidujícími politiky relativně méně straníků, v roce 2004 se poměr k celku všech kandidujících vyrovnal. Snížení podílu kandidujících členů stran¹³ se však netýkalo kategorie „volení“. U kandidátů těch volebních stran, které uspěly alespoň v některém z krajů, naopak došlo v zastoupení straníků v kategorii „volení“ k vzrůstu z 60 % v roce 2000 na 73 % v roce 2004.¹⁴ Obecně platí, že v roce 2000 byli „volení“ kandidáti oproti celku o něco starší, s vyšším podílem mužů a naopak nižším podílem členů politických

¹² Mimo údajů z volebního serveru byly k souborům připojeny údaje o velikosti obcí, z níž kandidáti pocházejí, převzaté z *Malého lexikonu obcí ČR 2004* [Český statistický úřad 2005].

¹³ K poklesu podílu kandidujících členů stran došlo i přes to, že na kandidátkách politického hnutí SNK v roce 2000 figurovali pouze bezpartijní kandidáti, kdežto v roce 2004 byla asi třetina kandidátů členy SNK. Podíl „straníků“ se zvýšil také u politického hnutí Nezávislí.

¹⁴ Také rozdíl v zastoupení straníků mezi všemi kandidáty (77 %) a „volnými“ (60 %) byl v roce 2000 u úspěšných volebních stran markantnější. V roce 2004 došlo rovněž k vyrovnání.

Tabulka 1. Struktura kandidátů v krajských volbách 2000 a 2004 (zaokrouhleno)

	2000 – všichni	2000 – volení	2004 – všichni	2004 – volení
Muži	78	87	74	83
Ženy	22	13	26	17
18–29 let	10	1	11	1
30–49 let	45	51	45	46
50 a více let	45	48	44	53
člen politické strany*	64	57	58	58
bezpartijní	36	43	46	42
Počet případů	7754	912	8309	1268

Zdroj: datové soubory kandidátů do krajských voleb 2000 (SOÚ AV ČR) a 2004 (autor).

Poznámka: * Do kategorie „straníků“ jsou zahrnuti také členové politických hnutí Nezávislí, Sdružení nezávislých kandidátů, Zlínského hnutí nezávislých a Nezávislých pro Moravu, pokud tak vystupují na kandidátkách.

stran. V roce 2004 dále vzrostlo zastoupení „volených“ kandidátů starších 50 let, což lze připsat poměrně vysoké personální stabilitě na českých radnicích. Kandidovat v krajských volbách jako zvolený představitel místní samosprávy znamená kandidovat ve vyšším věku. Kariéra těchto politiků má dva stupně. Nejprve úspěch na místní úrovni a s určitým časovým odstupem pak kandidatura v kraji.

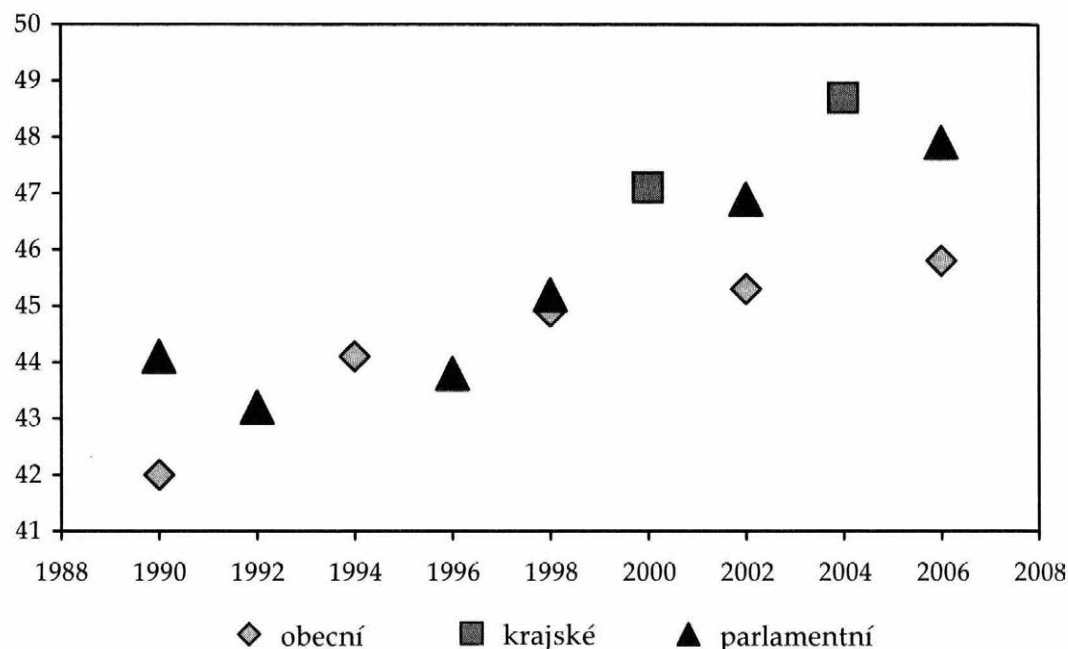
Zkušenost a sociální kapitál

První dvě z testovaných propozic charakterizují odlišnost struktury kandidátů a zastupitelů v prvních krajských volbách oproti prvním volbám do obecních zastupitelstev a novodobého parlamentu jednak věkem a za druhé zkušeností. Jak ukazuje graf 1, nejmladší úroveň samosprávy se vyznačuje nejvyšším průměrným věkem svých členů. Krajské volby v roce 2000 byly prvními volbami od roku 1989, v nichž věkový průměr zvolených přesáhl průměrný věk kandidátů. Od té doby se to stalo pravidlem jak u obecních, tak parlamentních voleb.

Do kategorie „volení“ spadalo v roce 2000 12 % kandidátů a v roce 2004 asi o 3,5 % více,¹⁵ což by nástupu lidí s předchozí zkušeností z politiky příliš

nání zmíněných podílů, ovšem v porovnání se všemi volebními stranami se tak dělo na vyšší úrovni (73 %).

¹⁵ Většinu v kategorii volených v roce 2004 tvořili starostové/primátoři (67 %), následováni jejich zástupci (24 %). Podíl regionálních politiků činil 7 %. V kategorii volených figurovalo také 22 poslanců obou komor Parlamentu ČR.

Graf 1. Průměrný věk zvolených zastupitelů v době konání voleb

Zdroj: ČSÚ. (Jedná se o data z volebního serveru www.volby.cz a dále údaje z tabulek přibližujících složení zvolených členů obecních zastupitelstev (http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/struktura_zastupitelu_podle_veku_a_pohlavi0607; <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/4206-07>). Vše navštíveno 6. 6. 2007.)

nenasvědčovalo. Zkušenost s participací na jiných zastupitelských úrovních však lze vyčíst z kandidátních listin pouze tam, kde to sami kandidáti uvedli. Rozdíl se ukáže při srovnání s výběrovým šetřením regionálních elit provedeným v září a říjnu 2004 týmem Lokálních a regionálních studií Sociologického ústavu AV ČR ve spolupráci s agenturou Factum Invenio [Kostecký, Vobecká 2005]. Zkušenost s funkcemi na lokální či národní úrovni měly dvě třetiny ze dvou set dotázaných krajských zastupitelů a další desetina pak na dráhu krajského zastupitele nastupovala z funkcí „na okrese“, tzn. obvykle ve státní správě [Čermák 2005: 30]. To představuje dvojnásobné hodnoty oproti podílům kategorie „volení“ (30 %) a „jmenování“ 5 % mezi všemi krajskými zastupiteli zvolenými v roce 2000.

Tabulka 2 přibližuje strukturu kandidátů a zvolených zastupitelů z hlediska jejich předchozího postavení, ale také naznačuje rozdíly v úspěšnosti kandidátů.¹⁶ Absolutně nejúspěšnější byli první krajsí politici, kteří v roce 2004 znovu kandi-

¹⁶ Vyšší úspěšnost kandidátů z veřejné správy a významných osob v prvních volbách prokázala Vajdová [2001c]. Z první skupiny bylo zvoleno 22 %, z významných 12 % a z ostatních jen 5 % kandidujících, podobně tomu bylo i v roce 2004.

Tabulka 2. Kandidáti a zastupitelé v krajských volbách 2000 a 2004 podle společenského postavení

Volby 2000	kandidáti	zastupitelé	Volby 2004	kandidáti	zastupitelé
volení	12	30	volení (mimo kraj)	14	34
–	–	–	krajští politici	1	9
jmenovaní	2	5	jmenovaní	0,4	0,3
významné osoby	17	24	významné osoby	20	23
ostatní	69	41	ostatní	65	34
Celková četnost	7754	675		8309	675

Zdroj: datové soubory kandidátů do krajských voleb 2000 (SOÚ AV ČR) a 2004 (autor).

Poznámka: sloupcová procenta; není-li uvedeno jinak, jde o zaokrouhlené hodnoty.

dovali (58 z 83, tj. 70 %). Velmi dobře si v obou volbách vedli také další kandidáti z kategorie „volení“. Svou roli přitom sehrál fakt, že v prvních krajských volbách uspěly prakticky pouze ty strany, které měly na svých kandidátkách větší podíl kandidátů z veřejné správy. Na kandidátkách parlamentních stran (Čtyřkoalice, Občanská demokratická strana, Česká strana sociálně demokratická a Komunistická strana Čech a Moravy) kandidovalo 18 % volených a mezi kandidáty dalších šesti úspěšných volebních stran (SOS, NEZ, SNK, ZHN, NpM a SpPK) to bylo dokonce 37 %. Naproti tomu za neúspěšné volební strany kandidovala necelá tři procenta volených zástupců. V roce 2004 byla situace vyrovnanější. Do kategorie „volení“ spadala přibližně pětina kandidátů za parlamentní strany, necelá čtvrtina kandidátů dalších úspěšných volebních stran a koalic a u neúspěšných stran to bylo necelých 7 %.

Shrnuto, ač je regionální samospráva novým prvkem v politickém systému České republiky, na personální rovině převážila kontinuita a osvědčily se předchozí zkušenosti s politickou činností zejména na místní úrovni.

Minimalizace rizika v situaci nejistoty

Tabulka 2 ukazuje, že struktura kandidátů dle jejich společenského postavení se v obou volbách příliš nelišila. K nejpodstatnějším změnám patří úbytek v kategorii „jmenovaní“ vysvětlitelný ukončením činnosti okresních úřadů v roce 2003, jejichž přednostové a další vyšší úředníci často kandidovali v prvních krajských volbách. V nich uspěla čtvrtina z těchto kandidátů, a to ve všech případech na kandidátce některé z parlamentních politických stran. Výběrové šetření prokázalo, že tito kandidáti získali velmi často nejen mandát zastupitele, ale výrazně se prosadili i při volbách hejtmanů a jejich náměstků [srv. Čermák 2005: 32–33]. Souhrnně řečeno, ti z kandidujících úředníků veřejné správy, kteří se díky podpoře

Tabulka 3. Počty kandidátů v kategorii „volení“, umístění na čele kandidátní listiny a procentuální úspěšnost dle velikosti obce kandidáta v krajských volbách 2000 a 2004

Velikost obce	1–500	501–1000	1001–2000	2001–5000	5001–10000	10001–20000	20001–50000	50001–100000	100001–400000	Celkem
počty a podíly										
N kandidátů 2000	104	139	159	165	115	78	80	38	34	912
% v čele listiny	20,2	15,8	17,6	26,1	47,0	47,4	43,8	52,6	20,6	29,3
zvolených v %	3,8	9,4	10,7	19,4	37,4	37,2	46,3	44,7	20,6	21,8
N kandidátů 2004	136	196	222	232	160	108	100	62	52	1268
% v čele listiny	12,5	18,9	24,8	28,0	39,4	42,6	60,0	50,0	38,5	31,1
zvolených v %	5,9	10,7	14,0	23,7	28,8	35,2	52,0	45,2	23,1	22,9

Zdroj: datové soubory kandidátů do krajských voleb 2000 (SOÚ AV ČR) a 2004 (autor).

Poznámka: % v čele listiny = podíl kandidátů na 1.–10. místě kandidátky.

% zaokrouhlena na jedno desetinné místo.

významné politické strany dostali do předních pozic na kandidátkách, vyměnili pozice na rušených úřadech za významné posty v nově utvářených orgánech krajů. Po čtyřech letech kandidovalo přibližně pětkrát méně jmenovaných funkcionářů a pouze dva byli zvoleni.

Volené reprezentanty neodlišuje od ostatních kandidátů pouze vyšší úspěšnost. U této kategorie navíc míra úspěchu souvisí s velikostí obce, z níž kandidáti pocházejí. V roce 2000 úspěšnost kandidáta rostla s velikostí obce až do kategorie 20–50 tisíc obyvatel a pak klesala. Celkové úspěšnosti této kategorie (21,8 %) nedosáhli kandidáti z obcí do pěti tisíc obyvatel a těsně pod ní se ocitli také kandidáti z měst nad sto tisíc obyvatel. Nižší úspěšnost v největších obcích lze z části vysvětlit tím, že kandidáti z velkých měst figurovali na nižších, a tedy méně volitelných místech kandidátek.

Jak je patrné z tabulky 3, u největších měst figurovala v roce 2000 v čele volební listiny jen asi pětina kandidátů z kategorie „volení“. V roce 2004 jejich zastoupení vzrostlo téměř dvojnásobně. V roce 2000 byl v městě velikosti Brna, Ostravy, Plzně či Olomouce málokdo ochoten obětovat poměrně významný post primátora, jeho zástupce, starosty městské části či člena rady těchto měst a podstoupit riziko voleb nového typu. Namísto vykročení z vyzkoušeného prostředí do nejisté pozice, navíc s malou podporou veřejnosti, raději tito lidé podpořili volební listiny svých stran ze zadních řad. Výjimky z tohoto pravidla¹⁷ se posléze

¹⁷ Šlo především o bývalého ostravského primátora Evžena Tošenovského, ale také např.

zařadili k nejvýraznějším postavám rodících se regionálních elit, což se projevilo nejen navenek vůči veřejnosti, ale také dovnitř Občanské demokratické strany, za níž všichni v roce 2000 kandidovali.

V druhých volbách do zastupitelstev krajů se souvislost mezi velikostí obce a úspěšností politiků kandidujících v krajských volbách poněkud oslabil, zůstala však i nadále zřetelná.¹⁸ Pod průměrnou úspěšností se ocitli kandidáti z obcí do 2000 obyvatel. Na úspěšnosti kandidátů z měst nad 50 tisíc obyvatel se významnou měrou podíleli znovuzvolení regionální politici.¹⁹ Souvislost mezi velikostí obce a úspěšností kandidátů z řad volených politiků se liší kraj od kraje, i když ve většině krajů hraje velikost obce kandidáta podstatnou roli v tom, zda bude zvolen, či nikoliv. V roce 2000 měli velmi nesnadnou pozici kandidáti z menších obcí v krajích Pardubickém (Spearman = $-0,63$), Karlovarském ($-0,54$), Jihočeském ($-0,52$) a Zlínském ($-0,46$). V roce 2004 byla nedostatečná velikost obce ze všech krajů největší překážkou pro vstup do krajského zastupitelstva v krajích Pardubickém ($-0,48$) a Olomouckém ($-0,46$).²⁰ Zopakujme, že se jedná o souvislost platnou pro kandidáty z řad lokálních, regionálních či parlamentních politiků. U všech kandidátů bez rozdílu postavení jsou hodnoty korelací podstatně slabší.²¹

Nižší úspěšnost představitelů malých obcí v krajských volbách v žádném případě nevede k jejich absenci v zastupitelstvech krajů, neboť „kvalitu“ (tj. zvolení) do značné míry nahrazují „kvantitou“ – množstvím kandidujících. Ač úspěšně jen nevelká část, mandát jich vždy několik obdrží. Jinou otázkou je, nakolik se reprezentanti malých obcí prosazují v orgánech krajů. I v tomto případě je situace kraj od kraje velmi odlišná. Úspěšnější bývají tito kandidáti v moravských krajích a v Jihočeském kraji.²²

Hojná účast kandidátů z řad vyšších úředníků a naopak relativně nižší zastoupení reprezentantů velkých měst v prvních krajských volbách dokládá

kladenského exstarostu a posléze poslance parlamentu Petra Bendla či Jiřího Šulce z Mostu.

¹⁸ Vyjádřeno Spearmanovým koeficientem pořadové korelace, šlo o hodnoty $-0,32$ v roce 2000 a $-0,26$ v roce 2004. Vzhledem k nelineární souvislosti lze brát v potaz také obecnější Cramerův koeficient – v roce 2000 měl hodnotu $0,35$ a v roce 2004 pak $0,30$. Jak napovídají parciální korelace, do tohoto vztahu intervenují další proměnné, jako je členství kandidáta v politické straně nebo příslušnost k některé z úspěšných volebních stran.

¹⁹ Úspěšla třetina lokálních politiků z obcí s 50 až 100 tisíci obyvateli, ale jen asi 15 % kandidujících lokálních politiků z největších obcí.

²⁰ Pro výpočet Spearmanových koeficientů pořadové korelace byla použita dichotomizovaná podoba velikosti obcí. Konkrétně byla porovnávána úspěšnost kandidátů z obcí do a nad pět tisíc obyvatel. Až na jeden kraj (v roce 2000 Plzeňský, v roce 2004 Královéhradecký) šlo vždy o záporné, ale různě silné korelace. Od testů významnosti upouštíme, neboť se jedná o svého druhu vyčerpávající šetření.

²¹ Omezíme-li výběr jen na kandidující politiky úspěšných volebních stran, pak naměřené hodnoty korelací zamíchají pořadím krajů, ale v zásadě neovlivní povahu souvislosti.

²² Do krajských rad se probojovali maximálně dva starostové či jejich zástupci z obcí do 5 tisíc obyvatel, u větších obcí to bylo i 5 či 6 radních. V roce 2000 bylo zvoleno nejvíce lokálních politiků do rady kraje Jihomoravského (2+6) a v roce 2004 v kraji Olomouckém (2+5).

platnost pravidla minimalizace rizika v situaci nejistoty. Představitelé menších obcí riskovali mnohem méně, za to mohli získat s místem v zastupitelstvu kraje i přístup k informacím a zdrojům využitelným ve prospěch obcí, z nichž pocházeli. Před závažnější rozhodnutí byli postaveni ti, kteří se dostali na uvolněná místa krajských radních. Při neúspěšné obhajobě mandátu v roce 2004 mohli přijít jak o místo v kraji, tak na radnici.

Vliv urbanizace a sídelní fragmentace

Česká republika je charakteristická nejen vysokou mírou sídelní fragmentace, ale také regionálními rozdíly v míře urbanizace. Jsou-li mezi kandidáty a krajskými zastupiteli významnou měrou zastoupeni lokální politici a sehrávali-li v jejich případě významnou roli velikost obce, ze které pochází, lze očekávat souvislost mezi stupněm urbanizace a mírou sídelní fragmentace na jedné straně a na druhé straně účastí a úspěšností těchto kandidátů ve volbách. Ve sborníku k prvním krajským volbám se sídelní struktuře věnoval Daněk [2001], nevztahoval však své závěry přímo k výsledkům voleb. Do tabulky 4 byly z jeho textu převzaty údaje o stupni urbanizace vyjadřující podíl obyvatel daného kraje bydlících v městech a dále index velikostní struktury obcí obyvatel. Jeho hodnota je tím vyšší, čím

Tabulka 4. Stupeň urbanizace, index struktury a podíly kategorie „volení“ v krajských zastupitelstvech po volbách 2000 a 2004 (zaokrouhleno)

Kraj	SČ	JČ	Pz	KV	ÚL	Lb	HK	Pa
stupeň urbanizace	55,5	64,5	67,3	82,0	80,6	19,1	69,2	61,8
index struktury 5000	3,31	3,42	3,50	3,82	3,55	3,69	3,32	3,22
počet mandátů	65	55	45	45	55	45	45	45
% podíl „volení“ 2000	31	44	22	29	20	24	18	31
% podíl „volení“ 2004	55	51	49	36	22	33	36	51

Kraj	Vy	Jm	Ol	Zl	MS	Celek
stupeň urbanizace	56,5	63,5	58,0	60,9	77,3	
index struktury 5000	2,97	3,77	3,70	3,84	4,08	
počet mandátů	45	65	55	45	65	675
% podíl „volení“ 2000	33	31	31	38	29	29,5
% podíl „volení“ 2004	58	34	53	56	32	43

Zdroj: datové soubory kandidátů do krajských voleb 2000 (SOÚ AV ČR), 2004 (autor) a [Daněk 2001].

Tabulka 5. Korelace zastoupení kategorie „volení“ mezi kandidáty a zastupiteli s mírou urbanizace a indexem struktury

Pearsonovy korelační koeficienty	míra urbanizace	index struktury
% „volení“ mezi kandidáty 2000	-0,51	-0,05
% „volení“ mezi kandidáty 2004	-0,73	-0,43
% „volení“ mezi zvolenými 2000	-0,5	-0,34
% „volení“ mezi zvolenými 2004	-0,86	-0,80

Zdroj: datové soubory kandidátů do krajských voleb 2000 (SOÚ AV ČR), 2004 (autor) a [Daněk 2004].

vyšší váhu mají v daném systému osídlení větší města a obce, bez ohledu na jejich městský či venkovský status [Daněk 2001: 38].²³

Regionálních odlišností v podílech kandidátů z veřejné správy a jejich zastoupení v prvních krajských zastupitelstvech si všimla Vajdová [2001c]. Zřetelné rozdíly mezi kraji po čtyřech letech dále vzrostly (viz tabulku 4). V šesti krajích „volení“ získali absolutní většinu mandátů, v šesti jiných krajích jejich podíl nedosáhl ani 36 %. Vysoká urbanizovanost v krajích, jako jsou Ústecký, Karlovarský či Moravskoslezský, omezuje okruh možných kandidátů z řad lokálních politiků. Obecně platí, čím urbanizovanější kraj, tím nižší podíl kategorie „volení“ najdeme jak mezi kandidáty, tak zejména mezi zvolenými zastupiteli. Tabulka korelací (tabulka 5) ukazuje, že od prvních voleb k druhým rovněž vzrostla záporná korelace s indexem struktury. Zvláště v roce 2004 „volení“ kandidovali a byli také úspěšní častěji v krajích, v nichž mají větší váhu menší obce.

Politizace krajských elit a její vliv na lokální politiku

Budeme-li za indikátor míry politizace brát podíl a úspěšnost členů politických stran a hnutí v porovnání s nestraníky, pak je krajská samospráva takřka úplně politizovaná.²⁴ Podíl kandidujících členů stran a hnutí sice klesl z 64 % v roce 2000 na 58 % v roce 2004, zato v zastupitelstvech tvořili straníci po prvních volbách 90 %

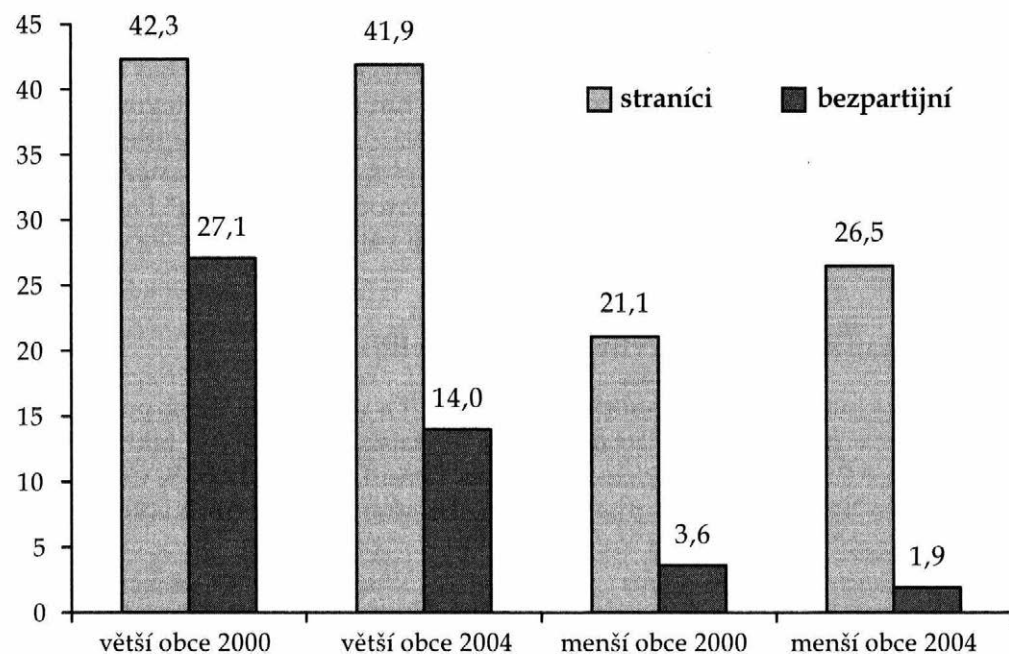
²³ „Index velikostní struktury byl vypočten tak, že k počtu obyvatel nejmenších obcí (do 199 obyvatel) byl připočten dvojnásobek počtu obyvatel v obcích s 200 až 499 obyvateli, dále trojnásobek počtu obyvatel v obcích s 500 až 999 obyvateli, atd., až konečně byl připočten desetinásobek počtu obyvatel v obcích se 100 000 a více obyvateli a výsledná hodnota byla dělena celkovým počtem obyvatel kraje“ [Daněk 2001: 37].

²⁴ Za alternativní míru politizace lze považovat výskyt určitého typu „vládních“ koalic, tj. dohodu stran ovládajících radu kraje. Politizovanější variantou je výskyt minimálních vítězných koalic [srv. Sokol, Mrklas 2001; Kyloušek, Balík 2005]. Dle Lebedy [Lebeda 2001: 23] by proporcí volební systém měl vést spíše k neideologickému konsenzuálnímu charakteru práce volených orgánů.

Tabulka 6. Počty kandidátů a zastupitelů z kategorie „volení“ dle velikosti obce a členství ve straně v krajských volbách 2000 a 2004 (zastupitelé/kandidáti)

Členství	Velikost		Celkem
	do 5000	nad 5000	
straníci 2000	55 / 261	110 / 260	165 / 521
bezpartijní 2000	11 / 306	23 / 85	34 / 391
Celkem 2000	66 / 567	133 / 345	199 / 912
straníci 2004	108 / 408	163 / 389	271 / 797
bezpartijní 2004	7 / 378	13 / 93	20 / 471
Celkem 2004	115 / 786	176 / 482	291 / 1268

Zdroj: datové soubory kandidátů do krajských voleb 2000 (SOÚ AV ČR) a 2004 (autor).

Graf 2. Úspěšnost kandidátů z kategorie „volení“ dle velikosti obce a členství ve straně (%)

Zdroj: datové soubory kandidátů do krajských voleb 2000 (SOÚ AV ČR) a 2004 (autor).

Poznámka: Procentuální úspěšnost odpovídá podílu zvolených zastupitelů ku počtu kandidujících v tabulce 6.

a po druhých ještě o čtyři procenta více. Vzhledem k tomu, že na kandidátkách většiny úspěšných volebních stran najdeme jen malé procento nestraníků, nejde o překvapivý výsledek. Z hlediska politických stran je logické, že při výběru kandidátu dostávají přednost členové před nestraníky. Z pohledu současné podoby lokální politiky se pak lze ptát: Jaký vliv má tento stav na úspěšnost lokálních politiků z malých obcí, mezi nimiž obecně výrazně převažují nestraníci? Vytváří krajský volební mechanismus bariéru pro tento typ kandidátů nebo spíše nastavuje filtr propouštějící pouze členy politických stran?

Dvě vlny šetření *Local Democracy and Innovation* uskutečněné v letech 1991 a 1997 ukázaly, že se podíl členů politických stran mezi českými starosty v 90. letech minulého století prakticky neměnil a vždy rostl s velikostí obce [Illner 2001: 260]. Velmi obdobná situace platí i pro starosty či širěji lokální politiky kandidující v krajských volbách.²⁵ Jak v souboru všech kandidátů, tak mezi kandidáty úspěšných stran přitom nemá velikost obce na zastoupení straníků téměř žádný vliv. Zato v případě kategorie „volení“ dosahuje Spearmanův korelační koeficient hodnoty $-0,32$ u prvních a $-0,35$ u druhých voleb.

Za zvláštní pozornost stojí zjištění, že volby zřetelnou souvislost mezi velikostí obce a zastoupením straníků mezi kandidujícími politiky vždy smazaly. Mezi zvolenými politiky z velkých i malých měst najdeme prakticky stejný poměr straníků a bezpartijních. Z tabulky 6 lze vyčíst, že v roce 2000 šlo přibližně o poměr 5:1, v roce 2004 pak přibližně 14:1. Kandiduje-li např. starosta malé obce, členství v politické straně mu může ke zvolení podstatně napomoci. V druhých krajských volbách tento vztah platil ještě výrazněji než ve volbách prvních.²⁶ Jinými slovy, v kategorii „volení“ si pohoršili především nestraníční kandidáti z větších obcí a naopak si polepšili členové politických stran z malých obcí. Jedině u této skupiny došlo v roce 2004 ke zvýšení úspěšnosti oproti prvním krajským volbám, a to i přes celkový nárůst počtu kandidujících a s tím spojenou větší konkurenci (viz graf 2 a tabulku 6). Mezi těmito 108 krajskými zastupiteli převažují starostové a jejich zástupci, následováni regionálními politiky, kteří obhájili mandát zastupitele a konečně třemi levicovými poslanci Parlamentu ČR.

Členství ve straně se po dvou volbách stalo takřka nutnou podmínkou pro úspěch v soutěži o mandáty. Nestalo se však bariérou pro vstup lokálních politiků z menších obcí do regionálních reprezentací. Zastoupení této skupiny naopak po druhých volbách výrazně vzrostlo. V zastupitelstvech obcí a měst však dlouhodobě počty straníků klesají [viz např. Vávra 2007]. Jedinou výjimkou mezi většími stranami představuje Občanská demokratická strana, u níž od roku 1998

²⁵ Výzkumy *Local Democracy and Innovation* uvádí 53% podíl straníků mezi starosty, mezi kandidujícími starosty jich v roce 2004 bylo 53,5% a mezi kandidujícími lokálními politiky 58%.

²⁶ Ačkoliv bylo v roce 2000 v kategorii „volení“ zvoleno více straníků z obcí do 5000 obyvatel než nestraníků z větších obcí, relativně úspěšnější byla druhá skupina. V roce 2004 jak v absolutní míře (počtu zvolených), tak v relativní úspěšnosti předčili straníci z malých obcí nestraníky z obcí větších. Viz k tomu tabulku 6 a graf 2.

rostou jak počty kandidátů v komunálních volbách, tak také počty zvolených zastupitelů. Není proto překvapivé zjištění, že úspěch lokálních politiků z malých obcí v krajských volbách je především úspěchem členů ODS.

Hranice 5000 obyvatel použitá v tabulce 6 je arbitrární, ale může do určité míry zastupovat pomyslnou hranici mezi dvěma typy krajských zastupitelů. Pro jedny je mandát zastupitele a funkce v některém z orgánů kraje dalším ze stupňů v politické kariéře směřující vzhůru ke špičce politické strany či k nejvyšší politice. Pro druhé představuje účast na krajském rozhodování spíše přístup ke zdrojům dobře zužitkovatelným v obcích, které tito lidé zastupují. První lze hledat nejspíše v kandidátech z velkých obcí, druhí častěji pochází z obcí menších.

Se dvěma typy regionálních politiků souvisí dva efekty ustavení regionální samosprávných orgánů pro celý politický systém v ČR. Jeden směřuje dovnitř politických stran a k jejich špičkám. Z regionálních elit se rekrutují noví adepti pro nejvyšší vedení politických stran.²⁷ Druhým efektem je tlak na politizaci lokální politiky úměrnou rostoucímu významu regionální politiky pro rozvoj obcí a měst.²⁸ Člen strany či hnutí zastoupeného v krajském zastupitelstvu bude mít vždy komparativní výhodu oproti představiteli obce, který s regionální samosprávou přichází do styku pouze z titulu své funkce.²⁹

Závěr

V úvodu ke speciálnímu číslu *European Urban and Regional Studies* nazvaném „Multi-Level Electoral Competition: Election and Parties in Decentralized States“ si jeho editoři Dan Hough a Charlie Jeffery stěžovali na nedostatek teoreticky informovaných analýz regionálních voleb [Hough, Jeffery 2003]. Ač se v souvislosti s decentralizačními procesy, kterými v posledních desetiletích prochází státy EU, zvyšuje zájem o tzv. nový regionalismus,³⁰ nevede to podle nich k systematickému výzkumu soutěže politických stran na regionální úrovni a s tím spojené

²⁷ „Pevně věřím, že nikdo moudrý se dnes už na komunální a regionální politiky, primátory, starosty a členy obecních a městských zastupitelstev nedívá spatra. Přimlouvám se zato, aby s nimi ODS počítala dokonce více než doposud a více na ně sázela i v celostátní politice... Pro výsledek jakýchkoli a zejména případných předčasných voleb mohou být jejich jména na kandidátkách proti ostatním stranám velmi silným trumfem,“ uvedl v Listech ODS v listopadu 2006 středočeský hejtman a místopředseda ODS Petr Bendl. On sám je ilustrativním příkladem impulzů, které regionální politické elity vnáší do politických stran.

²⁸ Mimo jiné i v tomto tlaku lze hledat vysvětlení podstatného nárůstu počtu členů ODS zvolených v posledních obecních volbách v roce 2006 (4084 zastupitelů z řad ODS oproti 3002 v roce 2002 a 2970 v roce 1998).

²⁹ Lakonicky to vyjádřil v rozhovoru jeden z krajských zastupitelů za ODS, který je zároveň dlouholetým starostou menšího města: „Krajské zřízení je nesmyslné, ale musíte tam být... Pro dobré řízení města je nutný pohled do souvislostí.“ Svou dřívější snahu o kandidaturu do parlamentu považoval zpětně za špatnou cestu.

³⁰ Od konce 80. let se objevuje nová vlna regionalismu vynucená ekonomickou restrukturalizací, globalizací, transformací národních států a evropskou integrací. Regiony vystupu-

volební dynamiky. Tato stať měla za úkol dílčím způsobem přispět k důkladnějšímu pochopení počáteční éry regionální politiky a samosprávy v České republice v jejich vzájemné provázanosti s lokální a celostátní politikou.

Odlišný vývoj místní a vrcholové politiky zřetelný při vzniku krajů vedl k otázce, jak a kteří kandidáti uspějí v soutěži o mandáty v zastupitelstvech krajů. Nejvýraznějším způsobem do složení první generace regionálních politiků promluvili již etablovaní politici lokální. Vedle nich našla ve výkonných orgánech krajů prostor pro své další působení řada představitelů okresních úřadů určených reformou veřejné správy k zániku. Regionální politici pak z velké části obhájili své mandáty v druhých krajských volbách. Nová politická úroveň je tak v celku charakterizována kontinuitou a stabilitou, významným zdrojem úspěšných kandidátů je jejich po léta udržovaný sociální kapitál.

Jak v prvních, tak při druhých krajských volbách se objevily výrazné regionální rozdíly. Část z nich souvisí s odlišnou mírou urbanizace a sídelní fragmentace v různých částech České republiky. V krajích s vyšší mírou urbanizace jako by se nedostávalo kandidátů z řad lokálních politiků, v některých krajích mají představitelé menších obcí jen omezenou šanci na úspěch.

Regionální volby v dosavadní podobě představují filtr, kterým jen výjimečně pronikne kandidát bez stranické příslušnosti. Tím se nová úroveň vládnutí výrazně odlišuje od lokální politiky, ačkoliv právě z ní pochází velká část regionálních politiků. Podstatným způsobem se na tomto stavu jistě podílí nastavení volebního systému a způsob výběru kandidátů uvnitř volebních stran. Zjištění v této studii naznačují, že průběh rekrutace členů regionálních elit z řad lokálních politiků a faktory, které ji ovlivňují, se mohou významně lišit od výběru kandidátů z jiných společných sektorů. Nemohou však nahradit detailní studie zmíněných oblastí.

Po druhých volbách posílil v zastupitelstvech krajů hlas představitelů venkovských obcí a malých měst. Na lokální úrovni si trvale udržují převahu různá nestranická seskupení, kdežto v krajských volbách se zatím nejvýrazněji prosadila Občanská demokratická strana. Na vývoji uvnitř této strany pak lze nejsnáze dokumentovat změny a impulzy, které vznik krajské samosprávy přinesl do politického systému České republiky. Starostové a další lokální politici z řad členů ODS si již mohli ověřit, co jim účast na krajském rozhodování přináší, a pro mnohé z nich se stala natolik důležitou informačně i jinými způsoby, že ji nemohou pominout. Pro část z nich kraj představuje další stupeň politické dráhy směrem ke špičkám strany.

Vznikem krajských reprezentací se významně proměnilo institucionální prostředí české politiky. Nabízí zdroje, o něž usiluje rostoucí počet aktérů. Jednání těch, kteří se snaží získat nad těmito zdroji kontrolu, může znovu vést k proměnám politického systému na všech jeho úrovních, lokální počínaje a národní

ji jako politické arény, v nichž se setkávají různí političtí, sociální a ekonomičtí aktéři a kde se řeší především otázky ekonomického rozvoje. Zároveň se ustavují jako aktéři národní a evropské politiky snažící se prosazovat své zájmy [Keating 2003].

konče. Zvláště zkušení lokální politici v krajích pak vytváří podhoubí, z něhož mohou vzejít slovy Michaela Keatinga regiony jako aktéři národní a evropské politiky a s nimi i vlna nového regionalismu.

DAN RYŠAVÝ vyučuje na katedře sociologie a andragogiky FF UP v Olomouci ekonomickou sociologii, analýzu dat a kurz Politické elity ve střední Evropě. K jeho badatelským zájmům patří výzkum lokálních elit, spolupráce obcí a proměn různých úrovní samosprávy.

Literatura

- Baldersheim, Harald, Michal Illner. 1996. „Virtuous Circles: Local Democracy in a Post-Communist Environment.“ Pp. 225–240 in Harald Baldersheim et al. *Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe*. Boulder, COL., Oxford: Westview Press.
- Balík, Stanislav, Jakub Kyloušek (eds.). 2005. *Krajské volby v České republice 2004*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.
- Balík, Stanislav. 2005. „Institucionální stránka krajské politiky.“ Pp. 13–27 in Stanislav Balík, Jakub Kyloušek (eds.). 2006. *Krajské volby v České republice 2004*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.
- Cogan, Rudolf. 2004. *Krajské zřizování*. Praha: ASPI.
- Coleman, James S. 1990. *Foundation of Social Theory*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Čermák, Daniel. 2005. „Politické dráhy regionálních elit.“ Pp. 29–37 in Tomáš Kostecký, Jana Vobecká (eds.). *Regionální elity 2004*. Sociologické studie 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Český statistický úřad. 2005. „Malý lexikon obcí ČR 2004.“ [on-line]. Praha: ČSÚ [cit. 10. 10. 2007]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/1302-04>>.
- Daněk, Petr. 2001. „Kraje a jejich sociální, ekonomická a demografická charakteristika: pohled očima politického geografa.“ Pp. 30–57 in L. Mrklas (ed.). *Krajské volby 2000. Fakta, názory, komentáře*. Praha: CEVRO.
- Deschouwer, Kris. 2003. „Political Parties in Multi-Layered Systems.“ *European Urban and Regional Studies* 10 (3): 213–226.
- Fiala, Vlastimil, Blanka Říchová et al. 2002. *Úloha politických aktérů v procesu decentralizace*. Olomouc, Praha: Nakladatelství Moneta – FM.
- Gibson, John, Philip Hanson. 1996. „Decentralization and Change in Post-Communist Countries.“ Pp. 303–313 in J. Gibson, P. Hanson (eds.). *Transformation from Below. Local Power and the Political Economy of Post-Communist Transitions*. Cheltenham, UK, Brookfield, US: Edward Elgar.
- Hartl, Jan, Jaroslav Huk. 2000. *Kudy kam. Deset let po listopadu 1989 v průzkumech STEM*. Praha: STEM.
- Hough, Dan, Charlie Jeffery. 2003. „Introduction. Multi-level electoral competition: elections and parties in decentralized states.“ *European Urban and Regional Studies* 10 (3): 199–212.
- Illner, Michal. 1992. „Continuity and Discontinuity. Political Change in a Czech Village after 1989.“ *Czech Sociological Review* 28 (Special Issue): 79–91.
- Illner, Michal. 1997. „Territorial Decentralisation – a Stumbling Block of Democratic Reforms in East-Central Europe?“ *Polish Sociological Review* 117: 23–45.
- Illner, Michal. 2001. „Formování lokálních mocenských elit se zvláštním zřetelem na

- úlohu starostů." Pp. 251–274 in Mojmír Hampl et al. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Illner, Michal. 2002. „Multilevel Government in Three East Central European Candidate Countries and its Reforms after 1989.“ *EUI Working Paper RSC No. 2002/7*. Badia Fiesolana. San Domenico (FI): European University Institute Florence, Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Illner, Michal. 2003. „The Czech Republic 1990–2001. Successful reform at the municipal level and a difficult birth of the intermediary government.“ Pp. 61–90 in Harald Baldersheim, Michal Illner, Hellmut Wollmann (eds.). *Local Democracy in Post-Communist Europe*. Opladen: Leske + Budrich.
- Illner, Michal. 2005. „Názory na nové krajské zřízení.“ Pp. 77–88 in Tomáš Kostecký, Jana Vobecká (eds.). *Regionální elity 2004*. Sociologické studie 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Ježek, Vladimír, Hana Marková, Lukáš Váňa. 2004. „Local Government Borrowing in the Deregulated Market of the Czech Republic.“ Pp. 125–174 in Pawel Swianiewicz (ed.). *Local Government Borrowing: Risks and Rewards*. Budapest: Open Society Institute.
- Kadečka, Stanislav. 2003. *Právo obcí a krajů v České republice*. Praha: C. H. Beck.
- Keating, Michael. 2003. „The Invention of Regions: Political Restructuring and Territorial Government in Western Europe.“ Pp. 256–277 in Neil Brenner, Bob Jessop, Martin Jones, Gordon MacLeod (eds.). *State/space: a reader*. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishers Ltd.
- Kostecký, Tomáš, Jana Vobecká (eds.). 2005. *Regionální elity 2004*. Sociologické studie 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, Tomáš, Daniel Čermák, Jana Vobecká. 2006. „Druhé volby do krajských zastupitelstev – kontinuita nebo změna?“ *Evropská volební studia* 1 (2): 136–160.
- Kouba, Karel. 2007. „Prostorová analýza českého stranického systému. Institucionalizace a prostorové režimy.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 1017–1037.
- Kyloušek, Jakub, Stanislav Balík. 2005. „Srovnání výsledků krajských voleb 2004.“ Pp. 220–233 in Stanislav Balík, Jakub Kyloušek (eds.). *Krajské volby v České republice 2004*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.
- Lacina, Karel, Zdenka Vajdová. 2000. „Local Government in the Czech Republic.“ Pp. 255–295 in Tamas M. Horváth (ed.). *Decentralization: Experiments and Reforms*. Budapešť: Open Society Institute.
- Lebeda, Tomáš. 2001. „Volební systém pro krajské volby. Charakteristika systému a jeho důsledky: nedostatky a možná řešení.“ Pp. 16–23 in L. Mrklas (ed.). *Krajské volby 2000. Fakta, názory, komentáře*. Praha: CEVRO.
- Mrklas, Ladislav (ed.). 2001. *Krajské volby 2000. Fakta, názory, komentáře*. Praha: CEVRO.
- Nay, Olivier. 2001. „Institutions and Representation: How Institutional Rules Shape Political Recruitment in French Regional Elections.“ *West European Politics* 24 (3): 151–172.
- Offerdal, Audun, Dan Hanšpach, Andrzej Kowalczyk, Jiří Patočka. 1996. „The New Local Elites.“ Pp. 105–140 in Harald Baldersheim et al. (eds.). *Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe*. Boulder, COL., Oxford: Westview Press.
- Pecka, Aleš. 2002. „Decentralizace a proměny politické kultury ve Francii v 80. letech 20. století: Problematika fungování veřejné správy na místní úrovni.“ Pp. 108–167 in Vlastimil Fiala, Blanka Řichová et al. *Úloha politických aktérů v procesu decentralizace*. Olomouc, Praha: Nakladatelství Moneta – FM.
- Rawls, John. 1995. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Reif, Karlheinz, Hermann Schmitt. 1980. „Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results.“ *European Journal of Political Research* 8: 3–4.

- Róna-Tas, Á. 1998. „Path-Dependence and Capital Theory: Sociology of the Post-Communist Economic Transformation.” *East European Politics and Societies* 12 (1): 107–131.
- Ryšavý, Dan. 2006. „Komunální je komunální a velká je velká.” *Sociologický časopis / Czech Sociological review* 42 (5): 953–970.
- Smith, Simon. 2003. „Civic Forum and Public Against Violence.” Pp. 41–91 in Simon Smith (ed.). *Local Communities and Post-Communist Transformation*. London, UK, New York, US: RoutledgeCurzon.
- Schelle, Karel. 2005. *Vývoj veřejné správy*. Praha: Eurolex Bohemia, s.r.o. (2. vydání)
- Sokol, Petr, Ladislav Mrklas. 2001. „Ustavování krajských rad z pohledu teorie koalicí a praxe.” Pp. 128–147 in L. Mrklas (ed.). *Krajské volby 2000. Fakta, názory, komentáře*. Praha: CEVRO.
- Spousta, Jan. 2001. „Volební kampaň a její účinek.” Pp. 58–67 in L. Mrklas (ed.). *Krajské volby 2000*. Praha: CEVRO.
- Strmiska, Maxmilián. 2005. „Stranické systémy a víceúrovňové teritoriálně-politické pluralismy – několik poznámek k jejich pojetí a rozboru.” Pp. 232–241 in Petr Fiala, Maxmilián Strmiska (eds.). *Víceúrovňové vládnutí: teorie, přístupy, metody*. Brno: CDK.
- Szelenyi, Ivan, Donald Treiman. 1991. „Vývoj sociální stratifikace a rekrutace elity ve východní Evropě po roce 1989.” *Sociologický časopis* 27: 276–298.
- Šaradín, Pavel, Tomáš Šulák. 2001. *Krajské volby 2000. Olomoucký kraj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Šaradín, Pavel (ed.). 2006. *Krajské volby v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Šimíček, Vojtěch. 2001. „Ústavní postavení krajů a některé problémy s ním spojené.” Pp. 8–15 in L. Mrklas (ed.). *Krajské volby 2000*. Praha: CEVRO.
- Šulák, Tomáš. 2001a. „Jak vznikaly kraje.” Pp. 12–28 in Pavel Šaradín, Tomáš Šulák (eds.). *Krajské volby 2000. Olomoucký kraj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Šulák, Tomáš. 2001b. „Volební systém a účast stran ve volbách.” Pp. 29–45 in Pavel Šaradín, Tomáš Šulák (eds.). *Krajské volby 2000. Olomoucký kraj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Vajdová, Zdenka. 1997. „Samospráva v obcích a městech v sedmém roce samosprávy.” *Data & Fakta* [on-line] (6) [cit. 20.10. 2005]. Dostupné z: <<http://archiv.soc.cas.cz/bulletin/daf9706.pdf>>.
- Vajdová, Zdenka (ed.). 2001a. *Volby do zastupitelstva Ústeckého kraje – 2000*. Ústí nad Labem: FSE UJEP v Ústí nad Labem.
- Vajdová, Zdenka. 2001b. „Historie schválení ústavního zákona o vytvoření vyšších územních samosprávných celků.” Pp. 8–17 in Zdenka Vajdová (ed.). *Volby do zastupitelstva Ústeckého kraje – 2000*. Ústí nad Labem: FSE UJEP v Ústí nad Labem.
- Vajdová, Zdenka. 2001c. „Krajské volby v roce 2000.” *Data & Fakta* [on-line] 2 [cit. 20. 10. 2005]. Dostupné z: <<http://datafakta.soc.cas.cz/200102/index.htm>>.
- Vajdová, Zdenka. 2001d. „Konec samosprávy v českých zemích.” Pp. 61–67 in M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohutek, Z. Vajdová. *Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády*. Sociologické texty / SP 01:12. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Vávra, David. 2007. „Mají politické strany na komunální úrovni v České republice smysl?” *Středoevropské politické studie* 9 (1): 1–13.

Vysvětlivky zkratk:

SOS – Strana pro otevřenou společnost, NEZ – Hnutí Nezávislí, SNK – Sdružení nezávislých kandidátů, ZHN – Zlínské hnutí nezávislých, NpM – Nezávislí pro Moravu, SpPK – Sdružení pro Pardubický kraj

Prostorová analýza českého stranického systému. Institucionalizace a prostorové režimy

KAREL KOUBA*

Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Spatial Analysis of the Czech Party System. Institutionalisation and Spatial Regimes

Abstract: This article explores the spatial influences that shape the contemporary Czech party system and their consequences for the institutionalisation of the party system. First, the regionalisation of the party system is measured to identify the specific regional clusters of votes for individual parties. Second, after controlling for the impact of social cleavages, the independent effect of two macro-regions on the differences in voting decisions is analysed. In the case of Moravia, no such independent effect is evident. Conversely, in the formerly German-inhabited Sudetenland there is an effect on the vote in the case of two parties (KSČM and ODS). The historical reasons for this spatial regime are briefly discussed. Finally, the relative insignificance of spatial regimes in the Czech party system is explained with reference to its high degree of nationalisation (the level of spatial heterogeneity in regional voting results). The author employs spatial analytical techniques in the article, such as measures of spatial autocorrelation, the spatial regression model, and the Gini Index. The findings suggest that there is a high degree of spatial institutionalisation of the Czech party system and relatively insignificant contextual effects at the macro-regional level.

Keywords: Czech party system, spatial regimes, party system nationalisation, contextual effects, spatial regression model.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 1017–1037

1. Úvod

Ovlivňují specifika makroregionů český stranický systém? Pokud ano, jakým způsobem lze jejich význam vysvětlit? Pokud ne, co je příčinou tohoto stavu a jaký význam má pro českou politiku? Hlavní hypotéza zde ověřuje vztah mezi makroregionálním kontextem (nezávisle proměnná) a volební podporou pro jednotlivé strany (závisle proměnná). Pokud se prokáže existence tzv. prostorových režimů (*spatial regimes*, územních odchylek od celostátního vzorce podpory

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Karel Kouba, M.A., Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Katedra politologie a evropských studií, Křížkovského 12, 77180 Olomouc, e-mail: koubakarel@gmail.com.

pro jednotlivé strany), pak je nutné přijmout hypotézu, že regionální kontext se podílí na strukturaci stranického systému. Pokud je naopak shledána neexistence prostorových režimů, pak je nutné tuto hypotézu odmítnout. Jako východisko pro rozlišení vlivu prostorových a neprostorových faktorů na regionální variaci volebního chování je zde použita teorie společenských rozporů. Navíc je pak ověřován nezávislý vliv dvou makroregionů (Moravy a bývalého německy osídleného pohraničí) po odečtení vlivu těchto rozporů.

Získané výsledky jsou následně interpretovány prostřednictvím teorie nacionalizace stranického systému. Ta zdůrazňuje význam prostorových hledisek pro celkovou institucionalizaci stranické soustavy. Politický význam prostorové diferenciace volební podpory je možné rozdělit do dvou výzkumných tradic. První (sociologická) zkoumá vliv prostorových procesů na politické orientace a chování na *individuální* úrovni. Druhá (politologická) a nepoměrně mladší tradice analyzuje vliv prostorových kategorií na povahu *politického systému* jako celku prostřednictvím geografické struktury stran a stranických systémů. Význam prostorových faktorů pro charakter samotných politických stran a stranických systémů je ale zatím v politologickém výzkumu nedoceněný. Výjimkou zde může být pouze výzkum etnoregionalistických stran a hnutí, která jsou často vymezena geograficky. Tento článek kombinuje teoretická východiska obou přístupů.

Metodologicky jsou zde využity specifické prostorové techniky. Nejprve je pozornost věnována stupni, do jakého je vysoká a nízká podpora pro české strany soustředěna v konkrétních regionech. Tomu odpovídá koncept regionalizace, pro jehož měření je využito Moranovo I kritérium. Následně je prostřednictvím prostorového regresního modelu ověřován nezávislý dopad prostorových režimů na regionální variaci ve volební podpoře pro strany. Zjištěné výsledky jsou pak interpretovány pomocí teorie institucionalizace stranických systémů. V této souvislosti je využit ukazatel pro nacionalizaci stranických soustav na bázi Giniho indexu. Dále je popsán příčinný mechanismus, který vysvětluje příčiny zjištěného prostorového režimu. Významy zkoumaných prostorových jevů pro politiku a příslušné analytické nástroje jsou shrnuty v tabulce 1.

Tabulka 1. Typy prostorových jevů a jejich význam pro politiku

Prostorový jev	Význam v politice	Statistická metoda
Prostorová autokorelace	Regionalizace stranického systému	Moranovo I kritérium, indikátory LISA
Prostorové režimy	Územní odchylky od celostátního vzorce podpory pro jednotlivé strany	Prostorový regresní model, Chowův test
Prostorová heterogenita	Nacionalizace stranického systému	Giniho Index

Zdroj: autor.

1.1 Prostorové režimy

Jedním z cílů prostorových analýz stranických systémů je odhalit často opomíjený rozměr volebního chování, tedy míru jeho závislosti nejen na společensko-hospodářských podmínkách, ale také na specifických lokálních faktorech. Současný výzkum je rozdělen na dva teoretické přístupy, jeden spíše politologický a druhý navazující na tradice geografie. *Kompoziční* (*compositional*) přístup popírá význam lokálně-specifických faktorů a navrhuje, že teritoriální variace v politických orientacích (a v důsledku ve volebním rozhodnutí) je důsledkem variace faktorů, které mají význam pro celé území země. Na druhé straně, *kontextuální* (*contextual*) přístup chápe vliv lokálních faktorů nezávisle na kompozičních efektech.

Přestože se oba přístupy zdánlivě navzájem vylučují, toto míjení je možná i výsledkem odlišných teoretických a metodologických východisek, se kterými pracují. V první řadě se jedná o definici „kontextu“, a v důsledku tedy i jeho operacionalizaci. Kostelecký a Čermák [Kostelecký, Čermák 2004: 480–481] například vytvářejí dichotomii mezi „typicky kontextovými proměnnými,“ za které považují například míru nezaměstnanosti v daném regionu či podíl katolíků a vysokoškolačů, a *strukturními* proměnnými, které charakterizují jednotlivce. Johnston, Pattie a Johnston [Johnston, Pattie, Johnston 1988: 309–310] naopak kladou rovnítko mezi strukturální a kontextové proměnné a za jádro definice kontextu považují politickou kulturu. Kontext je zde definován jako „prostředí (milieux – K. K.), v nichž se odehrává dlouhodobá politická socializace; lidé se učí politické postoje ve svých lokálních kulturách ...“ V důsledku tak koncept prostorového kontextu splývá s odlišnostmi v politické kultuře.

Ve druhé řadě je důležitá analytická úroveň, ve které je výzkum prováděn. Z teoretického hlediska je možné zdůvodnit řadu difúzních „kontextuálních“ procesů na mikroúrovni (jako například nákazové nebo sousedské efekty). Totéž je ale často problematické na úrovni vyšších celků, jako jsou, v českém případě, okresy či kraje. Čím vyšší je úroveň agregace, tím nižší je význam takových kontextuálních efektů.

Za třetí, identifikací rozdílných prostorových režimů (viz níže) je možné ověřit lokální variaci ve významu jednotlivých proměnných. Jinými slovy, výsledkem prostorové analýzy by nemělo být pouhé konstatování faktu, že „lokální kontext je důležitý“ pro hodnotu té či oné proměnné, ale, v případě nalezení lokálních specifik, identifikovat důvody, které k těmto kontextuálním odlišnostem vedou.

Prostorový kontext je oběma přístupy chápán jako reziduální kategorie po odečtení „objektivních“ společenských faktorů (ani zastánci kontextuálního přístupu neargumentují, že neprostorové společenské podmínky nemají vliv na volební chování). Zatímco kompoziční přístup by měl hledat cestu, jak místně specifické (kontextuální) faktory definovat a případně kvantifikovat, kontextualismus na toto většinou rezignuje. Spíše než redukce volebního rozhodnutí na „objektivní společenské“ či naopak pouze prostorové (kontextuální) jevy, se zdá být teoreticky přijatelnějším řešením syntéza obou přístupů. Kontextualisté shle-

dávají, že kompoziční přístup selhává především kvůli (údajně) představě, že v rámci území daného státu existuje uniformní národní politická kultura [Johnston, Pattie, Johnston 1988: 308]. Zdánlivě tak má opomíjet fakt, že tradiční „kompoziční“ kategorie neznamenaají totéž v odlišných regionech. Tento problém je však spíše analytický než teoretický. Jde spíše o to, jakým způsobem konceptualizovat lokální kulturu (čili kontext), nikoliv o to, zda územní variace v politické kultuře ovlivňuje politické orientace voličů nebo jiné politické kategorie.

Dnes již klasickým příkladem v současné politologii je výzkum zabývající se důvody rozdílného výkonu politických institucí mezi italským jihem a severem [Putnam 1993]. Robert Putnam shledává, že tuto variaci lze nejlépe vysvětlit rozdílnými stupni rozvoje občanského společenství (*civic community*) v jednotlivých italských regionech. Následně nalézá příčinný mechanismus mezi oběma proměnnými v historickém vývoji Apeninského poloostrova. Zatímco historický vývoj na severu generoval dostatečný „společenský kapitál“ pro fungování občanského společenství, na jihu tomu bylo opačně. Putnam tak dokázal izolovat typickou „kontextuální“ kategorii (lokální politickou kulturu) a identifikovat příčiny její regionální variace. Podobný poznatek o působení politické kultury lze vztáhnout i do oblasti volební geografie [v Česku srov. Vajdová, Kostelecký 1997]. Geografická variace ve volebním chování je (přírozeně) velká, ale poté, co odečteme vliv známých proměnných na volební rozhodnutí, nezbývá už mnoho prostoru pro „kontextuální efekty“ [King 1996: 160].

Prostorové hledisko v politologickém výzkumu stranických systémů se uplatňuje především v analýze „národotvorných“ stran a hnutí, které se profilují na etnickém základě [viz např. Barša, Strmiska 1999]. Na druhé straně je ale nižší pozornost věnována důsledkům prostorové strukturace stran s neetnickým či neregionálním charakterem. Pro stanovení regionální variability pro jednotlivé strany v ČR je zde použit koncept *regionalizace*, tedy míra, do jaké je volební podpora pro politickou stranu shlukována v konkrétních regionech.

Samotné zjištění regionální variability ve volebním chování ovšem neznamená automatické potvrzení působení odlišných regionálně specifických faktorů. Regionalizace tak může být důsledkem variace neprostorových faktorů ovlivňujících volební chování. Tato analýza vnímá vliv regionálního kontextu na volební chování jako nezávislý efekt *prostorových režimů*, tedy územních odchylek od celostátního vzorce podpory pro jednotlivé strany.

Jako výchozí bod pro stanovení neprostorových efektů je zde využita klasická Rokkanova teorie strukturace stranického systému [Lipset, Rokkan 1967], která využívá koncept rozporů (*cleavages*). V ČR byly shledány tři dominantní rozpory strukturující současnou stranickopolitickou soutěž [Hloušek, Kopeček 2004: 92–101]. Nejméně od voleb z roku 1992 je možné sledovat vývoj konfliktní linie transformace, neboli *socioekonomického* rozporu na ose levice-pravice. Obsahová náplň tohoto rozporu, který je možné definovat z pohledu poražených a vítězů hospodářské transformace, ovšem přerůstá v tradiční konfliktní linii *vlastníci-pracující*, kterou lze nyní považovat za hlavní rozpor současné české politiky. Roz-

por mezi sociálním protekcionismem a tržním liberalismem tak lze v současnosti považovat za dominantní štěpení v českém stranickém systému [Kitschelt et al. 1999: 226–231]. Určitou váhu si ovšem nadále zachovává také rozpor *církev-stát*, přestože komparativní zjištění z postkomunistického regionu včetně ČR prokazují nízký efekt religiozity na politickou orientaci občanů [White et al. 2000]. K těmto třem rozporům lze navíc přidat čtvrté tradiční štěpení *město-venkov*, které si rovněž zachovalo určitý význam [Vodička, Cabada 2003: 211].

Jako možné prostorové režimy jsou zkoumány dva české makroregiony: Morava a oblasti dříve osídlené německým obyvatelstvem. Moravská politická specifika je možné očekávat ze dvou důvodů. Prvním je odlišný historický vývoj Moravy, zejména její periferní postavení vůči vídeňskému a pražskému centru [Šedo 2002]. Druhým důvodem je pak značná politizace moravské identity prostřednictvím moravistických stran v první polovině 90. let, kterou lze částečně chápat jako důsledek dlouho potlačovaného pocitu diskriminace Moravy [Springerová 2005]. Je tak možné očekávat, že po neúspěchu těchto uskupení se případné etnicko-regionální odlišnosti promítnou i do současného volebního chování. Moravská specifika regionálního rozložení voličské podpory byla navíc ukázána i u celostátních stran [viz např. Daněk 1993; Šaradín 2007]. Především, silná bipolarizace českého stranického systému je doprovázena nadprůměrnou koncentrací elektorátu dvou nejsilnějších stran buď na Moravě (ČSSD), nebo v Čechách (ODS) [Šaradín 2007].

Kontextuální vliv bývalých sudetských oblastí je možné předpokládat kvůli poválečné proměně společenské struktury pohraničí. Vysídlení německého a dosídlení (z velké části) českého obyvatelstva po roce 1945 zde vytvořilo podmínky pro specifický společenský vývoj odlišný od vnitrozemí. Ve srovnání s vnitrozemím pak bylo shledáno, že se tato sociokulturní diskontinuita ve formě odlišných sociálních charakteristik obyvatelstva projevuje i v současnosti [Zich et al. 1996]. Vzhledem ke specifické etnické, sociální a environmentální politice komunistického režimu lze vývoj v severočeském pohraničí považovat za nejhorší scénář „vyšinuté, dystopické modernity“ [Glassheim 2005: 435]. Tato specifika pohraničních regionů pak mohou mít významný příčinný vliv na volební chování jeho obyvatel, a tím i na charakter stranického systému. Z tohoto hlediska pak byly v 90. letech nalezeny statisticky významné rozdíly mezi pohraničím a vnitrozemím, a to jak v nižším podílu volební účasti v pohraničí, tak v odlišných podílech hlasů pro některé strany [Daněk 1993, 2000].

Shledání významných prostorových režimů v ČR by podpořilo hypotézu, že specifický regionální kontext ovlivňuje české volební chování, a strukturuje tak stranický systém. Pokud naopak analýza shledá nepřítomnost prostorových režimů, znamená to podporu pro opačnou hypotézu.

1.2 Prostorová institucionalizace stranického systému

Jaký vztah k fungování politického systému má existence či neexistence prostorových režimů v dané zemi? Odpověď na tuto otázku je hledána prostřednictvím teorie prostorové institucionalizace stranických systémů. V dnes už klasické stati zkoumající genetický vývoj demokratizace, Dankwart Rustow [1970] navrhl, že jedinou funkcionální podmínkou pro ustavení demokracie je základní konsensus občanů ohledně „národní jednoty“. Za tímto pojmem stojí přesvědčení, že „(n)aprostá většina občanů v demokratickém uspořádání nesmí mít pochyby nebo vnitřní výhrady ohledně politické komunity, k níž náleží“ [Rustow 1970: 350]. Rustow tak reagoval zejména na teorii modernizace, která ustavení demokracie přičítala především strukturálním společenským podmínkám, jako jsou diferenciaci a specializaci společenských a v důsledku politických struktur [Lipset 1959].

Rustowův model naopak dává demokracii explicitně do souvislosti s prostorovými kategoriemi. Příkladem mohou být etnoregionalistická hnutí, která svými požadavky mohou ohrozit jednotné vnímání politické komunity a tím i proces demokratizace. Etnicky homogenní společnosti mají lepší výhledy pro fungování demokracie než rozdělené společnosti [Horowitz 1993]. Tento model tak stojí v pozadí snah o identifikaci prostorových faktorů, které vedou k „národní jednotě“. Ačkoli politické strany jako stěžejní zprostředkovatelé agregace zájmů a společenské mobilizace [Huntington 1968: 402] plní zásadní funkci při uchování (či naopak roztržštění) národní jednoty, stranickopolitický výzkum jejich prostorové institucionalizace je stále spíše v počátcích.

Snaha zachytit míru prostorové institucionalizace stranických soustav, je vyjádřena ve výzkumu jeho *nacionalizace* [Caramani 2000; Jones, Mainwaring 2003; v Česku srov. Chytílek, Šedo 2004]. Tuto lze definovat jako míru, v jaké jednotlivé strany rovnoměrně soutěží v odlišných regionech. Rozdíly mezi odlišnými stupni nacionalizace mají dopad nejen na politické strategie jednotlivých aktérů a volební chování, ale i na vzorce politické soutěže [Jones, Mainwaring 2003]. Stupeň nacionalizace tak má zřejmé důsledky pro charakter stranického systému, a tím i na povahu demokracie. Oba autoři navrhli, že vysoký stupeň systémové homogenity v prostoru zvyšuje pravděpodobnost demokracie. Vyspělé evropské demokracie se oproti mimoevropským stranickým soustavám vyznačují vysokou mírou nacionalizace [Caramani 2000; Jones, Mainwaring 2003].

Z tohoto hlediska by pak bylo možné existenci významných prostorových režimů v ČR přičíst nízkému stupni nacionalizace volební podpory pro jednotlivé strany.¹ Jejich nepřítomnost by naopak měla být doprovázena vysokou nacionalizací. Z hlediska vývojových trendů stranických soustav v postkomunistických zemích by tato hypotéza měla být ověřitelná i v komparativní mezinárodní

¹ V této souvislosti je vhodné zdůraznit, že měřítko nacionalizace nelze zaměňovat s konceptem regionalizace (viz výše). Zatímco nacionalizace stranického systému poukazuje na nerovnoměrný volební zisk *napříč* územím státu, regionalizace si všímá shlukování volební podpory v *konkrétních* regionech.

perspektivě. Například předběžný výzkum potvrzuje, že v případě současného Polska je možné identifikovat nejméně tři důležité prostorové režimy volebního chování, které odpovídají historickým územím po rozdělení mezi Prusko, Rusko a habsburskou monarchii [Zarycki, Nowak 2000]. Zatímco v případě Polska je přítomnost významných prostorových režimů doprovázena nízkou mírou stranické nacionalizace a velmi slabě konsolidovanou stranickou soustavou, ČR (společně s Maďarskem) disponuje nejvíce konsolidovaným stranickým systémem v celém postkomunistickém regionu [Bakke, Sitter 2005]. Následně, v případě, že se v ČR potvrdí malý význam prostorových režimů, mělo by toto zjištění být doprovázeno vysokou mírou stranické nacionalizace.

2. Data a metodologie

Tato analýza využívá agregátních údajů na úrovni českých okresů. Velkou nevýhodou tohoto druhu dat je problém tzv. ekologického omylu (*ecological fallacy*), tedy odhad individuálního chování na základě agregátních (ekologických) dat. Právě tento problém přispěl k útlumu využití prostorových dat, a vyzvedl tak do popředí výzkumy na základě stále dostupnějších údajů na individuální úrovni. Nedávnou renesanci tohoto druhu analýzy ovšem umožnilo rozvinutí specificky prostorových analytických nástrojů a metod [Anselin 1995, 2002].

Použití agregovaných údajů v tomto výzkumu lze zdůvodnit ze dvou hledisek. Prvním je praktický ohled, kdy srovnatelné údaje na individuální úrovni pro všechny české okresy chybí. Významnější je ovšem teoretické hledisko této práce, jejímž cílem je poukázat na vzorce v regionální *variaci* volebního chování, nikoli zkoumání individuálních příčin volebního rozhodnutí. Úplným řešením ekologického selhání pro účely této analýzy nejsou ani metody navržené pro odhad individuálního chování z agregovaných dat [King 1997]. Kingovo statistické řešení problému ekologické inference totiž explicitně předpokládá nezávislost hodnot jednotlivých pozorování na hodnotách proměnné jiného pozorování [King 1997: 164]. Tento předpoklad je ovšem stěží splnitelný právě v případě společenských prostorových jevů, jako je volební chování [Anselin, Tam Cho 2002]. Jedním z cílů této práce je ostatně odhalit vliv takových jevů, jako je prostorová heterogenita a prostorová autokorelace volebních výsledků.

Analytickými jednotkami pro prostorové srovnání je zde 76 okresů ČR a hlavní město Praha. Pro analytické využití okresů jako základní jednotky hovoří jak přístupnost volebních dat a statistických indikátorů na této úrovni, tak možnost jejich srovnání v časových řadách. Analýza se tak nezabývá krajským uspořádáním, a to především z důvodů nedávné změny krajské struktury, malým počtem krajů (14), ale také proto, že současné hranice krajů se nekryjí s hranicemi historických makroregionů.

Závisle proměnnými jsou volební zisky (v procentech hlasů v okrese) pěti parlamentních stran v roce 2006 a jejich srovnání v časové řadě šesti voleb od

roku 1990. V letech 1990 a 1992 se jedná o volby do České národní rady (ČNR), od roku 1996 pak o volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (PS). Srovnávanými stranami (viz poznámku č. 2) jsou Česká strana sociálně demokratická (ČSSD), Křesťanská a demokratická unie – Čs. strana lidová (KDU-ČSL), Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM), Občanská demokratická strana (ODS) a Strana zelených (SZ).²

Nezávisle proměnné tvoří čtyři dominantní politicko-společenské rozpory, které jsou zde vyjádřeny pomocí adekvátních statistických ukazatelů. Socioekonomický rozpor *transformace* je vyjádřen mírou nezaměstnanosti v procentech podle okresů. Rozpor *vlastníci-pracující* je vyjádřen procentuálním podílem samostatně hospodařících podnikatelů v jednotlivých okresech. Doplňující rozpor *církev-stát* je specifikován jako procentuální podíl věřících (všech vyznání) v jednotlivých okresech. Rozpor *město-venkov* je vyjádřen jako procentuální podíl obyvatelstva okresu bydlícího ve městech větších než 20 000 obyvatel.³ Dichotomická proměnná *Morava* zahrnuje všechny okresy bývalého Severomoravského a Jihomoravského kraje s hodnotou 1 a ostatní okresy 0. Proměnná *Sudety* zahrnuje dvacet okresů, jejichž území se alespoň z 50 % nachází na bývalém německy osídleném území.

Pro určení míry regionalizace jednotlivých stran a shlukování jejich volební podpory v konkrétních regionech je zde použito Moranovo I kritérium, které měří prostorovou autokorelaci [Anselin 1995]. Ta je definována jako závislost hodnot dané proměnné v jedné prostorové jednotce na hodnotách v sousedních jednotkách. Moranovo I kritérium je tak vhodným východiskem k vizualizaci a analýze geografických vzorců sledovaného jevu. Pokud jsou vysoké hodnoty v jedné jednotce doprovázeny vysokými hodnotami v sousedních jednotkách (nebo místa s nízkými hodnotami sousedí s místy s nízkými hodnotami), jedná se o pozitivní prostorovou autokorelaci neboli prostorové shlukování (*spatial clustering*) daného jevu. Pokud jsou však místa s nízkou hodnotou obklopena místy s vysokými hodnotami (nebo naopak), je možné identifikovat prostorové odchylky (*spatial outliers*). Zatímco Moranovo I kritérium poskytuje jediný (globální) ukazatel autokorelace pro celou populaci, je rovněž možné využít lokalizované

² V roce 1990 ČSSD kandidovala jako Sociální demokracie, KSČM jako Komunistická strana Československa, KDU-ČSL jako Křesťanská a demokratická unie. Volební výsledky Občanského fóra (OF) z roku 1990 jsou srovnávány s pozdějšími výsledky ODS. V roce 1992 kandidovala KSČM ve volební alianci Levý blok, ČSSD pod názvem Československá sociální demokracie. Výsledky KDU-ČSL roce 2002 jsou zahrnuty ve volební alianci s Uníí svobody.

³ Údaje o volebních ziscích jsou přístupné na volebním serveru Českého statistického úřadu (ČSÚ) www.volby.cz. Údaje o míře nezaměstnanosti pocházejí ze zdrojů Ministerstva práce a sociálních věcí. Ukazatel vyjadřuje procentuální podíl nezaměstnaných v okrese z května 2006 (<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>). Ostatní ukazatele z šetření ČSÚ jsou přístupné na www.czso.cz a pocházejí především ze Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Rozpor *vlastníci-pracující* je operacionalizován jako procentuální podíl osob samostatně výdělečně činných (OSVČ) v okrese.

ukazatele udávající hodnoty jednotlivých pozorování. Lokální indikátory prostorové asociace (*LISA, local indicators of spatial association*) vyjadřují míru, do jaké je uspořádání hodnot v sousedních jednotkách náhodné [Anselin 1995].

Klíčová pro výpočet indikátorů prostorové autokorelace a prostorových regresních modelů (viz níže) je konstrukce prostorově vážené matice (*spatial weights matrix*). Jedná se o čtvercovou matici s rozměrem shodným s počtem geografických jednotek, kde každý řádek a sloupec odpovídá jedné jednotce. Prvek w_{ij} matice W je nenulový, pokud spolu jednotky i a j sousedí. Naopak, má hodnotu nula, pokud spolu nesousedí. V závislosti na teoretickém východisku analýzy je možné určit rozdílná kritéria pro „sousedství“ jednotlivých prvků. Zde je z důvodu relativně velké rozlohy českých okresů využito kritérium prosté hraniční návaznosti prvního řádu (za sousedy jsou považovány pouze okresy, které spolu bezprostředně hraničí). Moranovo I kritérium je vyjádřeno

$$I = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij} (x_i - \bar{x})(x_j - \bar{x})}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}, \quad (1)$$

kde w_{ij} jsou prvky prostorově vážené matice W , $\bar{x}$ aritmetickým průměrem hodnot všech x pozorování. Kladné a statisticky významné hodnoty Moranova I kritéria (0,1) prokazují pozitivní, a hodnoty blízké nule negativní prostorovou korelaci. Příbuzné indikátory *LISA* udávající hodnoty pro jednotlivá pozorování jsou použity pro vizualizaci map vzorců prostorového shlukování volebních zisků:

$$I_i = \frac{(x_i - \bar{x}) \sum_{j=1}^n \sum w_{ij} (x_j - \bar{x})}{\sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})}. \quad (2)$$

Je rovněž nutné zdůraznit, že využití indikátory prostorové autokorelace slouží spíše pro deskriptivní analýzu sledovaného jevu, a mají tak omezené explanační možnosti. Samotné zjištění prostorové autokorelace v hodnotách zkoumané proměnné zdaleka nevysvětluje příčinu takového stavu, který musí být předmětem další analýzy.

Hypotéza ohledně přítomnosti prostorových režimů je ověřována prostřednictvím prostorově-strukturální (*spatio-structural*) regresní analýzy a Chowova testu. Využití prostorových dat v klasické regresní analýze s sebou přináší jeden zásadní metodologický problém. Na rozdíl od neprostorových dat zde totiž nelze hodnoty proměnných považovat za na sobě nezávislé. To vychází z tzv. „prvního principu geografie“, že všechno je ve spojitosti se vším, ale blízké věci jsou více spojené než vzdálené věci [Tobler 1970]. V regresní analýze využívající *prostorová data* toto pravidlo vytváří problém autokorelace chyb napříč územními jednotkami (analogický problém se vyskytuje u údajů v časových řadách).

Řešením je aplikace modelů, které vliv prostorových efektů dokáží kontrolovat. V praxi se nejčastěji využívají prostorový intervalový model (*spatial lag*) a prostorový chybový (*spatial error*) model. Cílem obou je zahrnout do regresního modelu předpoklad prostorové korelace reziduí. Zatímco intervalový model inkorporuje prostorové efekty závisle proměnné přímo jako další nezávisle proměnnou, chybový model naopak využívá prostorového autoregresivního procesu v reziduích. Prostorový chybový model je zachycen v rovnici (3) [Anselin 2002]:

$$\begin{aligned} y &= X\beta + \varepsilon \\ \varepsilon &= \lambda W\varepsilon + \xi \\ \xi &\sim N(0; \sigma^2 I_n), \end{aligned} \tag{3}$$

kde y představuje n -rozměrný vektor pozorování závisle proměnné, X matici pozorování nezávisle proměnných o rozměrech $n \times k$ s příslušným regresním koeficientem (vektor) β . W je prostorově vážená matice s rozměry $n \times n$ a (prostorový autoregresivní) parametr λ (lambda) představuje vektor autokorelačních parametrů chyb. Lambda tak ukazuje sílu korelace mezi chybou ε a váženým průměrem chyb sousedních pozorování $W\varepsilon$. ξ je vektor chyb, které jsou normálně rozložené s průměrem 0 a homoskedastickou variancí σ^2 .

Následně jsou výsledky prostorového regresního modelu srovnány s výsledky Chowova testu, který měří stabilitu regresních koeficientů v jednotlivých subregionech dat oproti celé populaci [Gujarati 2003]. Standardní regresní model předpokládá homogenitu regresních koeficientů pro celou populaci. Chowův test (na bázi F-testů) ověřuje srovnáním teoreticky zdůvodněných oblastí dat s celkovou populací, zda a nakolik je tento předpoklad oprávněný. Jeho interpretace využívá F pravděpodobnostní distribuci se zvolenou mírou pravděpodobnosti (zde, pro konzervativnější odhad, $p < 0,01$). Pokud je vypočítané F nižší než kritické F , je nutné přijmout nulovou hypotézu, že regresní parametry jsou stabilní pro celou populaci. V opačném případě, kdy F je vyšší než kritické F , jsou parametry nestabilní, což v případě geografických dat ukazuje na přítomnost prostorových režimů.

Hypotéza týkající se nacionalizace českých stran a stranického systému je ověřována pomocí míry rovnoměrného rozdělení volebního zisku stran napříč českými okresy. Jones a Mainwaring [Jones, Mainwaring 2003] používají jako indikátor nacionalizace Giniho index (GI) v intervalu mezi 0 a 1, pod názvem Skóre stranické nacionalizace (*Party Nationalization Score, PNS*).⁴ PNS s hodnotou 0 značí, že strana získala v jednom regionu 100 % hlasů, ale v ostatních regionech neuspěla. Hodnota 1 znamená dokonalou shodu ve volebních ziscích napříč všemi regiony. Giniho koeficient je založen na Lorenzově křivce, která v tomto případě porovnává kumulativní podíl voličů strany v okrese i se součtem podílů pro

⁴ Aby vysoké hodnoty nacionalizace korespondovaly s vysokými hodnotami jejího měřítka, je Giniho koeficient ve výsledku odečten od čísla 1.

tuto stranu ve všech okresech. Pro interpretaci Giniho indexu je nutné zdůraznit, že jelikož je jeho výpočet závislý na množství teritoriálních jednotek na území státu, je důležité teoreticky zdůvodnit úroveň agregace. V závislosti na zkoumání krajů či okresů se hodnota GI liší a mezinárodní srovnání je obtížné.

3. Výsledky

3.1 Regionalizace a prostorové režimy českého stranického systému

Výsledky testu pro stranickou regionalizaci jsou shrnuty v tabulce 2. Moranovo I kritérium zde ukazuje, nakolik jsou volební výsledky pro jednotlivé strany shlukovány v konkrétních regionech. Test byl proveden pro současné parlamentní strany ve všech volbách od roku 1990. Z tabulky je patrné, že zde existuje poměrně vysoká variace hodnot nejen mezi jednotlivými stranami, ale i mezi výsledky stran v jednotlivých volbách. Jednoznačnou tendenci k postupnému snižování významu regionálního shlukování je možné pozorovat u ČSSD (s výjimkou posledních voleb). Zcela opačná tendence se naopak projevuje u ODS. Toto „vyrovnávání“ míry regionalizace u dvou nejsilnějších stran je možné interpretovat i jako trend k větší prostorové stabilizaci stranické soustavy. Zároveň tato tendence odpovídá progresivní bipolarizaci českého stranického systému [viz Šaradín 2007], kdy se stranická soutěž ve stále větší míře odehrává mezi dvěma největšími stranami na ose levice-pravice.

Nikoli překvapivě je obecně nejvíce regionalizovaná podpora pro KDU-ČSL (0,752 v roce 2006), a to ve všech volbách s výjimkou roku 1990. Vysoká volební podpora KDU-ČSL se tradičně soustřeďuje v konkrétních regionech s vysokým podílem věřících. Naopak nejmenší územní shlukování volební podpory doprovází strany KSČM (0,408) a SZ (0,457).

Tabulka 2. Časové srovnání regionalizace politických stran 1990–2006 (Moranovo I kritérium)

	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	ODS	SZ
1990	0,740	0,680	0,405	0,780	0,639
1992	0,644	0,737	0,326	0,495	
1996	0,598	0,718	0,373	0,514	
1998	0,500	0,714	0,418	0,558	
2002	0,422	0,621	0,451	0,623	0,309
2006	0,551	0,752	0,408	0,630	0,457

Zdroj: Vlastní výpočty v programu Geoda.

Poznámka: Změny názvů stran a volební aliance viz poznámku č. 2.

Tabulka 3. Legenda k mapám 1–5.

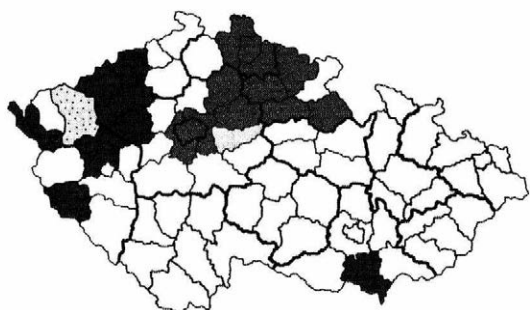
Q2 nízké hodnoty v sousedství vysokých hodnot	Q1 vysoké hodnoty v sousedství vysokých hodnot
Q3 nízké hodnoty v sousedství nízkých hodnot	Q4 vysoké hodnoty v sousedství nízkých hodnot

Wy 0

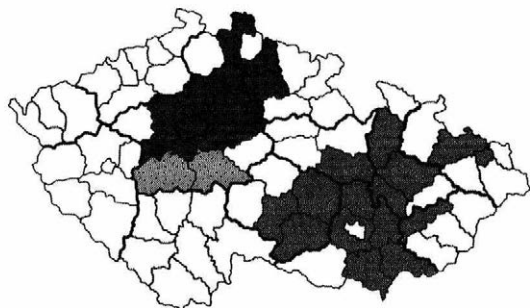
0
y

Zdroj: autor.

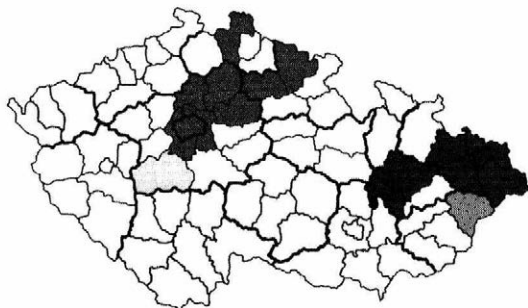
Mapa 3. KSČM (2006) – lokální prostorová autokorelace (LISA)

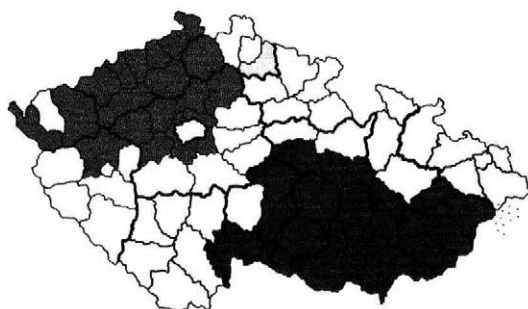
Mapa 4. ODS (2006) – lokální prostorová autokorelace (LISA)

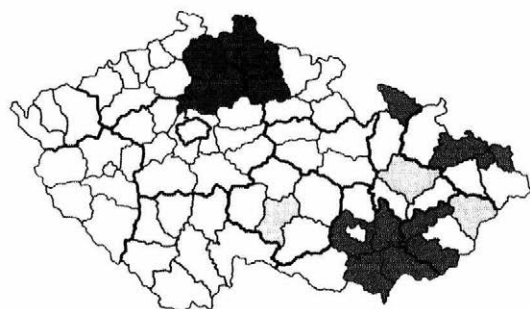
Mapa 1. ČSSD (2006) – lokální prostorová autokorelace (LISA)

Mapa 2. KDU-ČSL (2006) – lokální prostorová autokorelace (LISA)

Mapa 5. SZ (2006) – lokální prostorová autokorelace (LISA)

Zdroj: Vlastní výpočty a zobrazení v programu Geoda.

K identifikaci konkrétních regionálních shluků slouží indikátory lokální prostorové autokorelace (LISA), jejichž hodnoty jsou zobrazeny v mapách číslo 1–5. Legenda k těmto mapám je barevně nastíněna v tabulce 3, která znázorňuje kvadranty s čtyřmi základními typy prostorové asociace. Lokální součásti globálního Moranova I kritéria jsou zobrazeny jako příspěvky, které má každé pozorování k celkové míře autokorelace. Čím větší počet statisticky významných pozorování se nachází v kvadrantech 1 a 3, tím větší je regionální stabilita vzorců (pozitivní prostorová závislost). Naopak kvadranty 2 a 4 ukazují na prostorovou nestabilitu.

Z předložených map LISA indikátorů je zřejmé, že distribuce volební podpory je výrazně regionálně strukturovaná a soustředěná ve specifických regionech. Zejména je možné konstatovat, že s výjimkou KSČM, jsou okresy s vysokými hodnotami, které sousedí s okresy s podobně vysokými hodnotami, soustředěny buď v Čechách (pro ODS a SZ), nebo na Moravě (pro KDU-ČSL a ČSSD). Opačné pravidlo platí pro regiony, v nichž okresy se statisticky významně nízkými hodnotami závisle proměnných sousedí s okresy s podobně nízkými hodnotami.

Prokázáním, že volební podpora pro české strany je významně prostorově shlukována, samo o sobě neznamená, že podpora pro jednotlivé strany je podmíněna regionálně specifickými „kontextuálními“ faktory. Nabízí se tedy opačná hypotéza, že příčiny teritoriální variace ve volební podpoře je možné vysvětlit variací hodnot neprostorových faktorů. Zjištěná vysoká míra prostorové autokorelace mezi hodnotami všech závisle proměnných vylučuje použití klasické regresní metody, která předpokládá nulovou autokorelaci a homoskedasticitu u regresních chyb. Z toho důvodu je pro odhad vztahu mezi proměnnými využít prostorový chybový model, jehož výsledky jsou shrnuty v tabulce 4.

Shodný model byl ověřován rovněž pomocí klasické metody nejmenších čtverců (OLS). V případech všech závisle proměnných má použitý prostorový chybový model větší explanační sílu a větší vysvětlenou varianci, a lze jej tudíž považovat za spolehlivější nástroj pro ověření zkoumaných vztahů. Zjištěné statisticky významné neprostorové rozpory pro jednotlivé strany se shodují s očekáváními předchozích výzkumů. Prostorový chybový model byl ověřován i pro proměnné z předchozího volebního cyklu z roku 2002. Vyplývá z něj velká stabilita významnosti konfliktních linií pro jednotlivé strany. Výjimky tvoří pouze výsledky pro KDU-ČSL, která se tradičně profiluje jako reprezentant náboženských zájmů, ale v roce 2002 se druhým nejvýznamnějším rozparem stal konflikt vlastníci-pracující. Důvodem je volební aliance s liberální Uníí svobody ve volbách v roce 2002. Druhou výjimkou je Strana zelených, u které se v roce 2006 stal statisticky nejvýznamnější rozpor vlastníci-pracující, jenž do té doby nehrál výraznou roli. Zde je patrně nutné hledat důvody ve vnitřním vývoji strany a souvisejících změnách jejího charakteru, které vyvrcholily vstupem strany do parlamentní politiky ve volbách 2006.

Co se týče prostorových proměnných, nepotvrdila se hypotéza, že kontextuální odlišnosti mezi Moravou a Čechami mají nezávislý dopad na rozdíly v re-

Tabulka 4. Prostorový chybový model (volby do PS 2006)

	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	ODS	SZ
Constant	37,552*** (2,966)	1,350 (1,160)	24,311*** (2,149)	27,004*** (3,705)	2,745* (1,092)
Vlastníci-pracující	-0,592*** (0,130)	-0,030 (0,048)	-0,415*** (0,094)	0,811*** (0,162)	0,188*** (0,048)
Církev-stát	0,035 (0,037)	0,243*** (0,015)	-0,074** (0,028)	-0,165*** (0,047)	-0,037** (0,014)
Transformace	0,475*** (0,117)	-0,084* (0,044)	0,189* (0,085)	-0,461** (0,146)	-0,073 (0,043)
Město-venkov	0,013 (0,019)	-0,008 (0,007)	-0,047*** (0,014)	0,038 (0,024)	0,024*** (0,007)
Morava	1,127 (1,046)	-0,167 (0,490)	0,641 (0,804)	-1,687 (1,299)	-0,084 (0,388)
Sudety	0,032 (0,850)	-0,289 (0,342)	2,173*** (0,630)	-1,984* (1,060)	-0,082 (0,314)
Lambda	0,468*** (0,129)	0,768 (0,078)	0,566*** (0,115)	0,457*** (0,131)	0,482*** (0,127)
R-squared	0,710	0,953	0,682	0,780	0,664

Zdroj: Vlastní výpočty v programu Geoda.

Poznámka: Standardní odchylky v závorce, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

gionální podpoře pro parlamentní strany. Po odečtení vlivu klasických společenských rozporů je ale hlasování voličů odlišné v makroregionu bývalých Sudet, a to v případě dvou z pěti sledovaných stran. Zatímco KSČM zde (*ceteris paribus*) v průměru získává dvě procenta hlasů navíc oproti zbytku země, ODS je naopak úspěšnější v nesudetských okresech. I u těchto dvou stran však platí, že územní variace v jejich volebním zisku není vysvětlitelná pouze přítomností prostorového režimu, ale že je významně podmíněna neprostorovými faktory (zejména rozporem vlastníci-pracující, a to s pozitivním efektem u ODS a negativním u KSČM).

Zjištění z regresního modelu potvrzují i výsledky Chowova testu pro prostorovou stabilitu regresních parametrů v jednotlivých makroregionech (tabulka 5). Chowův test byl proveden na základě modelů, které obsahovaly pouze neprostorové proměnné pro rok 2006. Nulovou hypotézu, že parametry jsou stabilní pro celou populaci, a tedy že prostorový režim nebyl zjištěn, je třeba přijmout v případě Moravy, a to u všech stran. Naopak, pro pohraniční okresy je nutné odmítnout nulovou hypotézu a konstatovat, že prostorový režim bývalých Sudet má nezávislý vliv na volební podporu pro KSČM a ODS.

Tabulka 5. Výsledky Chowova testu pro prostorovou stabilitu

	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	ODS	SZ
Morava vs. Čechy	1,838	2,7354	1,6586	2,5009	2,1979
Sudety vs. nesudetské oblasti	2,421	1,1685	5,5514	4,7283	1,6176

Zdroj: Vlastní výpočty.

Poznámka: Podle 5 stupňů volnosti v čitateli a 67 stupňů volnosti ve jmenovateli bylo vypočítáno kritické $F = 3,34$ pro $p < 0,01$. Vyšší hodnoty jsou zvýrazněny.

3.2 Prostorová institucionalizace českého stranického systému

Je možné relativně malý význam prostorových režimů v českém prostředí vysvětlit pomocí teorie prostorové institucionalizace stranických systémů? Ta navrhuje, že progresivní nacionalizace volební podpory stran přispívá k institucionalizaci stranického systému a obecně ke konsolidaci demokracie. Podle této hypotézy by malý význam prostorových režimů v českém prostředí měl být doprovázen vysokou mírou nacionalizace českých stran. Z časového srovnání skóre stranické nacionalizace pro jednotlivé strany (tabulka 6) je patrná překvapivě vysoká míra nacionalizace českého stranického systému po posledních volbách do PS v roce 2006. S výjimkou KDU-ČSL přesahují míru nacionalizace s hodnotou 0,9 všechny strany. Její relativně nižší míru nacionalizace je možné připsat vyšší koncentraci věřících ve volebních baštách strany, tedy zejména na jižní Moravě a ve východních Čechách.

Neméně zajímavé je časové srovnání získaných hodnot, které ukazuje na dva hlavní trendy. Prvním je velmi malý rozptyl hodnot nacionalizace u tří stran: KSČM, ODS a KDU-ČSL, a to ve všech šesti srovnávaných volbách. Nacionali-

Tabulka 6. Časové srovnání skóre stranické nacionalizace 1990–2006

	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	ODS	SZ
1990	0,755	0,770	0,931	0,929	0,811
1992	0,893	0,770	0,924	0,933	–
1996	0,944	0,746	0,915	0,930	–
1998	0,961	0,724	0,908	0,920	–
2002	0,973	0,864	0,912	0,929	0,919
2006	0,963	0,745	0,917	0,934	0,906

Zdroj: Vlastní výpočty v programu Microsoft Excel.

Poznámka: Změny názvů stran a volební aliance viz poznámku č. 2.

zace těchto tří stran osciluje mezi hodnotami 0,908 a 0,931 u komunistické strany a 0,920 a 0,934 u ODS. Výjimku tvoří pouze zvýšené skóre nacionalizace pro volební alianci KDU-ČSL a US-DEU (0,864) v roce 2002 oproti ostatním, samostatným volebním výsledkům KDU-ČSL. Zajímavý je výsledek ODS, jejíž vysoká míra nacionalizace (0,934) v roce 2006, a tedy rovnoměrná podpora napříč územím ČR nekoresponduje s vysokou hodnotou regionalizace jejího volebního výsledku (Moranovo I kritérium 0,630). Srovnání dvou použitých indikátorů (Moranova I kritéria a Giniho koeficientu) ukazuje na nutnost jejich vzájemného využití v prostorové analýze. Giniho koeficient není citlivý na shlukování hodnot volební podpory v konkrétních regionech.

Druhým trendem je pak progresivní růst nacionalizace u ostatních dvou stran: ČSSD a SZ. Zatímco volební podpora sociální demokracie v prvních povolebních volbách byla územně velmi nerovnoměrná, její nacionalizace přesáhla hodnotu 0,9 teprve ve volbách v roce 1996, kdy se konstituovala jako významná levicová alternativa k dosavadnímu modelu hospodářské transformace. Se skóre 0,963 v roce 2006 je ČSSD nejvíce nacionalizovaná česká strana, což odpovídá relativně nízké míře její regionalizace. Hodnoty nacionalizace pro Stranu zelených je obtížné srovnávat v časové řadě. Důvodem je její vnitřní vývoj, který byl poznamenán častými vnitrostranickými spory o charakter a směřování strany. Zejména s rostoucím volebním potenciálem strany (dovršeným vstupem SZ do parlamentní politiky v roce 2006) lze očekávat podstatnou proměnu (tedy i územní) jejího elektorátu.

Zde použité měřítko nacionalizace potvrzuje, že celková konsolidace českého stranického systému byla doprovázena postupnou konsolidací teritoriální. Ta v průběhu devadesátých let směřovala k vyrovnání územních nerovností mezi volebními zisky politických stran. Zároveň se potvrzuje, že s výjimkou KDU-ČSL jsou rozdíly v nacionalizaci mezi stranami minimální. Vysoká skóre nacionalizace také ukazují, že není možné přeceňovat velikost teritoriální variability volební podpory pro české strany. Právě výrazná nacionalizace stranické soutěže může objasnit malý význam prostorových režimů a makroregionálních specifíků pro charakter stranického systému.

3.3 Příčiny prostorových režimů – případ Sudet

Jak lze vysvětlit zjištěnou existenci prostorového režimu v bývalých Sudetech, který je významný (pozitivně) pro současnou KSČM a (negativně) pro ODS? Historickým důvodem k nadprůměrné identifikaci s komunistickou stranou v bývalém německy osídleném pohraničí se zdá být poválečný podíl KSČ na vyhnání německého obyvatelstva a následný způsob konfiskace a přerozdělení německého majetku. Současná KSČM dokázala využít role své předchůdkyně po roce 1945 a obhajobou „národních zájmů“ vystupuje jako důvěryhodný ochránce statu quo vůči občasným majetkovým požadavkům části sudetoněmecké reprezentace.

Bezpodmínečná obhajoba kontroverzních tzv. Benešových dekretů rezonuje nejlépe právě v bývalém sudetském pohraničí, jehož současné obyvatelstvo se zdá být vnímavější vůči majetkovým či přímo protiněmeckým argumentům KSČM. Tato hypotéza tak zdůvodňuje zdánlivý paradox přerodu některých „internacionalistických“ komunistických stran v hnutí s výrazně nacionalistickou orientací. V ideologické rovině přitom tendence komunistických stran využít nacionalistický kapitál není žádnou novinkou. Jedná se o pouhou inkorporaci nacionalismu do leninistických základů komunismu [Tismaneanu 2005]. Pokud je hypotéza o makroregionálních specifikách bývalých Sudet správná, pak ztráta ODS v těchto okresech vyvažuje nadprůměrný zisk KSČM. Zároveň ji lze interpretovat jako absenci této nacionalistické tendence v elektorátu ODS.

Obrat KSČ k extrémnímu nacionalismu nastal částečně v souvislosti s celkovou změnou její strategie po roce 1945. V předválečném období strana vystupovala jako organizačně disciplinovaný blok lpící na ideologické čistotě vlastních členů a s výjimkou období tzv. Lidové fronty odmítala principy parlamentní demokracie. Po roce 1945 strana naopak deklarovala principy demokratické soutěže (i když v podmínkách třetí republiky značně omezené), a přijala tak strategii masové strany s cílem maximalizace volebního zisku. Využití krajního nacionalismu v synkretické kombinaci panslavismu, protiněmečství a nově nalezené „státní“ ideologie se stalo součástí komunistického programu [Rupnik 2002: 191–198].

Kromě kolektivních (ideologických) stimulů (*collective incentives*) byla komunistická nacionalistická mobilizace doprovázena i selektivními výhodami, které plynuly z podpory pro stranu. KSČ měla mezi lety 1945 a 1948 oproti ostatním stranám výhodu v tom, že ovládala stěžejní funkce státního aparátu, od ministerské úrovně až po úroveň místní správy. Jeho prostřednictvím tak mohla naplňovat materiální zájmy velkého počtu příznivců. Jako stěžejní se ukázala kontrola ministerstva vnitra, které mimo jiné vykonávalo redistribuci a správu zabaveného majetku v sudetském pohraničí [Radvanovský 2001: 243]. Na rozdíl od ostatních stran v období třetí republiky tak KSČ měla monopolní přístup k distribuci značných materiálních výhod a možnost vytvářet rozsáhlou klientelistickou síť. V důsledku tak migrace odhadovaných 1,8 milionu přistěhovalců do pohraničních oblastí znamenala masivní navýšení podpory pro komunistickou stranu a představovala rozhodující moment pro nástup komunismu v Československu [Daněk 1993: 18]. Toto potvrzují i volební výsledky parlamentních voleb v roce 1946, které představovaly jednoznačný úspěch nové mobilizační strategie KSČ. Právě v oblastech dříve osídlených německým obyvatelstvem KSČ získala až tři čtvrtiny hlasů [Radvanovský 2001: 251], v porovnání s jejím celkovým ziskem 43,3 % v Čechách a 34,5 % na Moravě.

Způsob, jakým poválečná komunistická distribuce hlasů v regionech odráží současnou situaci, je částečně generační. KSČM disponuje ze všech českých stran nejstarším členstvem i voličstvem. Interní zpráva strany z roku 1992 udává, že celých 37,4 % jejích členů vstoupilo do KSČ mezi lety 1945 a 1948, v kontrastu s pouhými 18,2 %, kteří vstoupili mezi lety 1971 a 1980 [Hanley 2001: 107]. Pod-

le dokumentů ze sjezdu KSČM v roce 1999 bylo 36,42 % členů starších 70 let a 28,11 % ve věku 61–70 let [Strmiska 2002: 231–232]. Vzhledem k nebývale vysokému podílu členů a sympatizantů strany na jejím celkovém elektorátu [Hanley 2001], je možné předpokládat, že určitá část současných voličů KSČM volila KSČ už ve volbách v roce 1946. Dále je pak možné předpokládat generační předávání politických preferencí ve formě politické socializace.

Volba komunistické strany jako odpůrce otevření „německé otázky“ se pro řadu voličů může jevit jako racionální záruka proti (případným) majetkovým nárokům ze strany sudetských Němců. KSČM navíc dokáže programaticky na základě nacionalismu ve vztahu k „německé otázce“ mobilizovat. Tento postoj se projevuje například ve spolupráci s nacionalistickým *Klubem českého pohraničí*, organizací, která vystupuje proti údajné germanizaci českého pohraničí [Fiala, Mareš, Pšeja 2005: 1421]. Kritika sudetských Němců a umírněných českých politiků, kteří vyzývají k dialogu s německou stranou, je přítomna i v rétorice komunistických představitelů.

4. Závěr

Přestože v ČR existuje regionální variace ve výši volební podpory pro politické strany, tato analýza neshledala, že by tato nerovnoměrnost byla významně podmíněna makroregionálními specifiky. První hypotéza, že regionální kontext má vliv na stranický systém, byla potvrzena jen v případě jednoho makroregionu a pouze u dvou stran. Regionální variaci v podpoře jednotlivých stran v ČR lze ale lépe vysvětlit pomocí standardního modelu strukturace elektorátu prostřednictvím společenských rozporů. Výjimku tvoří pouze volební výsledky KSČM a ODS v prostorovém režimu bývalých sudetských oblastí. Proto byl následně mezi oběma proměnnými (přítomnost prostorového režimu a nadprůměrný volební výsledek KSČM) hledán příčinný mechanismus. Důležitou se v tomto ohledu jeví role komunistické strany v poválečném období, která objasňuje generační a racionální důvody pro vysokou oblibu KSČM v českém pohraničí. Ztrátu ODS v bývalých sudetských regionech oproti zbytku země je pak možné interpretovat jako vyvážení nadprůměrného zisku KSČM.

Překvapivým výsledkem je negativní zjištění ohledně odlišností mezi volebními vzorci na Moravě a v Čechách. Rozdílný historický vývoj Moravy a Čech nemá nezávislý dopad na současné politické chování, a to u žádné z politických stran. Ohniska vysoké a nízké volební podpory, která jsou pro čtyři z pěti současných parlamentních stran (kromě KSČM) přítomna buď v Čechách, nebo na Moravě, jsou vysvětlitelná pomocí variace v celostátním významu konfliktních linií. To mohlo být také jedním z důvodů, proč v první polovině devadesátých let selhal pokus o identitární mobilizaci části Moravanů prostřednictvím moravistických stran. Moravská specifika nejsou natolik výrazná, aby umožňovala dlouhodobou politizaci.

Tato analýza prokázala jistou podporu pro hypotézu, že malý význam prostorových režimů je možné vysvětlit pomocí teorie nacionalizace stranického systému. Konkrétně, vysoká nacionalizace českých stran (zde měřená pomocí skóre stranické nacionalizace) snižuje důležitost makroregionálních specifík pro stranický systém. Zjištěná velmi vysoká míra nacionalizace všech českých stran s výjimkou KDU-ČSL dále ukazuje na to, že není možné přeceňovat rozsah územní variability volební podpory pro jednotlivé české strany.

Tento článek se snažil upozornit na často opomíjený rozměr institucionalizace stranického systému, na jeho prostorové uspořádání. Všechny tři indikátory prostorových procesů, použité v tomto výzkumu, dokumentují progresivní institucionalizaci českého stranického systému. Výrazná regionalizace volební podpory pro strany je doprovázena pouze malým významem konkrétních prostorových režimů. Navíc, vysoká míra nacionalizace u českých stran je v souladu s trendem ve vyspělých demokraciích. Výsledky této analýzy ukazují, že prostorová stabilizace volebních vzorců může být významným faktorem pro konsolidaci stranické soustavy a tím i výhledy demokracie. Dále pak potvrzují, že existuje souvislost mezi teritoriální strukturací elektorátu a povahou stranickopolitické soutěže.

Námětem pro budoucí výzkum je analýza prostorových procesů odehrávajících se na mikroúrovni (tedy v teritoriálních jednotkách menších než okres). Jedná se především o tzv. sousedské efekty (*neighbourhood effects*), jako jsou lokální společenské interakce, selekce sousedů (tedy proces, kdy si obyvatelé vybírají místo rezidence se shodnou společenskou třídou) nebo lokálních politických faktorů, jako je zvýšená stranická mobilizace v jediné obci [Johnston et al. 2004]. Nedostatkem této studie je rovněž poněkud arbitrární stanovení zkoumaných makroregionů, Moravy a bývalých Sudet. Je možné, že budoucí výzkum identifikuje a teoreticky zdůvodní nezávislý efekt dalších makroregionů v ČR. Nedávný rozvoj příslušných teoretických nástrojů, ale i specificky prostorových analytických metod je důvodem k optimismu ohledně budoucího výzkumu prostorových hledisek politických procesů v českém prostředí.

KAREL KOUBA je interním doktorandem na Katedře politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Vystudoval politologii na Miami University ve Spojených státech a na Univerzitě Palackého. Odborně se zabývá kvalitativní a kvantitativní srovnávací metodologií v politické vědě a výzkumem stranických systémů ve střední Evropě a Latinské Americe.

Literatura

- Anselin, Luc. 1995. „Local indicators of spatial association – LISA.“ *Geographical Analysis* 27: 93–115.
- Anselin, Luc. 2002. „Under the hood. Issues in the specification and interpretation of regression models.“ *Agricultural Economics* 27: 247–267.
- Anselin, Luc, Wendy Tam Cho. 2002. „Spatial Effects and Ecological Inference.“ *Political Analysis* 10 (3): 276–297.
- Bakke, Elizabeth, Nick Sitter. 2005. „Patterns of Stability. Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989.“ *Party Politics* 11 (2): 243–263.
- Barša, Pavel, Maxmilián Strmiska. 1999. *Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Caramani, Daniele. 2000. *Elections in Western Europe since 1815: Electoral Results by Constituencies*. Oxford: Macmillan.
- Daněk, Petr. 1993. „Communist Landscapes of Moravia and Silesia (1925–1992).“ *Scripta Fac. Brun. – Geography* 23: 9–24.
- Daněk, Petr. 2000. „Existuje politická kultura českého pohraničí?“ *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 105 (1): 50–62.
- Fiala, Petr, Miroslav Mareš, Pavel Pšejka. 2005. „Komunisté a jejich strany.“ Pp. 1413–1432 in Jiří Malý, Pavel Mareš (eds.). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno: Doplněk.
- Glassheim, Eagle. 2005. „Etnické čistky, komunismus a devastace životního prostředí. Vytváření nové identity severočeského pohraničí (1945–1989).“ *Soudobé dějiny* 12 (3–4): 432–464.
- Gujarati, Damodar N. 2003 (1978). *Basic Econometrics. Fourth Edition*. New York: McGraw-Hill.
- Hanley, Sean. 2001. „Towards Breakthrough or Breakdown? The Consolidation of KSCM as a Neo-Communist Successor Party in the Czech Republic.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 17 (3): 96–116.
- Hloušek, Vít, Lubomír Kopeček. 2004. *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Horowitz, Donald. 1993. „Democracy in Divided Societies.“ *Journal of Democracy* 4 (4): 18–38.
- Huntington, Samuel P. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Chytílek, Roman, Jakub Šedo. 2004. „Politické strany, teritoriální homogenita a postkomunistické země.“ *Středoevropské politické studie* [on-line] 6 (1) [cit. 11. 10. 2007]. Dostupné z: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=187>>.
- Johnston, R. J., C. J. Pattie, L. C. Johnston. 1988. „The Role of Ecological Analysis in Electoral Geography: The Changing Pattern of Labour Voting in Great Britain 1983–1987.“ *Geografiska Annaler* 70 (3): 307–324.
- Johnston, Ron et al. 2004. „Party support and the neighbourhood effect: spatial polarisation of the British electorate, 1991–2001.“ *Political Geography* 23: 367–402.
- Jones, Mark P., Scott Mainwaring. 2003. „The Nationalization of Parties and Party Systems. An Empirical Measure and an Application to the Americas.“ *Party Politics* 9 (2): 139–166.
- King, Gary. 1996. „Why Context Should Not Count.“ *Political Geography* 15 (2): 159–164.
- King, Gary. 1997. *A Solution to the Ecological Inference Problem*. Princeton: Princeton University Press.
- Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldová, Radosław Markowski, Gábor Tóka. 1999.

- Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kostecký, Tomáš, Daniel Čermák. 2004. „Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (4): 469–487.
- Lipset, Seymour M. 1959. „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy.“ *American Political Science Review* 53 (1): 69–105.
- Lipset, Seymour M., Stein Rokkan. 1967. „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. An Introduction.“ Pp. 1–64 in Seymour M. Lipset, Stein Rokkan (eds.). *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspective*. New York: The Free Press.
- Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Radvanovský, Zdeněk. 2001. „The Social and Economic Consequences of Resettling Czechs into Northwestern Bohemia, 1945–1947.“ Pp. 241–262 in Phillip Ther, Anna Siljak (eds.). *Redrawing Nations. Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Rupnik, Jacques. 2002. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia.
- Rustow, Dankwart A. 1970. „Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model.“ *Comparative Politics* 2 (3): 337–363.
- Springerová, Pavlína. 2005. „Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému.“ *Politologický časopis* 12 (1): 40–66.
- Strmiska, Maxmilián. 2002. „The Communist Party of Bohemia and Moravia: A Post-Communist Socialist or a Neo-Communist Party?“ *German Policy Studies / Politikfeldanalyse* 2 (2): 220–240.
- Tobler, Waldo. 1970. „A computer movie simulating urban Growth in the Detroit region.“ *Economic Geography* 46 (2): 234–240.
- Šaradín, Pavel. 2007. „Czech Republic. The Influence of the Strong Bi-polarization.“ Pp. 13–37 in Pavel Šaradín, Eva Bradová (eds.). *Visegrad Votes. Parliamentary Elections 2005–2006*. Olomouc: Palacký University.
- Šedo, Jakub. 2002. „Postavení Moravy dle Rokkanova modelu centrum-periferie.“ *Středoevropské politické studie* [on-line] 4 (2–3) [cit. 11. 10. 2007]. Dostupné z: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=37>>.
- Tismaneanu, Vladimir. 2005. „The Demise of Leninism and the Future of Liberal Values.“ Příspěvek přednesený na konferenci *Thinking In/After Utopia*, Miami University. Oxford (USA), 24. 10. 2005.
- Vajdová, Zdenka, Tomáš Kostecký. 1997. „Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst.“ *Sociologický časopis* 33 (3): 445–465.
- Vodička, Karel, Ladislav Cabada. 2003. *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. Praha: Portál.
- White, Stephen, Bill Miller, Grodeland Ase, Sarah Oates. 2000. „Religion and Political Action in Postcommunist Europe.“ *Political Studies* 48: 681–705.
- Zarycki, Tomasz, Andrzej Nowak. 2000. „Hidden Dimensions: The Stability and Structure of Regional Political Cleavages in Poland.“ *Communist and Post-Communist Studies* 33: 331–354.
- Zich, František, Václav Houžvička, Milan Jeřábek, Quido Kastner. 1996. *Kdo žije v pohraničí*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR.

Historická demografie

číslo 31

V roce 2007 si Komise *Historické a sociální demografie* připomíná 40. výročí vydání prvního svazku těchto Zpráv. V úvodním příspěvku 31. svazku *Historické demografie* jsou přiblíženy některé aspekty problematiky mimomanželských vztahů na přelomu 17. a 18. století v jižních Čechách. Další články jsou věnovány průzkumu dětské úmrtnosti v 19. století na příkladu Frýdku a Místku, úrovně plodnosti v 19. století v Čechách pomocí metody rekonstrukce rodin, socioprofesní a teritoriální skladby studentů vyšších a středních škol nebo historii sčítání lidu (konkrétně zjišťování národnosti). Do sborníku byla zařazena také studie Satoshi Murayamy, jejímž prostřednictvím si čtenáři mohou učinit představu o dědických zvyklostech na japonském venkově v 19. století.

Obsah

Úvodem

Jaroslav Dibelka: *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*

Radek Lipovski: *Dětská úmrtnost v populacích měst Frýdku a Místku v éře demografického přechodu od starého k novému reprodukčnímu režimu*

Marika Poulová: *Plodnost vdaných žen ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století*

Satoshi Murayama: *Determinants of Inheritance Patterns in an Early Modern Japanese Village, Yukinobu*

Miroslav Novotný: *Socioprofesní a teritoriální stratifikace studentů českobudějovických vyšších a středních škol v první polovině 19. století*

Petra Berrová: *Konskripce a sčítání lidu na našem území v kontextu zjišťování národnosti obyvatelstva a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu*

Výběrová bibliografie české historické demografie za období 2000–1996

Recenze

Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007

Objednávky přijímá a vyřizuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.
Jilská 1, Praha 1, 110 00, tel.: +420 222 221 761, e-mail: prodej@soc.cas.cz

České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel

TADEUSZ SIWEK, KAMILA BOGDOVÁ*

Ostravská univerzita, Ostrava

Czech Cultural-Historical Regions in the Minds of Their Inhabitants

Abstract: The Czech Republic is comprised of different regions at the sub-national level. These are the historical lands of Bohemia, Moravia, and (part of) Silesia, small ethnographic regions, and administrative units. Their objective hierarchy derives from their former historical role, from their administrative function today, and their regional importance. In this article the authors attempt to describe the subjective hierarchy of these regions in the minds of their inhabitants, drawing on a survey of 1203 respondents from throughout the Czech Republic conducted in 2003 by the Centre for Public Opinion Research. The historical lands of Bohemia and Moravia are two regions whose existence Czechs recognise without question, while Silesia is in a weaker position and garners only two-thirds of the level of recognition accorded the other two historical lands. The cultural or ethnographic regions and the administrative units are on an approximately equal level, which is distinctively lower than that of the three Czech historical lands. More of these small regions are located in Moravia than in Bohemia or Silesia. The best known Czech regions are: Wallachia, Moravian Slovakia, Hana (all of which are in Moravia) and the Region of Khods (Bohemia). The best known region that is neither ethnographical nor one of the administrative units is the former industrial region of Ostrava.

Keywords: cultural-historical region, regional identity, mental maps, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 4: 1039–1053

1. Regiony – jak jsou uspořádány a jak jsou vnímány

Česko není tak malým státem, aby v něm nebylo možné vymezit dílčí regiony. I laik by jich dokázal vyjmenovat celou řadu, o odbornících nemluvě. Česká regionální struktura je obdobně jako u většiny ostatních stejně velkých nebo i větších zemí členitá a mnohoúrovňová. Regiony se vzájemně liší nejen svou velikostí,

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. RNDr. Tadeusz Siwek, CSc., nebo RNDr. Kamila Bogdová, Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Chittussiho 10, 710 00 Ostrava – Slezská Ostrava, e-mail: tadeusz.siwek@osu.cz, kamila.bogdova@osu.cz.

ale i významem a funkčními vztahy. Tato složitost regionální struktury je nutně předpokladem výskytu hierarchie regionů, kdy menší regiony jsou součástí větších a podřízené podléhají nadřazeným [Hampl 1989]. Tyto kategorie však nejsou jednoznačné a mají neostrý, „fuzzy“ charakter. Uvedené zákonitosti jsou obecné a platí samozřejmě i pro české regiony.

Regiony se obecně vyznačují tím, že jsou obvykle definovány a vymezovány na základě většího množství kritérií. To neprospívá přesnosti a jednoznačnosti vymezení. Použitá kritéria mohou být navíc velmi různorodá: mohou být objektivní nebo subjektivní a míra jejich objektivní a subjektivní může být navíc také různá. Objektivní základ své existence má většina regionů. Výraznější je u regionů fyzicko-geografických, tzn. přírodních, jako např. povodí, ostrov, poušť. Méně výrazný objektivní základ se vyskytuje u regionů sociálněgeografických, tzn. společenských, u nichž větší roli hraje faktor subjektivní. Jako příklad mohou posloužit městské nebo dopravní regiony, kde u prvně jmenovaných je subjektivní již jen stanovení toho, která sídla považujeme za městská.

Míra jednoznačnosti při určování regionů nezávisí na tom, zda jde o regiony fyzicko-geografické, nebo sociálněgeografické. Jednoznačně vymezené regiony se vyskytují jak mezi přírodními (např. již zmíněná povodí), tak i společenskými (např. administrativní územní jednotky). Častěji se však v obou případech setkáváme s nejednoznačným vymezením. Není např. zcela jasné, kde končí poušť nebo kde končí vliv města. K problematice regionální organizace viz např. [Hampl 2002], ke srovnání přírodních a společenských regionů viz [Hampl 1996].

Tématem tohoto příspěvku je postavení českých kulturně-historických regionů ve vědomí jejich obyvatel. Pod pojmem kulturně-historické regiony chápeme historické země a jejich součásti. Jejich existenci budeme zkoumat především na základě toho, do jaké míry existují ve vědomí obyvatel Česka. Míru, ve které jednotlivé české regiony existují ve vědomí svých obyvatel, budeme považovat za míru jejich identity (vnitřní faktor) a míru určující existenci regionů ve vědomí ostatních obyvatel mimo sledovaný region za míru percepce (vnější faktor).

Přestože tyto regiony mají nesporně také objektivní charakteristiky, podle nichž je možno je definovat a vymezit jejich hranice, jako např. rozšíření jazyka nebo způsobu vyjadřování, specifických způsobů chování, areálů lidové kultury i kulturních prvků obecně apod., v našem příspěvku se jimi budeme zabývat jako myšlenkovými konstrukcemi, tzn. budeme zkoumat pouze odraz regionů ve vědomí jejich obyvatel. V terminologii sociální geografie nás tedy bude zajímat mentální mapa českých regionů.

Pokud jde o hierarchickou úroveň regionů, kterými se budeme zabývat, bude to úroveň nižší, než je samotný český stát. To v našich podmínkách znamená v podstatě úroveň krajů anebo historických zemí. Cílem tohoto příspěvku je odpovědět na otázku, které z těchto regionů (krajů nebo zemí) jsou více a které méně ukotveny v obecném povědomí obyvatel Česka.

2. Hypotézy a nástroje jejich testování

Základní hypotézou tohoto příspěvku je, že všechny kulturní regiony – ať už jako takové, anebo přinejmenším jejich prostorové vymezení spočívající v určení jejich hranic – závisí na vědomí svých obyvatel (identita – vymezena zevnitř) [srov. Chromý 2003; Chromý, Janů 2003] nebo na vědomí obyvatel ostatních regionů (percepce – vymezena zvenčí) [srov. Nižnanský 1995]. Obě vymezení se nemusí nutně shodovat a zde se otevírá pole pro výzkum. Lze s jistou dávkou zjednodušení říci, že kulturně-historické regiony existují jen potud, pokud existují ve vědomí obyvatel, a když na jejich existenci obyvatelé zapomenou, regiony fakticky zmizí, v krajním případě i přesto, že některé objektivní předpoklady jejich existence nadále trvají.

Konkretizací výše uvedené základní hypotézy je, že intenzita ukotvení kulturních regionů ve vědomí obyvatel Česka není stejná, tzn. že některé regiony jsou ve vědomí obyvatel výraznější a jiné méně výrazné. Je také možné, že ty nejvýraznější kulturně-historické regiony s obecně známou národopisnou charakteristikou (např. Valašsko) jsou ve vědomí Čechů silněji otisknuty než např. historická země Slezsko, která je mnohem menší a méně známá než Čechy a Morava [Siwek, Kaňok 2000].

Nástrojem umožňujícím zkoumání existence regionů ve vědomí obyvatel jsou tzv. mentální neboli kognitivní mapy. Je to koncept behaviorální geografie [Golledge, Stimson 1997], poměrně dobře známý i v jiných sociálních vědách včetně sociologie [Disman 2002]. Pro svou názornost se používá občas i jako didaktická pomůcka. Mentální mapa je mapa okolního světa, kterou každý z nás nosí v hlavě. Obsahuje tedy to, co z našeho okolí považujeme subjektivně za nejvýznamnější, a nikoli objektivní skutečnosti. Mentální mapa se proto téměř vždy více nebo méně liší od reality. Její význam je však obrovský, protože je významným zdrojem poznání a má i praktické využití: slouží jako podklad pro rozhodování. Každý člověk se rozhoduje podle svých subjektivních znalostí, tzn. na základě své mentální mapy, a nikoli na základě objektivní skutečnosti, kterou buď nemusí znát vůbec, anebo si ji subjektivně přizpůsobí.

Pojem mentální mapy se v geografii objevil v 60. letech minulého století v anglosaské sociální geografii [Lynch 1960; Downs, Stea 1973; Gould, White 1974]. V naší části Evropy se o aplikaci této myšlenky pokusili jako první polští geografové Janusz Słodczyk [1984]; Małgorzata Bartnicka [1989]; Hanna Libura [1990]. Později se mentální mapy objevily i na Slovensku: viz René Matlovič [1992]; Branislav Nižnanský [1994, 1995]. Jako mapy preferencí na Slovensku se objevily v publikaci Vladimíra Slavíka a Miroslava Sedláka [Slavík, Sedlák 1997]. U nás se mapování prostorových představ a preferencí objevilo na přelomu 80. a 90. let v publikacích geografů pražské Karlovy univerzity [Siwek 1988; Drbohlav 1991]. Později tuto metodu využil v Olomouci také Vít Voženílek [1997].

Definice mentálních map není jednotná, zvláště když si nárok na formulování těchto definic kladou nejen kartografové a geografové, ale také psychologové.

vé a sociologové. Z pohledu kartografů a geografů se mentální mapou rozumí grafické (kartografické nebo schematické) vyjádření představ člověka o geografickém prostoru, nejčastěji o jeho kvalitě nebo uspořádání [Drbohlav 1991].

Každý člověk má své informace o geografickém prostoru uložené ve své mysli, ve svém vědomí, v podobě své vlastní mentální mapy. Na formování mapy ve vědomí myslí má vliv řada faktorů (vzdělání, informace z médií, osobní zkušenosti, převzaté zkušenosti a názory blízkých, důvěryhodných lidí, kterým člověk věří, atd.). Všechny informace o geografickém prostoru však nemusí být vždy pravdivé a kvalifikované, a navíc se vyvíjejí v čase. Největší slabinou informací sloužících k sestavení mentální mapy je to, že nikdy nejsou zcela vyčerpávající. Mentální mapa každého člověka vytvořená v mladém věku se svou komplexností vždy významně liší od mentální mapy stejného člověka ve věku pokročilejším: mladý člověk vidí svět mnohem jednodušeji a teprve zkušenost doplňuje postupně tento obraz dalšími detaily.

Zkoumání subjektivního obrazu reality ve vědomí obyvatel v podobě mentální mapy probíhá stejně jako v ostatních sociologických průzkumech. Individuální nákresy map se shromáždí, aby umožnily vytvořit obraz o vědomí širšího celku. Pokud chceme získat přehled o převládající představě o zkoumaném území všech jeho obyvatel, musí být vzorek reprezentativní. Významnou informací jsou kromě map i odpovědi na doplňující otázky, které pomohou odhalit obecnější charakteristiky obyvatel zkoumané oblasti.

Z hlediska vztahu vyšetřovaného jevu k objektivní realitě se vytvořené mentální mapy dělí do dvou skupin. První typ je komparativní. Drbohlav [Drbohlav 1991] ho označuje jako „lynchovský“ podle prvního autora, který s ním pracuje, Kevina Lynche [Lynch 1960]. Jeho průkopnická publikace odhalující, jak jsou vnímány vnitřní formy uspořádání města, vyšla nyní i česky [Lynch 2004]. Mapa tohoto typu je vztažena k realitě a lze hodnotit její správnost a míru shody se skutečností.

Mapa se kreslí v podstatě tak, že se na čistý papír přenáší představa geografického prostoru. V případě výzkumu dostávají respondenti čistý papír a jsou požádáni o zakreslení daného území tak, jak si ho pamatují. Po komparaci s realitou je pak vidět, do jaké míry je jejich představa s realitou shodná, či nikoliv. Jde o správnost odhadu vzdáleností, směrů a rozlohy ploch. Důležité je také sledovat, které prvky v mapě jsou a které byly vynechány – z toho je možné odvodit, které prostorové prvky jsou pro respondenta důležité a které ne. Komparativní mentální mapa může sloužit k určování míry znalosti daného geografického prostoru, nebo k určení váhy jednotlivých informačních zdrojů. Příkladem takové mapy může být mapa rozmístění ulic ve městě anebo mapa představ obyvatel o počtu cizinců na daném území (v tom případě respondenti dostávají obrysovou mapu dílčích ploch – např. administrativních jednotek a zakreslují do nich své odhady).

Druhý typ mentální mapy je preferenční, nekomparativní. Drbohlav [1991] je podle průkopníka označuje jako „gouldovský“. Mapu preferencí nelze porov-

návat se skutečností, ani hodnotit její správnost a míru shody s realitou. Jejím smyslem je zjištění preferencí dotazovaného. Sestavuje se tak, že se respondentům dávají slepé mapky území s vybranými orientačními prvky (mohou to být např. administrativní hranice, poloha sídel, řek apod.) a jsou požádáni o zakreslení svých preferencí podle předem určené škály. Mají např. označit každou dílčí prostorovou jednotku předložené mapy podle intenzity vztahu, který k ní mají a který je předmětem výzkumu. Např. kde by chtěli bydlet a kde ne, kde by chtěli pracovat, kde se jim to líbí a kde ne atd. Příkladem takové mapy může být zjišťování preference území pro trvalé bydlení, práci nebo rekreaci.

Techniku tvorby výsledné mentální mapy v tomto případě ovlivňuje do jisté míry výběr základních prostorových jednotek, které jsou hodnoceny. Existují dvě možnosti. Buď je sledované území rozděleno na abstraktní plošky (čtverce, šestiúhelníky), anebo na plošky nepravidelné, avšak přirozené (obce, povodí). První případ použil např. Tadeusz Siwek, René Matlovič a Branislav Nižnanský [Siwek 1988; Matlovič 1992; Nižnanský 1995], druhý použil Vít Voženílek [srov. Voženílek 1997].

3. Mentální mapa českého Slezska z roku 2000

Mentální mapa českého Slezska vznikla na Ostravské univerzitě v roce 2000.¹ Výzkum 920 respondentů z celého území českého Slezska ukázal, která území obyvatelé Slezska pokládají za součást regionu více a která méně, a doplňující otázky osvětlily navíc některé otázky regionální slezské identity. To byl hlavní výsledek grantu [Siwek, Kaňok 2000]. Výsledná mentální mapa ukázala, kolik procent respondentů zařadilo jednotlivé obce českého Slezska a přilehlých území Moravy do historického Slezska.

Ukázalo se, že povědomí o příslušnosti ke Slezsku bylo u respondentů vyšší, než se původně čekalo, protože svou obec celkem správně zařadilo do Slezska 81,4 % tehdejších respondentů. Výzkum prokázal, že slezská identita přetrvala čtyři desetiletí vytěšňování názvu Slezska z běžného života v tehdejším Československu v období 1949–1989 u převážné části obyvatel. Jako její nositelé byli převážně zjištěni starší lidé z původního obyvatelstva českého Slezska. Mladší generace na udržení regionální identity lpěla mnohem méně. Přesto se neprokázalo, že by slezská identita byla na ústupu. Název Slezsko se v roce 1999 vrátil do názvu kraje (Moravskoslezský), častěji se vyskytuje v tisku i v televizi, a proto se zdá, že slezská regionální identita má šanci přetrvat. A to i přesto, že je dnes vytlačována územní identitou, vytvářenou spíše teritoriálním marketingem než historickými a kulturními vazbami. Teritoriální marketing je relativně nový postup z pomezí ekonomiky a geografie a slouží k obchodní propagaci území pro podporu podnikání [Rumpel 2002]. Nejčastěji jsou nástroje teritoriálního marke-

¹ Projekt GAČR 403/98/0642 Vědomí slezské identity v mentální mapě.

tingu využívány v cestovním ruchu [Kotíková 1999, 2005]. Jednou z jeho účinných forem je využívání lokální identity obyvatelstva příslušné oblasti, která může ve vhodném kontextu sloužit jako obchodní značka a ovlivňovat ekonomické chování obyvatel i návštěvníků. Tam, kde taková identita není dostatečně silná, může teritoriální marketing uměle vytvářet i zcela novou lokální identitu, jejíž funkce je shodná a identitou přirozenou [Rumpel, Siwek 2006].

Ze samotného výzkumu z roku 1998 se však nedalo určit, zda tehdy empiricky zjištěná slezská regionální identita je obecně spíše nízká nebo vysoká. To je možné určit jedině na základě srovnání s ostatními regiony Česka. Srovnání regionálních identit umožní vytvoření celostátní stupnice regionální identity. Proto je možno výsledky zveřejněné v roce 2000 považovat pouze případovou studií jednoho českého regionu.

4. Výzkum mentálních map kulturně-historických regionů z roku 2003

Na výzkum Ostravské univerzity publikovaný v roce 2000 navázalo nové zjišťování regionální identity provedené Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR v roce 2003. Respondentů bylo 1203 a tentokrát bylo do výzkumu zahrnuto celé území Česka. Výsledky byly zpracovány pomocí programu SPSS, statistická významnost odpovědí byla testována podle Pearsonova chí-kvadrát testu potvrzujícího nebo vyvracejícího nulovou hypotézu na 5% hladině významnosti, resp. na 95% hladině spolehlivosti. Cílem výzkumu bylo zjistit, jak se na existenci kulturně-historických regionů – Čech, Moravy a Slezska – dívají jednak samotní jejich obyvatelé a jak se na ně dívají obyvatelé ostatních regionů. Tzn. jak vnímají Češi, Moravané a Slezané své regiony a jak vnímají ty ostatní ve vzájemné kombinaci. Výsledkem je určení intenzity existence českých kulturně-historických regionů a českých krajů ve vědomí obyvatel.

Výzkum směřoval sice ke zjištění mentální mapy tří historických českých zemí: Čech, Moravy a Slezska, ale respondentům byla ponechána možnost zakreslení také regionů nižší hierarchické úrovně, tzn. regionů národopisných. Existoval totiž reálný předpoklad, že některé z výrazných národopisných regionů (např. Valašsko) mohou mít v mentální mapě respondentů silnější pozici než nejslabší historická česká země Slezsko. To umožnilo sestavit hierarchii označených regionů až dodatečně na základě výpovědí dotazovaných a nikoli a priori na základě teoretických předpokladů stanovených odborníky.

První otázka měla zjistit, kolik historických zemí obyvatelé Česka znají. Čtyřicetileté vytlačení názvu Slezska z veřejného života v době komunismu se opět nijak výrazně nepotvrdilo. Tři historické země znalo 54,6 % respondentů a rozdílly mezi Čechy (53,7 %), Moravany (57,3 %) a Slezany (50,0 %) byly nepatrné. I tyto malé rozdíly však naznačují rozdíl mezi Moravou a Slezskem. Statistická analýza významnosti potvrdila závislost odpovědí na tuto otázku podle toho, ze které historické země respondent pocházel.

Tabulka 1. Kolik je historických českých zemí?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
1	0,2	1,2	1,3	0,6
2	17,4	14,9	15,0	16,4
3	53,7	57,3	50,0	54,6
4–50	2,9	2,8	4,9	3,0
Neví	25,8	23,8	28,8	25,4

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1035 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Tabulka 2. Znáte národopisné regiony v českých zemích?

Odpověď	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Zná	59,4	77,5	66,7	65,7
Nezná	40,6	22,6	33,3	34,3

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1035 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Je obvyklé, že menší region má snahu spíše zdůrazňovat svou identitu a odlišnost, což dokazuje o něco lepší výsledek dosažený na Moravě než v Čechách. Podle této zákonitosti by však v nejmenším Slezsku měl být výsledek ještě lepší než na Moravě, což se nepotvrdilo – viz tabulku 1. Slezané odpovídali, že historické české země jsou tři, dokonce méně často než obyvatelé Čech, kteří se o regionální tradice obvykle nezajímají, protože se častěji než obyvatelé Moravy a Slezska ztotožňují s celým státem: dnes s Českem, dříve s Československem. Potvrzuje to ostatně i tabulku 2, týkající se znalosti národopisných regionů, které jsou hierarchicky nižší než historické země.

Na obě dvě otázky z tabulek 1 a 2 odpovídali muži i ženy téměř shodně, ani závislost na věku respondentů se neprojevila s výjimkou nejstarších respondentů nad 60 let, kteří odpovídali o poznání lépe. Projevila se jediná závislost na vzdělání respondentů, což opět potvrdila i analýza statistické významnosti. Lidé s vyšším vzděláním častěji odpovídali správně. Správnou odpověď na počet historických českých zemí uvedlo 80–90 % respondentů z vyšším vzděláním oproti 50–60 % ze středním nebo jen základním vzděláním a také znalost dílčích regionů potvrdilo přes 50 % respondentů s vyšším vzděláním oproti 30–40 % responden-

Tabulka 3. Poznal byste v cizině obyvatele vlastního regionu?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Rozhodně ano	8,8	13,6	18,5	11,1
Spíše ano	26,0	39,4	48,1	32,0
Spíše ne	32,7	26,7	22,2	30,0
Rozhodně ne	17,9	10,6	6,2	14,6
Neví	14,7	9,7	4,9	12,3

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1035 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Tabulka 4. Poznal byste v cizině obyvatele jiného českého regionu?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Nepoznal by obyvatele žádného regionu	17,9	9,4	13,4	14,8
Poznal by obyvatele několika regionů	58,4	70,3	73,2	63,3
Poznal by obyvatele asi poloviny regionů	4,6	8,2	3,7	5,7
Poznal by obyvatele většiny regionů	4,0	5,2	2,4	4,2
Poznal by obyvatele všech regionů	0	0	0	0
Neví	15,2	7,0	7,3	11,9

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1039 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

tů se středním a základním vzděláním (48 % respondentů se středním odborným vzděláním).

Další otázky směřovaly k určení znaků, podle kterých by dotazovaný poznal příslušníka vlastního regionu a odlišil ho od obyvatel pocházejících z jiných regionů – výsledky ukazují tabulky 3 a 4. Tady se projevilo přesvědčení o vlastní odlišnosti především u Slezanů. Z dalších otázek pak vyplynulo, že oním odlišujícím znakem byla ve většině případů (85 %) mluva, tzn. nářečí nebo jinak charakteristický způsob vyjadřování.

Kulturní odlišnost, reprezentovanou v první řadě mluvou, by dokázala odlišit výrazná většina obyvatel Česka, přičemž tuto schopnost deklarovali podle očekávání statisticky významně častěji obyvatelé Moravy a Slezska než obyvatelé Čech. Opět se neprojevily rozdíly mezi muži a ženami, ani mezi mladými a starými. Tentokrát se nelišily ani odpovědi lidí s různým vzděláním. Analýza statistické významnosti nepotvrdila závislost těchto odpovědí na pohlaví, věku ani vzdělání.

Odpovědi na tyto otázky ukazují, že k regionálním rozdílům jsou statisticky významněji citlivější obyvatelé Moravy a Slezska než obyvatelé Čech. To není nic překvapivého a shoduje se s výchozí hypotézou. Odpovědi se však nelišily podle věku ani vzdělání respondentů, a jen oblečení bylo jako spolehlivá identifikační charakteristika označena častěji ženami (12 %) než muži (9,7 %), ale rozdíly nebyly ani v tomto případě statisticky významné.

Správnost představ o regionální struktuře ve nejbližším okolí respondentů ověřovala otázka zjišťující umístění jejich bydliště do příslušné administrativní jednotky (kraje) nebo historické země. Názvy krajů ani zemí nebyly respondentům nabídnuty, aby se prokázalo, které jednotky existují skutečně ve vědomí obyvatel. Většina respondentů umisťovala své bydliště do současných krajů bez problémů. Statisticky významná se ukázala závislost na historické zemi původu respondentů a na jejich vzdělání. Ostatní faktory byly neprůkazné. Nesrovnalosti se vyskytly hlavně v případech, kdy někteří respondenti uváděli stále ještě názvy krajů platných do roku 1999 anebo nebyli schopni přesně vymezit hranici mezi Prahou a Středočeským krajem, která je nevýrazná díky procesům suburbanizace [Sýkora 1994; Ptáček 1997; Ouředníček 2003].

Zařazování do historických zemí bylo méně jednoznačné, ale i zde se prokázala pouze závislost odpovědí na historické zemi původu a na vzdělání. Závislost na věku a na pohlaví nebyla u této otázky statisticky významná. Lidé s vyšším vzděláním zařazovali svou obec do historické země o poznání jistěji a naopak lidé s nižším vzděláním o něco častěji chybovali. Největší shoda byla zaznamenána v případě Čech (82,0 %). U Moravy byla shoda nižší (69,3 %), protože část respondentů preferovala v případě Moravy dílčí regiony – národopisné nebo administrativní. Nejmenší shoda v zařazení vlastního bydliště do historické země byla podle očekávání v případě Slezska (45,6 %). To proto, že Slezané nejčastěji ze všech tří historických zemí identifikovali své bydliště s jinou územní jednotkou – nejčastěji s Moravou nebo s pomezím regionem (Moravskoslezský kraj). Nejvíce jich také nebylo schopno na tuto otázku odpovědět. Podrobnější výsledky viz tabulku 5.

Hlavním úkolem respondentů v tomto výzkumu však bylo zjistit, jak vypadá jejich mentální mapa českých regionů. Do dvou slepých map znázorňujících obrysy Česka měli zakreslit své představy – do první představu o českých historických zemích a do druhé svou představu o českých národopisných regionech. V obou případech nebyli respondenti omezeni počtem zemí či regionů, které by mohli zakreslit. Výsledky jsou nejcennějším výsledkem tohoto výzkumu. Jejich přehled uvádí tabulka 6.

Tabulka 5. V jaké historické zemi leží Vaše bydliště?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Čechy	82,0	5,6	2,5	51,5
Morava	0,5	69,3	24,1	24,2
Slezsko	0	0,6	45,6	3,8
Jiné regiony Čech	9,9	0,9	0	0
Jiné regiony Moravy	1,2	13,5	0	0
Jiné regiony Slezska	0	0	12,6	12,3
Jiné regiony pomezí Čech a Moravy	0	0,3	0	0,1
Jiné regiony pomezí Moravy a Slezska	0	1,3	3,8	0,6
Neví	6,4	8,5	11,4	7,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1040 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Tato tabulka spojuje výsledky kreslení mentálních map historických zemí i národopisných regionů respondenty. Z tabulky je zřejmé, že historické země jsou ve vědomí respondentů otištěny výrazněji než národopisné regiony. Možnost zakreslit svou představu historických zemí nevyužilo 41,4 % respondentů, v případě národopisných regionů to bylo 69,9 % respondentů. Častěji a lépe kreslili muži, obvykle ti s vyšším vzděláním. Výsledky byly seřazeny v jedné tabulce proto, aby byla vidět posloupnost historických zemí i národopisných regionů najednou, tzn. aby z ní bylo patrné, v jaké mentální významové vzdálenosti jsou nejslabší historické země od nejsilnějších národopisných regionů. Hypotéza, že nejvýraznější národopisné regiony mohou být svým významem srovnatelné se slabšími historickými zeměmi, se však nepotvrdila.

Pokud jde o historické země, trouflo si je do mapy zakreslit necelých 60 % respondentů. Téměř všichni nakreslili Čechy a Moravu, na Slezsko jich část zapoměla. V ochotě kreslit svou mentální mapu nebyly mezi respondenty ze tří českých historických zemí výraznější rozdíly. Nejméně map nakreslili Slezané, ale nebylo to ani o 5 % méně než v případě respondentů z Čech a Moravy. Češi vynechali Slezsko v 17,6 % případů, přičemž však je nutno připočítat 3,5 % respondentů z Čech, kteří zahrnuli Slezsko mezi národopisné regiony. Slezsko zanechalo ve vědomí Čechů z Čech stopu o 14,1 % slabší než v případě Čech a Moravy. Moravané vynechali Slezsko na svých mapách v 12,3 % případů, ale když k tomu přičteme 4,8 % moravských respondentů, kteří zařadili Slezsko mezi národopisné

Tabulka 6. Výsledky zakreslování map historických zemí a národopisných regionů

	Čechy %	Morava %	Slezsko %	Celé Česko %
Nebyla zakreslena žádná historická země	41,2	40,9	45,1	41,4
Nebyl zakreslen žádný národopisný region	75,8	60,0	64,6	69,9
Čechy	58,8	59,1	54,9	58,7
Morava	58,8	58,7	53,7	58,5
Slezsko (jako země)	41,2	46,4	41,4	42,9
Valašsko	8,4	21,5	17,1	13,3
Chodsko	11,1	14,5	12,2	12,3
Haná	6,5	20,3	12,2	11,3
Mor. Slovácko	5,7	19,1	8,5	10,2
<i>Jižní Čechy</i>	5,1	6,1	1,2	5,1
Slezsko (jako region)	3,5	4,8	13,4	4,7
<i>Praha</i>	4,1	4,8	2,4	4,2
<i>Vysočina</i>	4,6	3,9	1,2	4,1
<i>Jižní Morava</i>	4,6	3,6	0	3,9
<i>Plzeňsko</i>	4,3	2,4	0	3,6
<i>Střední Čechy</i>	3,3	2,7	1,2	3,0
<i>Ostatní kraje</i>	3,2	2,4	0	2,7
Ostravsko	1,0	3,6	1,2	1,9
Krušnohorský	1,4	0	0	0,9
Sudety	1,3	0	0	0,8
Těšínsko	0,3	0,6	3,7	0,7
Hornácko	0,3	1,2	1,2	0,7
Šumava	0,5	0,9	0	0,6
Lužice	0,5	0,9	0	0,6

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1041 dotazovaných při celkovém počtu respondentů N = 1203.

regiony, zjistíme, že oproti Moravě je Slezsko ve vědomí Moravanů zastoupeno na úrovni nižší o 7,5 %. Respondenti ze Slezska vynechali svou zemi ve 12,3 % případů (oproti Moravě) a ve 13,5 % případů oproti Čechům. Protože však 13,4 % z nich uvedlo Slezsko alespoň mezi národopisné regiony, je jasné, že mezi Slezany je podíl respondentů uvádějících Slezsko stejný jako mezi těmi, kteří uvádějí Čechy a Moravu. Slezané na svůj region tedy nezapomněli, ale asi osmina z nich ho řadí na nižší hierarchickou úroveň. Počty odpovědí určujících jednotlivé dílčí regiony byly již natolik malé, že se z nich nedala stanovit závislost na pohlaví, věku a vzdělání respondentů.

Národopisné regiony odmítlo kreslit přibližně 70 % respondentů. Je zřejmé, že to považovali za příliš složitou a odbornou otázku. Nejvíce těch, kteří odmítli regiony kreslit, bylo mezi respondenty s nižším vzděláním. Ale i z těch 30 % dotazníků, na kterých mapy těchto regionů vyplněné byly, si můžeme udělat obraz o mentální mapě českých regionů. První čtyři místa na mentální mapě českých regionů obsadily Valašsko, Chodsko, Haná a Moravské Slovácko. Valašsko bylo na prvním místě na Moravě a ve Slezsku, v Čechách se jako nejsilnější národopisný region ukázalo být Chodsko, které na Moravě a ve Slezsku obsadilo shodně až čtvrté místo. Valašsko bylo v Čechách až druhé, na Moravě obsadila druhou příčku Haná (třetí v Čechách a ve Slezsku), zatímco ve Slezsku se na druhém místě umístilo právě Slezsko, chápáné jako národopisný region.

Na páté příčce se celkově, ale i v Čechách, umístil první kraj: Jihočeský. Na Moravě to bylo Slezsko a ve Slezsku Moravské Slovácko. Pak se umístilo několik krajů: Vysočina, Jižní Morava, Praha a Plzeňsko. Po ostatních krajích se na viditelném místě umístilo i Ostravsko, které nebylo díky tomu, že kraj se jmenuje Moravkoslezský, sčítáno dohromady s ním, což by mu dalo pozici obdobnou ostatním výraznějším českým krajům.

Další místa byla obsazena již zřetelně méně často se vyskytujícími regiony, jako např. Sudety, Těšínsko, Hornácko nebo ad hoc respondenty vytvořené Krkonošsko, Krušnohorské nebo Šumava. Tyto regiony odvozené od názvů hor fungují zřejmě ve vědomí obyvatel jako rekreační prostory, a jsou proto poměrně výrazné.

Žádný z národopisných regionů však nedosáhl ani přibližně úrovně historické země Slezska a tak se předpoklad stírání hranic mezi těmito dvěma úrovněmi českých regionů nepotvrdil.

5. Závěr

Mentální mapa českých regionů na základě výzkumu provedeného v roce 2003 vypadá takto: Historické české země Čechy a Morava existují ve vědomí velké většiny (asi 60 %) obyvatel Česka. Lze říci, že úroveň jejich ukotvení ve vědomí obyvatel je standardem pro ostatní regiony. 40 % respondentů, kteří je neuvedli, neuvedli totiž z nejrůznějších důvodů vůbec nic. Buď neporozuměli otázce,

anebo ji ignorovali. Slezsko, jako třetí historická česká země, existuje ve vědomí obyvatel Česka asi na 2/3 úrovni Čech a Moravy. Tato hodnota je přibližně stejná ve všech historických zemích, a tedy ani v samotném Slezsku není zřetelně vyšší vnitřní regionální identita ve srovnání s úrovní vnější percepcce z Čech a Moravy. Znalost regionů není vůbec závislá na pohlaví, jen velmi málo závisí na věku a o něco víc na vzdělání respondentů.

Národopisné regiony zaujímají ve vědomí obyvatel Česka mnohem nižší pozici než historické země. Je to úroveň, na které se nacházejí také kraje, což odpovídá rozloze a počtu obyvatel těchto územních jednotek. Nejznámějšími národopisnými regiony v Česku jsou Valašsko, Haná a Moravské Slovácko na Moravě a Chodsko v Čechách. Regiony v dané historické zemi jsou vždy známější než regiony ze sousední země. Čechy a Morava jsou za národopisný region považovány zřídka, Slezsko výrazně častěji.

Kraje jsou na mentální mapě Čechů na stejné úrovni jako národopisné regiony. Kraje s regionálními názvy (Jihomoravský, Jihočeský, Středočeský a Vysočina), které jsou s výjimkou Vysočiny kontinuální z minulého období, vykazují zřetelnější zakořenění ve vědomí svých obyvatel než kraje nové, jejichž názvy jsou odvozeny od měst. Z regionů, které nejsou ani národopisné, ani administrativní, je poměrně dobře známo jediné Ostravsko.

TADEUSZ SIWEK je sociální geograf, absolvent Univerzity Komenského v Bratislavě a Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se národnostní problematikou, otázkami národní a regionální identity, migracemi a percepcí geografického prostoru. Od roku 1991 působí na Ostravské univerzitě, kde byl v letech 2001–2004 prorektorem. V současnosti je prezidentem České geografické společnosti.

KAMILA BOGDOVÁ vystudovala sociální geografii na Ostravské univerzitě. V současné době je tamtéž studentkou doktorského studia environmentální geografie. Ve své práci se věnuje moderním metodám výzkumu sociálněgeografických jevů a procesů, výzkumu města a zkoumání vazeb ekologických a sociálně-ekonomických vztahů společenského rozvoje.

Literatura

- Bartnicka, Małgorzata. 1989. *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy (Studium geografii percepcji)*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania. Dokumentacja Geograficzna.
- Disman, Miroslav. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Downs, Roger M., David Stea (ed.). 1973. *Image and environment: Cognitive mapping and spatial behavior*. Chicago: Aldine.
- Drbohlav, Dušan. 1991. „Mentální mapa ČSFR. Definice, aplikace, podmíněnost.“ *Sborník ČGS* 96 (3): 163–176.

- Golledge, Reginald G., Robert J. Stimson. 1997. *Spatial behavior: a geographic perspective*. New York, London: Guilford Press.
- Gould, Peter, Rodney White. 1974. *Mental Maps*. London: Penguin.
- Hampl, Martin. 1989. *Hierarchie reality a studium sociálně-geografických systémů*. Rozpravy ČSAV 99, Řada matematických a přírodních věd, sešit 1. Praha: Academia.
- Hampl, Martin. 1996. „Teorie geografické organizace společnosti.“ Pp. 13–34 in Martin Hampl et al. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Přírodovědecká fakulta Karlovy univerzity.
- Hampl, Martin. 2002. „Regionální organizace společnosti: principy a problémy studia.“ *Geografie. Sborník České geografické společnosti* 107 (4): 333–348.
- Chromý, Pavel. 2003. „Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů.“ Pp. 163–178 in V. Jančák et al. (eds.). *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bička*. Praha: Univerzita Karlova.
- Chromý, Pavel, Helena Janů. 2003. „Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 38 (1): 105–117.
- Kotíková, Halina. 1999. „Konkurenční výhoda v strategii rozvoje cestovního ruchu.“ *Ekonomická revue cestovního ruchu* 32 (4): 222–226.
- Kotíková, Halina. 2005. „Podpora prodeje – prvek marketingu destinace cestovního ruchu.“ *Marketing & komunikace* 15 (3): 14–16.
- Libura, Hanna. 1990. *Percepcja przestrzeni miejskiej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut gospodarki przestrzennej.
- Lynch, Kevin. 1960. *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lynch, Kevin. 2004. *Obráz města*. Praha: Bova Polygon.
- Matlovič, René. 1992. „Behaviorálna geografia, geografia percepcie a výskum vnútornej štruktúry mesta.“ Pp. 139–143 in V. Drgoňa (ed.). *REGIO – Regionálne systémy životného prostredia*. Nitra, Wien: SGS Bratislava – Nitrianska univerzita – Rakúsky ústav pre východnú a juhovýchodnú Európu.
- Nižnanský, Branislav. 1994. „Mentálna mapa a profesionálne mapové diela.“ *Kartografické listy* 2: 61–70.
- Nižnanský, Branislav. 1995. „Interpretácia percepcie regiónu na príklade východného Slovenska.“ Pp. 253–272 in *Acta facultatis paedagogicae universitatis Šafarikanae. Prírodné vedy XXVI, biológia-geografia*. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika.
- Ouředníček, Martin. 2003. „Suburbanizace Prahy.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39 (2): 235–253.
- Ptáček, Pavel. 1997. „Suburbanizační proces v zázemí Prahy v 1. polovině 90. let.“ *Územní plánování a urbanismus* 24 (1–2): 13–14.
- Rumpel, Petr. 2002. *Teritoriální marketing jako koncept územního rozvoje*. Spisy Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity 145. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Rumpel, Petr, Tadeusz Siwek. 2006. „Marketing terytorialny a kreowanie regionów: przykład czeski.“ *Przegląd Geograficzny* 78 (2): 191–205.
- Siwek, Tadeusz. 1988. „Území Československa očima studentů geografie.“ *Sborník ČGS* 93 (1): 31–37.
- Siwek, Tadeusz, Jaromír Kaňok. 2000. *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Slavík, Vladimír, Miroslav Sedlák. 1997. „Sídelné a regionálne preferencie žiakov stredných škôl v Skalici.“ *Acta facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae – Geographica* 40: 39–54.
- Ślodziak, Janusz. 1984. „Mapy mentalne i ich zastosowanie w badaniach geograficznych.“ *Czasopismo geograficzne* 55 (1): 73–87.

- Sýkora, Luděk. 1994. „Local urban restructuring as a mirror of globalization processes: Prague in 1990s.“ *Urban Studies* 31 (7): 1149–1166.
- Voženílek, Vít. 1997. „Mentální mapa a mentální prostorové představy.“ *Geodetický a kartografický obzor* 43 (1): 9–14.

Lukáš Linek, Jan Outlý,
Gábor Tóka, Agnes Batory (eds.)

***Volby do Evropského
parlamentu 2004***

Publikace Volby do Evropského parlamentu 2004 zahrnuje celkem 15 studií. První tři studie se zabývají vztahem mezi voliči a politickými stranami z hlediska reprezentace. Základní otázkou, na níž tyto texty hledají odpověď, je, zda politické strany zaujímají stejné postoje jako jejich voliči a zda zdůrazňují taková témata, jež jsou důležitá i pro voliče. Druhá skupina studií zkoumá, co vede voliče k tomu, hlasovat určitým způsobem, a proč se voleb vůbec účastní. Třetí skupina textů analyzuje stranický systém Evropské unie a vliv voleb do Evropského parlamentu na národní stranický systém. Poslední čtyři studie se věnují volbám do Evropského parlamentu v České a Slovenské republice.

Rozsah publikace je 314 stran.

Vydal Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.,
Praha 2007,

ve spolupráci s Fakultou humanitních studií,
Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2007

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1,
110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://publikace.soc.cas.cz/>

Martin Ouředníček (ed.): Sociální geografie pražského městského regionu
 Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje 2006, 159 s.

Výzkum sociálně-prostorové struktury města Prahy byl po dlouhá léta převážně doménou sociologů. Z předválečného období připomeňme, proslulou studii skupiny sociologů o poměšťování pražského okolí zpracovanou pod vedením Josefa Krále a vydanou v r. 1938 Zdeňkem Ullrichem (*Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*, Praha: Revue Sociologie a sociální problémy, Knihovna sociálních problémů sv. 6). Po 2. světové válce se sociologické výzkumy této tematiky začínají objevovat od počátku 60. let. V r. 1960 uveřejňuje sociolog Jiří Musil studii o vývoji demografické struktury hlavního města („Vývoj demografické struktury Prahy.“ *Demografie* 1960, 2: 234–249), celou sérii výzkumů sociálně-prostorové struktury Prahy přináší pak další dvě desetiletí. Jiří Musil se vrací k pražské problematice v r. 1968 textem „The Development of Prague's Ecological Structure“ (Pp. 232–259 in R.E. Pahl (ed.). *Readings in Urban Sociology*, Oxford: Pergamon Press), v r. 1977 vychází v *Sociologickém časopise* práce sociologů Jiřího Linharty, Vladimíra Raka a Jiřího Voženíka „Sociální aspekty ekologické zónace hlavního města Prahy“ (*Sociologický časopis* 1977, 13 (1): 94–115), kombinující kvantitativní analýzu s historickým a etnologickým pohledem. V r. 1979 se zabývá stejným tématem další skupina autorů – Petr Matějů, Jiří Večerník a Hynek Jeřábek – ve stati „Social structure, spatial structure and problems of urban research: the example of Prague“ (*International Journal of Urban and Regional Research* 3 (2): 181–202) a v r. 1980 vychází metodologicky zajímavá analýza Petra Matějů „Vývoj sociálně-prostorové struktury Prahy v letech 1930–1970 ve světle faktorové analýzy“ (*Sociologický časopis* 1980, 16 (6): 572–592) po-

rovnávající sociálně-prostorovou strukturu hlavního města v předválečném a poválečném období. Znovu se dostává k sociálně-prostorové problematice Prahy Jiří Musil v r. 1987 článkem „Housing policy and the sociospatial structure of cities in a socialist country: the example of Prague“ (*International Journal of Urban and Regional Research* 11 (1): 27–36) a v r. 1997 článkem „Demografická struktura a vývoj Prahy“ (*Sociologický časopis* 1997, 33 (1): 13–37). Sociálně-prostorová problematika transformujícího se města byla dotčena také ve dvou širě pojatých statích téhož autora z posledních let „Growth and Stagnation in 20th-Century Prague“ (Pp. 321–340 in J. J. Czaplicka, B. A. Ruble (eds.), *Composing Urban History and the Constitution of Civic Identities*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2003), a *Prague returns to Europe* (pp. 281–317 in I. Hamilton, K. Dimitrowska-Andrews, N. Pichler-Milanović (eds.). *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe. Towards Globalization*, Tokyo: United Nations University Press, 2006).

Nové, empiricky podložené poznatky o vývoji sociálně-prostorové struktury post-socialistické Prahy a jejího regionálního zázemí však od konce 90. let už nepřináší převážně sociologové, ale sociální geografové, kteří se ve svých výzkumech úspěšně ujímají témat a metod považovaných dosud obvykle za doménu urbánní sociologie. Autorem stojícím u nás u zrodu tohoto proudu, dnes už reprezentovaného i řadou dalších jmen, je geograf Luděk Sýkora z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Z početného souboru jeho prací o nedávných změnách sociálně-prostorové struktury Prahy připomeňme např. jednu z prvních – „Local Urban Restructuring as a Mirror of Globalisation Processes: Prague in the 1990's“ (*Urban Studies* 1994, 31 (7): 1149–1166) nebo systematizující článek z r. 2001 „Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace“ (Pp. 127–168 in M. Hampl (ed.).

Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje).

Mezi Sýkorovy spolupracovníky, kteří dále rozvíjejí pražská geograficko-sociologická bádání, pokud jde o nově se utvářející prostorový a sociální svět pražského městského regionu, zejména jeho suburbánní části, patří geograf Martin Ouředníček, editor a spoluautor sborníku *Sociální geografie pražského městského regionu*, o kterém zde referujeme. Tuto publikaci tvoří editorův rozsáhlejší úvod a osm empiricky zaměřených a obsahově se doplňujících příspěvků, jejichž autory jsou pedagogové, vědečtí pracovníci a studenti zmíněné katedry (některé kapitoly navazují na jejich dřívější magisterské nebo dizertační práce). Pražský městský region je zde vymezen apriorně územím hl. města Prahy a okresů Praha-východ a Praha-západ, tedy způsobem pragmatickým, i když snad ne vždy zcela odpovídajícím faktickým prostorovým vztahům. Polovina z osmi textů sleduje situaci, resp. procesy v celém regionu, tj. včetně vlastního města, polovina se zabývá pouze suburbánní částí regionu. Vnitřní členění města se sleduje na úrovni katastrálních území nebo urbanistických obvodů. Všechny příspěvky mají zhruba shodnou strukturu – po teoretickém úvodu odkazujícím na relevantní přístupy následuje empirická část opírající se, případ od případu, o statistické informace, kartografické podklady, pozorování nebo i o vlastní dotazovací šetření, a často o kombinaci těchto technik. V několika příspěvcích použili jejich autoři případové studie vybraných obcí nebo lokalit. Metodologická inspirace technikami sociologického výzkumu je v těchto příspěvcích více než patrná. Kapitoly jsou vždy uzavřeny shrnujícím závěrem, připojen je nezbytný seznam literatury. Graficky pěkně provedená publikace obsahuje množství kartogramů, tabulek, schémat a fotografických ilustrací.

Prvních pět kapitol je věnováno vývoji a problémům fyzické prostorové struktury Pražského městského regionu. V příspěvku „Odráz globalizace v komerční nebytové výstavbě v Praze po roce 1990: homogenizace a diferenciaci fyzického prostředí“, oborově situovaném mezi geografii, architekturou a sociologií, hodnotí Jana Temelová prestižní komerční bytové stavby, které vznikly na území hlavního města v letech 1990 až 2003, zabývá se jejich symbolickým významem a dochází k závěru, že významně přispívají k diferenciaci městských částí. Pozornost věnuje také šíření uniformních komerčních staveb v okrajových a suburbánních lokalitách Prahy a identifikuje globalizační trendy, které vyjadřují. Historicky orientovaný geografický příspěvek Ivana Bičíka a Lucie Kupkové „Vývoj využití ploch v Pražském městském regionu“ se zabývá změnami ve využití pozemků (land use) ve vybraných lokalitách v zázemí Prahy od 19. století do současnosti. Autoři prokazují postupné rozpínání urbanizovaných ploch směrem od centra na periferii města a v poslední době pak selektivní rozvoj komerční suburbanizace podél významných dopravních radiál. Nabízejí typologii změn ve využití ploch založenou na hodnocení jednotlivých krajinných procesů. Miroslav Marada v textu „Dopravní vztahy v Pražském městském regionu“ hodnotí dopravní vztahy Prahy na úrovních globální a kontinentální, makro- a mezoregionální a mikroregionální a dokládá sílící pozici Prahy v sídelním systému evropských měst. Diskutuje problematiku využívání individuální a hromadné dopravy v Praze a v jejím zázemí a formuluje závěry relevantní pro dopravní politiku města. Otázkám dopravy je věnován i příspěvek Jany Urbánkové a Martina Ouředníčka „Vliv suburbanizace na dopravu v pražském městském regionu“. Autoři dokládají vliv suburbanizace na růst dopravní intenzity v regionu, hlavně v jeho jižní části, kde probíhala nejintenzivnější rezidenční suburbanizace, a posuzují problémy, které jsou

se vzrůstem zejména automobilové dopravy spojeny. Pátá kapitola „Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu“ autorů Martina Ouředníčka a Dariny Posové analyzuje a etapizuje vývoj tohoto bydlení v letech 1997 až 2004, sleduje jeho rozmístění a hodnotí morfologii zástavby. Prokazuje postupné šíření suburbánní výstavby do odlehlejších sídel a postupnou diverzifikaci typů domů a forem zástavby.

Pro čtenáře *Sociologického časopisu* / *Czech Sociological Review* budou zajímavé zejména následující čtyři kapitoly zabývající se analýzou sociálního prostředí Pražského městského regionu, které jsou významným příspěvkem k poznání současných tendencí ve vývoji jeho sociálně-prostorové struktury. Autorkou studie „Změny ve vzdělanostní struktuře pražského městského regionu“ je Iva Šnejdová, která změny této struktury zachycuje prostřednictvím několika případových studií lokalit procházejících odlišným vývojem (tj. sídlišť, lokalit vnitřního města a suburbii). Vzdělanostní struktura je zde chápána jako přístupný statistický ukazatel sociálně-ekonomického statusu obyvatel. Analýza naznačuje jednak podstatné rozdíly mezi sledovanými typy lokalit co do hodnot tohoto ukazatele, jednak postupné zhoršování vzdělanostní úrovně obyvatelstva vybraných sídlišť a prohlubující se sociální polarizaci lokalit vnitřního i vnějšího města a nové rezidenční zástavby. Tato zjištění signalizují selektivní dopady, které mají suburbanizace, gentrifikace a selektivní migrace obyvatel ze sídlišť na sociálně-ekonomický status obyvatel těchto lokalit. Lokality však nejsou z hlediska tohoto ukazatele vnitřně homogenní, uvnitř některých z nich vzniká polarizace sociálně-ekonomické struktury, takže lze hovořit až o prostorové segregaci určitých skupin obyvatel. V předposledním příspěvku nazvaném „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek suburbanizace“ se Petra Puldová a Martin Ouředníček zajímají o to, zda a do jaké míry dochází v suburbánních obcích osíd-

lených nyní vedle autochtonního obyvatelstva také přistěhovalými obyvateli nové rezidenční zástavby k integraci obou těchto složek. Na základě dvou dotazníkových šetření – jednak názoru starostů rozsáhlého souboru obcí v okrajových částech Prahy, jednak názoru obyvatel vybrané obce v okrese Praha-východ – sledují zejména účast nových rezidentů na životě obce a stupeň sociální soudržnosti těchto lokalit a poukazují na faktory, které mohou sociální soudržnost ovlivňovat v kladném i záporném smyslu. Závěry této sociologicky orientované studie, jejichž širší platnost je třeba vážit omezenými možnostmi použitých výzkumných technik, vyznívají vcelku optimisticky. Autoři shledávají převážně dobré sousedské vztahy mezi starými a novými usedlíky a probíhající proces oboustranného prolínání venkovského a městského prostředí. V poslední, opět sociologizující a metodologicky vynalézavé kapitole „Životní styl obyvatelstva v suburbánní zóně Prahy“, se Gabriela Doležalová a Martin Ouředníček snaží postihnout změny v životním stylu obyvatel nově suburbanizovaných obcí pražského zázemí. Ve třech typově navzájem odlišných obcích sledují jejich fyzickou strukturu, sociální strukturu a migraci jejich obyvatel a na základě dotazníkového šetření pak zejména časoprostorový průběh každodenních činností obyvatel chápáný jako projev jejich životního stylu. Zajímavé jsou z tohoto hlediska zejména rozdíly denního režimu starých a nových usedlíků a také specifická zjištění o využívání hromadné dopravy.

Sborník „Sociální geografie pražského městského regionu“ je významným empirickým příspěvkem k poznání a dokreslení změn, které už téměř dvacet let tak podstatnou měrou ovlivňují sociálně-prostorovou strukturu Prahy a jejího zázemí. Obecnou platnost některých poznatků opírajících se zatím o případové studie a rozsahem omezená šetření bude jistě možné dalšími výzkumy Pražského městského regionu ověřit. Oborově je sborník pří-

spěvkem jak k sociální geografii města, tak k urbánní sociologii a zřetelně prokazuje, že tyto institucionálně oddělené disciplíny při bádání konkrétních struktur do značné míry splývají.

Michal Illner

Bohuslav Blažek: *Venkovy: anamnéza, diagnóza, terapie*

Praha, ERA 2004, 184 s.

Několik let předtím než Bohuslav a Kryštof Blažkovi, otec – sociální ekolog a syn – architekt a fotograf, vydali tuto knihu, putovali společně českou krajinou „jako dva cizinci“. To jim umožnilo povšimnout si a objektivem fotoaparátu zachytit i takové jevy, které už usedlíci často ani nevnímají nebo nedoceňují, ať již se jedná o místní nedostatky nebo skryté krásy. Čtenáři je ve své knize předkládají na fotografiích, které nemají sloužit jako pouhé ilustrace k textu, ale jako „důkazní materiál“. Všechny snímky byly pořízeny v průběhu roku 2003 a pocházejí ze tří venkovských regionů: Českokamenicko, mikroregion Chopos a jihočeská Soběslavská Blata. V jejich krajině, vsích a venkovských městech, jak autoři sami uvádějí, se snažili nalézat nejen chyby a selhání, ale také projevy chytrých a nápaditých řešení problémů, které jsou dodnes aktuální, i když třeba po určitý čas byla považována za nemoderní, zastaralá anebo nevědecká. Mnohé nápady také mohou být z čistě estetického hlediska hodnoceny jako kýčovitě, kutilské, diletantské nebo nevkusné, pomineme-li širší kontext, do něhož jsou zasazeny a jejich sociální význam (např. odpuzující opelichané staré křeslo z automobilu na betonovém zápraží bytovky můžeme vnímat nejen v jeho ošklivosti, ale i jako improvizované posezení, které umožňuje setkávat se sousedy a v pohodlí, jež skýtá, v klidu pohovořit... – foto 35 na s. 72). Autoři si všímají i projevů působení chalupářů, chatařů,

turistů a těch, kteří si venkov vybrali pro své mimozemědělské podnikatelské aktivity. Zjevně se tedy nejedná „jen“ o jakési obrázky folklórního či rolnického venkova, snahou obou autorů bylo zaznamenat již delší čas probíhající změnu náplně venkovského života, v němž zemědělství přestává hrát hlavní roli.

Kniha je určena všem, které český venkov zajímá – místním usedlíkům, chalupářům, rekreantům, občasným návštěvníkům a zvláště členům obecních zastupitelstev a starostům. Čtenář je vybízen, aby zaznamenané jevy nehodnotil a okamžitě nerozděloval na dobré a špatné, ale přemýšlel o nich. Nenapodoboval je, ale nechal se jimi inspirovat k vlastním nápadům, odpovídajícím místu, v němž žije. Všiml si podobných jevů ve svém okolí a zajímal se, proč asi vznikly, na co reagovaly a čeho chtěly být řešením. Autoři by svými fotografiemi a výklady také rádi podnítili vědce, publicisty, umělce a zejména studenty „k hlubšímu ponoru do všech skutečných – ne jen tradovaných a fiktivních – podob takzvaného venkova“ (s. 19).

Ačkoliv je text psán v plurálu, jeho autorem je Bohuslav Blažek a autorem fotografií jeho syn Kryštof. Kniha je členěna do šesti samostatných částí, mezi první – úvodní a poslední – závěrečnou, nalezneme tři, které dostaly název podle výše zmíněných regionů. Svým obsahem odpovídají heslům „anamnéza“ a „diagnóza“ z podtitulu knihy. Bohuslav Blažek v nich rozvíjí témata, která jsou s nimi nějakým způsobem svázána a zároveň platná kdekoliv na českém venkově. Tak např. v části věnované hornatému a turistickému Českolipsku, kde většinu usedlíků, stejně jako v jiných sudetských oblastech, tvoří pováleční dosídlenci, se věnuje významu obnovy smyslu pro využívání místních zdrojů, v tomto kraji kamene při stavbě domů, tvorbě a zkrášlování veřejných prostranství a budov, ekologické a sociální úloze cest v krajině, (ne)žádoucí podobě a podpoře turismu na venkově, religio-

zitě a uzavírá ji tematicky zásadní kapitolou o diverzitě venkova. V části, která získala název po středočeském mikroregionu Chupos, se zabývá podobami a úlohou návsi, ulic, intimních uliček a tajemných vchodů na české vesnici v proměnách času. Všimá si otisků prvorepublikové architektury ve venkovských městech a na venkově vůbec. Neopomíná jednotlivé módní vlny, které ve druhé polovině 20. století ovlivňovaly podobu venkovských stavení a projevovaly se i ve vybavení zahrádek a dvorků pro volný čas, ať už jde o „vpád“ plastového nábytku a plastů vůbec, krbů, bazénů nebo zámkové dlažby. Stěžejní téma této části pak představuje zdravému venkovu vlastní princip soužití starého s novým, který ponechává v životním cyklu vše, co ještě slouží, a využívá staré věci k řešení nových problémů. V části věnované Soběslavským Blatům se zabývá tradiční venkovskou architekturou, slohy a čistotou stylu, dědictvím minulého režimu na české vesnici a fenoménem kutilství. Speciální část knihy je věnována principům a možnostem obnovy venkova, a tak se zde naplňuje heslo „terapie“, které je součástí podtitulu knihy.

Samotný text knihy je psán velmi živým a svěžím jazykem, přes autorovy osobní, mnohdy názorově a postojově vyhraněné formulace jsou jeho výklady ve své podstatě míněny jako nabídka podnětů, nápadů a výzva k vlastnímu hledání, nikoli jako konečné nezpochybnitelné soudy, dogmatická řešení či dokonce „nové normy“. Celým textem se ostatně prolíná Blažkův známý a jasně čitelný odpor k normám, regulacím a úřednickým plánovačům: „Je to arogantní podceňování svéprávnosti obyvatel venkova, zvláště když takovou regulaci většinou sepisuje a ukládá architekt a/nebo úředník z města, který často venkov nezná, podceňuje nebo obojí.“ (s. 13) Venkov podle Bohuslava Blažka nepotřebuje vyhlášky, které se jej snaží „upravovat“, jako kdyby byl homogenní v čase a prostoru. Venkov potřebuje „moud-

ré, v osobní a místní zkušenosti zakotvené a obyvateli té které obce nebo regionu zase uznávané zásady“. Pro to si ale nejdříve potřebuje obnovit sebevědomí, aby nechtěl jen „dohánět město“ a znovu se začal řídit svým selským rozumem, který je z části překryt, někdy i vytlačen, původně velkoměstským způsobem vidění a myšlení, jenž mu byl vnucen mocenskou ideologií minulého režimu pod heslem o vyrovnání venkova městu. To, co podle jeho názoru venkované nyní nejvíce potřebují, je pročistit si zrak, aby se opět mohli začít opírat o zkušenosti a postřehy ze svého vlastního „malého“ světa. Potřebují obnovit takové porozumění světu jinak uspořádanému světu, jež jim umožní rozeznávat a domýšlet, co je ve shodě s řádem a co není.

Zatímco regulace a vyhlášky podle autora textu odebírají zodpovědnost vnímavým, přemýšlivým lidem a zkušenost osobní i celého místního společenství nahrazují údajně obecně platnými příkazy a zákazy, selský rozum je takové vidění a myšlení, které vyrůstá z místního způsobu života. Není to myšlení jedné vesnice, ale myšlení odpovídající životu v jedné vesnici nebo v jednom venkovském regionu. „Protože každá vesnice je jiná, nelze místní postřehy a nápady přejímat beze zbytku. Mechanistická městská civilizace unifikuje svět, aby v něm mohl platit jeden model myšlení a vnímání, organická venkovská civilizace respektuje a udržuje rozmanitost malých místních světů a vyvíjí pro ně místní modely.“ (s. 13–14)

Dalším z témat, kterému je věnována samostatná kapitola, jež se však prolíná v podstatě celým textem, je diverzita venkova. Bohuslav Blažek ji mimo jiné staví do protikladu unifikace, kterou přináší např. přizpůsobování se normám Evropské unie. Zdůrazňuje, že v zájmu venkova je podpořovat a tolerovat všechny projevy rozmanitosti života, které nejsou „činěním zla“. Podobně jako v ekologii je diverzita rostlin a živočichů považována za jeden ze zdrojů stability ekosystémů a monokultury se

mají za velmi zranitelné, tak lidová vynalézavost, kutilství, tvorba z místních zdrojů a pro místní podmínky jsou podle autora projevy zvyšující schopnost přežít a nabízející možnosti uplatnění pro co nejširší škálu lidí žijících v místě.

Princip diverzity je úzce propojen s principem recyklace, která je dalším výrazným tématem této knihy: „Na slušném venkově se staré věci nevyhazují, ale čekají na svou novou šanci, na jakousi kulturní recyklaci, kámen pod širým nebem, bidla na stojato, prkna přikrytá stříškou.“ (s. 35)

Jak bylo zmíněno v samotném úvodu, kniha má být záznamníkem násilných činů proti přírodě, nedomyšleností a podivností, ale také osvědčených, pozapomenutých tradic a pozoruhodných nápadů místních obyvatel, ať už trvalých nebo dočasných, které autoři na svých cestách českou krajinou objevili. Díky zajímavému, čtivému, inspirativnímu textu, provázanému s použitými fotografiemi v logický celek a šťastně zvoleným doprovodným citacím z odborné literatury, je knihou velice pozoruhodnou. Její netradiční grafická úprava, kdy poznámky a citace z odborné literatury jsou umístěny na téže stránce, přímo na postranním okraji textu, opatřeného barevně odlišenými odkazy, ji činí pro čtenáře „uživatelsky velice přátelskou“.

Jana Barvíková

Vladimír Ira, Ján Pašiak, Lubomír Faltan, Peter Gajdoš (eds.): *Podoby regionálních odlišností na Slovensku. Příklady vybraných okresov*
Bratislava, FORMÁT 2005, 381 s.

Ekonomický a sociální rozvoj, kterému se v posledních letech těší Slovenská republika, probíhá z územního hlediska nerovnoměrně – je doprovázen výraznými a mnohdy prohlubujícími se vnitrostátními meziregionálními disparitami. Jejich rozsah a hloubka se stávají závažným společen-

ským problémem působícím funkční potíže a vytvářejícím sociální a politické napětí. Popisu a analýze těchto disparit, jejich zdrojů a dopadů je věnována publikace Sociologického ústavu Slovenské Akademie věd *Podoby regionálních odlišností na Slovensku. Příklady vybraných okresov*.

V patnácti kapitolách, mezi jejichž deseti autory jsou sociologové, geografové, regionální ekonom, ekoložka a architekt, se tato práce na příkladu šesti problémových okresů postupně zabývá jednotlivými dimenzemi rozdílů, resp. disparit na mezo-regionální (meziokresní) úrovni – dimenzemi ekonomickou, sociální, infrastrukturní, environmentální, disparitami co do životních podmínek, co do podmínek pro podnikání a dalšími. Práce je uvedena a také zakončena vždy obecněji orientovanou teoreticko-metodologickou kapitolou. Systematickou, tematicky provázanou obsahovou strukturou je tato publikace spíše monografické než sborníkové povahy. Vznikla jako jeden z dílčích výsledků řešení výzkumného úkolu Regionálna diferenciácia, regionálny rozvoj v SR v kontexte integračných dosahov řešeného v Sociologickém ústavu Slovenské akademie věd ve spolupráci s dalšími odborníky.

V úvodní kapitole objasňuje Ján Pašiak, doyen slovenské prostorové sociologie, cíle a teoretická a metodologická východiska projektu – jeho multidisciplinární povahu, záměr identifikovat sociální a ekonomické nerovnosti a regionální disparity mezi okresy, důraz na hodnocení endogenních možností, jak překonávat zaostalost, a specifické zaměření analýzy na skupinu okresů typologicky reprezentujících zejména problémová území Slovenské republiky.

Klíčový východiskový význam pro celou práci má kapitola, v níž sociolog Peter Gajdoš představuje analytickou typologii 72 slovenských okresů. Na základě analýzy souboru více jak padesáti statistických ukazatelů charakterizujících jednotlivé okresy za období do r. 2003 identifikuje jedenáct faktorů vystihujících hlav-

ní dimenze meziregionálních rozdílů na okresní úrovni. Jsou to: ekonomická produkční výkonnost, zaměstnanost a trh práce, krajinně-ekologická situace, environmentální infrastruktura, technická a další infrastruktura, populační situace, prostorová mobilita obyvatelstva, jeho vzdělanostní úroveň, sociální situace, urbanizovanost, charakter osídlení. Faktorové zátěže a velikost vyčerpané variance bohužel uvedeny nejsou. Pomocí shlukové analýzy pak Peter Gajdoš konstruuje osm typů, do nichž se slovenské okresy rozpadají podle své rozvinutosti, resp. podle povahy a závažnosti problémů, kterým musí čelit. Jednotlivé typy autor blíže charakterizuje a uvádí jejich silné a slabé stránky včetně jejich intenzity. Značná prostorová kompaktnost jednotlivých typů naznačuje, že jde o typologii validní. K sociálně a ekonomicky nejrozvinutějším typům patří největší města a jejich zázemí, okresy obsahující velká městská centra, industrializované a urbanizované regiony situované zejména v západní části země. Na opačném, problémovém, pólu této typologie charakterizovaném malou ekonomickou výkonností, vysokou nezaměstnaností a problematickou sociální situací se pak nacházejí okresy východního a částečně také středního Slovenska. Analýza prokázala výraznou a prohlubující se regionální diferenciaci a regionální disparitu na několika prostorových úrovních. Doložila rozdíly mezi regiony s odlišnými přírodně-geografickými podmínkami, s různým stupněm urbanizace a rozdíly mezi západním a východním Slovenskem. Jako zvláště znepokojivou skutečnost naznačila kumulaci vzájemně se posilujících nepříznivých faktorů v některých problémových regionech, které se tak dostávají do pozice „regionů chudoby“.

V navazující kapitole věnují Peter Gajdoš a socioložka Katarína Moravanská pozornost výběru a charakterizaci šesti modelových okresů, které pak v dalších částech publikace reprezentují jednotlivé typy a jsou objektem podrobných analýz zamě-

řených vždy na určité specifické hledisko. Jako modelové byly na základě zmíněné typologie vybrány převážně méně a málo rozvinuté regiony, jejichž další vývoj bude vyžadovat přednostní pozornost regionální politiky (okresy Topolčany a Spišská Nová Ves reprezentují rozvinutější typy a okresy Námestovo, Bardejov, Levice a Rimavská Sobota typy problémové; dva nerozvinutější typy okresů v těchto podrobných analýzách reprezentovány nejsou). Autoři charakterizují postavení každého modelového okresu v makroregionálním a regionálním kontextu, analyzují jeho sociálně-prostorovou situaci a uvádějí typologii obcí založenou na sídelních podmínkách a lidském potenciálu.

Následujících jedenáct kapitol se pak zabývá charakterizací a analýzou zmíněných šesti modelových okresů vždy z určitého hlediska. Ekonom *Josef Turdoň* analyzuje jejich hospodářskou strukturu, socioložka *Monika Čambálková* se na základě sociologického výzkumu zabývá jejich sociální situací a lidským potenciálem, ekoložka *Růžena Spáčilová* krajinně-ekologickou a environmentální situací, geograf *Vladimír Ira* rozebírá situaci co do vybavení okresů infrastrukturou, *Peter Gajdoš* a *Katarína Moravanská* píší o tom, jak představitelé místních samospráv hodnotí životní podmínky a rozvojové možnosti obcí, *Josef Turdoň* se obdobně zabývá hodnocením podmínek pro podnikání a ekonomický rozvoj podnikatelskými subjekty, sociolog *Lubomír Faltan* analyzuje fungování euroregionů v příhraničních modelových okresech, architekt *Peter Rusnák* hodnotí různé formy a úrovně spolupráce obcí, *Lubomír Faltan* ukazuje, jak místní experti v jednotlivých modelových okresech hodnotí jejich situaci z řady různých hledisek.

Průřezový pohled obecnějšího významu poskytuje studie *Vladimíra Iry* prezentující systematický přehled zejména geografických podmínek ovlivňujících rozvojové možnosti a omezení vybraných okresů. Vztáhnout ji lze na slovenské regiony

obecně. Jako významné podmínky zmiňuje autor polohu okresů v západní, resp. východní části území (západo-východní gradient), městský nebo naopak venkovský charakter okresů, hledisko sídelní hierarchie a polohy okresů vůči „velké“ dopravní infrastruktuře. Výrazná je polarita mezi rozvinutými regiony s převážně městskou strukturou vyznačujícími se pozitivně působícími synergickými rozvojovými faktory a na druhé straně zaostalými regiony, kde synergicky působí faktory nepříznivé. Vnitřně je však tato druhá skupina značně diferencovaná, a diferencované proto musí být i přístupy k řešení jejich situace. V další studii též autor spolu s geografem Milanem Lehotským zobrazují rozvojové možnosti a omezení okresů pomocí grafických modelů.

V závěrečné teoreticko-metodologické kapitole se Ján Pašiak zamýšlí nad pojmy, resp. jevy regionální rozmanitosti, regionální diferenciace a regionální identity. Regionální rozmanitost vycházející z rozmanitosti krajiny, sociokulturních charakteristik lidského společenství, které region obývá, a významných historických událostí, které se zde odehrály, je historicky podmíněným jevem a je také zdrojem regionální identifikace lidí. Ján Pašiak pojednává o pojmu a významu autentických přirozených regionů a doporučuje, aby byly více respektovány při územně správní regionalizaci státu. Regionální diverzita je podle Pašiaka impulzem endogenního rozvoje regionů, a měla by být proto udržována a posilována.

Publikace *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku. Príklady vybraných okresov* poskytuje velkoryse koncipovaný, empiricky bohatě podložený a přesvědčivě argumentovaný obraz sociálně-prostorové diferenciace Slovenské republiky na počátku 21. století (česká sociologie se takto komplexní analýzou současné České republiky pochlubit nemůže). Obraz dokládající na jedné straně dynamický rozvoj jedné části země, na druhé straně však také zne-

pokojující zaostávání částí jiných, představuje naléhavou výzvu pro regionální politiku.

Zajímavé by mohlo být rámcové porovnání hlavních kontur typologické diferenciace slovenských okresů, jak ji prezentuje tato práce, s některou starší sociálně-ekonomickou typologií slovenských okresů empiricky konstruovanou ještě v 70. nebo 80. letech, i když na odlišné územní struktuře bývalých okresů a prostřednictvím poněkud odlišných ukazatelů. Srovnání by možná naznačilo značnou historickou stabilitu hlavních os sociálně-prostorové diferenciace země. Obdobně zajímavá by také mohla být replikace nynější typologické analýzy s využitím dat příštího sčítání lidu, domů a bytů a posouzení otázky, zda a jakým způsobem se sociálně-prostorová struktura Slovenska v mezidobí změnila v důsledku výrazného ekonomického růstu a masivního přílivu zahraničních investic v posledních letech. Výpovědní hodnotu publikace by posílilo širší využití kartogramů při prezentaci územně diferencovaných poznatků a zahraniční čtenář by jistě ocenil dokonalejší jazykové provedení anglických abstraktů v jejím závěru.

Michal Illner

L. Falťan, J. Pašiak (eds.): Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav

Bratislava, Sociologický ústav Slovenskej akademie vied 2004, 88 s.

Recenzovaná knižní publikace, na jejímž zpracování se kromě editorů Lubomíra Falťana a Jána Spišiaka autorsky podíleli i Vladimír Krivý a Jozef Tvrdon, byla vydána Sociologickým ústavem SAV v Bratislavě jako jeden z výstupů výzkumného projektu „Regionálna diferenciácia, regionálny rozvoj v Slovenskej republike v kontexte integračných dosahov“. Jejím deklarovaným cílem je poskytnout čtenáři „co

nejkomplexnější pohled na situaci v regionech Slovenska“ (str. 6), protože, jak autoři uvádějí hned v úvodu, se regionální rozměr prudkých společenských změn, které se odehrávají na Slovensku v období po pádu komunismu, „dostává jednoznačně do popředí“ (str. 6). Publikace zachycuje výsledky prvních etap projektu, které měly za cíl získat přehled o regionálních aspektech společenských změn se zvláštním zaměřením na regionální diferenciaci společenských problémů. Tato „diagnóza současného stavu“ má následně sloužit k formulování návrhů zaměřených na řešení regionálních problémů na úrovni Vyšších územních celků a napomoci ke smysluplnému a efektivnímu vytváření regionální politiky na Slovensku, která by dokázala využít možnosti, které se Slovensku nabízí po jeho vstupu do Evropské unie.

Struktura publikace kopíruje zadání výzkumného projektu. V první části je popsán kontext regionálního rozvoje před rokem 1989, ve druhé části je provedena analýza dopadů systémových změn po roce 1989 na slovenské regiony a ve třetí je představen výsledek typologie regionální diferenciace Slovenské republiky. Z praktických důvodů (největší množství dostupných dat) jsou v celé publikaci za základní jednotku sledování používány okresy.

První kapitola detailně a přitom přehledně popisuje základní kontext regionálního rozvoje Slovenska před rokem 1989. Začíná v poměrně dávné historii – vznikem Československé republiky v roce 1918 – popisuje administrativně správní uspořádání Slovenska, migrační trendy, průběh urbanizace, industrializace a další procesy, u nichž lze zaznamenat významnou regionální dimenzi. Tento přehled základních údajů a vývojových trendů je velmi zajímavý, zvláště pro českého čtenáře, který si po jeho přečtení musí opravit řadu představ, které o Slovensku máme, ale které nutně nemusejí odpovídat realitě. Za speciální zmínku stojí mimořádná nestabilita administrativně-správního uspořá-

dání na Slovensku, které se měnilo často a mnohdy značně radikálně, a to nejen při každé změně politického režimu. Druhým nepříliš známým rysem slovenské společnosti stojícím za zdůraznění je mimořádně velký nesoulad mezi prostorovým rozmístěním místa bydliště a místa pracoviště u velké části slovenské populace, který se vyvinul už v 60. letech a přetrvává dodnes. Koncentrace pracovních příležitostí do měst totiž nebyla následována adekvátní koncentrací samotných obyvatel do měst – velká část Slováků si ponechala bydliště na venkově, i když práci našla ve městě, což mimořádně zvětšilo podíl lidí, kteří si zvykli dojíždět za prací. Eventuální ztráta práce v období ekonomické transformace je pak nevedla ke stěhování, ale buď k hledání práce jinde (včetně České republiky) a dojíždění na ještě větší vzdálenosti, nebo k rezignaci a životu nezaměstnaných, kteří sice nemají práci, ale alespoň dobře bydlí a ke zmírňování negativních dopadů nezaměstnanosti využívají fungování dlouhodobě vybudovaných neformálních sociálních sítí v místě svého bydliště.

Druhá kapitola popisuje vývoj po roce 1989, se zvláštním důrazem na jeho regionální dimenzi. Některé trendy pozorované na Slovensku se velmi podobaly tomu, co známe ze stejného období z České republiky: dochází k prudkému poklesu porodnosti hluboko pod míru prosté reprodukce obyvatelstva, ukončení státem organizované bytové výstavby vede k praktickému zastavení migrace do větších měst, u největších z nich je naopak možno pozorovat zrychlující se proces suburbanizace, začínají se projevovat procesy vnitřní sociálně-prostorové diferenciace ve velkých městech, prudce se zvětšuje ekonomická síla hlavního města, nezaměstnanost zasahuje zvláště lidi s nižším vzděláním, zatímco u vysokoškoláků je prakticky minimální... Existují však i specifické rysy slovenského vývoje. V duchu dlouhodobé tradice kupříkladu proběhly během pouhých deseti let po pádu komunistické vlády tři

zásadní reorganizace struktury státní správy a samosprávy (1990, 1996, 1999–2000), zcela nevyřešeno zůstalo financování všech územních jednotek na sub-národní úrovni, ekonomické reformy po roce 1989 ve svých důsledcích zvětšily regionální rozdíly na úroveň, která značně přesahuje rozměry známé z Česka. Dvě věci uvedené v textu stojí za zvláštní zmínku. Autoři analyzují potenciální dopady demografických změn na vývoj nezaměstnanosti. Upozorňují na to, že mimořádně vysoká míra nezaměstnanosti v 90. letech nemusela být nutně jenom průvodním jevem ekonomických reforem, ale také důsledkem nástupu mimořádně početné generace „Husákových dětí“, narozených v době populačního boomu v 70. letech, na trh práce. Podobně snižování nezaměstnanosti v posledních letech nemusí mít jenom příčiny ekonomické, ale může k nim přispívat i demograficky daný pokles nabídky potenciálních nových pracovníků z početně podstatně slabších generací narozených v 80. letech. Velmi zajímavý je také pohled na souvislosti mezi regionálními rozdíly v míře nezaměstnanosti, zvláště dlouhodobé, a prostorovým rozmístěním romské populace. Publikované údaje ukazující, že zatímco mezi nezaměstnanými kratší dobu než 6 měsíců tvoří Romové 5 %, mezi nezaměstnanými déle než 4 roky je Romů 52 %, jsou alarmující a vedou k závěru, že problém dlouhodobé nezaměstnanosti a jejích regionálních dopadů nelze řešit bez speciálního zaměření na problematiku této etnické skupiny.

Třetí část práce je věnována typologii regionální diferenciace Slovenska. Je to nejvíce analytická část textu bohatě ilustrovaná mapkami, ve které autoři na základě analýzy regionálních disparit v několika sledovaných oblastech – ekonomika, oblast lidských potenciálů, sociální situace, infrastruktura vybavenost území, krajinně-ekologická situace, osídlení a urbanizovanost a aktivizace endogenních rozvojových zdrojů obcí – identifikují celkem osm různých typů okresů. Na jednom pólu

stojí okresy jako Bratislava, Košice, Banská Bystrica a Zvolen, které mají nejvyšší hodnocení ve všech sledovaných parametrech s výjimkou krajinně-ekologické situace. Na druhém pólu jsou okresy Revúca, Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Kežmarok, Sabinov, Vranov nad Topľou, Gelnica, Košice-okolie, Rožňava a Trebišov územně koncentrované v jihovýchodní části země, které mají špatné hodnocení ve všech sledovaných parametrech, včetně krajinně-ekologické situace. Všechny ostatní typy okresů se vyznačují různou kombinací silných a slabých stránek.

Celkové hodnocení publikace je pozitivní – čtenářům poskytuje to, co se od publikací takového typu očekává. Je pečlivě zpracovaná, jak po stránce jazykové, tak grafické. Autorům bych vytknul snad jenom poněkud nestandardní zacházení s pojmem sociální kapitál, který, zjevně mimo hlavní proud současné společenské vědy, spojuje spíše s vybaveností regionů infrastrukturou, které v jejich chápání představují „rozsáhlý soubor všeobecných podmínek potřebných pro příznivý a sociálně, ekonomicky a environmentálně vyvážený rozvoj regionů“ (str. 37). Tato vada by však čtenáři neměla kazit celkové dobré dojem z práce.

Tomáš Kostelecký

Peter Gajdoš: *Človek Spoločnosť Prostredie* Bratislava, Sociologický ústav SAV 2002, 374 s.

Autorem publikace je dlouholetý pracovník Sociologického ústavu Slovenské akademie věd a vysokoškolský pedagog Peter Gajdoš. Kniha je členěna do pěti samostatných částí, v nichž autor postupně pokrývá témata jako prostor v sociologii, sídelní vývoj, sociálně-prostorové procesy, sociologická problematika sídel a regionů a vybrané sociálněekologické problémy. Cílem bylo poskytnout ucelenější prezentaci problémové a názorové bohatosti prostoro-

vé sociologie, naznačit rozsah problémů, jimiž se prostorová sociologie, sociální ekologie a enviromentální sociologie zabývají, a poukázat na sociálně-prostorový aspekt procesů, které charakterizují současný stav a očekávaný vývoj společnosti a civilizace.

Úvodní část knihy spojuje problematika prostoru v sociologii. V první kapitole *Priestorovo orientovaná sociológia* se zabývá vznikem a vývojem prostorové sociologie. Přibližuje její nejvýznamnější školy a směry (humánní ekologie, sociální ekologie a enviromentální sociologie). V kapitole *Člověk a spoločnosť v prostredí* se zabývá utvářením vztahu člověka a společnosti k prostředí, vztahem člověka a prostředí, globálního ekologického systému přírody a společnosti. Shrnuje vymezení sociálních kategorií prostor a prostředí v odborné literatuře. Kapitola *Územné spoločenstvo a väzby na prostredie* je věnována vymezení územního spoločenství, jeho základních typů (rezidenční, lokální, sídelní, teritoriální), znaků a funkcí. Autor rozlišuje tři období etapy vývoje problematiky spoločenství v sociologii. Zatímco první etapa je spjata zejména s koncepcí „Gemeinschaft“ a „Gessellschaft“ (Tönnies), druhá je spojena s pojmem „komunita“ a působením chicagské školy. Třetí etapa je vnímána ve vztahu k postindustriální, postmoderní společnosti, kdy dochází k renesanci komunity a do určité míry i venkova a venkovské společnosti jako typického představitele komunity a jejích základních hodnot. Autor se dále zabývá vymezením pojmů lokální skupina a sousedské vztahy. Zaměřuje se na typologii sousedství a jeho funkce. Kapitulu uzavírá problematika prostorové identity a vymezení jejích forem.

Námětem druhé části knihy je sídelní vývoj. Její úvodní kapitola *Sociologická problematika sídel a sídelného vývoja* vymezuje sídelní vývoj v kontextu civilizačního procesu, jeho výsledky jsou považovány za součást civilizace. Autor rozlišuje dvě základní dimenze vývoje sídla – civilizační a kulturní vývoj. Pozornost je věnována

na sociálnímu významu sídel, historickému kontextu sídelního vývoje, jeho zákonitostem a základním formám. V kapitole *Sociálno-priestorový vývoj Slovenska* autor přibližuje základní sociálně-prostorové charakteristiky Slovenska, zabývá se jeho sociálně-prostorovým vývojem v průběhu 20. století a analyzuje sociálně-prostorové souvislosti transformace slovenské společnosti po roce 1989. Kapitola *Marginalita, chudoba a nezaměstnanost jako sociálno-priestorový problém* se dotýká uvedených společenských fenoménů nejprve v obecné rovině a posléze v sociálně-prostorových souvislostech území Slovenska.

Třetí část knihy, věnovanou sociálně-prostorovým procesům, otevírá kapitola *Urbanizácia a jej sociálno-priestorové a sociologické súvislosti*. Autor se zabývá vymezením pojmu urbanizace, jež je prezentována jako akcelérátor sídelního vývoje a modernizace společnosti. Přibližuje tři tzv. urbánní revoluce, komentuje projevy urbanizace Evropy a upozorňuje na její specifika na území Slovenska. Vysvětluje problematičnost měření míry urbanizovanosti a její mezinárodní komparace. Zabývá se vztahem urbanizace k dalším společenským procesům, jako jsou např. industrializace a modernizace. Nahlíží na urbanizaci z hlediska sociálně-kulturní změny (přebírání městského způsobu života), kterou působí. V následujících dvou kapitolách *Modernizácia jako sociálny proces a jej časo-priestorové súvislosti* a *Urbánné a populačné trendy v období globalizácie* autor shrnuje pojetí pojmů modernizace a globalizace, projevy a důsledky těchto procesů pro člověka, společnost, životní prostředí a jejich prostorové souvislosti. Seznamuje čtenáře s kritickými reflexemi modernizace (kritika ekonomického růstu a konzumního jednání) a globalizace (střet civilizací) a reakcemi sociologů (teorie rizikové společnosti).

Čtvrtá část knihy se vztahuje k sociologické problematice sídel a regionů. Kapitola *Sociologická problematika mesta* začíná vymezením pojmu město, zabývá se vznikem

a vývojem měst jako typu lidského osídlení, přináší názory na vývoj měst v průběhu historie a shrnuje hlavní myšlenkové proudy, které ovlivnily sociologickou teorii města. Představuje kritiky velkých měst a některých aspektů městského života (antiurbanismus, Simmel, Mitscherlich, Hayek, Bauman aj.) a návrhy na uspořádání měst řešící ve své době identifikované problémy městského prostředí (teorie obytného okrsku, pásmové město, zahradní město, funkcionalismus atd.). Vysvětluje sociologické teorie územního členění měst (např. teorie soustředných zón, sektorová teorie, teorie několika jader). Zabývá se sociálně-kulturním a životním prostředím měst, fenoménem anonymity. Věnuje se aktuálním problémům a potřebám měst, zaměřuje se na specifika vývoje měst na Slovensku. Kapitola *Sociologická problematika dediny a vidieka* přináší vymezení vesnice a venkova jako sídelních typů, podává přehled sociologické reflexe problematiky vesnice doplněný o pohled slovenské sociologie. Zabývá se specifiky slovenské vesnice a rozlišuje jednotlivé etapy jejího vývoje. Analyzuje problémy současného venkova, rozvoje předpoklady, možnosti a revitalizační aktivity (Program obnovy dediny, aktivizace lokálních zdrojů). Kapitola *Sociologická problematika regionálního rozvoja* se zaměřuje na regionální rozvoj v jeho sociálně-prostorových souvislostech, představuje různá vymezení a typologie regionu. Prezентuje cíle regionálního rozvoje a soustředí se na oblast regionální politiky, lokalismu a regionalismu. Popisuje regionální rozvoj Slovenska s důrazem na specifika protransformačního období (např. růst meziregionálních rozdílů). Kapitola *Sociálna participácia ako faktor sídelného rozvoja* poskytuje výklad pojmu sociální participace a jeho základních principů. Zabývá se významem participace veřejnosti na lokálním rozvoji, předpoklady, oblastmi i subjekty participace a rozlišuje formy občanské participace na rozvoji sídla.

Závěrečná část knihy věnuje pozornost vybraným sociálněekologickým pro-

blémům. Kapitola *Trvalo udržateľný rozvoj a hľadanie východísk z krízy modernej spoločnosti* seznamuje s genezí pojmu a koncepcí trvale udržitelného rozvoje. Věnuje se aspektům trvale udržitelného rozvoje (např. ekonomický, technologický, populační, lidský rozvoj) a principů udržitelnosti (ekologická udržitelnost, hospodářská udržitelnost, sociální aspekt udržitelnosti). Zabývá se trvale udržitelným rozvojem lidských sídel, zaměřuje se na jeho specifika v postkomunistických zemích a zejména na situaci na Slovensku. Poslední kapitola knihy *Prístupy k riešeniu vzťahu spoločnosť – prostredie* popisuje zdroje a charakter globální krize, převládající současný světový názor, poskytuje prostor jeho kritickým reflexím (např. kritika růstové orientace moderní společnosti) a přibližuje směr hlubinné ekologie.

Jednotlivé části knihy jsou zpracovány jako samostatné, na sobě nezávislé celky. Každá obsahuje ucelený přehled informací žádoucí pro získání vhledu do dané problematiky. Vymezení terminologie obvykle následuje teoretické zakotvení v teorii sociologie, případně pohled ostatních sociálních věd a ekonomie. Všechny tematické okruhy uzavírá popis specifik vývoje a aktuální situace na Slovensku. S vysvětlením určitých jevů a problémů se tedy důkladný čtenář sice může setkat opakovaně, avšak autorem zvolený systém výkladu bezesporu ocení čtenář výběrově zaměřený pouze na oblast svého zájmu. Publikace poskytuje solidní přehled problematiky prostorové sociologie, svým rozsahem ojedinelý, je psána přístupným a živým jazykem. Autorovi se tak podařilo naplnit cíl, vytčený v úvodu práce. Kniha se může stát užitečnou pomůckou pro každého, kdo má zájem proniknout do některé z oblastí prostorové sociologie, a zařadit se do odborné knihovničky studenta sociologie sídel, hned vedle publikace autorského kolektivu Horské, Maura a Musila *Zrod veľkoměsta* (Praha: Paseka, 2002).

Jana Barvíková

Peter Gajdoš, Ján Pašiak: *Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie*
Bratislava: Sociologický ústav SAV,
NK UNESCO MOST 2006. 252 s.

Kniha je autorskou publikací dvou uvedených autorů, využívající poznatků z řešení dvou výzkumných projektů na Sociologickom ústave SAV: *Regionálna diferenciácia a regionálny rozvoj Slovenska v kontexte integračných dosahov* (Štátny plán, 2003–2005, zodpovědný řešitel Ľ. Faltan) a *Mesto v kontextoch sociálnej a sociálno-priestorovej transformácie slovenskej spoločnosti* (VEGA, 2005–2007, zodpovědný řešitel P. Gajdoš). V publikaci jsou využity rovněž poznatky z projektu *Transformačné dopady na rozvojové disponibility sídiel a ich spoločentstiev na Slovensku* (VEGA, 2002–2004). Je rozčleněná do čtyř kapitol, z nichž každá je doprovázená literaturou. Kniha je vybavená 14 stranami barevných mapových příloh, ilustrujících významné charakteristiky a typologii slovenských okresů.

První kapitola je reflexí metodologie a teorie regionální problematiky v sociologii, jak se rozvíjely v podstatě od 20. let 20. století; tedy od „human ecology“ chicagské školy až po Giddensovu teorii sociální struktury, v jejímž rámci lze rozumět procesu regionalizace jako časoprostorovému uspořádání lidských činností, jehož výsledkem je region. Kapitola zahrnuje historii formování sociologického chápání regionu ve slovenské sociologii. Opakují se tady jména (podle abecedy) Faltan, Gajdoš, Pašiak, Zemko, v jejichž pracích se teorie a metodologie prostorové sociologie rozpracovává: multidisciplinární přístup a pluralitní metodologie je definičním znakem prostorové sociologie. Kapitulu uzavírá popis typologií regionální diferenciace slovenských regionů, včetně metodiky typologických analýz založených na primárních datech za okresy (faktorová, clustrová analýza). Realizované a prezentované typologické analýzy dokumentují podle autorů rozdíly mezi městem a vesnicí, mezi okresy, kraji i oblastmi, což zna-

mená, „že regionálny rozvoj na Slovensku smeruje k prehľbovaniu regionálnych disparít a nerovnováh“ (str. 40; podrobně je 8 typů popsáno v kapitole 3. a v mapové příloze).

Oblasť je termín, kterým se ve Slovenské republice rozumí území NUTS II; v prostoru České republiky je NUTS II tzv. region soudržnosti. Území *oblasti* ve SR, stejně jako území regionu soudržnosti v ČR, je tvořeno územím jednoho či více krajů, což jsou v obou zemích vyšší územní samosprávné celky. Územně-správní členění SR od roku 1996 představuje 8 krajů, 79 okresů a 2883 obcí (k roku 2001).

„Slovensko v období industriálně-urbaní modernizace“ je dostatečně výmluvným názvem druhé kapitoly. Prezentuje širší historický a společenský kontext vývoje slovenské společnosti od poloviny 19. století. Období je rozčleněno na tzv. „zlomová období“, poměrně přesně v čase zakotvené intervaly, které významně ovlivnily sociálně-prostorovou organizaci slovenské společnosti (str. 56). Jedním rysem těchto období jsou „urbánní vlny“ (termín autorů), v nichž dochází k pozoruhodnému nárůstu počtu obyvatel ve městě. Nejvýznamnější nárůst je zaznamenán v letech 1970–1980, v období nazývaném také jako urychlená urbanizace (str. 57). Řada tabulek a příkladů v textu i v Příloze kapitoly dokumentuje, jaké důsledky, jak v sociálně-prostorové organizaci území, tak ve struktuře společnosti, měly vývojové změny v osídlení, k nimž došlo v industriálně-urbanizačním období. Autoři identifikovali několik vývojových trendů založených v předtransformačním období, jejichž vliv je pozorován v období transformačním, po roce 1990 (str. 87–92). Ukázalo se, že vedle modernizačního a civilizačního posunu, které předtransformační období slovenské společnosti přineslo, založilo toto období procesy prohlubování řady aspektů regionálních rozdílů i mezi jednotlivými typy sídel.

Sociálně-prostorový vývoj Slovenska v transformačním období uplynulých

15 let je dokumentován v kapitole 3. Autoři zdůrazňují specifický kontext současného transformačního procesu, který se projevuje v prolnutí tří vývojových trendů: „Ide o dobiehajúce trendy tradičnej spoločnosti (majú už iba reziduálny charakter), o trendy jednoduchej modernizácie industriálno-urbánnej spoločnosti, ale tiež o nové postindustriálne a globalizačné prúdy informačnej a znalostnej spoločnosti.“ (str. 112)

Nedá mi, abych v této souvislosti nepřipomněla koncept politické kultury: každý reálný vzorec politické kultury je směsí tří, resp. čtyř čistých typů politické kultury: parochiální, poddanské, participativní a odcizené (Z. Vajdová, J. Stachová. 2005. „Politická kultura české populace v regionálním rozměru.“ *Sociologický časopis* 2005, 41 (5): 881–901), a je tedy jen přirozené, že rezidua tradiční společnosti jsou pozorovatelná. Připomínám ještě Schöpflinovu představu (G. Schöpflin. 1993. „Culture and Identity in Post-Communist Europe.“ Pp. 16–34 in S. White, J. Batt, P. Lewis (eds.). *Development in East European Politics*. London: Macmillan) vertikálně rozdělené populace postkomunistických zemí do tří segmentů: *tradiční segment* – vyznačuje se kolektivismem, etatismem, hierarchičností, antiintelektualismem, nedůvěrou k politice, malou politickou gramotností, nechutí ke změnám; *socialistický segment* – vznikl a utvářel se za komunistického režimu, je charakterizován etatismem, u nižších tříd pocitem vyřazenosti, u vyšších sebedůvěrou; a *liberální segment* společnosti, charakterizovaný otevřeností ideám, trhu, technologickým změnám a poznání, otevřen kompromisu, pluralitě a vyznačuje se důvěrou. Hledali jsme podobný vzorec v české populaci a výsledek se zdál potvrzovat tuto představu (Z. Vajdová, T. Kostecký. „Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst.“ *Sociologický časopis* 1997, 32 (3): 445–465). Zdá se, že i ve slovenské společnosti bychom takové segmenty našli.

Upozorňují i na další charakteristiky současné situace, které specifikum slovenské transformace podtrhují. Jde o prolínání

procesů vycházejících z různých civilizačních orientací a o sociálně-prostorové otevírání se slovenské společnosti. Celá složitost a obtíže transformace mají za následek polarizaci regionů a prohloubení disparit mezi regiony i mezi jednotlivými typy sídel. Současně se odlišila skupina problémových regionů a lze pozorovat zostření vzájemných pozic regionů při získávání omezených zdrojů. Samostatným problémem zůstává vesnické prostředí. Slovensko má podobně rozdrobené osídlení jako Česko a problémy z toho vyplývající jsou zde zdůrazněny geografickým reliéfem krajiny. Ale podobně jako jinde v podobných situacích omezených zdrojů, jeden ze způsobů řešení nacházejí vesnické obce ve vytváření spolupracujících mikroregionů.

Přehled o sociálně-prostorové situaci regionů Slovenska je výsledkem typologických analýz, jejichž metodiku autoři prezentovali v 1. kapitole. Bylo vymezeno 8 typů (shluků, clustřů) regionů, které představují typologické kontinuum kvalitativního charakteru: typ 1 představuje nejrozvinutější regiony (Bratislava, Banská Bystrica, Zvolen, viz mapa str. 252), až typy 6–8 představují problémové regiony odlišující se faktory, které jejich problémovost způsobují. Typologie dokumentuje nejen regionální diferenciaci, ale také rozdíly mezi převážně městskými strukturami a venkovem na jedné straně, a mezi západními a východními okresy Slovenska na straně druhé. Obavy autorů z dalšího prohlubování regionálních rozdílů, obavy z toho, aby se zaostalejší regiony nedostaly do situace „nezvratnej depresie“ (str. 164), je vedou k formulaci základního strategického cíle regionální politiky, na který by se měly soustředit politické i plánovací dokumenty. Je jím rovnoměrnější rozvoj celé struktury osídlení: „Zredukovanie výrazných sociálnych a ekonomických rozdielov medzi regiónmi by malo byť jedným z najdôležitejších strategických cieľov regionálnej politiky.“ (str. 164) Ale jak to udělat a kde začít? Odpověď, byť nezbytně neúplnou, hledají autoři v poslední kapitole:

„Disponibility Slovenska k riešeniu regionálnych problémov“.

Meziregionální rozdíly zahrnují také rozdíly v možnostech, jak problémy regionálního rozvoje řešit. S tímto vědomím, s ohledem na tuto skutečnost, je třeba orientovat rozvojové záměry a formulovat regionální politiku. Jak zdůrazňují autoři, regionální politika je tím nástrojem, kterým lze zvládnout regionální problémy a vytvářet podmínky rozvoje i slabě rozvinutých regionů. Na Slovensku byl schválen zákon o podpoře regionálního rozvoje v roce 2001 (zákon o podpore regionálneho rozvoja č. 503/2001 Z.z.); vyplývá z něj pro kraje povinnost vypracovat a aktualizovat dokument Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja samosprávného kraja (jeho obdobou v Česku je dokument Program rozvoje kraje; v Česku byl zákon o podpoře regionálního rozvoje schválen v roce 2000, z. č. 248/2000 Sb.).

Autoři analyzují a hodnotí krajské dokumenty, s aktualizací do roku 2006, a také strategické a plánovací dokumenty nadnárodní i národní úrovně. Cílem analýzy je odlišení deklarativní roviny od reálně dosahovaných cílů (str. 186). Zlepšení efektivnosti a adresnosti regionální politiky se očekává od provázanosti regionální politiky s ostatními podpůrnými politikami státu a zohlednění regionální dimenze sektorových politik.

Závěr kapitoly a vlastně celé knihy představuje návrat k tomu, co je pro autory podstatným tématem jejich bádání: hledání inovací teoretického rámce regionálního rozvoje. Tady se věnují podrobněji regionální inovační strategii (RIS) jako metodice regionálního rozvoje. Od ostatních metodik ji odlišuje to, že je nejen analýzou současné regionální situace, ale i prognózou regionální situace v delším časovém horizontu. Cílem RIS je vypracování regionálních inovačních strategií pro jednotlivé regiony jako zdrojového dokumentu pro projekty; např. bratislavský a nitranský region se v letech 2004–2006 připojili k RIS (str. 223). Jak uvádějí autoři, tuto iniciativu zastřešuje

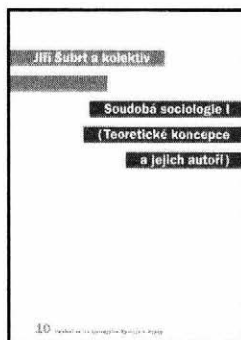
institute Evropské komise Innovating Regions in Europe. IRE Network pomáhá při tvorbě mezinárodních partnerství institucí z různých oblastí, veřejné správy, financí a bank, různých poradenských agentur a univerzit, které pak spolupracují při transferu znalostí a zkušeností v souvislosti s tvorbou regionálních inovačních strategií. Na stránce 226 najde čtenář tabulku, která potěší každého prognostika. Představuje stručnou reflexi prognostických scénářů sociálního rozvoje Slovenska z roku 1993 z pozice sociální reality v roce 2005. Podle autorů dopadla tato „skůška predikcií a prognóz súčasnou sociálnou realitou... nad očakávanie. Nemožno povedať, že je totožná so súčasnou sociálnou realitou, ale je jej veľmi blízka.“

Zvýšení teoretického, praktického i politického zájmu o regionální problematiku je způsobeno především tím, že jak říkají autoři, „priestorové rozdiely a nerovnosti územných celkov vrátane regiónov majú ešte stále tendenciu narastania tak v rámci Slovenska, ako aj EÚ a prerastajú do neželateľnej priestorovej polarizácie.... čím sa oslabuje súdržnosť priestorových jednotiek.... Výrazným spôsobom sa prehĺbuje práve sociálny charakter regionálnych rozdielov.“ (str. 5). Je zřejmé, že regionální rozvoj slovenských regionů se odvíjí pod vlivem předtransformačního období stejně jako regionů českých. A stejně na Slovensku jako v Česku pod vlivem Evropské unie. Reflexe regionální situace z hlediska prostorové sociologie je v této knize komplexní a považují ji za ilustraci nezbytnosti společné práce sociologů a geografů při řešení výzkumných problémů regionální tematiky. Knihu lze doporučit také studentům, kteří regionální problematiku studují na různých univerzitách.

Než pojedete na Slovensko, přečtěte si tuto knížku. Lépe budete rozumět příhodám a událostem, které Vás budou na cestě potkávat.

Zdenka Vajdová

Vybrané publikace Nakladatelství Karolinum

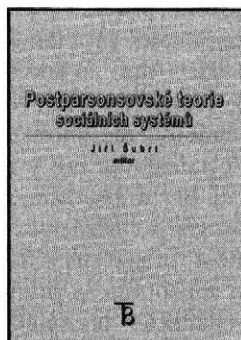

Šubrt, Jiří a kolektiv: Soudobá sociologie I. Teoretické koncepty a jejich autoři

Praha, Karolinum 2007, brož., 336 str., 1. vydání, cena 300 Kč.

Publikace mapuje významné teoretické trendy, jež ovlivňují charakter sociologie na počátku 21. století. Je určena studentům, kteří mají tuto problematiku ve svých studijních osnovách, i všem ostatním zájemcům z řad odborné i širší veřejnosti. Jednotlivé kapitoly referují o klíčových postavách soudobé sociologie, jakými jsou Immanuel Wallerstein, Zygmunt Bauman, Alvin Toffler, Niklas Luhmann, Richard Münch, Anthony Giddens, Manuel Castells, Ulrich Beck, Axel Honneth, Nancy Fraser, Amitai Etzioni. Teorie těchto autorů významným způsobem zasahují do aktuálních diskusí o povaze soudobého světa a mají často – nikoli však ve všech případech – i určité politické konotace.

ISBN 978-80-246-1275-1

Šubrt, Jiří (editor): Postparsonsové teorie sociálních systémů

Praha, Karolinum 2007, brož., 258 str., 1. vydání, cena 240 Kč.

Publikace je věnována přístupům, které v rámci soudobé sociologie rozvíjí systémová teorie. Představy o sociálních systémech prošly v dějinách sociologického myšlení několika fázemi. Počátky jsou spojeny s pojmem sociální organismus (H. Spencer) a s paradigmatem části a celku (E. Durkheim). V další fázi byla Talcottem Parsonsem vyzvednuta jako klíčová diference systému a okolí. V 70. letech 20. století přinesla výrazný posun koncepte autopoietických systémů Niklase Luhmanna. Soudobé postparsonsové teorie sociálních systémů hledají inspiraci v teorii complexity a chaosu, v oblasti nových médií, komunikačních sítí a soudobých technologií.

ISBN 978-80-246-1368-0

Šubrt, Jiří (editor): Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii

Praha, Karolinum 2006, brož., 246 str., 1. vydání, cena 220 Kč.

Talcott Parsons (1902–1979) je nepřehlédnutelnou postavou dějin světové sociologie 20. století, o jejíž významu a přínosu se již po několik desetiletí vedou spory. Zatímco pro jedny je Parsons tím, kdo zásadním způsobem pozvedl sociologickou teorii na kvalitativně novou úroveň, pro druhé je naopak tvůrcem spekulativních a na problematičtějších základech vykonstruovaných textů. Třetí skupina diskutujících soudí, že dílo Talcotta Parsonse je záležitostí historie a neobsahuje už nic, čím by mohlo soudobé sociální vědy oslovit. Autory, kteří se setkávají na stránkách sborníku, spojuje přesvědčení, že Parsonse ignorovat nelze; je pro ně myslitelem, který si i dnes zaslouží pozornost, sociologem, k jehož odkazu má cenu a smysl se vracet.

ISBN 80-246-1239-9

Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy v Praze, vzniklo v roce 1990. Vydává především učební texty, vědecké monografie, odborné časopisy a vědecké sborníky ze všech oborů, jež se na univerzitě pěstují. Veškerou knižní produkci **Nakladatelství Karolinum** lze získat v reprezentačním knihkupectví v Celetné ulici v Praze.

Kontakt: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3/5, 116 36 Praha 1,
IČ 00216208, DIČ CZ00216208

Konference *Regionálne disparity v Strednej Európe*

Národný komitét MOST UNESCO,
Sociologický ústav Slovenskej akadémie
vied a CEFRES, Bratislava, 25.–26. 10. 2007

Slavnostní zahájení patřilo zástupcům pořadajících institucí. Svoje přivítání účastníků nebo přání úspěšného jednání konference přednesli profesor Lubomír Falťan v roli předsedy Národního komitétu MOST, Viera Polakovičová ze Slovenského komitétu pro UNESCO, Marie-Claude Maurel, ředitelka CEFRES v Praze, Magdaléna Piscová, ředitelka Sociologického ústavu SAV a Didier Talpain, ředitel Francouzského institutu v Bratislavě.

Konference jednala ve třech po sobě následujících sekcích v příjemném prostředí Správy účelových zariadení Ministerstva zahraničních věcí, kde také přespolní účastníci bydleli. Jednalo se v jazyce slovenském, francouzském a českém, simulánní překlad byl zajištěn.

V první sekci „Meranie nerovností: metrika, kritéria, metodologické problémy“ moderované Marie-Claude Maurel, byla otevřena otázka kritérií dostupnosti podpory regionů ze strukturálních fondů EU. Zjednodušení na jedno kritérium, tedy na poměr národního HDP k průměru EU, je považováno za nevyhovující. Podpora regionům by měla být dynamická a flexibilní, což kritérium zjednodušené na HDP nedovoluje. Nicolas Gaubert, Paříž navrhnul ve svém příspěvku multidimenzionální kritérium, tedy využití nejen ekonomických, ale i sociálních a ekologických ukazatelů pro stanovení hranice, kdy region ještě dosáhne na podporu z EU. S tím těsně souvisí odlišení rurálních a urbánních území. Stále je velkým tématem definice hlavních rurálních proměnných a typologie na nich založené, jak bylo zřejmé z příspěvku Samuela Depraze z Lyonu. Konkurenceschopnost regionu a její měření bylo předmětem příspěvku Jozefa Tvrdoně. Podle něho má měření konkurenceschopnos-

ti sice silné teoretické zázemí, ale problém měry zůstává otevřený. Přitom se ukazuje, že konkurenceschopnost je tím, co určuje rozvoj území.

Doktorandi CEFRES mívali, a jak se zdá, stále mají nanejvýš zajímavé práce o zemích střední Evropy. Pascal Chevalier z Univerzity Montpellier dělá výzkum v ČR na úrovni venkovských regionů, přesněji několika okresů. S využitím statistických údajů od roku 1994 a místních šetření sleduje územní adaptabilitu, nově se objevující trendy v regionech a přesun ekonomických a regionálních středisek v čase. Konkrétním územím, na které se Chevalier soustředí, jsou okresy Turnov a Uherké Hradiště, Klatovy a Nymburk. Analogický příspěvek Guillaumea Lacquementa z univerzity Perpignan, rovněž doktoranda CEFRES, studuje venkovské prostředí bývalé NDR. I v jeho práci je prezentován nový obraz území jako výsledek rozmanitosti sociálně-ekonomických trajektorií ve venkovském prostředí. Protože oba příspěvky mají ve svém výzkumu regiony na hranici s jiným státem, je úloha hranic v typologických nanejvýš zajímavá.

Druhá sekce, moderovaná Vladimírem Irou (Geografický ústav SAV) se zabývala regionálními nerovnostmi z národního hlediska. Byly tady prezentovány příspěvky především slovenských kolegů o regionálních disparitách na Slovensku: problematika málo rozvinutých regionů (Peter Gajdoš), dynamika rozvoje rozvinutých regionů a její mikro- a makrosociální dopady (Lubomír Falťan), teritoriální nerovnosti některých aspektů kvality života (Vladimír Ira, Anton Michálek, Peter Podolák), důsledky decentralizace v dostupnosti sociálních a veřejných služeb ve slovenských regionech (Zuzana Kusá) a formování nové hierarchie sídel jako základ regionální struktury Slovenska (Pavol Korec, Slavomír Ondoš). Tyto příspěvky opět přesvědčily o tom, jak dobře mají slovenští kolegové zmapovány regionální nerovnosti na Slovensku. Ukázaly také, že výklad pozorovaných skutečnos-

tí se liší. Jedni považují současné disparity za moment v procesu nadále se prohlubujících disparit. Jiní je považují za stabilizované a za součást formování nové hierarchie sídel; prohlubování disparit pokládají za krátkodobou a dočasnou reakci na transformační kroky. Některý z těchto výkladů pravděpodobně ovlivní regionální politiku Slovenska: vyrovnávat nerovnosti anebo podpořit úspěšné regiony. Otázka je, jestli jde skloubit oboji.

V této sekci byl také příspěvek Marie-Claude Maurel na téma strukturální rozmanitosti a teritoriální nerovnosti polského venkova, vycházející z jejího srovnávacího výzkumu ve střední Evropě. Příspěvek Jurgity Maciulyte z Vilniusu nastínil regionální politiku Litvy po vstupu do EU a důsledky použitých kritérií pro rozdělení strukturálních fondů. Regionální základnou pro rozdělování strukturálních fondů, tedy regionem soudržnosti, se zabýval příspěvek můj. Konkrétně šlo o deskripci a porovnání sociálních sítí institucionálních aktérů regionálního rozvoje regionů soudržnosti Jihozápad a Severovýchod.

Třetí sekce, moderovaná v pátek Oto Hudecem z Ekonomické fakulty Technické univerzity Košice, zahrnuje několik různorodých příspěvků pod názvem „Urbanne a rurálne oblasti medzi diferenciaciou a kohéziou“. Městské proměny ve střední a východní Evropě studovala Lydia Coudroy de Lille z Lyonu na vývoji výstavby bytů v okolí hlavních měst po rozpadu socialistického systému výstavby bytů. Sledovala úlohu nových hráčů, kterými jsou developéři, případně promotéři, a její projevy v architektuře příměstských sídlišť. Otevřela otázku priorit: metropolizace nebo evropské územní plánování? Graficky krásnou a obsahově přesvědčivou prezentaci předvedla Celine Rosenblat z Lausane, když ukázala síť mezinárodních podniků, jejich poboček a jejich subdodavatelů. Její závěr o poklesu atraktivit středoevropských měst pro mezinárodní fir-

my, která je ovlivněna především dopravou a přítomností bankovních domů, není příliš povzbuzivá. Příspěvek Oty Hudece o regionálních disparitách v EU v oblasti inovací doplnil představu o přitažlivosti středoevropských měst.

Po přestávce se ještě příspěvek Milana Bučka vrátil k dopadům delimitace regionů podle jediného ukazatele HDP. Na slovenském případě ukázal, jaký vliv to má na prohloubení regionálních disparit. Poslední příspěvky v této sekci patřily Masarykově univerzitě v Brně: mikroekonomický přístup k hodnocení kvality podnikatelského prostředí (Milan Viturka), změny ve spádovosti služeb jako indikátor procesu poziční diferenciace sídel (Jaroslav Maryáš), regionální rozdíly v rozvoji cestovního ruchu (Jiří Vystoupil). Příspěvky kolegů z Brna přinesly informace o výsledcích výzkumů v ČR, založených na datech jdoucích až na úroveň obcí s rozšířenou působností, a poskytly tak podrobný přehled o vybraných aspektech regionálního rozvoje.

Podle čeho se pozná, že byla konference úspěšná? Podle počtu zúčastněných? Podle toho, že zúčastnění se účastní od začátku do konce a neodcházejí například do města „na nákupy“? Nebo podle závěrů? Konferenční sál v SÚZe byl téměř plný, neproprázdnil se ani po obědě, ani po odpolední přestávce. Po živých diskuzích v jednotlivých sekcích a po závěrečné diskuzi byly závěry konference věcné a velmi konkrétní; dá se říci, že místy měly až formu doporučení. Ukázalo se, jako už po kolikáté, že ze spolupráce sociologů a geografů vzejde vždycky něco smysluplného. Příspěvky budou zveřejněny v publikaci CEFRES a zpřístupněny tak široké veřejnosti.

Zdenka Vajdová

8. konference European Sociological Association

Glasgow, 3.–6. září 2007

Od svého ustavení v roce 1992 uspořádala Evropská sociologická asociace (ESA) již osmceloevropských konferencí. Příslovečná snaha evropských organizací o geografickou vyváženost v zastoupení i výběru lokalit pro různé aktivity se však zatím v případě ESA jen částečně odráží v místech konání jednotlivých konferencí. „Západ“ (Viedeň 1992, Essex 1997, Amsterdam 1999, Helsinky 2001) totiž dosud nejen vedl nad „Jihem“ (Murcia 2003) a „Východem“ (Budapešť 1995, Toruň 2005), ale jeho náskok dokonce volba Glasgow jako místa konání letošní konference ještě zvýraznila. V období, kdy v Evropě stále sílí sebevědomí a politická váha regionů, se však tato volba jeví jako velmi vhodná – málokde je proces regionalizace a devoluce tak pokročilý jako právě ve Skotsku.

„Skotská“ však byla v určitém smyslu i problematika celého kongresu, shrnutá do hesla „Konflikt, občanství a občanská společnost“. Tuto tematickou vazbu konference k místu konání zajišťuje reminiscence na tzv. skotské osvícenství, vzájemně propojený soubor myšlenek skupiny skotských autorů z 18. století, v němž se podle názoru autorit, včetně kupříkladu stále velmi vlivného Charlese Taylora, poprvé v dějinách evropského sociálního myšlení dostává ke slovu moderní pojetí občanské společnosti. Je však třeba hned vzápětí upozornit, že konference se – zcela přirozeně vzhledem ke svému prakticky všeobsahlému charakteru – rozlévala do nepřehledné tematické šíře a na problematiku občanské společnosti a konfliktu se systematicky zaměřovaly spíše jen příspěvky plenárních a semiplenárních zasedání, a ani ty zdaleka ne vždy.

Program konference (dostupný na webové stránce uvedené na konci této zprávy) čítá přes 200 stran formátu A4, a bylo by tedy zcela bláhové snažit se zde shrnout vše nebo třeba jen to hlavní, co se na ní

odehrálo. Známa jména se přirozeně objevovala zejména v titulech příspěvků plenárních a semiplenárních sekcí, ač nejen v nich. V úvodní „plenárce“ kupříkladu přednesla příspěvek o vlivu sociálních konfliktů na sociální vědy prof. Donatella della Porta (Evropský univerzitní institut Florencie). Plenárními řečníky závěrečného panelu byli teoretická socioložka známá pracemi z oblasti problematiky struktura-jednání prof. Margaret Archer (Univerzita Warwick, v 80. letech mimochodem byla jako první žena předsedkyní Mezinárodní sociologické asociace ISA) – její přednáška byla věnována úvahám o vztahu reflexivity a občanské společnosti v období vrcholné modernity – a prof. Nikos Mouzelis (LSE), který ve svém historicko-sociologickém vystoupení srovnával občanství a občanskou společnost v rané a pozdní modernitě.

Už na úrovni semiplenárních zasedání se program konference stává natolik bohatým, že jej nelze přiblížit v detailu. Uvedeno by však mělo být aspoň tolik, že témata celkem šesti semiplenárních bloků byla následující: dnešní občanská společnost a skotské osvícenství – demokratizace a městský prostor – gender a občanství – tolerance a extremismus – migrace a občanství – sociální hnutí, identity a sociální instituce. Lovci známých jmen by jistě neudělali chybu, kdyby zavítali třeba na poslední z těchto zasedání. Jeden z předních představitelů evropské teorie sociálních hnutí Mario Diani (Univerzita Trento) na něm přednesl příspěvek věnovaný otázce, jak lze na sociální hnutí aplikovat analýzu sociálních sítí. Druhý řečník, známý řadě českých studentů a studentek jako autor populární učebnice kvalitativního výzkumu dostupné anglicky nebo i slovensky, David Silverman (King's College, Londýn) hovořil o úskalích (zejména, ale nejen) kvalitativního výzkumu identity, institucí a občanství.

Za zmínku stojí také žánr setkání s autorem/autorkou nově vydaných knih, kte-

rých se rovněž uskutečnilo šest a mezi nimiž uvedme výslovně alespoň velmi živou diskusi o knize *Občanská sféra* za účasti autora, superslavného Jeffreyho Alexandra, nebo pro české čtenáře věcně zajímavou prezentaci sborníku autobiografických studií sociologů z (post)komunistických zemí *Autobiografie transformace* od Janusze Muchy a Mikea Keena (za účasti prvního z nich, profesora sociologie v Krakově).

Vlastní konferenci však „udělaly“ skutečnou konferencí a snad i konferencí úspěšnou především jednání v sekcích. Zde je nutné se uchýlit ke strohým číslům: zaregistrovaných účastníků bylo téměř dva tisíce, po celé tři dny se scházely – často i v počtu více než čtyřiceti souběžně – panely pořádané v rámci 27 z 30 výzkumných sítí registrovaných ESA nebo 20 dalších ad hoc ustavených výzkumných proudů (jejich úplný seznam lze najít na stránkách ESA, viz konec zprávy). Počty vystoupení v jednotlivých výzkumných sítích a proudech se různily od pouhých dvou ve výzkumném proudu RS 1 „Sociologie slavení“ po téměř 80 v rámci nejsilněji obsazených výzkumných sítí, jako byly RN 1 „Stárnutí v Evropě“, RN 12 „Životní prostředí a společnost“, RN 13 „Sociologie rodiny a intimního života“, RN 19 „Sociologie povolání“ nebo RN 30 „Mládež a generace“.

O české účastnice a účastníky nebyla tentokrát na konferenci nouze. Největší počet referátů přednesli zástupci brněnské Fakulty sociálních studií MU, následovaní kolegyněmi a kolegy ze Sociologického ústavu AV ČR a nechyběli ani účastníci z dalších českých vysokých škol nebo čeští studenti zahraničních univerzit. Méně příznivě se ovšem česká účast jeví tehdy, podíváme-li se na koordinátory jednotlivých *research networks* a *research streams*. Kromě organizátora výzkumné sítě RN 6 „Kritická politická ekonomie“ Jana Drahokoupila (který však je absolventem „západní“ Středoevropské univerzity v Budapešti) mezi koordinátory sítí v době konání konferen-

ce nebyl ani jeden zástupce nejen českých sociálních věd, ale ani žádné (!) další nové členské země EU. Podobný postřeh je ostatně možné učinit i ohledně obsazení prestižních plenárních a semiplenárních přednášek a debat o knihách: vedle neúnavného polského sociologa Janusze Muchy a Andreje Zdravomyslova z Ruské akademie věd zde „Východ“ žádné další zástupce neměl. Za příslib toho, že se za pár let tento poměr může změnit, je však možné považovat poměrně značnou účast mladých vědkyň a vědců z nových členských zemí mezi referenty v sekcích a posluchači.

Česká témata – pomímám zde problém, nejde-li hledání národních témat přímo proti duchu konference, která se snažila prosazovat spíše nadnárodní vnímání identity účastníků (program např. neuvádí jejich státní příslušnost) – byla nikoli překvapivě přítomná především v příspěvcích českých účastníků, ale nejen v nich. Zajímavé výjimky z tohoto pravidla představovalo vystoupení britského ekonoma a sociologa Martina Myanta v panelu o kritické politické ekonomii zabývající se českými odbory a odrůdami českého kapitalismu nebo společný referát švédského sociologa Stevena Saxonberga a Tomáše Sirovátky (FSS MU Brno) věnovaný tématu podpory rodiny v české veřejné politice.

Součástí programu glasgowské konference bylo také vyhlášení výsledků voleb nového předsedy/předsedkyně ESA i členů řídicího výboru a členská schůze. Pro české sociology nemusí být bez významu, že novou předsedkyní ESA byla po odcházející Giovanně Procacci (Univerzita Milán) zvolena na další tři roky Claire Wallace (v současnosti Univerzita Aberdeen), socioložka sice britská, ale řadu let působící v Praze a Vídni, a mající tedy velmi solidní znalost prostředí střední Evropy. Z podobných důvodů stojí za zmínku, že do 16členného řídicího výboru ESA byla zvolena také zástupkyně slovenské sociologie Zuzana Kusá (Sociologický ústav SAV,

Bratislava). Opět je tu však také příležitost poukázat na skutečnost, že spolu se Zuzanou Kusou jsou v nejvyšším orgánu ESA pouze dvě další zástupkyně nových členských zemí, a to Monika Kwiecieńska z Polska a Marju Lauristin z Estonska.

Z témat diskutovaných na valné hromadě si větší pozornost zaslouží snad jen informace o publikacích ESA. Časopis asociace *European Societies*, jehož šéfredaktorkou byla po řadu let právě dnešní předsedkyně Claire Wallace, si i pod vedením nového šéfredaktora Johna Scotta (Univerzita Essex) dokázal udržet partnerství s prestižním vydavatelským domem Routledge a rostoucí počet nabízených příspěvků redakci dokonce umožnil zvýšit počet každoročně vydávaných čísel a uvažovat o zvětšení jejich rozsahu. S impact factorem přesahujícím o jedno desetinné místo mediánový impact factor celého oboru sociologie *European Societies* nepochybně představují poměrně zajímavou publikační možnost už nyní, a protože jde o časopis stále poměrně mladý (letos vychází jeho jubilejní desátý ročník), dá se očekávat další zlepšení jeho relativního postavení mezi prestižními sociologickými časopisy.

Další publikační aktivitou ESA stojící za stručné připomenutí je vlastní knižní řada *Studies in European Societies* vydávaná rovněž u nakladatelství Routledge. Není-li europeizace vědy a vytváření „evropského výzkumného prostoru“ pouhou prázdnou proklamací, měly by se i takové publikační možnosti stát brzy nejen formálně dostupnými i pro autory a autorky z „Východu“.

Jako každá mamutí akce podobného rozsahu mohla letošní konference ESA zanechat v mnoha účastnících rozpolcený dojem. Na jedné straně nabízela obrovské množství potenciálně zajímavých přednášek, z nichž bylo možné stihnout pouze nepatrný zlomek. Na straně druhé se občas daly v kuloárech zaslechnout stížnosti, že ne každý přednesený referát byl vysoce kvalitní. Jinak to ale už u takového typu vědeckého setkání ani být nemůže. Ke cti

organizátorů ze dvou univerzit v centru Glasgow, na jejichž půdě se celá konference uskutečnila – Glasgow Caledonian University a University of Strathclyde –, je třeba říci, že udělali velmi mnoho pro to, aby i při omračujícím množství příspěvků byl celkový program poměrně přehledný a o účastníky bylo postaráno nejen po stránce striktně vědecké.

Zájemce o méně vyčerpávající, komornější a tím i tematicky sevřenější sociologické konference je možné odkázat na meziroční workshopy a semináře jednotlivých výzkumných skupin, které by se měly většinou uskutečnit v roce 2008 a o nichž lze získat základní potřebné informace (nebo alespoň kontakty na koordinátory příslušné výzkumné sítě nebo výzkumného proudu) na webových stránkách ESA. Další, v pořadí devátá všeobecná konference ESA se uskuteční na začátku září 2009 v Lisabonu.

Marek Skovajsa

Webové stránky 8. konference ESA:

<http://www.esa8thconference.com>

Webové stránky ESA: <http://esa.iresco.fr>,

<http://www.valt.helsinki.fi/esa>

Časopis *ESA European Societies*: <http://www.tandf.co.uk/journals/routledge/14616696.html>

T. G. Masaryk a česká státnost (Mezinárodní vědecká konference k 70. výročí úmrtí v Brně)

Masarykova univerzita, Brno, 4.–5. září 2007

Někdy se zdá, že existují témata natolik vyčerpaná, že se k nim nedá v podstatě nic nového přidat. S Masarykem, jeho filozofií, sociologií i politickou aktivitou se to tak nepochybně jeví – vyšla řada monografií, úspěšně dobíhají *Sebrané spisy*, Masaryk se komentuje pozitivně i negativně, slaví i zpochybňuje. To sice paradoxně konec konců dokazuje jeho životnost v duchovním životě národa, nikoliv však nutně v životě

vědecké obce – co totiž dodat k syntetickému dílu Nejedlého (byť nedokončenému), skvělým textům Opatovým, polemickým studiím Patočkovým, Doubkovým analýzám Masarykova vztahu ke slovanskému východu atd., atd.? Velmi pěkně konstatuje Jaroslav Opat ve svém *Průvodci životem a dílem T. G. Masaryka* (Praha: Ústav T. G. Masaryka 2003), ostatně jediném dokončeném Masarykově životopisu (kromě francouzského – poněkud přeceněného – spisu Allaina Soubigoua, česky vyšlo v překladu Heleny Beguivínové v nakladatelství Paseka, Praha, Litomyšl 2004), že velké pokusy o syntetické pojetí Masarykovy osobnosti založené na důkladném pramenném studiu končí obvykle rozpačitě. Nejedlý na pětatřicet let Masarykova života spotřeboval půldruha tisíce stran, Stanislav Polák rozvrhl svou monografii na sedm svazků... A stále vycházejí studie a komentáře, jako by šlo o studnici nevyčerpatelnou. Je zajisté otázka, nakolik jde o texty redundantní a nakolik objevené, nakolik o inspiraci a nakolik o kritickou analýzu, otázka, kterou si ale čtenář většinou umí odpovědět sám.

A přece konference k 70. výročí Masarykova úmrtí pořádaná ve dnech 4. a 5. září 2007 brněnskou Masarykovou univerzitou ve spolupráci s ústavem TGM a Masarykovým muzeem v Hodoníně rozhodně nebyla opakováním věcí notoricky známých. Základní referáty přednesli profesori Jan Zouhar, Robert Kvaček a Josef Zúmr, Zouhar téma zasadil do daného kontextu („česká státnost“), Kvaček neobyčejně erudovaně a s řadou pozoruhodných a málo známých detailů (v čemž jsou špičkoví historici ostatně mistři) vložil stav Evropy, „nemocné Evropy“ v době Masarykova skonu, ukázal, nakolik pravdivá a nakolik mytologická je představa české státní jedinečnosti v oné době, ale neopominul ani diskutovaná témata obranyschopnosti a s tím související problém multinacionálního státu a vztahu k menšinám. Josef Zúmr a Miloslav Petrusek se Masarykem zabývali v kontextu jeho filozofie dějin, Zúmr

ukázal nakolik jeho filozofie dějin pramení v národním obrození a nakolik je „autochtonní“, samozřejmě došlo na Masarykovy preference i antipatie (třebas k Jungmannovi), Miloslav Petrusek vkomponoval osudy Masarykovy filozofie dějin spíše do soudobé diskuse o filozofii dějin jako „mrtvé narace“ (ale ona byla mrtvá, jak upozornil Miloš Havelka již pro Georga Simmela) a ideje pokroku jako spíše zdánlivé než fakticky odumřelé větve sociologicko-filozofického myšlení.

Tomáš Borovský si položil otázku po Masarykově pojetí historiografie a demonstroval je na sporu o Rukopisy, čímž ostatně doložil, že i téma zdánlivě vskutku již vyčerpané lze vidět opravdu novým pohledem, totiž pohledem „inovované“ historiografie. Profesor Miloš Havelka tematicky zdánlivě odbočil – zabýval se vztahem Masaryka a Josefa Kaizla, těchto dvou pozoruhodných rivalů (o Kaizlovi toho vůbec víme trestuhodně málo), a zejména ukázal, nakolik je Masarykova Česká otázka „účelová“ konstrukce a nakolik fenomén, s nímž má smysl pracovat jako s dodnes inspirativním materiálem. Havelka nadto prokázal svůj pověstný smysl nalézat a otevírat netradiční problémy a zejména v celém jednání se ukázal jako fenomenální a podnětný diskutér – věcný, ve stanovisku pevný, ale vždy korektní. Jaroslav Opat otevřel téma široké – Evropa 20. století optikou Masarykovy filozofie a prokázal (opřeno o řadu svých předchozích vynikajících syntetizujících studií), že Masarykovy prognózy byly ve většině případů trefné a varování zdůvodněná. Vyhnul se tolik nebezpečné hagiografii, ta ostatně neměla na konferenci místo, některá vystoupení byla velmi kritická jak k masarykovské literatuře (spor o Patočkovu interpretaci, o J. L. Fischera, Emanuela Rádlu aj.), tak k Masarykovi samému (např. k jeho comtovství, k nepochybně nešťastné fascinaci klasifikací věd atd.).

Následující blok byl věnován Masarykově vztahu k náboženství – a i zde se

našlo tolik motivů a témat, že bylo k neuvěření, jak toto pole orané může stále ještě být nově a osobitě oplodňováno. Jan Šimsa v brilantní úvaze o Masarykově evangelictví ukázal na řadu jemností v té věci („evangelictví“ je příliš souhrnný pojem), Marek Šmíd totéž provedl s katolictvím (vztah Masaryka a Katolické moderny, ale i odpor militantních katolíků je téma stejně tak tradiční jako nové) a konečně Vratislav Doubek zabývá se východní otázkou v díle Masarykově poněkud pominul pravoslaví (o to opravdu nešlo), ale soustředil se na delikátní Masarykovy politické kroky během války. Znalosti Doubkovy jsou v té věci udivující.

Němečtí a holandsští hosté, profesori Eugene Faucher, Hans Dietrich Zimmermann a Antonie van den Beld (který přednášel bezchybnou češtinou) se soustředili na témata specifitější, například na recepci Masaryka ve francouzském prostředí a na jeho vztah k německému exilu v Bernu v letech 1916–1919. Trošku „mimo program“ byl referát o možné „masarykovské“ interpretaci růstu vlivu muslimského živlu v západní Evropě – téma závažné, ale asi neřešitelné masarykovskou ideou tolerance: van den Beld upozornil na prostý kvantitativní fakt růstu islámské populace (v Nizozemí milión, v západní Evropě neodhadnutelných 20 až 30 miliónů) a na diskusi, která se vede kolem tématu „křesťansko-židovsko-islámská kultura“, nad tezí, aby se tato „mimořádně velká skupina stala organickou součástí společnosti a kultury“ atd. Ale jak? Ministryně pro imigraci je napadána pro kulturní relativismus, ale naopak se mluví o nutnosti „specificky protestantské formy tolerance“ atd. Zde byl tedy na místě odkaz na Masarykovu ideu, že role náboženství je nepodcenitelná a že „je třeba masarykovské poradní demokracie soustředěné kolem diskuse a nikoliv demokracie soustředěné kolem voleb“. Téma zdánlivě odtaziť – ale navýsost aktuální, k němuž přítomní masarykologové žel neměli mnoho co říci. Téma se nicméně bume-

rangově vrátilo v ostré diskusi o multinationálním a multietnickém charakteru československého státu a „Masarykovy odpovědnosti“ za neporozumění některým problémům našich menšin. Hans Dietrich Zimmermann se soustředil na zajímavou, ale přece jen okrajovou osobnost dadaisty Hugo Balla, připomenul slavnějšího Benjamina, Gershoma Scholema a Ernsta Blocha – přečíst si tištěnou verzi studie „TGM a DADA“ bude jistě stát za to.

Polský sociolog Jarosław Kiliás, který se českou sociologií zabývá několik let a je autorem dvou monografií (jichž si česká sociologická veřejnost nepovšimnula, jako by bylo na denním pořádku v zahraničí psát o vývoji našeho sociologického a sociálně politického myšlení), si zvolil téma „mimo program“, nicméně důkladně a se znalostí věci propracované – jaké je totiž Masarykovo místo mezi autory prvních učebnic sociologie na přelomu století. Kiliás se opřel o tzv. „litografované přednášky“, které je na čase vydat (autenticky je četl asi jen Nejedlý, Opat, Kiliás a autor této zprávy) z „praktické filosofie“, a *Rukověť sociologie*, nedokončený náčrt, který svědčil o Masarykově rozmachu a jako by dokládal, že platí Chalupného teze o české národní povaze – začínáme s velkým entuziasmem a dosahujeme velkých věcí, ale máloco dotáhneme do konce... O Masarykovi to rozhodně aspoň částečně platí. Jako důsledek Kiliásova vystoupení bylo tázání, jak je to vlastně s „Masarykem sociologem“ – byl, či nebyl, jakkoliv se za sociologa vždycky považoval? Miloslav Petrušek v diskusi formuloval poněkud provokativní tezi, že Masaryk sociologem ve smyslu akademickém (a zčásti ani profesionálním) vlastně nebyl. Tam, kde je dodnes sociologicky inspirující, překračuje „tradiční sociologii“ (odtud neúspěch jeho vlastních pokusů o syntézu a marné snahy jeho žáků – až na Mykytu Šapovala – o „rekonstrukci systému“ tam, kde žádný nebyl) a tvoří originální sociologii „simmelovskou“ na pomezí sociologie, beletrie a esejistiky.

V tom je nám ostatně bližší než v tom, co si vynutilo povinné penzum vysokoškolského učitele. Teze, že Masaryk byl spíše „muž činu“, politický aktér, jenž využíval svého sociologicko-filozofického vzdělání, možná Masarykovu habitu odpovídá lépe. Samozřejmě – jak se v diskusi ukázalo – Masaryka lze číst velmi subtilně, což prokázal Patočka, aniž by bylo třeba ustupovat před zjevnými omyly například jeho filozofie dějin (a nejen omyly historickými, o nichž věděl samozřejmě Pekař a Masarykovi katoličtí kritikové).

Mimořádný zájem a diskusi vyvolalo slovenské vystoupení (*Katarína Zavačká*) a delikátnímu tématu věnovaný referát (*Libor Vykoupil*), které se zabývaly slovenskou „likvidací“ Masaryka v době slovenské „autonomie“ a poté (*Vykoupil*) kritikou Masaryka v období druhé republiky. A ani zde nešlo o opakování věcí známých, diskutovalo se nejen o Durychovi, ale i o Moravcovi, o „psychologii zrady“ a o tom, jaké bylo postavení sudetských Němců (zde došlo k diskusím nejostřejším). Neobyčejně podnětná byla diskuse o Masarykově spisu asi nejpomíjenějším a přitom, jak připomenul dr. Zouhar, vlastně nejosobnějším, totiž o *Nové Evropě*.

Závěr jednání, v němž vystoupili *Jiří Brabec* (Interpretace Masarykova díla v době 2. světové války), *Erika Lalíková* (Masarykovské impulsy v tvorbě slovenských filozofů) a *Jiří Hanuš* (Masaryk jako mravní ideál a symbol demokracie), byl důstojným završením konference, která vůbec nebyla formálním připomenutím českého velikána, ale živou diskusí a zajímavou polemikou.

Jak si povzdechl jeden z účastníků – s návštěvností je to asi jako s koncerty vážné hudby, mladí tam prostě nechodí. Proč není Masaryk atraktivní, může být dáno jistě hagiografičností některých přístupů, ale na druhé straně – cožpak lze českým moderním dějinám porozumět bez znalosti právě Masaryka? A je celý spor o naši národní a evropskou identitu možný bez

vědomí toho, že před námi stála mravně pevná a intelektuálně zakotvená (byť převážně v 19. století) osobnost? Osobnost, která stále inspiruje, ale taky provokuje, dráždí, inspiruje, ba občas pobuřuje?

mpet

Life in Motion: Shifting Spaces, Transcending Times, Crossing Borders

8. postgraduální konference
FSS MU, Brno, 28.–30. 6. 2007

Život v pohybu (*Life in Motion*) – tak zněl název konference, jež proběhla ve dnech 28.–30. června 2007 na půdě Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Konference navázala na předešlých sedm ročníků konferencí, které se konaly na Škole slovanských a východoevropských studií University College v Londýně, Škole společenských věd při Institutu filozofie a sociologie Polské akademie věd (Varšava) a Institutu slavistických, východoevropských a euroasijských studií na Kalifornské univerzitě (Berkeley). Konference se koná každý druhý rok na půdě Školy slovanských a východoevropských studií v Londýně (2006, 2003, 2001, 1999), v mezidobí je pak vybráno jedno z dalších míst (Varšava 2004, 2000 a Berkeley 2002). Jedná se tedy o pravidelné každoroční setkání badatelů na postgraduální úrovni zaměřujících se na oblast střední a východní Evropy.

Letošní konferenci poprvé pořádala brněnská FSS, která tak, ve spolupráci s Mezinárodním politologickým ústavem Masarykovy univerzity, umožnila osmdesáti (především zahraničním) postgraduálním studentům a mladým akademikům prezentovat dílčí výstupy jejich výzkumů, orientovaných na výše uvedenou oblast.

Prezentované projekty byly rozděleny do 31 panelů, kterým předsedal stejný počet vybraných akademiků a vědeckých pracovníků, z nichž jedna část pocházela z řad organizujících a partnerských institu-

cí z visegrádských zemí, jmenovitě ze Školy společenských věd ve Varšavě, Centra pro výzkum etnicity a kultury v Bratislavě, Maďarské evropské společnosti a Fundace Kurta Lewina v Budapešti. Druhá část předsedajících pak pocházela z dalších renomovaných institucí, a to již zmíněné Školy slovanských a východoevropských studií (University College v Londýně), McGill University, London School of Economics, University of Oslo, University of East London, Sorbonne, Akademie věd ČR a ze Slovenské akademie věd).

Konference *Life in Motion* byla specifická v několika směrech. Především se jednalo o způsob, jakým byla koncipována. Organizátoři již tradičně, jak je u této série konferencí zvykem, nesledovali obvyklé konferenční schéma, postavené buď na disciplinárním přístupu, nebo konkrétním tematickém zarámování. Přestože byl nabídnut rozsáhlý list témat, ta byla specificky svázaná s teritoriem střední a východní Evropy. Náměty přijatých příspěvků, jež v mnohém přesáhly původní imaginační záběr vstupní výzvy, byly tedy dány spíše teritoriem. Díky tomuto kroku se konference nesla v duchu otevřenosti nejen vůči dnes již etablovaným tématům svázaným s post-socialistickými zeměmi, jako jsou otázky migrace, exkluze a inkluze menšin nebo náboženství, ale také v duchu otevřenosti vůči novým a někdy i zdánlivě marginálním tématům, s kterými doktorandští a postdoktorandští badatelé přišli. Osobně mne upoutal příspěvek Ann M. Drozdové, která se ve své prezentaci věnovala námětu „superženy“ ztvárněné v umění českého socialistického realismu, příspěvek Marty Warat a jejich kolegyně z Jagellonské univerzity, popisujících postsocialistickou nostalgii po minulosti na případové studii Lichně – poutního místa v Polsku a prezentace Michala Šimůnka z brněnské FSS o významech rodinné fotografie v období normalizace a po r. 1989.

Z představených projektů bylo patrné, že se pořadatelům podařilo splnit cíl kon-

ference. Jednak umožnila prezentujícím si navzájem ukázat šíři a bohatost témat, jež jim oblast střední a východní Evropy ke zkoumání nabízí a získat tak přehled, čemu se věnují kolegové na jiných institucích, jednak zachovala interdisciplinární pohled, který byl obohacujícím „překročením hranic“. Obecně však lze konstatovat, že na konferenci dominovala kulturněantropologická perspektiva.

Plenární zasedání, jež se konalo druhý den konference, soustředilo diskuzi právě na míru flexibility či naopak rigidity této perspektivy. Tedy, do jaké míry dokáže sociální antropologie a sociální vědy obecně, pružně reagovat a popsat měnící se kulturně-sociální, politické a ekonomické prostředí a dynamiku a charakter změn v těchto zemích. Byla diskutována otázka, zda je dnes, sedmnáct let po přelomovém roce 1989, ještě stále aktuální rámovat výzkumy v současných zemích střední a východní Evropy konceptem postsocialistické společnosti. Plenární zasedání navazovalo na polemiku v nedávném sociálněantropologickém čísle SČ/CSR nad textem Chrise Hanna „Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě“, v němž byly indikovány dva klíčové problémy. Vedle již zmíněné otázky (ne)užitečnosti/(ne)aktuálnosti konceptu „postsocialistických zemí“ šlo o hodnocení pozice a stavu sociální antropologie ve vědeckých komunitách střední a východní Evropy. Toto druhé téma ztělesňuje otázka, zda se v těchto zemích povedlo přiblížit se západnímu pojetí sociální antropologie i právě díky používání konceptu postsocialismu, a tím se vzdálit perspektivě lidové kultury (folk studies), převládající v období před r. 1989. A naopak, do jaké míry je sociální antropologie západní proveniencí schopna vhodně a citlivě pojmout změny lokálního charakteru, v jejichž odkrývání jsou vhodně uplatnitelné disciplíny etnografie či etnologie (či národopisu). V plenárním panelu zasedli autoři, kteří v sociálněantropologickém čísle SČ/CSR reagovali

li na Hannův text, – Juraj Podoba, Zdeněk Uhrek – či jinak přispěli do tohoto monotematického čísla – Juraj Buzalka, Marek Skovajsa, jenž bezprostředně editoval polemickou výměnu příspěvků v SČ/CSR.

Vzhledem k širokému spektru témat, interdisciplinárnímu pojetí a množství zúčastněných představovala konference Life in Motion pro prezentující svým způsobem výzvu. Nutila je jasně a srozumitelně formulovat dílčí poznatky či problémy tak, aby zaujali co nejširší publikum i mimo svůj obor, a získali tím cennou zpětnou vazbu nejen od předsedajících jednotlivých panelů, ale také z řad kolegů. I když účastníci v této snaze o jasné a srozumitelné představení svého výzkumu uspěli různě, především v závislosti na zkušenosti s vystoupeními na takovýchto mezinárodních konferencích, prezentování výzkumu v Brně představovalo pro všechny velmi cennou zkušenost. Série konferencí bude pokračovat příští rok na Škole slovan-ských a východoevropských studií (University College v Londýně) a přespříští rok se s největší pravděpodobností opakovane uskuteční na Institutu slavistických, východoevropských a euroasijských studií na Kalifornské univerzitě (Berkeley).

Michaela Pyšňáková

Mezinárodní konference *Expected and Unexpected Consequences of the Educational Expansion*

Monte Verità, Ascona, Lago Maggiore, Švýcarsko, 8.–13. 7. 2007

Ve dnech 8. až 13. 7. 2007 se ve švýcarské Monte Veritě konala mezinárodní konference s názvem „Očekávané a neočekávané důsledky vzdělanostní expanze“, kterou uspořádali dr. Andreas Hadjar a prof. Rolf Becker z Abteilung Bildungssoziologie (oddělení Sociologie vzdělání) z Universität Bern ve spolupráci s Centro Stefano Franscini (CSF) a Swiss State Secretariat for Edu-

cation and Research (SER). Konference byla věnována úzkému tématu v rámci sociologie vzdělání, a sice vlivu všeobecné expanze vyššího vzdělávání na několik dílčích dimenzí sociálního života: snižování vzdělanostních nerovností, zvyšování kvalifikace pracovních sil napříč sociálními třídami, zvyšování znalostní úrovně obyvatelstva, jeho politické gramotnosti a participace na politickém životě.

Klíčovou otázkou pro účastníky konference bylo, do jaké míry či zda vůbec se vzdělanostní expanze v těchto oblastech projevila a zda případně došlo i k nezmýšleným důsledkům. Sledovány byly veškeré tyto procesy jak prostřednictvím jejich vlivu na jednotlivce a jejich životní cykly, tak prostřednictvím ovlivnění sociální struktury, kultury či politiky. Dílčí témata účastníků konference proto byla věnována např. participaci ve vzdělávání, vzdělanostním nerovnostem, důsledkům pro trh práce, návratnosti vzdělání, genderovým rozdílům či specifickým oblastem, jako jsou kriminalita, životní styl nebo demografický vývoj apod.

Mezi účastníky konference, kteří pocházeli zejména ze zemí střední Evropy, nechyběly ani významné osobnosti sociologie vzdělání, jako např. Richard Breen, Péter Róbert, Walter Müller, Karl Ulrich Mayer, Marie Duru-Bellat atd. Konference byla rozdělena na čtyři tematické sekce a 1 poster session. První sekci s názvem „Social Inequalities“ zahájil Richard Breen svým příspěvkem „Educational Expansion and Class Inequality in the 20th Century“, další sekce se pak věnovaly tématům „Returns: Income, Labour Market, School-to-work-Transition“, „Gender Differences“ a „Cultural Consequences“. Poster session pak byla zastřešena názvem „Further Consequences of the Educational Expansion“.

Příspěvky zabývající se diagnostikou nerovností v přístupu k vyššímu vzdělání a jejich vlivem na vývoj sociální reprodukce analyzovaly situaci v Itálii, Francii, Německu, České republice, Polsku, Rusku,

USA či Nizozemí. Efekt expanze vyššího vzdělání na zaměstnanost, povahu kvalifikace, typ vykonávané profese či výši mezd pak byl tématem účastníků z Velké Británie, Německa, Maďarska, Nizozemí a Ruska. Vznik nového typu společnosti (společnosti znalostní) či měnící se zaměstnanecká struktura pak byly zkoumány ve Švýcarsku a Německu. Účastníci z České republiky (Natalie Simonová ze SOÚ a Petr Soukup z FSV UK) na této konferenci prezentovali příspěvek s názvem „Educational Inequalities Reproduction in the Contemporary Czech Republic“.

Kromě reakcí na přednesenou analýzu byl přínosný především výhradně evropský záběr dalších prezentací, díky kterému bylo dosaženo značně detailního vhledu do vzdělanostní reprodukce v evropském prostoru. Díky tomu bylo rovněž možné zhodnotit současnou tematickou náplň české sociologie vzdělání a pomoci nasměrovat její další práci aktuálním směrem.

Natalie Simonová

Konference *Activism and the State of Neo-liberalism*

Budapešť, 22.–23. června 2007

Ve dnech 22.–23. června 2007 pořádala Katedra sociologie a sociální antropologie Středoevropské univerzity v Budapešti (CEU) první ročník konference určený zejména pro postgraduální studenty (právě jimi byl tento ročník také převážně organizován), vědecké pracovníky – ale i pro aktivisty a zájemce pohybující se mimo akademickou sféru či na jejím okraji. Tématem se staly neoliberální formy organizace současných sociálních a politických vztahů v globalizovaném světě a odpor (vztahy konkurence) vůči nim. Důraz byl přitom kladen jak na konkretizaci a kontextualizaci mechanismů, skrze které v politické a sociální praxi dochází k rozšiřování a implementaci neoliberálního diskurzu a jeho imperativů

(tj. v praxi zejména důrazu na ekonomickou efektivitu, samoregulaci, oslabování politické role národního státu atp.), tak i na analýzu vzniku rezistentních praktik vůči němu. V neposlední řadě byl však prostor věnován také vyjasňování praktického, každodenního obsahu a významu neoliberálního modelu (pojmu) samotného. Často zdůrazňovaným principem konference měla být metodologická multidisciplinarita a kulturní různorodost předkládaných příspěvků, která se odrazila zejména na skutečně pestrém geografickém složení vystupujících a diskutujících účastníků.

Po krátké uvítací řeči Ayse Caglarové, vedoucí pořádající katedry, vystoupil s úvodní přednáškou prof. Gavin Smith (University of Toronto), který téma neoliberálního režimu vlády a odporu proti němu koncipoval spíše v obecně heuristické až meta-teoretické rovině: Smith se zabýval především současnou rolí a možnostmi intelektuála, který se kriticky staví k současnému stavu společnosti. Na třech generacích kriticky naladěných a angažovaných sociálních vědců se pak pokusil identifikovat vývoj jejich pozic ve vztahu k politickému poli a vyvodit z toho důsledky pro současnost. Zatímco nejstarší generace (např. E. Hobsbawm, E. P. Thompson či E. Wolf a generace 60. let) se soustředila především na univerzální, objektivní podmínky vzniku sociálních hnutí a kolektivního odporu; pak druhá generace (za jejíž součást se Smith považuje a která se uplatňuje zejména v 80. letech minulého století) zkoumala spíše vnitřní charakter a subjektivní vnímání situace systematicky znevýhodňovaných a na příčiny selhávání jejich kolektivních snah o sociální změnu; a současná generace sociálních vědců se upírá pozornost zejména na individualizované lidské utrpení. Podle Smitha však tento diskurz rezignuje na vysvětlování sociálních jevů v celé jejich komplexitě, a proto Smith doporučuje zaměřit se po vzoru starších přístupů opět spíše na *celkovou povahu* současné politické ekonomie.

Následně byl zahájen první panel s názvem „Stát“, který byl zaměřený na téma proměn moci národních celků a jejich nedávných reforem v kontextu procesů politické a ekonomické deregulace. Zde jako první vystoupila Larissa Veters (Deutsche Hochschule für Verwaltungswissenschaften, Speyer) s příspěvkem věnovaným problematice poválečné politicko-institucionální obnově Republiky Bosna a Hercegovina. Zaměřila se v něm na kritiku jednostrannosti aplikace teoretického schématu „budování státu“, který je v tomto případě všeobecně používán, a pokusila se analýzu procesu administrativní proměny země doplnit konceptem re-konfigurace pozice (*re-scaling*) národního státu v důsledku nedávných proměn měřítek vládnutí (zejména v důsledku posilování nadnárodních institucí a místních samospráv, ale i proměny vztahů na všech úrovních vládnutí). Konkrétním materiálem se pak stala analýza aktivit představitelů místní správy v Mostaru a jejich oblastních i přeshraničních aktivit a vztahů.

Problematiku vztahu mezi modernizací a současným neoliberálním diskurzem se na příkladu Maroka pokusila vyložit Courtney Aponte (University of California, Irvine). Empirickým materiálem, na kterém tento vztah demonstrovala, byla oblast mateřství, resp. dopady implementace vládní politiky pro rodinné plánování a lidský rozvoj. Aponte rekonstruovala mechanismus, na jehož počátku stojí nedávná snaha marocké vlády o omezení porodnosti a populačního růstu: ta skrze pevné vazby na místní profesionalizované NGO usiluje o redefinici role žen v marocké společnosti. V tomto procesu se tradičně vylučovaná sociální skupina stává privilegovaným hybatelem procesu modernizace celé společnosti, a její příslušnice se proměňují v moderní subjekty-občany propojující v sobě logiku neoliberalismu a vlivy tradiční islámské kultury.

Poslední příspěvek tohoto panelu pak přednesl Tom Purcell (University of Man-

chester), jehož vystoupení bylo původně avizováno na následujícím panelu, ale který musel provizorně nahradit přednášku opozdivšího se Šamila Cana. Tato změna nicméně konzistenci celého panelu rozhodně neublížila, spíše naopak: Purcell analyzoval snahy současné venezuelské administrativy o co nejširší společenské uplatnění družstevní ekonomiky v kontextu politicky deklarované snahy o odpor proti globálně převládajícímu modelu ekonomických a politických vztahů. Po zasazení pozice současného státu do globální politické ekonomie jak z hlediska marxistické, tak i neo-gramsciánské politické teorie pak autor dospěl k závěru o nejednoznačné a rozporuplné povaze venezuelského družstevního hnutí: to totiž na jedné straně reflektuje imperativy neoliberální ekonomie, na straně druhé nicméně zase přispívá k politizaci výrobních vztahů a podporuje vytváření kultur solidarity.

Druhý panel nazvaný „Trhy a transnacionální hnutí“ zahájil dr. Paul Stubbs (Ekonomski institut, Zagreb) úvodní přednáškou věnovanou problému vztahu mezi různými druhy politického aktivismu (zejména v podobě nejrůznějších neziskových organizací) a struktur zajišťujících (přispívajících na) jeho materiální podporu, který konkretizoval především jako stav ekonomické závislosti. Nezapomněl přitom vtipně (a případně) glosovat činnost G. Sorose a uplatňování jeho vize občanské společnosti, nicméně současně odmítl zjednodušenou představu o jednosměrném transferu politické moci a neoliberálních imperativů do prostoru občanské společnosti (a její reakci) i o neoliberalismu samotném jakožto všemocné, univerzální a homogenní politické síle. Na základě genealogie kontextu bývalých jugoslávských států pak následně identifikoval tři generačně i sociálně odlišné typy protestu a jejich ideální typy aktivistů, na kterých ilustroval rozrůzněnost a hybridnost současné aktivistické politické kultury v současném post-jugoslávském prostoru.

Případovou studii zabývající se podobami současného irského aktivismu představila Ciara Doyle (Trinity College, Dublin), která na příkladu dublinského poradenského centra pro rodinu ukázala složitý systém vztahů mezi neziskovou organizací, místními autoritami a státem. Zaměstnanci-aktivisté se v tomto případě stávají do značné míry rukojmími místních politických elit a objektem permanentní politické kontroly státu, přičemž z logiky věci zůstávají jediným nositelem odpovědnosti za činnost celé instituce.

Pohled „insiderů“ na současné propojení mezi mediální a aktivistickou krajinou zprostředkovali Ágnes Gagyí a její kolega Maxigas (Pécsi Tudományegyetem a Eötvös Loránd Tudományegyetem). Zabývali se postavením a významem elektronických médií v současném antiglobalizačním hnutí, přičemž metodologicky i normativně vycházeli právě z perspektivy tohoto hnutí. Na konkrétním případě transnacionální mediální sítě *Independent Media Center* pak ukázali modularitu propojení mezi nezávislými (či *do-it-yourself* médii) a hnutím – na jedné straně jde podle nich o vztah proměnlivý, do jisté míry symetrický a nezřídka konfliktní, na straně druhé jsou tato média závislá na sociálních sítích a kontextu hnutí, jsou jím příležitostně využívána a tvoří jeho – byť relativně samostatnou – součást.

Şamil Can (Boğaziçi Üniversitesi Yayınları) se ve svém náhradním termínu zaměřil na proměňující se rezistentní praktiky istanbulského slumu Sultanbeyli (dřívější bašty radikálního islámu) ve vztahu k tureckému státu i tlakům současné tržní ekonomiky. Vyšel přitom (na poměry celkového antropologizujícího ladění konference poměrně nezvykle) z podrobného filozoficko-teoretického rámce. Konkrétně zde uplatnil specifickou politickou teorii G. Agambena, analyzujícího normalizační mechanismy extra-legálního uplatňování státní moci – tj. prodlužování výjimečného stavu, kterou aplikoval na vztah státu

a jeho toleranci vůči procesům pronikání a hegemonie politické racionality neoliberalismu v každodenních praktikách, vnímání a diskurzích obyvatel tohoto místa.

Poslední, třetí panel se pod názvem „Bojující utlačovaní“ věnoval strategiím a formám odporu ze strany populací nejvíce (nejzřetelněji?) podrobovaných současným globálním ekonomickým, kulturním či politickým imperativům. S prvním příspěvkem vystoupila Nidhi Trehan (London School of Economics), která se věnovala vzniku a transformaci romských hnutí v post-socialistické střední Evropě. Upozornila na sepětí těchto hnutí s transformací sociálního kontextu středoevropského prostoru, a konkretizovala dopady těchto procesů na diskurzivní rámce, témata, strategie, ale i např. organizační strukturu a vnitřní prostředí celého hnutí.

Vztahu romského etnika a různých režimů nadvlády byl věnován rovněž příspěvek Zeynep Erenové (Orta Doğu Teknik Üniversitesi). Její případová studie se opírala o výzkum každodenního života kosovských Romů v dánském uprchlickém táboře v Sandholmu, a jejím cílem bylo nastínit možnost pokusů jeho obyvatel o vymaňování se ze stávajících hegemonických vztahů (vznikajících např. ze strany dánského státu a společnosti, administrativy tábora, či organizovaných nelegálních aktivit některých z obyvatel). Odpověď Erenové je spíše skeptická: společně s proměnou (příp. vyostřováním) dominantních identit a sociálního statusu romských uprchlíků dochází spíše k transformaci vztahů nadřízenosti/podřízenosti než k jejich omezení.

Naor Ben-Yehoyada (Harvard University) se v posledním vystoupení celé konference zaměřil na zcela odlišnou komunitu a na proměny a souvislosti jejího postavení ve vztahu k sociálnímu okolí: předložil studii tuniských a sicilských námořních pašeráků v Sicilské úžině, která mapovala vznik, vývoj a současný stav této translokální spopolitosti s ohledem na její eko-

nomické aktivity a její vztah s majoritní společností. Autor poukázal nejen na komplikované vztahy této minority s italskou (příp. evropskou) společností a jejími institucemi, ale podtrhl rovněž význam, jaký má tento hraniční sociální status pro výkon jejich nestandardního povolání a reprodukci jejich kolektivní identity.

Celkově se konference ukázala jako přínosná příležitost zejména pro postgraduální studenty, kteří usilují o prezentaci částí svých disertačních prací nebo alespoň jejich hlavních tezí před kritickým mezinárodním publikem svých vrstevníků i již „etablovaných“ sociálních vědců; půda Středoevropské univerzity není koneckonců kulturně či geograficky příliš vzdálená ani českým vysokoškolským studentům. S jistým časovým odstupem (a možná jako návrh do příštích ročníků této konference) nicméně nelze kriticky nezmínit jistý deficit celého „podniku“: složení akademiků a výzkumníků odborně zaštiťujících jednotlivé panely, i účastníků na těchto panelech vystupujících mohlo hlasitě deklarovanou multidisciplinaritu akce odrážet poněkud více a vykročit z oblasti převážně antropologického terénního výzkumu. Je např. s podivem, že na akci tematicky primárně věnované *aktivismu* v éře globalizace nebyly do některého z panelů zařazeny příspěvky zabývající se – ať už obecněji či na úrovni *case-study* – problematikou kolektivního protestu a *politické* mobilizace, studiem *organizací* sociálních hnutí, či např. více reflektující aktuální stav a vývoj radikální politické teorie. I přes skutečně vysokou úroveň většiny příspěvků tak do značné míry došlo na úvodní povzdechnutí si G. Smitha nad přílišnou individualizací současného výzkumu forem nadvlády a odporu proti nim, a jistou zahleděností jednotlivých (sub-)disciplín do sebe samých.

Jiří Navrátil

Projekt výzkumných pobytů ve Velké Británii ECASS (European Centre for Analysis in the Social Sciences)

Na University of Essex v Colchesteru ve Velké Británii působí Institut pro sociální a ekonomický výzkum ISER (Institute for Social and Economic Research), který již několik let nabízí odborné stáže zájemcům z řad výzkumníků z členských států Evropské unie a přidružených zemí (např. Islandu, Izraele, Norska, Chorvatska či Turecka). Výzkumné pobyty se uskutečňují v rámci projektu ECASS (European Centre for Analysis in the Social Sciences) podporovaného z prostředků Evropských fondů, konkrétně z programu „Access to Research Infrastructures Programme“. Délka pobytu se pohybuje v rozmezí od tří týdnů do tří měsíců a ECASS při něm poskytuje přístup k vybavení a zdrojům ISER a dalších součástí University of Essex, z nichž nejdůležitějším je bezesporu UK Data Archive.

Účastníci programu ECASS mohou s využitím dat dostupných na zdejší univerzitě pracovat buď na vlastním projektu, či se zapojit do práce některého z výzkumných týmů. Analýza v rámci našich témat „Lifelong learning motivation“ a „The Reproduction of Educational Inequalities in terms of Mobility: A Comparison of the Czech Republic and the UK“ byla založena především na datech projektu British Household Panel Survey (BHPS). Možnost seznámit se s tímto výzkumem jsme během našich výzkumných pobytů, které se uskutečnily na jaře roku 2007, velmi ocenili. Šetření BHPS, které je koordinováno přímo na University of Essex, probíhá ve Velké Británii každoročně od roku 1991 a data z tohoto panelového výzkumu umožňují (stručně řečeno) analyzovat, jak jedinci a domácnosti vnímají a prožívají změnu socio-ekonomického prostředí a jak na ni reagují.

Na výzkumném pobytu byla velmi přínosnou také možnost účastnit se pravidelných seminářů a přednášek zajišťovaných

členy ISER a jimi zvanými hosty. Přestože převažovaly spíše příspěvky z ekonomické oblasti, považujeme je za inspirativní zejména z metodologického hlediska.

Celkově byly naše pobyty v ECASS velmi užitečnou zkušeností, a to v několika ohledech. Za prvé proto, že nám umožnily pracovat se soubory dat, se kterými není v České republice možné pracovat. Mohli jsme tak vytvořit původní a originální analýzy. Dále proto, že tento pracovní pobyt probíhal v jiném badatelském a kulturním prostředí, což umožnilo kriticky hodnotit podmínky a styl práce (stejně jako její evaluaci) na domácím i navštíveném pracovišti. V neposlední řadě pak proto, že jsme měli příležitost navázat užitečné kontakty (s pracovníky ISER i ostatními „ECASS visitors“ z různých zemí), které nám usnadní zahraniční spolupráci v budoucnosti. ECASS pobyt byl tedy přínosným a inspirativním jak z hlediska naší vědecké práce a doktorského studia, tak z hlediska mimopracovního, a proto ho doporučujeme i ostatním odborným a vědeckým pracovníkům. V létě je navíc možné ho spojit s účastí na každoroční *Essex Summer School in Data Collection and Analysis*.

Josef Basl a Natalie Simonová

Webové stránky ECASS: <http://www.iser.essex.ac.uk/ecass>

16. ročník *Democracy & Diversity Summer Institute* Krakov, 9.–26. 7. 2007

V období od 9. do 26. července tohoto roku se v polském Krakově uskutečnil 16. ročník letní školy *Democracy & Diversity Summer Institute*. Program tvořily čtyři semináře: *Globalizace a politika veřejné paměti* (prof. Elżbieta Matynia a Krzysztof Czyżewski), *Teorie genderu v kultuře* (prof. Ann Snitow), *Média, politika a sociální interakce* (prof. Jeffrey Goldfarb) a *Hra-*

nice a otevřenost v současných demokraciích (prof. David Plotke). Z těchto seminářů si každý zvolil dva, po dohodě bylo možné navštívit i další semináře.

Program je určen studujícím vysokých škol nejlépe po absolvování bakalářského cyklu, výzkumníkům a výzkumnicím a pracujícím v nevládním sektoru. Letošního ročníku se zúčastnilo celkem 34 studentek a studentů, s převahou amerických a polských studujících, další národnosti pak byly nejčastěji zastoupeny jednou osobou. Z České republiky se programu zúčastnily dvě studentky (z Univerzity Karlovy v Praze a Masarykovy Univerzity v Brně) a jeden student (z Univerzity Hradec Králové).

Semináře se konají přímo v prostorách hotelu Przegorzaly asi 5 km od Krakova. Osobně jsem se účastnila seminářů prof. Goldfarba a Plotkeho z *New School for Social Research* (NSSR) v New Yorku, která je pořádající organizací.

Seminář prof. Goldfarba zaměřený na vztah médií a politiky byl od počátku jasně orientován na ústřední myšlenku jeho knihy *The Politics of Small Things. The Power of the Powerless in Dark Times* (Chicago: University of Chicago Press 2006). První třetina kurzu byla věnována srovnání definic veřejného prostoru, a to především v díle Hannah Arendt a Jürgena Habermase. Třetím zásadním autorem pro teoretická východiska semináře byl Erving Goffman, konkrétně jeho teorie sociální interakce. Z mediálních studií se významného prostoru dostalo M. McLuhanovi a jeho základní práci *Understanding Media* (1964) a dále N. Postmanovi a N. Chomskymu. V porovnání s úvodními debatami bylo tedy pojednání mediální stránky bazálnější.

Důvodem jistě nivelizace z počátku vysoce odborné debaty byla bezpochyby rozmanitost vědeckého zázemí, z něhož jednotliví účastníci a účastnice vycházeli. Studující ze SRN se na bakalářském stupni do hloubky zabývají kritickou teorií, medi-

ální teorie samy o sobě ale součástí curricula nejsou. Ke slovu se tak několikrát dostala laická přesvědčení odvozená z žité zkušenosti, jež poněkud poznamenala úroveň celého semináře.

Hlavním přínosem ale mělo být seznámení s ústředním motivem již zmíněné knihy. Zabývá se vznikem a rozbořem politického disentu v zemích střední a východní Evropy v období 70. a 80. let 20. století. Profesor Goldfarb zdůrazňuje význam mezilidského setkávání a obzvláště poukazuje na přechod od rodinného stolu k přizvání přátel a vytvoření neformální sítě, v jejímž rámci je možné se – často navzdory oficiálnímu režimu – chovat demokraticky a svobodně. Takové chování pak podle něj vede ke vzniku trhlin v daném režimu a umožnění jeho kritické reflexe. Nejhlouběji se jeho analýza týká Polska, kde několikrát pobýval v době studené války.

Cílem semináře tedy bylo jednak poukázat na význam sociálních interakcí i v době po pádu režimu pro zachování a funkčnost demokracie, dále pak zviditelnění role, kterou v daném procesu mohou hrát média. Jakkoliv je jisté v době, kdy se mnoho studií vztahuje spíše ke globálnímu než lokálnímu, přínosné poukazovat na význam čistě interpersonálních vazeb a jejich možné dopady pro politiku na vyšších úrovních, vedla tato myšlenka v závěru semináře k poněkud přehnanému optimismu ohledně nových médií, zejména internetu a mobilních telefonů (příkladem byla ukrajinská oranžová revoluce).

Podobně jako profesor Goldfarb využil svého semináře i profesor Plotke. Zaměřil se na otázky související s jeho prací na nové knize o hranicích v současných demokraciích.

Profesor Plotke se snažil o větší konfrontaci studujících z různých zemí, a to i při rozřazování do skupin pracujících společně na pravidelně zadávaných úkolech. Výsledkem byla diskuze zabývající se tématy z perspektivy jednotlivých zemí,

nikoli pouze těch nejpočetněji zastoupených. Částečně se tak zabránilo identifikaci problémů a témat střední a východní Evropy s perspektivou polských účastníků a účastnic.

Nevýhodou zvoleného přístupu byla časová náročnost, jež vedla k vypuštění řady textů a témat obsažených v readeru. Kromě textů profesora Plotkeho patřili k nejčastěji citovaným Robert A. Dahl a John Rawls, kteří byli později uváděni do širších kritických souvislostí například v pracích Amartyi Sena.

Z probíraných témat bylo nejvíce pozornosti věnováno snahám o definování demokracie, k tomuto tématu se seminář neustále vracel kvůli heterogenitě současných podob demokracie. Nejprve se kurz zaměřil na vymezování pojmu občanství (kupř. práce M. Walzera), přítomen byl krátký historický diskurz a především debata, jež byla v závěru nasměrována na konkrétní definice občanství obsažené v jednotlivých probíraných ústavách. Závěrem debaty o ústavách bylo vymezení jejich hlavních funkcí (omezují pravomoci vlády a státu; omezují většiny; ustavují moc a její podoby; poskytují rámec pro konflikty).

Z abstraktnější roviny jsme přistoupili k případovým studiím zaměřeným na význam hranic pro demokracii. Nejpodnětnější seminář se zabýval článkem W. Wallaceho „Where does Europe end?“ (s. 78–94 in J. Zielonka (ed.). *Europe Unbound – Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*. London: Routledge 2002). Na jeho rozebírání se ukázal rozdíl v pojetí dějin Evropy jako Západu a Východu. Autor sice uvádí platná zevšeobecnění, když například za základ moderního státu označuje jasné rozlišení mezi občany a cizinci, ale způsob jejich vyvození je často ahistorický. Východ Evropy představuje jako odedávna závislý na Západu a prakticky neschopný samostatného rozvoje, důvod k zániku SSSR vidí v jeho hladu po technologiích apod. Zaujímá

byla práce s článkem v hodině, kdy studující z východní Evropy většinou mlčeli a ostatní brali uvedená „fakta“ jako podložená a nevyžadující další rozbor. Podařilo se zcela odhlédnout od problematických částí článku, který byl vysoce hodnocen i prof. Plotkem, a přejít k jeho závěrům vztahujícím se k Evropské unii a částečně i k NATO.

V závěru se seminář věnoval imigraci a především právu skupin na sebeurčení, včetně otázek, kam až sebeurčení může zajít a kdy ohrožuje celistvost státu. Dílčí diskuze byly doplněny možnostmi osobní konzultace jak o tématech semináře, tak i o oblastech výzkumu a zájmu studujících.

Ač jsem nebyla v semináři *Gender and Culture* zapsána, po dohodě s profesorkou Ann Snitow jsem se zúčastnila tří seminářů. Mezi přednostmi patřila zejména schopnost profesorky Snitow naplnit všechna témata a vyjádřit se k většině článků obsažených v readeru a také schopnost přimět k debatě i ty účastnice či účastníky, kteří se nevyjadřovali spontánně. Především tím se podařilo rozvinout debatu z různých úhlů, ač byl seminář „poznamenán“ převahou polských studujících.

Přestože byla letní škola doslova nabitá výukou a studiem, podařilo se uspořádat nad tento rámec řadu zajímavých přednášek a exkurzí. Nejvýznamnější a bohužel i nejspornější místo zaujala exkurze do Osvětimi. Protože se jednalo o 16. ročník letní školy, které se každý z přednášejících účastnil již poněkolikáté, byla zajištěna průvodkyně. Důsledkem byl rozpačitý dojem z Osvětimi I., která ve standardním podání průvodkyně připomíná především polský odboj. Pro individuální seznámení s prostorem Osvětimi II. pak zase nebyl poskytnut dostatek času. Negativní dojem částečně zmírnila rozsáhlá diskuze v seminářích, přesto nebyla organizace zájezdu nejšťastnější.

Krakovské knihkupectví a antikvariát Massolit poskytlo prostory pro prezenta-

ci nové knihy Shany Penn o ženách a jejich úloze v polském odboji, autorka chystá vydání podobné publikace o českém disentu před rokem 1989. Dalšími aktivitami byla například návštěva feministického centra v Krakově či inspirativní přednáška o gay a lesbickém umění spojená s prezentací jedné z výstav.

Skutečnost, že se jednalo již o 16. ročník, vypovídá o potřebnosti mezinárodní akademické diskuse nad otázkami směřování současných podob demokracie i nad jejich historickými a geografickými kořeny. Kromě možnosti zúčastnit se této debaty, a přispět tak k jejímu dalšímu směřování je zásadním přínosem krakovské letní školy především vytvoření neformální sítě všech zúčastněných včetně přednášejících.

Účast na letní škole v Krakově poskytuje šanci začlenit se do mezinárodní sítě a ovlivnit mnohdy zjednodušené nahlížení na problémy střední a východní Evropy.

Blanka Nyklová

Ohliadnutie späť: Svetová konferencia o rodine Praha 2007

Praha, 16.–19. 5. 2007

V dňoch 16. až 19. mája 2007 sa v Prahe konala multidisciplinárna *Svetová konferencia o rodine Praha 2007*. Svojim spôsobom bola významná nielen témou – rodina v globálnom svete, ale aj naplnenými cieľmi a naplnenou ambíciou nadviazať na prvý svetový kongres o rodinnej terapii, ktorý sa konal v Prahe pred 20 rokmi.

Jedným z cieľov bola oslava 20. výročia tohto kongresu a oslava nedožitého 90. výročia narodenia Virginie Satirovej, významnej svetovej priekopníčky a zakladateľky rodinnej terapie. Práve Virginia Satirová bola za pomerne dramatických okolností súvisiacich s politicko-spoločenským kontextom jedným z najvýznamnejších hostí kongresu v roku 1987 a jeho čestnou predsedníčkou. Prepojenie na tohtoročnú

konferenciu symbolizovalo aj motto konferencie: „Keď pomáhame rodine, uzdravujeme svet“.

Konferenciu organizovali Inštitút Virginie Satirovej v Českej republike, Inštitút Virginie Satirovej v Slovenskej republike a Avanta The Virginia Satir Network – Medzinárodná vzdelávacia sieť Virginie Satirovej.

Konferenciu podporovala Svetová asociácia rodinnej terapie IFTA – ktorej vznik sa spája s 1. svetovým kongresom v Prahe v roku 1987 – aj v podobe aktívnej účasti jej prezidentky Toby Sigrun Herman. V rámci konferencie prebehlo aj zasadnutie predsedníctva IFTA. Ďalšími významnými odbornými organizáciami, ktoré podporovali konferenciu, bol Výbor sekcie rodinnej terapie Psychoterapeutické spoločnosti České lekárske spoločnosti J. E. Purkyně, ďalej EFTA (Európska asociácia rodinných terapeutov), Spoločnosť pro rodinnou terapii SOFT (Society of Family Therapy) a Asociace manželských a rodinných terapeutů ČR. Spoločné pracovné stretnutie týchto organizácií prinieslo vzájomné obohatenie a spojenie na báze spoločných cieľov smerom k pomoci a podpore rodiny, k potvrdeniu jej hodnoty a výnimočnosti pre človeka a spoločnosť. K úspešnému priebehu konferencie prispela výdatná pomoc dobrovoľníkov z ČR a SR, buď priamo na konferencii, alebo v čase jej príprav, a v pokonferenčnom spoločensko-kultúrnom programe, ktorý sa uskutočnil v Bratislave.

350 účastníkov z 36 krajín malo možnosť zúčastniť sa 77 odborných prednášok, 20 workshopov vo dvoch paralelných sekciách (počas troch poobedí) a pozrieť si 16 posterov, rozdelených do 4 tematických okruhov:

1. *Rovnakosti a rozdielnosti rodín sveta* – univerzálne zdroje rodín, ich odlišnosti, možnosti rastu a vzájomného prepájania.

2. *Multidisciplinárna starostlivosť o rodinu* – v oblasti sociálnej, právnej, zdravot-

nej, psychologickkej, pedagogickkej, v neziskových organizáciách a ich vzájomné prepájanie.

3. *Terapeutická práca s rodinou* – čo spája rodinných terapeutov pri práci s rodinou, teoretické východiská, prístupy a nástroje jednotlivých smerov rodinnej terapie, ich odlišnosti, možnosti prepájania a vzájomného obohacovania.

4. *Osobnosť a práca Virginie Satirovej a jej odkaz svet* – oslava nedožitých 90. narodenín Virginie Satirovej.

Referáty plenárnych zasadnutí otvorila skvelá analýza Florence Kaslow (Florida Couple and Family Institute, Palm Beach Gardens, FL, USA) pod názvom „Rovnakosť a rozdiely medzi rodinami naprieč piatimi kontinentmi“. Analyzovala 11 megatrendov, ktoré sa za posledné desaťročia sformovali na makrosystémovej úrovni spoločnosti, rôznych spoločenských systémov sveta, ktoré majú vplyv a dopad na život rodín a ktoré ovplyvňujú zásadným spôsobom aj rodinnú terapiu. Rodinnú terapiu ako súčasť posunu k pozitívnej psychológii pomenovala ako dvanásty megatrend sformovaný a rozvíjaný v posledných rokoch.

Za megatrendy významne dopadajúce na rodinu považuje: občianske vojny – predovšetkým z rasových a náboženských dôvodov, zmena hodnôt, migrácia, terorizmus, otázka ľudských práv – predovšetkým žien, v súvislosti s násilím, rozvoj technológií (rozvoj závislosti na PC, TV...), globalizácia, bikulturálna globalizácia v kontexte rodiny – birasové manželstvá, internetové vzťahy, adopcie – cez hranice štátov, stieranie kultúrnych rozdielov v kolektívnom vedomí, kultúrnom dedičstve, rozvody manželstiev (v Číne viac ako 50 % žien iniciuje rozvod), veľké zmeny prebiehajú v klasickom usporiadaní rodín – predovšetkým z hľadiska detí. Tie vyrastajú stále častejšie v binukleárnej rodine, u starých rodičov, v neúplných rodinách alebo v náhradných rodinách. To všetko má obrovský dopad na

identitu dieťaťa, na jednej strane sa otvára otázka „kto som?“, na druhej strane zmiešaná rodina prináša pre dieťa veľké obohatenie. Ďalej diverzita sexuálnej orientácie – homosexualita, fenomén, ktorým sa zaoberajú aj rôzne cirkvi, väčšia otvorenosť voči sexuálnej diverzite všeobecne. V závere referátu vyzvala prítomných na založenie hnutia *Terapeuti bez hraníc*, ktorí by po vzore *Lekárov bez hraníc* mohli pôsobiť na celom svete.

Komplementárnym príspevkom bola paralelne prebiehajúca prednáška Lee Wai-Yung z Hong Kongu na tému „Všetky rodiny sú odlišné, všetky rodiny sú rovnaké“. Identifikovala všeobecne platné princípy a charakteristiky rodín a jemné rozdiely medzi nimi, vychádzajúce z presvedčení, zo vzťahu k deťom, hodnotám, generačným problémom a pod. V niektorých ázijských krajinách má rodina väčšiu hodnotu ako jej členovia, najmä niektorí (žena, deti). Rámec prístupu k rodinám sa preto môže opierať o všeobecné princípy platné pre súčasného človeka, súčasnú rodinu kdekoľvek na svete a popritom musí rešpektovať kultúrne odlišnosti, stereotypy a historické dedičstvo konkrétnej rodiny.

Plenárne zasadnutie druhého dňa prebiehalo vo dvoch paralelných blokoch. Skvelým zážitkom bola prezentácia Jiřiny Prekopovej, žijúcej v Nemecku po emigrácii v roku 1968. Táto známa terapeutka českého pôvodu v prednáške a demonštrácii „Terapia pevným objatím ako šanca k obnove lásky v rodine“ predniesla príspevok o svojej ceste k terapii pevným objatím (Festhalten) – metóde, ktorej je autorkou.

Paralelne prebiehalo plenárne zasadnutie v druhej sále s témami výskumu o rodine, o rodinnej politike štátu a o službách poskytovaných rodine. Vyberám informáciu o príspevku P. Ondrejковиča z Fakulty sociálnych vied v Nitre „Zmeny v rodine, zmeny v spoločnosti“. Prezentoval výsledky výskumu slovenskej rodiny, zachytávajúce dopad zmien na rodičov, deti a celú rodinu v kontinuite historických hod-

nôt, ktoré rodina udržiava a generuje. Výsledkom bol pokus o zachytenie súčasného stavu slovenskej rodiny a jej vývinových tendencií. Zachytil pozitívny trend k novému vzostupu sobášnosti snáď na báze integrovania potrieb vzájomnej opory a oddychu od rýchleho tempa života. „Služby pre rodiny v ČR“, príspevok O. Matouška (Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UK Praha) bol precíznym prehľadom súčasného stavu sociálneho systému v Čechách v konfrontácii s potrebami na európskej úrovni.

Nebolo jednoduché vyberať si z bohatého programu a možností, tak ako to na kvalitných konferenciách býva. Aj ja píšem môj príspevok s vedomím, že som urobila len veľmi malý výber z veľkého množstva cenných a kvalitných príspevkov. Nechcem pominúť aj môj pohľad organizátora a súčasne aktívneho účastníka konferencie. V spoluautorstve s kolegyňou R. Trepačovou (Inštitút V. Satirovej v SR, Bratislava) sme prezentovali v programe prvého popoludnia workshop s poetickým názvom „Pozvanie do tanca“, v sekcii Terapeutická práca s rodinou. Formou zážitku – s využitím satirovského nástroja – mandaly, sme účastníkom umožnili zažiť stretnutie so svojimi univerzálnymi vnútornými časťami. Ich akceptácia, a to, ako ich vo svojom prežívaní a fungovaní používame, súvisí s kvalitou prežívania seba, svojho života a má významný vplyv na naše vzťahy s druhými, s rodinou. Podobne Sandy Novak (Satir Institute of the Rockies, Boulder, USA) so zážitkových workshopom „Zvyšovanie intimity páru“ umožnila účastníkom mať zážitok so svojim vnútorným procesom prostredníctvom použitia nástrojov modelu Satirovej – sochanie, ľadovec, komunikačné pozície.

Referáty a workshopy bloku *Multidisciplinárnej starostlivosti o rodinu* mali z hľadiska profesií a odborov možno najširšiu škálu a záber – od teoretických príspevkov, cez príspevky o výskume rodiny, sociálnej práci, až po príspevky o komunitnej

spolupráci a speciálních službách pro rodinu a její členov. Témou příspěvku J. Landau z Linking Human Systems (Colorado, USA) bola „Multidisciplinárná starostlivosť o rodinu: spolupráca pri liečení rodiny a komunity“. Vychádza z premisy, že globalizácia a prebiehajúce rýchle zmeny v hodnotách a všetkých oblastiach života spoločnosti majú vplyv na integritu jednotlivca, rodiny aj spoločnosti. Upozornila na zvýšené ohrozenie členov rodín a spoločenských skupín, ktorí sú na podporu a pomoc systémovo odkázaní – ako sú deti, starí ľudia, chorí, či handicapovaní. Zdôraznila dôležitosť vytvárania a rozvíjania komunitných, kultúrnych a rodinných liniek (väzieb), ktoré by zvyšovali odolnosť jednotlivcov, rodín a skupín proti stresu a sýtali by potreby rastu a rozvoja jednotlivcov. Príspevok bol zaujímavý pre sociálnu prácu v komunite na základe prioritnej pozornosti vytváraniu systémov podporných možností a inštitúcií.

„Keď pomáhame rodine, uzdravujeme svet,“ hlásala V. Satirová. Každý z odborníkov, ktorý sa rodine venuje vie, že je to nekončiaci proces, pretože život v rodine je spôsobom života ľudskej spoločnosti na celom svete.

Oľga Nemcová

XIII. celopolský sociologický kongres Zielona Góra, 13.–15. září 2007

K výrokům, které nejspíš nikdy nebude možné vyslovit o jakémkoli sjezdu jakékoli české sociologické společnosti, patří kromě jiných i následující trojice: 1. sjezd navštívil a přednesl na něm věcně informovaný a kultivovaný projev prezident republiky; 2. někteří řečníci plenárních zasedání se příležitostně a nikoli ironicky odvolávali na výroky vysokých představitelů domácí katolické (nebo jakékoli jiné) církve; 3. kongresu se zúčastnilo více než tisíc účastníků a bylo předneseno téměř 600 referátů.

Co patří mimo oblast představitelného zde, je realitou v Polsku, zemi s velmi silnou a životnou sociologickou tradicí.

Již 13. celopolský sociologický kongres Polské sociologické společnosti (PTS) se uskutečnil letos v polovině září v Zielone Góře v západní části Polska na půdě a pod příkladnou organizační tutelou místní univerzity. Organizátoři zvolili za hlavní téma kongresu dvojotázku „Co nás spojuje, co nás dělí?“ a je třeba říci, že zvolili velmi dobře jak s ohledem na dobu, tak i místo konání této pro polskou sociologickou obec velmi prestižní a významné sociologické události. Zielona Góra, ležící v severním výběžku Dolního Slezska, patřila do roku 1945 spolu s většinou dnešního západního Polska jak známo Německu a již samo místo konání kongresu tedy připomínalo stále trvající závažnost mezinárodní dimenze otázky, co nás spojuje a co nás dělí, dimenze nejen polsko-německé, ale i celoevropské. V časovém smyslu bylo téma kongresu zvoleno výstižně s ohledem na citelně narůstající politické napětí v polské společnosti – ve vystoupeních bylo občas možné zaslechnout i výraz „kulturní boje“ –, které se v průběhu září 2007 dále stupňovalo v souvislosti s blížícími se parlamentními volbami.

Bylo proto nanejvýš zajímavé pozorovat výjev z plenárního zasedání, jímž byl kongres zahájen, kdy využil svého práva pozdravit jeho účastníky polský prezident Lech Kaczyński. Otázka, proč prezident a čelný představitel strany Právo a spravedlnost (PiS), k jejíž politické linii má většina polských sociologů postoj přinejmenším rezervovaný, neváhal kvůli sjezdu absolvovat dlouhou cestu z Varšavy, asi nemá úplně vyčerpávající jednoduchou odpověď. Jako nejpravděpodobnější vysvětlení se autorovi tohoto textu jeví – vedle společné minulosti bratrů Kaczyńských a řady předních polských sociologů v hnutí Solidarita let 80. – prezidentova snaha získat náklonnost – nebo přinejmenším oslabit odpor – ke stávající polské poli-

tické garnituře mezi polskými sociálními vědci. O tom, zda se takového cíle podařilo Kaczyńskému dosáhnout, je možné jistě právem pochybovat. Kdo by však čekal „hendrychovský“ projev plný skrytých nebo otevřených výhrůžek a invektiv, byl by zklamán. Polský prezident mluvil konciliantně a krom deklarovaného uznání společenské důležitosti polské sociologie dal najevo i jistou dávku její věcné znalosti a osobních sympatií k oboru – vzpomněl mimo jiné skutečnost, že jej v roce 1968 na Varšavské univerzitě učila těsně před nuceným odchodem do emigrace Maria Hirszowicz. To vše mu ve zpočátku krajně nepřiznivě naladěném sále nakonec zjednalo i solidní potlesk. Neuchránilo jej to však před diplomaticky nesmírně obratnou, ale zásadní polemikou, kterou vzápětí přednesl ve svém inauguračním projevu předseda PTS prof. Piotr Gliński (Institut filosofie a sociologie Polské akademie věd (IFiS PAN), Varšava). Gliński zjevně nechtěl, aby jeho projev byl na prvním místě polemikou s vystoupením zřejmě ne úplně vítaného politického hosta, ale především kritickou a k diskusi vyzývající zprávou o stavu polské sociologie. Její problémy, včetně například množících se případů plagiátorství studentů a psaní kvalifikačních prací na zakázku, také pojmenoval s jasností, jíž by si bylo možné přát i v českých poměrech.

Ze zjevných důvodů musím zájemce o vyčerpávající informaci o náplni kongresu odkázat na jeho stále udržované a aktualizované webové stránky uvedené na konci této zprávy. Dále následuje pár glos psaných z pohledu jednoho z více než tisíce účastníků.

Odrážejí-li se ve výběru témat plenárních sekcí problémy, jež vlivní příslušníci sociologické komunity považují za obzvláště naléhavé, pak se v polském případě jevila jako takové vysoce aktuální téma jednota společnosti a sociální vazby, které ji zajišťují. Téma společenské a politické jednoty a jejího ohrožení spojovalo všechna tři plenární jednání kongresu nesoucí tyto dostatečně

výmluvné názvy: „Společné dobro a politická kultura“, „„Lepší“ a „horší“ v současné polské společnosti“ a „K novým formám sociálního života“. První plenární zasedání se snažilo ukázat cesty ke společenskovo-vědní analýze a řešení již výše připomenutého problému narušení jednoty politického společenství v Polsku posledních let, druhý plenární blok tematizoval ne/jednotu ve společnosti zejména z hlediska sociální stratifikace a sociálních nerovností, zatímco plenární kulatý stůl se soustředil na problematiku mezigeneračních vztahů a napětí v polské společnosti.

Na sjezdu přirozeně nechyběli mnozí z nejznámějších polských sociologů, jejichž odborný vliv se již dávno neomezuje zdaleka jen na Polsko samotné. Nepřehlédnutelná byla majestátní postava prof. Piotra Sztompky (Jagelonská univerzita Krakov), aktivního v řadě diskusí následujících po sjezdových referátech, v sekci věnované představení jeho nové knihy „Důvěra. Základ společnosti“ nebo během závěrečného kulatého stolu. Relativně málo viditelný na pódiu, ale jinak prakticky všudypřítomný byl předseda programové rady sjezdu, na polské i mezinárodní sociologické scéně velmi činný prof. Janusz Mucha (v současnosti Hornická a hutnická akademie Krakov). Kdo však chtěl slyšet „příští polské Sztompky nebo Baumany“ (ten poslední ovšem absentoval), musel snad s výjimkou plenárního referátu předního polského odborníka na analýzu diskurzu Marka Czyżewského (Univerzita Lodž) vyrazit za referenty střední a mladší generace do některého ze 4 symposií, 12 speciálních sekcí nebo 49 tematických skupin. Úroveň jednotlivých vystoupení byla samozřejmě různá, ale pro českého účastníka bylo užitečné vidět, že počet těch kvalitních byl poměrně vysoký. To platilo kupříkladu o řadě příspěvků přednesených v sekcích – a teď se přirozeně plně projevuje výběrovost zkušenosti jednoho účastníka tak velké vědecké akce – „Analýza diskurzu v sociologii a pro sociologii“, „Recepte kla-

siků světové sociologie v Polsku“ „Lokální politická kultura“ nebo „Lokální a regionální rozdíly v současném Polsku“.

Ač valná většina jednání kongresu probíhala v polštině, i zahraniční účastníci nehovořící polsky měli příležitost zúčastnit se několika programových bloků, buď proto, že byly simultánně tlumočeny do angličtiny nebo probíhaly přímo v angličtině. Mezi zahraničními hosty se těšili pozornosti publika zejména dva, a to předseda Mezinárodní sociologické společnosti (ISA) Michel Wieviorka (sociolog francouzský, nikoli polský a polštinu ani navzdory svému příjmení neovládající) a především místopředseda ISA Michael Burawoy, který se stal v posledních letech v globální sociologické komunitě známým díky svým textům o tzv. veřejné sociologii.

Protože naprostou většinu aktivních účastníků kongresu tvořili z pochopitelných důvodů polští sociologové a socioložky, bylo české zastoupení se třemi vystupujícími v porovnání s jinými zeměmi vcelku solidní. Michal Illner (Sociologický ústav AV ČR) se zúčastnil symposia představitelů národních sociologických společností, organizovaného šéfredaktorkou časopisu *Polish Sociological Review* Joannou Kurczewskou (IFiS PAN Varšava) a ukrajinskou socioložkou Natalií Pohorilou (Národní univerzita ve Lvově). Blok uvedený referátem Pála Tamáse (Sociologický ústav Maďarské akademie věd) o sociologických společnostech v postsovětském prostoru se za účasti dvou již zmíněných nejvyšších reprezentantů ISA a také kolegů

z Polska (J. Mucha), Ruska (V. Mansurov) a Rakouska (Ch. Fleck) zabýval problémy, jimž čelí národní sociologické společnosti. Ty jsou dosti závažné ve všech zúčastněných zemích s výjimkou, bylo-li možno plně důvěřovat slovům jednotlivých referentů, pozdně putinovské Ruské federace, v níž sociologie – ovšem se všemi ruskými specifiky, které k tomu patří – zažívá boom. Dalšími dvěma českými účastníky byli Karel Schmeidler (Centrum dopravního výzkumu Brno), který vystoupil v bloku „Ageing and Society“ s příspěvkem věnovaným dostupnosti městské dopravy starším osobám, a autor těchto řádek, jehož referát zazněl v sekci „Občanská společnost – mezi teorií a praxí“.

Množstvím účastníků, veřejnou prestiží (ano, i noviny, třebaže místní, kongresu věnovaly hned celou přílohu) a také tradicemi, na které mohou navazovat, představují kongresy Polské sociologické společnosti událost, kterou by v českých zemích nebylo vůbec jednoduché napodobit. Účast na nich přitom není zajímavá jen pro možnost slyšet vystoupení řady známých postav polské, potažmo i světové sociologie, ale, a to především, i díky příležitosti nahlédnout do vnitřního života a trendů ve vývoji jedné velmi významné a intelektuálně potentní národní sociologické komunity. Další celopolský sociologický kongres se uskuteční na sklonku léta 2010 v Krakově.

Marek Skovajsa

Webové stránky XIII. kongresu PTS:
<http://www.zjazd-pts.uz.zgora.pl>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

(ISSN 0038-0288) vydává Sociologický ústav Akademie věd ČR v Praze. Vychází 6x ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis je impaktován v *ISI Journal Citation Reports*.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Chce napomáhat rozvoji sociálních věd, včetně jejich výuky, a být užitečný při řešení společenských problémů a tvorbě politik.

Instrukce pro autory – česká čísla (revidováno v srpnu 2006)

Nabídka rukopisů: Redakce přijímá jednu oboustranně tištěnou kopii rukopisu s průvodním dopisem, v němž je uvedena úplná kontaktní adresa včetně telefonního čísla a e-mailového spojení. Kromě toho jsou autoři povinni rukopis redakci poskytnout v elektronické podobě v editoru Word, a to buď na disketě či CD přiložených k vytištěné kopii nebo e-mailem.

Formální požadavky: Rukopis musí obsahovat anglický nebo český abstrakt (v rozsahu 1200–1500 znaků), název statí v angličtině a češtině, pět anglických klíčových slov a abecední seznam citované literatury. Zvláště musí být přiloženy kontaktní adresa a stručná informace o autorovi ve formátu vyžadovaném SČ. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům SČ. Podrobnější návod ke zpracování bibliografických odkazů a dalších náležitostí je uložen na adrese <http://sreview.soc.cas.cz/upl/pokyny/pokyny.pdf>. Rukopisy musí být tištěny a splňovat ČSN 880220, tj. řádkování 2, 60 úhozů na řádek, 30 řádek na stránce A4, anebo použít velikost písma 12 a řádkování 1,5 až 2. Stránky musí být číslovány. Statí, výzkumné a metodologické texty nemají přesahovat 35 normostran (tj. 63 000 znaků s mezerami), recenze 7 normostran, zprávy a informace 5 normostran, anotace 1 normostranu. Ke grafům a obrázkům je třeba dodat zdrojové soubory, grafy nejlépe v programu Excel, obrázky nejlépe ve formátu TIF nebo EPS. Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce si vyhrazuje právo provést anonymizaci textu, tj. odstranění údajů usnadňujících identifikaci autorů, předtím, než text postoupí do recenzního řízení. Nabídnout rukopis jinému časopisu, zatímco je posuzován SČ, je považováno za neetické.

Adresa redakce: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, Jilská 1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 222 221 761, 221 183 217–218
fax: (+420) 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz
<http://sreview.soc.cas.cz>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

(ISSN 0038-0288) is published 6x annually (4 issues in Czech and 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic in Prague. The review is impacted in the *ISI Journal Citation Reports*.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review is a scholarly review that focuses on the field of sociological theory and methodology, the dissemination of research results, and the interpretation of sociological research. It concentrates on the development of and education in the field of sociology and related social sciences, while simultaneously striving to help solve practical problems in Czech social and economic policy.

Manuscript Submission – English Edition

The editors require three legible copies, preferably double-sided, which do not state the name or workplace of the author. The accompanying letter should contain complete contact information, including address, telephone number and e-mail address.

The authors are also required to submit the manuscript in electronic format in Word, either on a floppy disc attached to the printed copies or by e-mail. The editorial review process is anonymous on both sides. The editors reserve the right to ensure the anonymity of the text's content, i.e. to eliminate any information or data that could facilitate identification of the author, before submitting the text to the review process. Submission of a manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical.

Manuscript format: Along with the manuscript please submit an abstract (no more than twenty lines), the title of the article in English, and an alphabetical list of references for literature cited in the text. Brief information on the author should be attached separately. Bibliographic references must be complete and comply with SČ/CSR standards. Manuscripts must be computer printed with numbered pages and meet Czech Standard (ČSN) 880220. Manuscripts must be double-spaced, with 60 characters per line and 30 lines to an A4 page, or should use font size 12 and be double-spaced. The maximum length of research and methodological essays is 35 pages (63 000 characters with spaces), 7 pages for reviews, 5 pages for news or information, and 1 page for annotations. Please submit all tables, graphs and illustrations as separate files in the format in which they were created, with graphs preferably in Excel and illustrations preferably in TIF or EPS. The editors reserve the right to review and edit the text.

Address: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic
Tel.: (+420) 222 221 761, 221 183 217–218
Fax: (+420) 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz
<http://sreview.soc.cas.cz>

**Sociologic
Czech Sociological Review**

PE 4584

Contents

■ Editorial (Tomáš Kostecký) 884

ARTICLES

■ Martin Hampl: Regional Differentiation of Current Socio-Economic Development in the Czech Republic 889

EMPIRICAL RESEARCH

■ Tomáš Kostecký, Věra Patočková, Jana Vobecká: Regions in the Czech Republic – Are There Connections between Economic Development, Social Capital, and Government Performance? 911

■ Jiří Blažek, Pavel Csank: A New Phase of Regional Development in the Czech Republic? 945

■ Michal Illner, Tomáš Kostecký, Věra Patočková: How Regions Function – An Attempt at Evaluating the Performance of Regional Governments 967

■ Dan Ryšavý: Regional Political Elites – Their Origin, Characteristics and Impact 993

■ Karel Kouba: Spatial Analysis of the Czech Party System. Institutionalisation and Spatial Regimes 1017

■ Tadeusz Siwek, Kamila Bogdová: Czech Cultural-Historical Regions in the Minds of Their Inhabitants 1039

REVIEWS

INFORMATION

ISSN 0038-0288

Cena 75 Kč / Price 4 € / 4 \$